

5. ÉVFOLYAM

1993

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.
Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/370-024. Fax: 96/370-011.
Előfizetés, Tagság díj: 400 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 400 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada
M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1993/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Budapest
és

**a METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

**FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
HORVÁTH TIBOR**

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Érszegi Géza, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Somorjai Ádám, Szántó Konrád, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor,
Kostya Sándor, Vlosskák Rudolf; GERMANY: Adriányi Gábor, Bogyay Tamás;
ITALY: Eördögh István, Kiss Ulrich; USA: Gabriel L. Asztrik*

**Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN**

**Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK**

**METEM 1993.
ISSN 0865–5277**

**Szedés, nyomás és kötés:
AGAPÉ Kft., Szeged**

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK

GÁSPÁR Dorottya:	Gondolatok a pannóniai ókereszténységről <i>Reflections on the Early Christianity of Pannonia</i>	5
MÉSZÁROS István	Katolikus egyetemszervezési tervek Egerben 1754 – 1948 <i>Plans of Organizing a Catholic University in Eger 1754 – 1948</i>	23
SIMÓ Attila	Nyárádszentmárton lelkipásztorai <i>Pastors Having Served in Village Nyárádszentmárton</i>	35
DREESBACH Walter	Aspekte der Beziehungen von Kirche und Staat in Ungarn Zwischen Den Weltkriegen <i>The Relation of the State to the Church in Hungary Between the Two World Wars</i>	79

A BÁTASZÉKI CISZTERCITA EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KEREKES Károly	Szövetségújítás a Ciszterci Rend és Cikádor, azaz Bátaszék között <i>Renewing the Covenant of the Cistercian Order with Cikádor Called Today Bátaszék</i>	111
KOSZTA László	Ciszterci rend története Magyarországon a kolostoraik alapítása idején <i>The History of the Hungarian Cistercian Order in the Period of Establishing their Monasteries 1142–1270</i>	115
ALMÁSI Tibor	Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja <i>Cistercian Cardinal in the Service of the Papal World-Power. The Legateship of Jacob Pecorari in Hungary</i>	129
SÜMEGI József	Adalékok Báta, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához <i>Contribution to the Monasteriology of Báta, Cikádor and Zebegény</i>	143
BARNA Gábor – HERMANN Egyed	A bátaszékiek máriacelli búcsújárása <i>The Pilgrimage by the Population of Bátaszék to Mariazell</i>	155
ARATÓ Orbán O. Cist.	Ciszterci lelkiség – ciszterci küldetéstudat <i>Cistercian Spirituality – Cistercian Missionary Belief</i>	175

EGYHÁZTÖRTÉNET, MÓDSZERTAN

DÓKA Klára	Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868) <i>The Documentary Value of the Visitatorial Records on the Basis of Documents (from 1778 until 1868) Preserved by the Episcopate of Székesfehérvár</i>	181
------------	--	-----

FORRÁSOK

JESZENKOVITS Teréz	Az 1948–56 közötti évek <i>The Years 1948–56</i>	203
--------------------	---	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	217
Egyházak a változó világban (Ism.: Pál József)	218
GERGELY Jenő: A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 után (Ism.: Kőhegyi Mihály)	222
A Katolikus Egyház Magyarországon (Ism.: Sávai János)	224
Historia Domus Bajensis. Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694–1840. (Ism.: Lakatos Pál)	226
A rendkívüli egyházi ügyek szent kongregációja levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803-1903 (Ism.: Rádyné Rácz Katalin)	227
HETÉNYI VARGA Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. (Ism.: Kovács János)	228

GÁSPÁR DOROTTYA:

GONDOLATOK A PANNONIAI ÓKERESZTÉNYSÉGRŐL

BEVEZETÉS A PANNÓNIAI ÓKERESZTÉNY TÁRGYAK KATALÓGUSÁHOZ

A különböző területekről szóló, különböző nyelvű irodalom egységes abban, hogy ókereszténységben a 3. század végétől kezdődő keresztény emlékanyagot és vallási hovatartozást ért. Ha egy-egy mű korábbi dolgáról szól, akkor nem az ókeresztény – Urchristentum – early Christianity stb. kifejezéseket használja, hanem azt mondja, hogy az 1. vagy 2. századi kereszténység itt és itt. Ez alól alig kivétel a Római Birodalom keleti térfeléről szóló művek nyelvhasználata. Lényegében egy olyan nyelvhasználatról van szó, amelyet – szinte tudat alatt – keltező kritériumként fogadtak el kutatók és nem kutatók egyaránt. Ez a nyelvhasználat a legújabb korig semmi problémát nem okozott. Igazán nem is gondolkoztak el azon, hogy milyen félreértést hordoz, hiszen azt aligha állíthatjuk, hogy a kereszténység a 3. században lépett színre. Ez az állítás nem igaz. Terjedésével és tudatos hirdetésével az 1. századtól kezdve számolnunk kell. Ennek megfelelően az ókereszténység, mint fogalom kell, hogy az 1. századtól kezdve jelölje azt a vallási hovatartozást, amelyet ők maguk saját nevükben úgy fogalmaztak meg, hogy *christiani sumus*, *christianus/a sum*. Az külön vizsgálat tárgya lehet, sőt kell, hogy legyen, hogy az ókereszténység hol mennyire terjedt el. De létszámától függetlenül az „ókeresztény” megjelölésnek az 1. századira is érvényesnek kell lenni, amennyiben ókereszténységen a kora középkorig tartó időszak kereszténységét értjük. Ennek felső határát a lehető legnehezebb megállapítani, mert e kérdésben semmiféle egység nincs e szakterület kutatói között, amely nyilvánvalóan abból adódik, hogy a Római Birodalom gyengülésével, hanyatlásával és bukásával elkezdődik az egyes területek önálló történelme. Ez pedig – természetesen – a különböző területeken különböző időben és különböző időtartalommal ment végbe. A felső határt meghatározni tehát dátumszerűen tanácsos, mert így lesz pontos az adott területre nézve. Pannoniában ezt a dátumot jelölheti 582, amikor az avarok elpusztítják Sirmiumot, vele együtt a sirmiumi püspökséget, amely Metód ki-nevezéséig, azaz 869-ig betöltetlen marad. Hatása nem csak ebben az egy városban érvényesült, hiszen Sirmium a többi pannoniai püspökség előjárója volt. Feladatát a pusztulás után Aquileia és Salzburg vette át. Méltán vélhetjük tehát ezt a dátumot egy olyan cezurának, amely lezárja az ókereszténység történetét területünkön. Az 1. századdal kezdődő és 582-vel záródó időszakot nem lehet azonban egységesnek tekinteni sem emlékanyagát, sem történetét

illetően, hiszen eddigre már túl vagyunk a korai népvándorlás hullámain. Ennek az öt és fél évszázadnak periodiozációjával azonban külön kell foglalkozni.

A kronológia tisztázása után számtalan más dolgot is tisztázni kell, mert túl sok a toposz, a „megfellebbezhetetlen” nyilatkozat, a tekintélyalapú kijelentés, 20. századi eszmevilágunk visszavetítésén nyugvó ítéletalkotás, vallásos elfogultságból adódó torzítás, a szakmai karriervágytól űzött hirtelenül kimondott és elhamarkodott vélemény, amelynek úgy kívánnak tudományos látszot adni, hogy hivatkoznak a rendelkezésünkre álló anyag hiányosságaira. A rendelkezésünkre álló anyag soha sem lesz teljes. Azt pedig, hogy mi a kevés és mi a sok, csak viszonyítás döntheti el. Nincs abszolút kevés és abszolút sok; például az életnagyságúnál, nagyobb teljesalakot ábrázoló szobor provinciánkban még nem fordult elő, tehát ha egyet találunk az sok, viszont ha a kerámiai töredékek, amelyek megjelölésére olykor a kilogram nem elégséges, egy adott lelőhelyen csak marokkal mérhetők, az kevés. Ilyen viszonyításokra és arányokra máshol is gondolnunk kell, mert csak ezek mutathatnak rá az értékelhető mennyiségre. Tehát első lépésben azt kell eldönteni, hogy az ókereszténységre vonatkozó adataink milyen mennyiségi kategóriába esnek, és ezekből milyen következtetések levonására számíthatunk. De akár sok, akár kevés, amennyit nekünk a régműltből elmondanak, azt kötelességünk összefoglalni, méghozzá nekünk, akik Pannonia örököseiként itt élünk.

Hogyan készítsük el ezt az összefoglalást? Az első és legfontosabb kritériumot minden történész számára Tacitus előírta, azaz „sine ira et studio”. Az elfogulatlanság minden történeti munkában fontos, de nagyon fontos vallástörténeti írásokban. Amint ezt példaként elénk állította az a gyűjteményes kötet, amely az ókor vallásos mentalitásával foglalkozik – Faith, Hope, Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World. ed. H. S. Versnel in co-operation with F. T. van Straten. Leiden 1981. További követelmény minden olyan dolognak a kiküszöbölése, amelyet az előző bekezdésben felsoroltam. A hogyan részletes kiváncsalmát, méghozzá a keresztény történetírásra vonatkoztatva Adriányi Gábortól idézem: „Az egyháztörténelem teológiai tudomány. Ez azt jelenti, hogy Janus-arcú: tárgyában természetfeletti (az egyház mint Krisztus misztikus teste...), módszerében profán (történeti kritika)... Kutatásunkat, írásunkat a hit világítja meg, de ez nem jelenti azt, hogy elfogultan, vagy egyoldalúan ábrázolunk. Ellenkezőleg, a teljes tárgyilagosságra vagyunk kötelezve. A polemikus vagy triumphalista egyháztörténetírás korszaka végleg lejárt. Ennek kellemetlen vonása volt a kellemetlen tények elködözése, elkődösítése, a pozitív dolgok kidomborítása és dicsőítése.” ... Semmit nem hallgathatunk el, de mindent meg kell indokolni. „Ez pedig nem történhet a »ma szemüvegén« keresztül. Nem a mai kritériumok alapján ítélnünk (a történész különben sem »ítél« vagy »felment«...), hanem annak a kornak a kritériumai alapján, amelyben kutatásunk tárgya következik.”¹ Jelen esetben tehát az ókor kritériuma alapján kell az ókereszténységről szóló bármilyen munkánkat összeállítani.

---

1 ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1 (1989) 325

Melyek ezek a kritériumok? Ahogy a mai ember élete teljes, vannak hétköznapjai, ünnepei. Eszik, iszik dolgozik, beszélget, politizál, társadalmi életet él, úgy az ókori ember élete is teljes volt. Mindezeket csinálta egy többlettel, hogy volt vallásos mentalitása, sőt életében a transcedens világgal való kapcsolat, az erre való törekvés sokkal lényegesebb volt számára mint bármi más.² Azt is mondhatnánk, hogy a mindennapjait átszötte a vallásos megnyilatkozás. A mi világunk haszon és érdek központú. Az a világ az „ég” törvényei szerint az „ég” akaratát kutatta. A maga módján kutatta, hogy vele kapcsolatot tartson fenn. Ismerte az ég isteneit és az alvilágét is. Tisztelték őket. Ennek a tiszteletnek kifejezői voltak az imák, az áldozatok, a szertartások és más rituális gyakorlatok, akár a mágia, akár a vallás kategóriájába utaljuk őket.³ E rituálék célja – eltekintve a rómaiak *do ut des* kereskedő ízű votumaitól – a Dasein fürkészésére és annak lehető legjobb módjának az elérésére irányult. Ennyit még a misztérium vallások is elárulnak önmagukról. Ezért szívesen láttak és fogadtak minden olyan vallást és istenséget, amely e törekvésüket bizalommal töltötte el. Maga Róma – értve ezalatt a birodalmi eszményt és nem a várost – is szívesen fogadott be idegen vallást, ha meggyőződött arról, hogy annak istene a birodalommal szemben nem ellenséges, hanem segítő és támogató.⁴ Természetesen római szemszögből nézve, a kereszténység is csak egyike azoknak a római vallásoknak, amelyek Keletről jönnek és beszivárognak a birodalomba, mint akár Mithras vagy Dolichenus. Mi, az utókor a rómaiaktól nem vehetjük rossznéven, ha ezek közt nem tett különbséget. És ahogy az autochton istenek és vallási gyakorlatok az adoptálás révén bizonyos „római” jelleget öltenek, még akkor is, ha egyéniségüket megőrzik, ugyanúgy fel kell tételeznünk ennek az *interpretatio Romanának* a mintájára az *interpretatio Christianát* a kereszténység átvételénél, amelyet eddig csak azért mellőztünk, mert elvártuk azt a különbségtételt, amelyet ma a keresztény világ önmagára nézve elvár. „Ókori szemüveget” felvéve tehát első kritériumként az adódik, hogy megnézzük, az *interpretatio Romana* révén az ókori ember életéből a kereszténység befogadásakor mi kerül be mint gyakorlat, mint szimbólum, mint elgondolás a kereszténnyé lett emberek életébe. Erre vonatkozó forrásai részben írottak, részben pedig a régészet által feltárt leletek. Az írott források inkább a művelt, polemizáló vagy éppen filozófáló réteg hagyományai, míg a régészeti leletek többnyire az utca emberének gyakorlatáról beszélnek. Ezek alapján lehet megkülönböztetni a vallásos mentalitást a kötelezően előírt „állami” kultuszgyakorlattól vagy épp a császárkultusz követelményeitől.⁵ Itt kell újra megemlíteni Adriányi Gábor nagyon is időszerű követelmény listáját. Hiszen az eddigi írások, amelyek a kereszténységgel foglalkoztak, vagy a keresz-

---

2 Mircea ELIADE: Szent és profán. Budapest 1987. Az egész mű annak az elvnek megfelelően íródott, amelyet ő maga a 152. oldalon így fejtett ki: „A vallástörténet legfőbb célja megérteni és másokkal megértetni a homo religiosus viselkedését és szellemi univerzumát.”

3 Magie und Religion. Beiträge zu einer Theorie oder Magie. Hrsg. Leander PETZOLDT. Damrstadt 1978.

4 VARGHA Dezső: A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. Budapest 1901. 17-44.

5 H. S. VERSNEL: Religious mentality in ancient prayer. in: Faith hope and worship. ed. H. S. VERSNEL. Leiden 1981. 1-64.

tények szemszögéből voltak elfogultak vagy a keresztények ellenségeinek a szemszögéből. Az ókereszténységgel foglalkozó művek többnyire eleve elítélik Rómát, amely a maga antik gondolkodásával, filozófiájával, vallásával azaz „babonájával” szembe mert helyezkedni a kereszténységgel és üldözte őt. Az antik bírálókat⁶ eleve mocskolódnak tekintik, fel sem tételezve azt, hogy e bírálatok mögött nem mindig rosszindulat rejlik, hanem a külső megfigyelő észrevétele, amely – a dolgok természetének megfelelően – elsősorban a hibákat jegyzi meg és nem az erényeket. Csakhogy a keresztény elfogultság – kimondva vagy kimondatlanul – a keresztények tökéletességét, hibátlanságát, tévedhetetlenségét tételezi fel, és ebből az alapállásból visszautasít és visszautasított minden kritikát.⁷ Ezt a magatartást napjainkban is tapasztalhatjuk, és minden bizonnyal tapasztalták ezt az ókorban⁸ is. Ez valóban nem más mint „pimasz góg”⁹, amely semmiképp nem lehet megnyerő. Ha azonban némi keresztény elfogultságot megengedünk magunknak, akkor azt is mondhatjuk, hogy Krisztus alázatot hirdetett nem pedig gógot és megvetést, szeretetet nem pedig kiméretlen terjesztést vagy éppen rideg makacs ellenállást. Arra szólított föl, hogy legyünk tökéletesek, mint mennyei atyánk, de azt nem mondta, hogy már tökéletesek vagyunk. Kötelességünk hát törekedni a tökéletességre, de közben sok hibát követünk el, amelyet a kívülálló észrevesz. Ezt nem kellene rossznéven venni, hanem megköszönni, mert így fogjuk megtudni, hol a hiba. Továbbá mindaz, aki a kereszténység hibátlanságát, tévedhetetlenségét akarja bizonygatni, nem hisz igazán abban, hogy Krisztus egyházán a pokol kapui nem fognak erőt venni, mert attól fél, hogy minden hiba, gyarlóság és vétek aláássa. A nagyszerűsége pedig éppen az, hogy gyarló és rossz képviselői ellenére az eszme töretlen. Ezt a keresztény elfogultságot azért engedtem meg magamnak, mert általa tudom érzékeltetni bírálatomat minden olyan művel szemben, amely az ókort *a priori* gonosznak, galádnak, förtelmesnek bélyegzi, mert hol erősebben, hol kevésbé erősen küzdött a kereszténység ellen. Az ókor egy történelmi korszak, amely sem jobb sem rosszabb nem volt más történelmi koroknál, csak mások voltak a szereplői. E szereplők – Platón és Arisztotelész államformái közül – monarchiában éltek, azaz egy személy uralmában, amelyet eleinte *principatus*nak, később pedig *dominatus*nak neveztek. Ennek az államformának voltak elvárásai – *horribile dictu* – még vallási téren is, amelyek, ha sértették a keresztény gondolkodást, akkor *modus vivendi* kellett volna keresni. A *modus vivendi* nagy dolog, hiányát nemcsak az ókorban éreztették az emberek, érezték ezt a történelem folyamán többször. Ha lett volna,

---

6 Marcus Aurelius XI, 20 (ford. HUSZTI J. 1974): „Micsoda pompás lélek az, amely kész, ha kell, a testtől megválni... De ez a készség személyes meggyőződésből fakadjon, nem pedig, mint a keresztényeknél, pusztán ellenállásból.”

7 Sajnos, ezt még napjainkban is olvashatjuk, főleg népszerűsítőbbnek szánt írásokban mint például Adalbert G. HAMMAN, *Így éltek az első keresztények*. Budapest 1987. (La vie quotidienne des premiers chrétiens. Páris 1971); VANYÓ László, *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Budapest 1988; VANYÓ László, „Legyetek tökéletesek...” Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig. Budapest 1992.

8 E cikkeken belül ókoron a római császárkort értem.

9 Marguerite YOURCENAR: *Hadrianus Emlékezései*. Budapest 1984. 286.

talán kevesebb vérfürdő ékítené a kereszténység történetét. Hiányában azonban nemcsak az ellenfél, hanem a kereszténység maga is bűnös.

A második kritérium a kereszténység terjedésével kapcsolatos. A kereszténység terjedéséről sokszor sokan írtak. Ez a terjedés nagyon gyakran nem egy egy konkrét útvonal vagy terület krisztianizálása, mint ahogy ezt Szent Pál missziós útjainál láthatjuk, hanem csak úgy, szinte tér és idő nélkül egy általános terjedés emlegetése, amely szintén helytelen, hiszen idő és tér nélkül nem képzelhető el. Maguk a képviselői, az emberek is térben és időben élnek. A tér az a földrajzi terület, amelyet az antikvitás ismert. Az idő pedig az első pünkösöd napjától számítható időbeli távolság, amelyet mi évtizedekben, évszázadokban mérünk. E témával kapcsolatos leggyakoribb meghatározás, hogy a Római Birodalomban terjed, annak néhány keleti provinciáját leszámítva, a 3. században a városok kialakulásával párhuzamosan. Meg kell tehát vizsgálnunk, milyen földrajzi ismeretekkel rendelkezett az ókori ember, e téren hogyan fejezte ki magát, milyen metafórákat és írói fogásokat használt a térbeli távolság jelölésére. Hogyan írta le és érzékelte a tér és idő fogalmát.

A kereszténység terjedésével kapcsolatban további pontatlan fogalmazások a terjedés és terjesztés szinonim használata, holott az egyik passzív, a másik aktív cselekvést jelöl. Amikor a levegőben illatos gázok terjednek, akkor a terjedés a gáz szempontjából aktív, de számunkra, akik ezt a folyamatot észleljük, passzív. Ugyanez az eset, ha a vallás terjed. Ez számunkra ép úgy csak egy passzív észlelet, mint a gáz terjedése. Mintha az akkor is terjedne, ha mi nem fogadjuk be. A terjesztés viszont feltételezi az aktív közreműködőt, részben azt, aki terjeszt, és részben azt, aki befogad. A „terjed” ige – gondolom – mint a *traditur*, *fertur* akkor használható, ha nem akarjuk vagy nem tudjuk az aktív közreműködőket megnevezni. Az aktív résztvevőkkel kapcsolatban is van egy elhamarkodott vélemény, méghozzá az, hogy a katonaság terjeszti, és természetesen főleg a szegények között talál meghallgatásra. Ez utóbbi vélekedéshez kapcsolódik a harmadik kritérium, azaz annak láttatása, hogy milyen a szociológiai háttér. A „szegény” megfogalmazás pontatlan. A konkrét megjelölés a rabszolga, libertus, szabad születésű ingenuus, római polgár, provinciabeli őslakos stb. Ha konkretizáljuk a dolgokat, akkor azonnal kitűnik, hogy a „szegény – gazdag”, mégha léteztek is, inkább csak a pontatlanság kendőzésére szolgál.

Nézzük tehát a kritériumokat!

Az *interpretatio Christiana* mehhnyilatkozását mindennek előtt a régészet által feltárt tárgyakon kereshetjük, mint például Aquileiában a Jópásztor ábrázolását pánsípval.¹⁰ Ebben az ábrázolásban felfedezhetjük az Orpheus adta ihletet, csak hogy a lant helyett pánsíp került a bárányát hordó Krisztus kezébe. Talán seholy annyira, mint éppen a keresztény szimbolika kialakulásánál hasznos példa a modern teológia eszmefuttatása a népi vallásosságról.¹¹ K.

---

10 Da Aquileia a Venezia. Una mediazione tra l'Europa e l'Oriente dal II secolo a.C. Milano 1980. (ed. Giovanni PUGLIESE CORRATELLI). 177-178. Aquileia, Bazilika, aula Theodoriana.

11 Volksreligion – Religion des Volkes. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1979. Népi vallásosság. Bécs 1987.

Rahner, aki nem konkrét példákat sorol fel a nagyvilágból, hanem a népi vallásosság és a hivatalos teológia kapcsolatával, egymásra hatásával elméleti szinten foglalkozik, a következőket fejti ki:¹² nagyon absztrahálva a témát a „teológiát elméletnek, a nép vallását pedig gyakorlatnak kell tekintenünk.” A teológia azonban részlettudományokra oszlik, amelyeknek külön-külön más a kapcsolata a néphittel. Ha mármost a teológiát az egyház hitéhez közelítjük, akkor azt kell meghatározni, milyen egyházzal van szó. „A hierarchikus szervezetet, az egyházi hivatalok apostoli utódlását és a tanítóhivatalt” hangsúlyozzuk-e vagy „elsősorban és alapvetően Isten népi egyházzáról, a vándorúton lévő egyházzal” beszélünk, „amelyben mindenki nem csupán kap, hanem ad is és segít hordozni az egészet.” Ez utóbbi esetben a néphit alkotóeleme az egyház hitének és a kérdést úgy kell felvetni, mint a tanítóhivatal és a népi vallásosság kapcsolatát. Fejtegetéseiben kitér a társadalomtudományok „nép” meghatározására, a szociológiai tanulmányok következtetéseire, ezek eredményeit felhasználva az alábbi megállapításokat teszi: „a nép általában alacsonyabb műveltségű fokon áll, az egyén nehezebben különíthető el a tömegtől, a nép a társadalom peremvidékére szorul, kevesebb lehetősége van arra, hogy gondolatait és akaratát kulturális alkotásokba rögzítse, ... e jellegzetességek nem szűnnek meg akkor, amikor valaki az egyház tagjává válik, az egyházban él. Abban sem lehet kételkedni, hogy az adott társadalmi helyzet szerepet játszik az egyesek vallásos életében. Magától értetődő ugyanis, hogy ez a különbség befolyásolja a vallásos életet.” Ha viszont – a népi vallást az egyház vallásos hitének részeként elfogadjuk, akkor meg kell határozni, miben is áll ez a népi vallás és hogyan hat. Ez utóbbi azonban már koronként vizsgálendő, hiszen a kinyilatkoztatás címzetje az ember, akinek viszont története van. „Mindennek történeti ideje és helye van. ... Ezért az emberiség ... nem az egyenként számbavett egyedek összege, hanem a saját történelmét élő emberiség, azokban a társadalmi egységekben, amelyeket népek ... hívunk.” A nép vallásosságát tehát nem lehet egy szóval elintézni, „hiszen nagyon eltérő formákról van szó.” Akármilyenek is ezek a formák, az biztos, hogy „a nép él legtávolabb a tudománytól és a teológiától. ... A teológia, mint emberi, szabadon irányított »vállalkozás«, magán hordja a történelmi adottságok jeleit. Ugyanakkor a néphit – bár áttekinthetetlen formákat öltött, s amint a vallástörténet tanúsítja, tévelygésektől sem mentes – az igazi vallásosság és hit forrásaihoz közelebb áll. ... Előnye az, hogy nem kerül bele a rendszerben gondolkodó, a dolgokat beszűkítő teológia szűrőrendszerébe, hanem elfogulatlanul adja át magát a kegyelem erejének, így a teljesebb emberit fogadja be és valósítja meg. Adott körülmények között még arra is képes, hogy bátran vállalja a »pogányság« jelzőjét.”

Eddig tart Karl Rahner esszéjének rövid összefoglalása, amelyből láthatjuk, hogy a tudományos teológia az elmélet megalkotója és őrzője, a népi vallásosság pedig olyan gyakorlat, amely legtöbbször nem is tud a teológia elméleteiről. Az ókorra nézve, ez nagyjából azt jelenti, hogy amit az egyházatyák írtak és ránk

---

12 uo. 9-18.

hagyományoztak, azt elméletnek kell tekintenünk, amit viszont a régészet élénk tár tárgyaiban, temetőiben, épületeiben, leleteiben – az esetek többségében – a népi vallásosság emlékeiként kezelhetjük. A hitviták, az eretnekekkel folytatott polémiák – ha mégoly port vertek is fel az elméleti teológiában – nem feltétlenül jelentkeztek és jelentkeznek a népi gyakorlatban, és főleg nem feltétlenül jelentkeztek egyenlő mértékben a Birodalom minden provinciájában. Ezért is hangsúlyoznunk kell, amit Rahner is megtett, hogy térben és időben egyszerre kell gondolkodnunk.

Nézzük hát hogyan fest az ókori kereszténység Rahner eszmefuttatásának tükrében. Az 1983-ban Frankfurt am Mainban tartott konferencia a kereszténység terjesztésének okául az apostolok lelkiismeretét jelölte meg, elismerve, hogy a Római Birodalom úthálózata, terjeszkedése, városalapításai, fejlett közigazgatása megkönnyítette a terjesztők munkáját, de e munkának a Római Birodalom soha nem volt indító oka.¹³ A nyilatkozatot azért is el kell fogadnunk, mert az apostolok valóban arra kaptak megbízást, hogy a földkerekségen mindenütt hirdessék az evangéliumot.¹⁴ Tehát a kereszténység az apostollokkal indul útnak. És ettől kezdve folyamatosnak kell lennie, hiszen az apostolok tanítványainak is lelkiismeretbeli kötelességük az evangélium hirdetése. Akik befogadják, azok a nép, népek, még hozzá – a krisztusi parancsnak megfelelően minden nép, akiket csak el lehet érni, akik között – az ókori gyakorlatnak megfelelően – nem az ateizmus a „sikk”, hanem vallásosnak lenni. Ők maguk valamiféle vallást gyakoroltak is. Használtak szimbolumokat, képeket. Alkalmaztak kifejezésformákat, megtartottak istentiszteleti követelményeket. A hithirdetők nyomán, legfeljebb új vallás, új Isten felbukkanását vélték. Számukra az ilyen nem volt szokatlan. Ennek megfelelően a kereszténység nem egy ateista kor ateista szülőttei között bukkant föl, hanem olyanok közt, akik korábban is valamilyen formában vallásosak voltak, így magukkal hozták szimboliumaikat, azok használati ismerveit és törvényeit. Hoztak magukkal vallási ismereteket, hiedelmeket és megszokásokat, amelyeket azonban nem vetkőztek le, vagy legalábbis nem vetkőzték le teljes mértékben, vagy nem vetkőzte le mindenki. Inkább e szokások, szimbólumok, képek „megkorsztelését” hajtották végre. Ezért beszélhetünk nemcsak *interpretatio Romaná*-ról, hanem *interpretatio Christianá*ról is. Ezek az emberek és népek – vallási hovatartozásuktól függetlenül – egy adott kor szülőttei is voltak, amelynek mindennapi életében részt vettek. Gyakorolták vagy legalábbis ismerték azokat a „népszokásokat”, amelyeket az utca embere ismert és gyakorolt. E népszokásokat – nem mint vallási tetteket hanem mint a mindennapi élet cselekedeteit – magával vitte az egyházba, és velük együtt keresztelkedett meg. E népszokások beszívargását az egyház életébe eléggé bizonyítja az ókori egyház-

---

13 K. L. NOETLICH: Die historische Entwicklung vom 1-5 Jh.n. Chr. in: Spätantike und frühes Christentum. Ausstellung im Liebighaus, Museum alter Plastik. Frankfurt am Main 1983. 1-8.

14 „Merjete el az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Mk 16,15. Még az apostolok szétküldéséről van szó Mt 28,16-20. Lk 9,1-6 részeken. A 72 tanítványról Lk 10,1-12-ben olvashatunk. Márkot azért idéztem, hogy láthassuk, az evangélium hirdetésére szóló megbízás nem függ az evangéliumok írásba foglalásának idejétől.

atyáknak, mint a hivatalos teológia képviselőinek állandó intése a pogány hagyományok gyakorlása ellen vagy a középkorban a protestantizmus kritikája, amely sok esetben a katolikusok által gyakorolt népi szokásokat ostromozza.¹⁵ De ugyanígy beszívárgott az antik filozófiai iskolák tanítása is, amelyek a legtöbb esetben a herezist okozták. Példaként most csak Origenést említem, akire leginkább Platon és a stoa hatott. Az ókor nagy tudósa, aki elsőnek alkotott nagyszabású keresztény filozófiai és teológiai rendszert. Tanítása századokon át foglalkoztatta az utókort szembeállítva egymással az origenistákat és az antiorigenistákat. Nélküle a keleti keresztény egyház vallásossága elképzelhetetlen lenne. Utólag nyilvánították eretnekké tanításának görög filozófiai hatása miatt. Tanításának rövid foglalata, hogy a hamis gnózissal szemben az igazi gnózist kell megalkotni. A gnózis értelmét megtartotta, amennyiben ezen a felsőbbrendű, titkos és megváltó tudást értette. Ennek jegyében magyarázta a Szentírást, amelynek vallotta történeti, pszichikai és pneumatikus értelmét. E hármassággal egyúttal párhuzamba állította az ember felépítését, mondván hogy az testből, lélekből és szellemből áll. Hatását még akkor sem kicsinyelhetjük le, ha feltételezzük, hogy tanításával, műveivel csak iskolázott elmék foglalkoztak. Az ilyen jellegű tanítások, az ókori népek által gyakorolt szokások és hagyományok biztos, hogy megtalálták helyüket az egyházban, ahol az idő múlásával történelmi tényezőkké váltak. Az utókor aztán elfelejtette, hogy milyen szokásokat, mely területről, mely népektől örökölt a mai gyakorló hívő, vagy a történelem folyamán bármikor a gyakorló hívő, aki ezeket anélkül tette, hogy eredetéről gondolkozott volna. Egyszerűen tette saját korának szokásait átörökítve azokat a jövődökre. Minthogy a kereszténység az ókorban lépett színre, szükségszerű volt, hogy első történelmi arcúlat az ókori népekhez igazodjék. Elfogadtatására és terjedésére csak akkor lehetett számítani, ha az akkor élő ember nyelvén fejezte ki önmagát. Zsidó földön keletkezett és a pogányok között terjedt, ezért mindkettőnek a hagyományait meg kell találnunk benne. Nem volt véletlen a zsidóknak a keresztényekkel szemben táplált ellenségeskedése¹⁶, vagy a Péter és Pál között támadt vita, hogy ti. a pogányoknak zsidókká kell-e válniuk, hogy kereszténnyé legyenek, vagy nem.¹⁷ Kettőjük küzdelme Pál győzelmével végződött, amely azt jelentette, hogy a pogányok megkeresztelhetők anélkül, hogy zsidókká lennének. Ezzel még szabadabban juthatott a keresztények körébe a pogány kifejezőmód, a pogány szimbólika vagy a pogány népi szokások gyakorlása. Ez annál is könnyebb volt, mert nem lehet mindig éles cezurát vonni a pogány és nem pogány szokás között. A mai desacralizált ember gondolkodása sokkal messzebb van az ókori pogány ember gondolkodásától, mint ahogy az ókori keresztény és pogány ember gondolatvilága egymástól. Őket összekötötte az a törekvés, amelyet a transcedens világgal való kapcsolattartás jelentett. A kommunikáció a transcedens világ szellemeivel természetes tartozéka volt a mindennapi életnek. Hittek a szellemvilág létezésében, hittek az istenek, az Isten

---

15 DÖMÖTÖR T. A magyar nép hiedelemvilága. Budapest 1981. 46-47.

16 Saul üldözi a keresztényeket: Act. 9, 1-4

17 Gal 2,11-14.

létezésében. Keresztény és pogány egyaránt túlvilági boldogságát akarta elnyerni ezen a földön, ezért legfőbbjebb a kifejezés módosult, de nem a lényeg. Használhattak azonos szimbólumrendszert is, hiszen mind a kettő tudta, hogy a két csillag közé tett portré a feltámadást jelenti.¹⁸ Nekünk az a feladatunk, hogy legalább megsejtsük azt a szimbólumrendszert, amelyet „kereszténnyé” tettek. A szimbólumrendszer átértelmezésére jó példát adnak ládikaveretek, ahol a bibliai jelenetekkel együtt az úgynevezett „pogány” ábrázolások is jelen vannak. Például az egyik intercisai ládikavereten a bibliai jelenetek mellett láthatjuk Jupiter, Mars, Mercurius, Minerva vagy Dea Roma alakját. Hogy mikor Minerva és mikor Dea Roma, nehéz eldönteni, hiszen ikonográfiájuk csaknem azonos. Olyan várost ábrázoló perszifikációnál, ahol a város nevét feliratozták, megfigyelhető az ábrázolás azonossága. A felirat mondja meg, hogy melyik városról van szó.¹⁹ Az adott esetben inkább úgy fogalmaznék, hogy egy város perszifikációjáról van szó. Láthatjuk még ezen a vereten medaillionba foglalva Orpheust, aki épp lyráján játszik az állatoknak. Orpheus mellett feltűnik Sol, Luna képe, a XP ligatúrája, a skorpió, a dextrarum iunctio képe.²⁰ Egy másik ládikavereten a bibliai jelenetek mellett portrék, meduzafej, méhek, delfinek, madarak, edények fordulnak elő.²¹ Egy császári vereten viszont a bibliai jelenetek mellett bacchikus ábrázolások és a bolygók megjelenítései fordulnak elő,²² A nagyméretű jelenetek között pedig apró ábrák, csillagok, delfinek, dextrarum iunctio, stilizált emberi alakok láthatók. Épp az ilyen jellegű ábrázolásokra mondta az eddigi kutatás, hogy szinkretista. A szinkretizmust a különböző pogány vallások elegyítésének még el lehet képzelni, de nem lehet megoldás a keresztény és pogány szimbólumok együttes használatára. A kereszténység, amikor már bibliai jeleneteket is ábrázolt, eléggé merevvé vált a pogány előzményekkel szemben. Tehát minden olyan jelenet, amelynek nem találta meg a keresztény értelmezését, számára pogány maradt. Így az a feladatunk, hogy megtaláljuk a keresztény értelmezéseket, hiszen ezek között kell majd keresnünk a korai kereszténység szimbólumait is. Korai alatt itt az 1-2. századi keresztényeket értem. Ezek a szimbólumok részben kéznél levők voltak, részben pedig az üldözések idején elfedték a lényegét. A bacchikus jeleneteknek az üdvözülésre, a túlvilági boldogságra való utalását többen is kimutatták.²³ Hasonlóképpen állunk a meduzafej ábrázolásával, amely apotropaikus jelentéséből megőrizte a gonosz elűzésének szimbólumát.²⁴ A csillagok, Sol, Luna és egyéb istenségek ábrázolása azonban furcsán hat a bibliai jelenetek mellett. Furcsán mindaddig, amíg meg nem találjuk a megfelelő megoldást. E. Maass könyve ezzel a problémával is foglalkozik, hiszen az neki is

18 Comte DU MESNIL DU BUISSON: *Les tessères et les monnaies de Palmyra*. Paris 1962. 106. fig. 62.

19 Példának lehet említeni a Sopianae-ban talált ládikaveretet: GÁSPÁR 1986 Kat. – Nr. 903

20 GÁSPÁR 1986 Kat. – Nr. 382.

21 GÁSPÁR 1986 Kat. – 550.

22 GÁSPÁR 1986 Kat. – 319.

23 P. ROBERT TURCAN: *Les sarcophages romains représentations dionysiaques*. Essai de chronologie et l'histoire religieuse. Paris 1966. 469-472.

24 H. LECLERCQ: *Meduse* DACL XX 1. 195-199.

feltűnt, hogy a Tagesgötter ábrázolásai mellett feltűnnek a keresztény jelene-
tek is.²⁵ Az 1-2. századi kereszténység előszeretettel húzódott meg az asztroló-
gia és asztronómia mögött. E két tudomány az ókorban nem vált el olyan
élesen egymástól mint ma. A kettőt egy és ugyanazon személy művelte, még-
hozzá komoly számítások alapján.²⁶ Róma városában a Severusok alatt épített
Septizonium nem más mint csillagvizsgáló.²⁷ A provinciákban ugyanerre szol-
gálnak a nympheumok.²⁸ A kereszténységtől nem állt messze az asztrológia.
Ez ma már furcsának tűnhet, hiszen ma az asztrológia az okkultizmus sötét
útvesztőjének számít, de nem így az ókorban. Tudnunk kell, hogy az asztroló-
giával együtt járt a reincarnatio hite. Ezt az állandó körforgást, ami az aión,
ábrázolja egy meridai mozaik,²⁹ de számtalan más ábrázolását is ismerjük.
Lényege, hogy a lélek a sok újjászületés révén tisztul meg annyira, hogy elérje
örök boldogságát. Ez az eszme az ókereszténységtől sem idegen, így lényegé-
ben még átértelmeznie sem kellett az ábrázolásokat. Az ábrázolások az óke-
resztények számára is azt jelentették, amit valójában jelentettek, amely jelen-
tések tanításukkal nem ellenkeztek. Az újjászületést az egyház is elismerte
egészen a 6. századig. 553-ban a 2. konstantinápolyi és 5. egyetemes zsinaton
Origenes tanaival együtt elítélték a reincarnáció tanát.³⁰ Addig mindez termé-
szetes volt és természetes volt maga az asztrológia is, amelyet mi sem bizonyít
jobban, minthogy I. Constantinus asztrológusa az amúgy keresztény írónak
számító Firmicus Maternus.³¹ Visszatérve most a császári ládikaveretre, ott a
bacchikus alakok a túlvilági boldogságot, a bolygók, mint Sol, Luna, Mars,
Mercurius, Jupiter, Venus, Saturnus az emberi élet sorseseeményeit szimboli-
zálják. A bibliai jelenetek, ha úgy tetszik, akkor történeti értelmezésükben
magát az eseményeket, pszichikus ill. pneumatikus értelmükben ezek átvitt
értelmét jelenítik meg. Ugyanígy az idézett intercisai vereten Jupiter, Mars,

25 Ernst MAAS: Die Tagesgötter in Rom und den Provinzen. Berlin 1902. 123-160, 249-262.

26 O. NEUGEBAUER – H. B. VAN HOESEN: Greek horoscopes. London 1978. 1-13. H. Gundel
– R. BÖKER: Zodiakos RE X A (1972) 462-700.

27 MAAS 1902. 97-150.

28 MAAS 1902. 46-62.

29 A. ALFÖLDI: Aion in Merida und Aphrodisias, in: Madrider Beiträge Bd 6. Mainz am Rhein.
1-26. Aion az idő isten és egyúttal az élet és halál végtelen folyamata is. Aion az aenikus idő.
Ahol ez végződik, kezdődik Chronos – Saturnus uralma. MARIE-LUISE von FRANC: Time.
Rhythm and repose London 1989. 14.

30 K. HOEISEL: Das frühe Christentum und die Seelenwanderung. Jb. f. Ant. u. Chr. 27-28
1984-85. 24. Ez acikk (24-46) előző kijelentéseimnek is alapja.

31 F. BOLL: Firmicius RE VI. 2. (1909) 2365-2379. Szükséges megjegyezni, hogy e cikken
belül, asztrológián soha nem a sarlatánok által lejáratosított foglalkozást, hanem azt a tudomá-
nyt értem, amelyet bármely korban a tisztességes szakemberek műveltek. Ezek neve vi-
szont nem „astrologi”, hanem *mathematici*. Az *astrologi* megjelölés – vélhetően – épp a
sarlatánokra vonatkozhatott, amint ez még Nostradamus intéséből is kiténik, amikor azt
írja, hogy próféciáitól „*Omnes Astrologi, Blenni, Barbari procul sunt.*” Az ilyenek ellen a
pogány ókor is tiltakozott, pl. Apuleius az Aranyszámárban ír egy hazug csillagjósról –
APUL. met II, 13-14. ford. RÉVAI J. 1963. p. 61-63. A kereszténység első tiltakozásai közt
szívesen emlegetik TERTULLIANUS de idolatria 9 (PL I, 673) passzusát, habár ezt a részt
nem lehet egyértelműen elutasításként kezelni. Tertullianus asztrológia ellenes ugyan, de
nem veti el a zodiákust. Elismeri a csillagoknak az ember fizikai világára gyakorolt hatását,
de tiltja a jóvendőmondást. A zodiákusnak keresztényi átértelmezéséről és alkalmazásáról ld.
O. HOLL: Zodiakus LCI IV 574-579.

Mercurius kétszer is e bolygók szerepének kihangsúlyozását jelentik egy bizonyos város életében, amelyet így fordíthatnánk le, hogy a marszikus tevékenységek elcsitulása után az anyagi jólétet (Jupiter) a kereskedelem (Mercurius) hozta e város életében. A bibliai jeleneteket minden esetben háromféleképpen értelmezhetjük. Az origenési hármasság eléggé elterjedt volt ahhoz, hogy feltételezhessük a legelvontabb értelmezését is. A hármasság értelmezés praktikus, mert szólhat a „népnek”, szólhat a tanultabbaknak és szólhat a filozófusoknak – vagy ha úgy tetszik – az iniciáltaknak. Így nincs ember, aki valamit ne értene az ábrázolásokból, vagy úgy is mondhatnánk, hogy az ábrázolások mindenképp a maguk nyelvén szólnak. Du Buisson számtalan példával igen részletesen értékeli és elemzi azokat az ábrákat, amelyek külső megjelenésükben esetleg egy rozetta virága, valójában azonban csillagkép ábrája. Ő az, aki az asztrális szimbólumok értelmét, sokféleségét bőséges példával bemutatja.³² Okfejtését figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, hogy a keresztények számára a legmegfelelőbb szimbólumrendszer az asztrológia adta, nemcsak azért mert ez egyáltalán fedő neve is lehetett, hanem azért is mert ezt átértelmezni sem kellett. Ez jelentette, amit valójában jelentett, az élet körforgását, az emberi sorsot, a mindennapi élet eseményeit, a földművelés és időjárás előrejelzését, ennek megfelelően az életet itt a földön, körforgásával pedig figyelmeztetett a rossz újrászületésére, a sokszoros újrászületésre, amely a lélek megtisztulását kellett hogy eredményezze.

Ez mindössze csupán egy példa az *interpretatio Christianára*, amellyel érzékelteni és kiemelni szerettem volna annak fontosságát, hogy semmit sem tudhatunk meg valóságosan egy korról, ha nem annak a kornak a szemüvegét tesszük föl. Az interpretációnak ezt a szemléltetését azonban még folytatni kell majd az egyes tárgyak, objektumok ismertetésénél. Sőt arra is figyelmeztet minket, hogy azok a toposzok, amelyek a kereszténységgel kapcsolatban annyiszor elhangzottak, felülvizsgálandók. Ilyen toposzok, hogy nem lehet keresztény sír, ha az étel adagolására benne a felszínről tubin keresztül csatorna vezet a sír belsejébe. Vagy a melléklet nélküli sír feltétlenül keresztény, mert azok szegények, vagy ha nem, hát vallásuk tiltja a melléklet adást. Továbbá vigyázni kell az arianus „ritusok” osztogatásával. A teológiai vita nem jelenti egyúttal egy provincia kereszténységének arianizálódását.

A második kritérium a keresztény hit terjesztésével kapcsolatos. Mikor, ki, kinek, hol? Bár a fentiekben már érintettem a problémát, részletesebb kifejtését szükségesnek tartom. A „mikor” és „hol” kérdés számunkra, Pannonia örökösei számára különösen az 1–2. században fontos. Az eddigi álláspontok ugyanis minden olyan lehetőséget tagadtak, amelyek e területkrisztianizálását vagy egyáltalán a kereszténység feltűnését a 3. századnál korábbra involválná.³³ Pál a rómaiakhoz írt levelének kitételét „Illyricum déli, Makedóniával szomszédos” határterületeire értik.³⁴ A páli idézet az alábbi: „ita ut ab Ierusa-

32 DU BUISSON 1962. 115–136.

33 J ZEILLER: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de L'Empire Romain. Paris 1918. 27, 32. NAGY T. A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Budapest 1939. 22.

lem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. – Így Jeruzsálemtől Illíriáig bejártam az egész vidéket és hidettem Krisztus evangéliumát” (15,19). Ezzel el is érkezünk annak tisztázásához, hogy az antik földrajzi ismeret milyen területet foglalt magában és ennek hogyan adta irodalmi kifejezését. Ursula Maiburg ezzel a kérdéssel foglalkozik.³⁵ Cikkéből megtudhatjuk, hogy a földrajzi felsorolásoknak megvan a hagyományos formája mind az antikvitásban, mind a kereszténységben. Beszédfordulat az „auf dem ganzen Erdkreis”, a „Grenzen der Erde” vagy a „vom Aufgang der Sonne bis zum Untergang”, amelyek mind csak azt kívánják kifejezni, hogy Róma nagy, hatalmas és végtelennek kell tekinteni.³⁶ A Bibliában a konkrét földrajzi felsorolások informatívek, amelyek főleg az Ószövetség történeti elbeszéléseinél (csataleírás stb.) található meg. Másrészt itt is megtalálhatók azok a fordulatok, amelyek az antik Róma nagyságát hirdetik, csak hogy itt Jahve nagyságának és hatalmának kifejezésére szolgálnak. Az Újszövetség helyeinek (2Tim 3,11; 4,10–12; 1Petr 1,1; Act 1,8; 2,9–11) elemzése, földrajzi és irodalmi értékelése után került sor a minket érintő Rom 15,19 tárgyalására, amelyet idézek: „auch wenn nicht eindeutig geklärt werden kann, ob Illyrien ein- oder ausgeschlossenen verstanden werden muss. Die Stelle gibt lediglich eine ungefähre Grenze an; festgelegt werden nur die beiden Endpunkte des Gebietes, in dem es sicherlich schon christliche Gemeinden gegeben hat. Aus diesen beiden Endpunkten ergibt sich die Ost-West-Richtung der paulinischen Mission. Es wird der Bogen Jerusalem–Illyrien gespannt, wobei es Paulus weniger auf die Grenze, auf die beiden angegebenen fixierten Punkte, ankommt, als vielmehr auf den Umkreis und die eingeschlossenen Gebiete. »Die geographischen Angaben sollen besagen, dass der Wirkungskreis des Apostels von Jerusalem im weiten Bogen bis nach Illyrien ging«. Bereits die Erwähnung Jerusalems fällt auf, denn dort hat Paulus als Apostel nicht gewirkt. So spricht er parallel dazu von Illyrien, wo er, nach Lohse, ebenfalls nicht tätig war. »Indem er Jerusalem erwähnt, weist er auf den Ort hin, an dem die Verkündigung ihren Anfang genommen hat, und mit dem Hinweis auf Illyrien gibt er die ihm erreichbaren Grenzen von Menschen bewohnter Länder an, bis zu denen die Christusbotschaft hinausgetragen werden soll.«³⁷

Az U. Maiburg által elemzett auktorhelyek közül Pannonia szempontjából érdekes még Tertullianus (adv. Iud 7,4), ahol Krisztus hitére tért népek közt a felsorolásban említve vannak a szarmaták és a dákok is. Továbbá Arnobius (nat. 2,12), ahol a név szerint megjelölt tartományok után még hozzá fűzi, hogy minden provinciában. Aztán Sozomenos (h.e. 2,6), ahol gótokról és korábbi Duna menti szomszédokról van szó.³⁸ Tertullianus felsorolását – Maiburg szerint – úgy kell értékelnünk, mint kifejezésformát az „egész” érzékeltetésére. Hasonló értékű Arnobius szövege, amely rétorikus stilusfogás szintén az

---

34 NAGY T. 1939. 22

35 U. MEIBURG: „Und bis an die Grenzen der Erde...” Jb. f.Ant.u.Chr. 26 1983 38–53.

36 Uo. 41

37 Uo. 45.

38 Uo. 49–50, 51,52.

„egész” kifejezésére. Szozomenosznál a Rajna mentén lakó germanok mellett említve vannak a gótok és a dunamenti emberek, „die in diese Vorgänge verwickelt sind und erst jetzt in der Geschichte erscheinen.”³⁹

A fentieket saját történelmünk szempontjából értékelve megállapíthatjuk, hogy a Római levél ominózus helye alapján Pál személyes térítő munkájának határát Illyricumban kell látnunk, amely azt jelenti, hogy Pál erre a területre személy szerint nem tette be a lábát, illetve ezen a területen missziós tevékenységet nem végzett, de azt már nem állíthatjuk ugyanilyen biztonsággal, hogy a tanítványi gárda sem. Hiszem a hely megjelölése a további térítés irányának mintegy páli meghatározását adja. Ennek megfelelően feltételezhetjük, hogy Epaemetos és Andronikos személyének az említése nem teljesen legenda.⁴⁰ Tehát nem teljesen legenda az sem, hogy Sirmium területén az i. sz. 50-es években voltak keresztények.

A további források stílusformái, ha nem is a konkrét népeket és helyeket jelölik meg, hanem csak az „egész”, a „Földkerekség” megjelölésére szolgálnak, akkor is kifejezik a hittérítés teljességére való törekvés vágyát. Amit nekünk meg kell vizsgálni, hogy van-e realitása területünk megtérítésének. Itt kell szétválasztani a tudatos, hogy úgy mondjam a tanítványok által mintegy papok által indítványozott és végrehajtott térítést, és azt a történelmi folyamatot, amely Róma terjeszkedésével új telepések ide jövetelére lehetőséget adott. E telepések közt lehettek keresztények, akik így hitüket már készen hozták azzal a népi színezettel együtt, amely hazájukban szokás volt. Az autochtón lakosság ennek megfelelően találkozhatott a kereszténységgel, mint gyakorlatlalt és a térítők révén, mint elmélettel. A tudatos térítés azonban azt is feltételezi, hogy a térítőnek és a térítendőeknek volt közös nyelvük. Pannónia őslakosai közé illir törzseket és keltákat sorolhatunk.⁴¹ A nyelvi megoszlás és keveredés illir és kelta.⁴² Ha most U. Maiburg földrajzi okfejtéseit ilyen szempontból is szemügyre vesszük, akkor megállapítását, hogy bizonyos kifejezések stílusfogások, még ez a szempont is támogatja, hiszen a felsorolt törzsek nem feltétlenül tudtak latinul vagy görögül, hogy a hozzájuk érkező latinul vagy görögül beszélő térítőt megértsék. Felmerült tehát a tolmácsok működésének szükségessége, a különböző nyelveken beszélő térítők lehetősége, ha tudományos megfontolásokból az első pünkösdi nyelveken beszélő apostolait számításán kívül hagyjuk. Bizonyítékot nem lehet találni – a kelta nyelv kivételével – a bennszülött nyelveken való térítésre és prédikálásra.⁴³ Kelta nyelven viszont térítettek. Pannónia számára némi lehetőséget ad Hieronymus, hogy esetleg az illir nyelv ugyanígy számításba jöhet, mint missziós nyelv. Hieronymus, aki annyi nyelven tudott, anyanyelvének az illirt mondhatta.⁴⁴ Ez a kö-

39 Uo. 52.

40 D. GÁSPÁR: *Episcopi Pannoniae*. Römischer Österreich 17/18 1989-1990 99-105.

41 A. MÓCSY: *Pannonia*. RE Suppl. IX (1962) 527-535.

42 BARKÓCZI L. BÓNA I. MÓCSY A.: *Pannonia története*. Budapest 1963. 22.

43 U. MAIBURG 1983. 49.

44 347-ben Dalmatia és Pannónia határán lévő Stridonban született. Nyelvilag tekintve ez illir terület. A. MAYER: *Die Sprache der alten Illyrier*. Wien 1957 Bd. I. 323. Kelta térítés szempontjából megemlíthető az az adat, hogy Iraeneus 177-178-ban Lugdunumba ment, va-

rülmény ugyan nem bizonyíték az illirül való térítésre, de lehetőség arra, hogy feltételezzük. De akár a tudatos térítést akár csak a betelepülők – lakosok, kereskedők, katonák, iparosok – beszélgető partner szintű térítését is nézzük, nem számolhatunk „mindent elsöprő, hatalmasan hódító” kereszténységgel. Hogy ezt kimutathassuk, egy szociológiai számítást kell végeznünk, amely összehasonlítási alapot ad az egyes területekre vonatkozóan. Alkalmazása azért lehetséges, mert Pannonia – mind amellet, hogy egy önálló provincia – része a Római Birodalomnak is, ahol bizonyos közigazgatási alapszabályok egységesen érvényesek. Az természetes, hogy az általános szabályok mellett megtaláljuk a helyi színezetet is. Ez utóbbi tényező teszi szükségessé a módszer adaptálását. E szociológiai módszer kidolgozója H. Cancik, aki e módszert Róma városára alkalmazva mutatta be.⁴⁵ Az időhatár, amelyet figyelembe vett az 100-250 közötti idő, a terület pedig az aurelianusi falakon belüli Róma. Számításai és feltételezése alapján az adott időhatárok között és az adott területen Róma összlakosságának a száma egy millió. Ha – tegyük föl, hogy ez a szám téves – akkor sem kapunk rossz eredményt, mert nem abszolút számokkal, hanem viszonyszámokkal dolgozunk, méghozzá az összlakossághoz viszonyított számokkal, tehát – tévedés esetén – e tévedés mindenütt egyformán jelentkezik, így a viszonyításban már nem lesz benne. Azt kell megtudnunk, hogy az egy millió lakos vallásilag hogyan oszlik meg. Augustus, az erkölcsöket javítandó és a vallásosságot helyreállítandó, rendeletet hozott, amelynek lényege, hogy Róma városát, mint minden más várost vallási körzetekre (*vici*) osztott. Rómának 14 kerülete volt, minden kerületben létesített 20 vicust. A vicus feje a *magister vici*. Minden vicusban kellett lenni egy kápolnának a Lares Augusti és a Genius Augusti számára. Ezen túlmenően meghatározta azokat a konkrét területeket, ahol a különböző vallások elhelyezkedhettek. Meghatározta azt is, hogy egy vallásos közösség minimális létszáma 14 kell legyen, ennyi hívő igényelhet egy papot és ennyi hívőnek már lehet kultusz helye. A keleti kultuszok, amelyek közé a kereszténység is számított, szintén egy meghatározott részen helyezkedhetett el. Hogy hol, hogyan mekkora helyen, azt a feltárások alapján lehetett kiszámolni. Így az alábbi számsor adódik: szír pantheon 20-30000 hívő, egyiptomi kultusz 20-30000 hívő, zsidók 50-80000, keresztények 20000, Mithras hívők 10000.

Canciknak ezt a fent vázolt metódusát Pannoniára átültetve a következő számításokat kell elvégezni. Póczy Klára számításai alapján a 2. században Pannoniában a városokban 1 hektárnyi területre 500 lakos jut.⁴⁶ Ugyancsak az ő további számításai szerint az eddigi feltárások a különböző városokban

---

gys kelta vidékre, ahol utódja lett az ottani mártírhalált halt püspöknek. K. RUDOLPH: Die Gnosis. Göttingen. 1978. 15. – Itt szeretném felhívni a figyelmet SMILJKA KASIĆ monográfiájára, amelyet az egykori Jugoszlávia területére eső provinciák ókereszténységéről írt. A monográfia, sajnos, máig közöletlen, ezért kiemelve, hangsúlyozva szeretném megköszönni azt az önzetlen szívességet, hogy monográfiáját a rendelkezésemre bocsátotta. Az érintett provinciák Dacia, Dardania, Dardania, Histria, Macedonia, Noricum, Pannonia.

45 H. CANKIK: Gnostiker in Rom. Gnosis und Politik. Hrsg v. Jacob TAUBES. Frankfurt am Main 1984. 163-184. (Religionstheorie und Politische Theologie 2)

46 K. PÓCZY: Pannonian cities. The archaeology of Roman Pannonia. Budapest, Lexington 1980. 251.

(római jog szerinti városokat kell ezen érteni) az alábbi hektár nagyságra engednek következtetni a kronológiai megosztásra való tekintet nélkül: Aquincum 50, Bassianae 25, Brigetio 20, Carnuntum 60, Savaria 30, Scarbantia 23, Sirmium 120, Vindobona 20. A többi átlag 30 hektárnyi volt, ezek: Andautonia, Cibalae, Gorsium, Jovia (Heténypuszta), Municipium Faustinianum, Mun. Jasorum, Mun. Volg..., Mogentiana, Mursa, Mursella I, Mursella II, Neviodunum, Poetovio, Sala, Siscia, Sopianae.⁴⁷

Elsőként a terület mértékét meg kell szorozni 500-zal, hogy megkapjuk az összlakosságot a városokban – hangsúlyozom – kronológiai megosztásra való tekintet nélkül. Ennek megfelelően a következő sor adódik: Aquincum 25000, Bassianae 12500, Brigetio 10000, Carnuntum 30000, Savaria 15000, Scarbantia 11500, Sirmium 60000, Vindobona 10000. A többi átlag 15000. Most kiválasztom Sirmiumot, mint a legnagyobb várost és fővárost, amelynek összlakosságát tekintem Pannoniában 100%-nak. Ez a 100% az a közös nevező, amely alapul szolgál az összehasonlításra, vagyis Róma városa összlakosságával való összehasonlításra. Az összehasonlításban az egy millió lesz a 100%. Az egy milliőnek a 60000 pedig 6%-a. Ha most azt vizsgáljuk meg, hogy Rómában az összlakosságnak hány százaléka keresztény, vagyis az egy milliőnek hány százaléka a 20000, akkor 2%-ot kapunk. Ha viszont ezt a számot Pannoniában akarjuk meghatározni, akkor ezt a „kettest” 100%-nak kell tekintenünk, amelynek az 1%-a 0.02. Ez lesz az az arányszám, amelyet a különböző városok összlakosságához viszonyítani lehet, hogy megkapjuk a keresztények hipotetikus számát. Sirmiumra nézve ez a következő: ha az 1% 0.02, akkor a 6% 0.12 vagyis 60000 ember 0.12%-a keresztény, ami jelent 72 embert. Tételezzük fel, hogy a többi városban is az összlakosság 0.12%-a keresztény, akkor úgy tekinthetjük, hogy a provincia összlakosságának 0.12%-a keresztény, ami számadatok szerint az alábbi: összlakosság 244000, ebből 293 ember keresztény. A nagyobb városokra nézve pedig az alábbi sor adódik: Aquincum 30, Carnuntum 36 keresztény. Kisebb városokban, a nagy átlagban 18 keresztény, Bassianae-ban 15, Brigetio-ban 12, Scarbantia-ban 14, Vindobonában 12. A számadatok birtokában Cancik okfejtéseit is figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy Pannoniában Brigetio és Vindobona kivételével a többi városban számolhatunk keresztény kultuszhely előkerülésével.⁴⁸ Saját számításomhoz hozzá kell fűzőm, hogy ez itt a bevezetőben nem több mint egy módszer ismertetése és e módszer adaptálási lehetőségének bemutatása. A teljes kidolgozáshoz természetesen hozzátartozik a kronológiai bontás, a feltárt épületek azonosítása, a keresztény kultuszhelyek formáinak és más jellemzőinek meghatározása.

Maradt még a harmadik kritérium vizsgálata, amelyből, a provinciabeli őslakossággal kapcsolatos nehézségeket már említettem. Másrészt bizonyos szociológiai vizsgálatot bementtettem, érzékeltetve e téma nem akármilyen buktatóit. A nehézségeket, a lehetőségeket és az elvárásokat Georg Schöllgen érzékelteti a

47 Uo. 239-250.

48 Ha mindezt kronológiai bontásban vizsgálnánk, akkor azt is fel kell tételeznünk, hogy Brigetio és Vindobona keresztényeinek száma szintén elérte a templomépítéshez szükséges minimális lélekszámot a IV. századra.

legjobban, ezért idézem: „Sozialgeschichtliche Belege sind wie Steinchen eines untergegangenen Mosaiks, die einzeln oder in kleinsten Ensembles in einem neuen Mosaik mit gänzlich anderer Komposition wiederverwandt worden sind. Der Sozialhistoriker steht dabei vor einer doppelten Aufgabe. Er hat nicht nur die wiederverwandten Steinchen als solche zu identifizieren, d.h. diejenigen Belege, die z.T. sehr versteckt sozialgeschichtliche Informationen enthalten, zu erkennen, sondern muss in einem zweiten Schritt versuchen, das untergegangene Mosaik aus den wenigen, in fremden Kontext erhalten gebliebenen Fragmente wiederherzustellen, d.h. aus isolierten Einzelbelegen ein möglichst vollständiges Bild der Sozialstruktur einer Gemeinden zu rekonstruieren.”⁴⁹ A cikk, amely vitairat P. Lampe könyvére, főleg az 1-2. századi kereszténységgel foglalkozik, jóllehet mindenek előtt a Róma városában lévő kereszténységgel.⁵⁰ De amint a fenti számításokból láthattuk, a keresztények száma – viszonyítva az összlakosság számához – nem túl sok, mégis foglalkozni lehet, sőt foglalkozni kell vele. És ahogy a számítási módszerek adaptálhatók más provinciára, úgy az egyéb szempontok is adaptálhatók, csak éppen fokozott óvatosságot igényel, hiszen Schöllgen mozaik metaforája eléggé érzékelteti azokat a nehézségeket, amelyeket a szociológia e téren való alkalmazása jelent. A nehézségeket látnunk kell, de nem tarthatnak vissza az adott tudomány alkalmazásától. A cikk foglalkozik a szegénység – gazdaság mibenlétével, amelynek egyik megnyilvánulása a rabszolga-felszabadítás, vagy akár az önfelszabadítás. Lehet-e olyan tehetős keresztény réteggel számolni, hogy nagyobb arányú rabszolga-felszabadításra gondolhassunk, vagy ezt is csak elszórtnak kell tekintenünk. Megrajzolható-e valóban egy keresztény közösség reális szociális struktúrája? Milyen források állnak rendelkezésünkre, azokat hogyan használhatjuk? Itt is felmerül a keresztény irodalom, vagy akár csak a polemizáló kereszténység irodalmi toposz nyelve, amelynek forrásértékét legalább annyira meg kell vizsgálni, mint ahogy ezt a földrajzi leírásoknál U. Maiburg tette. A kérdések, figyelmeztetések sorát talán a következő foglalja össze: „Jede Untersuchung zur Sozialstruktur der christlichen Gemeinde Roms muss diesem Tatbestand Rechnung tragen und auch dem Leser die stadtrömischen Verhältnisse zumindest in groben Zügen vor Augen führen, da auf diesem Hintergrund erst die in den christlichen Quellen erhobenen Belege zureichend eingeordnet werden können.”⁵¹ Ha ez áll a Róma városi kutatásokra, akkor fokozottan áll Pannoniára, ahol kétségtelenül kevesebb a rendelkezésünkre álló, értékelhető tényanyag. Kevesebb, feldolgozatlanabb, rejtettebb, ez igaz, de van, amely legalább kirajzol egy tendenciát és ennek segítségével hipotézis felállítására fejleszti. Még a hipotéziseket is le kell írni, hogy a jövő kutatása számára szempont legyen és ne kövesse az eddigi gyakorlatot, hogy a szép tárgy – ha kedvünk úgy hozta – „kereszténnyé” lett, ha viszont épp azt akartuk bebizo-

---

49 G. SCHÖLLGEN: Probleme der frühchristlichen Sozialgeschichte. Jb.f.Ant.u.Chr. 32 1989
25.

50 Uo. 23-40.

51 Uo. 34.

nyítani, hogy kereszténység nem volt, akkor még a csúnya tárgy is „pogánnyá” varázsolódott.

E bevezetőt szempontjaim és módszereim felsorolásának kívántam szentelni. Nem tartalmaz semmiféle bizonyítást. A bizonyításra majd a tárgyak bemutatásakor kerül sor.

DOROTTYA GÁSPÁR:

REFLECTIONS ON THE EARLY CHRISTIANITY OF PANNONIA

A catalogue of the early Christian reliquiae discovered on the territory of ancient Pannonia is now in preparation. The present paper describes the methods used to the compilation of the catalogue's material. I have decided not to use the customary way, not to accept obsequiously the consolidated views of elaborating and assessing the material. The methods used by me in the compilation work are new. They have been developed mostly by German researchers. I have only adapted them to the Pannonian circumstances. The introduction of these new methods have been required, first of all, by a necessity of furthering the revision of some earlier views which have been evolved sometimes without any foundation, and, secondly, by the wish of getting a better analysis of the data referring to the Ist and IInd centuries. These ways of compilation have helped me in my efforts to determine which of the reliquiae do actually belong to the early Christianity; why and how the written sources may have been regarded as actual sources of that era; why an archeological finding may be regarded as an actual source; how can it be used; what had been the religious background where the Christianity intruded having required like that an „interpretatio christiana”? Taking all the above mentioned facts into consideration we interpret in a Christian way those representations which were till now determined in the way of syncretism. The same category does include also the popular religiousness which must not have been regarded as a subject of ethnography in that era at all. Finally, I have attempted to use a sociological method to be able to approach – least on the level of hypothesis – the Christianity of Pannonia already from the earliest time of its existing; to get some quantitative data concerning the Christian population; as well as to be able to assess the findings to be expected, and not to be expected.

These methods of compilation were used in other provinces very successfully. The adaptation of the same is an attempt to see if it can be used with a good result here, too.

MÉSZÁROS ISTVÁN

KATOLIKUS EGYETEMSZERVEZÉSI TERVEK EGERBEN 1754 – 1948

A 18. század második felében létesíteni kívánt egri egyetem történetére, főként a Liceum építéstörténetére vonatkozó adatokat már mind összegyűjtötték és közreadták. Éppen ezért rövid tanulmányomban az eseménytörténet helyett olyan kérdésekre szeretnék válaszolni, amelyekre a multbeli egri egyetemszervezési tervek vonatkozó eddigi szakiradalomban nem találtam választ. A három kérdés:

1. Mi váltotta ki Barkóczy Ferenc püspök egri egyetemalapítási szándékát?
2. Mi tette lehetetlené Eszterházy Károly püspök egri egyetemalapítását?
3. Mi hiúsította meg Mindszenty bíboros és Czapik érsek egri egyetemszervezését?

I

Lényegében nem nagy szerep jutott *Barkóczy Ferenc* egri püspöknek az egri egyetemi tervek történetében: csupán az, hogy ő vetette fel először az egri egyetem létesítésének gondolatát.

Saját újjászervezett egyházmegyei papképző teológiai intézetének 1754. november 5-én tartott megnyitásán említette, hogy a következő évben ugyancsak újjászervezve meginduló helyi *bölcséleti* intézetből és a meglévő *jogi* intézetből – együtt a *teológiai* intézettel – szándékában áll egy „publica universitas”-t szervezni.

E három egri püspöki intézetre a következő évben valóban nagy gondot fordított, de konkrét egyetemszerző tevékenységéről nem tudunk. Később utóda, Eszterházy Károly püspök hozta szóba Mária Teréziához intézet beadványában Barkóczy ezirányú egri tervét, de a szándékon túl ő sem adott hírt elődje semmiféle konkrét intézkedéséről.

Vajon mi motiválhatta Barkóczy – ugyan eredmény nélküli – egyetemszerzési szándékát 1754-ben? Magam úgy látom: határozott *jezsuita-ellenesége*. Ebben az időben ugyanis már élesedni kezdett nem csupán a bécsi udvar világi politikusainak ellenszenva a jezsuita rend iránt, de a hazai főpapoké is.

A jezsuita rend nálunk is, akárcsak másutt – korábbi pápai és uralkodói privilégiumok birtokában – teljes önállóságot élvezett az egyházi szervezeten belül, és széles körben kiterjedt gazdag intézményhálózatuk fölött semmiféle felügyeleti és rendelkezési joggal nem rendelkeztek a helyi megyéspüspökök.

Magyarországon ekkor *két egyetem* működött, mindkettő jezsuita egyetem volt: Nagyszombatban és Kassán. Mindkettő a sajátos jezsuita egyetem-típust képviselte.

A jezsuita egyetemek a 10-16 éves fiúk rendelkezésére álló jezsuita gimnáziumra („*fakultas linguarum*”) épülő bölcséleti karból („*facultas artium*”) és teológiai karból („*facultas theologiae*”) álltak. A jezsuiták más egyetemi karon, mint a bölcsészkar és a teológiai kar, nem vállaltak oktatást.

Nagyszombatban jogi fakultás is működött az egyetem keretében; itt azonban nem a jezsuiták adtak elő, s ez a kar az esztergomi káptalan felügyelete alatt állt.

Barkóczy igen rossz véleménnyel volt a jezsuita iskolákról és a jezsuita papnevelésről. (A legtöbb egyházmegyében ekkor a jezsuiták vezették a papnevelő szemináriumokat. (A jezsuiták oktató intézményeiről többször kifejtette irásában is rosszallását, de semmit sem tudott tenni ellenük; a papnevelés összes intézményét azonban kivette a kezükből egri egyházmegyéjében is, majd később az esztergomi egyházmegyében is.

Az lehetett az egri püspök szándéka 1754-ben, hogy Észak-Magyarország katolikus fiatalsága számára egy, *a maga nézőpontjából „felvilágosult”, azaz a jezsuita befolyástól mentes katolikus egyetemet* hoz létre Egerben.

Kosáry Domokos nagy 18. századi magyar művelődéstörténeti munkájában megrója Barkóczyt, hogy „a jezsuiták hatalmi pozícióit nem az államnak, hanem... az állam rovására is a vezetése alatt álló egyháznak akarta megszerezni.” Kétségtelenül igazságtalan ez az elmarasztalás: a magyar katolikus egyház tekintélyes főpapja ugyan miért *éppen az államnak* (tegyük hozzá: a katolikus egyházzal szembenálló felvilágosult abszolutista államhatalomnak) ajánlotta volna a jezsuiták „hatalmi pozícióit”, az ezek eszközeiként szolgáló intézményeket, közöttük az iskolákat? És ha ezeket továbbra is egyházi intézményként kívánja működtetni, akkor ez miért történik „az állam rovására”?

Barkóczy 1754-i egri egyetemalapítási szándékát tehát *a katolikus egyházon belüli hatalmi harc motiválta*, ez váltotta ki. De a szándéknál tovább nem jutott.

II.

Szemben Barkóczyval, utóda *Eszterházy Károly* egri főpásztori szolgálatának kezdetétől, 1762-től több mint két évtizeden át széleskörű tevékenységet folytatott legnagyobb terve megvalósulásáért: az egri egyetem létrejöttéért. Ennek érdekében hatalmas anyagi áldozatokat vállalt mind az egri egyházmegye, mind pedig saját családi birtokai terhére. Szándéka kezdetétől nyilvánvaló volt: klasszikus szerkezetű *négy fakultásos* – vagyis bölcséleti, jogi, orvosi és teológiai karral rendelkező – katolikus egyetemet akart szervezni püspöki székhelyén.

Maga is mindvégig gondos figyelemmel kísérte az elődjektől örökölt meglévő három – teológiai, bölcséleti és jogi – egri püspöki intézetet, s ő is ezekből kívánta kifejleszteni a majdani egyetemet.

Az egyetemi épület első tervrajzát 1762 őszén készítette el, ugyanakkor elindította az építkezés munkálatait is. És 12 esztendő múlva, 1774. november 8-ától már új épület falai között folyt az oktatás a bölcséleti, a jogi és a teológiai intézet növendékei számára: a tanárok és diákok birtokukba vették új otthonukat.

Ez után, az 1770-es évek második felében épült fel a könyvtár, a diszterem, a pompás kiképzésű lépcsőház, a kápolna, végül a csillagvizsgáló torony legfelső emeletei. Az intézmény berendezése még az 1780-as évek elején is folytatódott. A ma *Liceum* néven ismert épület (a mai Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola otthona) ekkor lett készen; felépítése, berendezése ekkor fejeződött be, úgy, ahogyan azt Eszterházy Károly még 1762-ben eltervezte.

Eszterházy püspök igen korán, már 1763 októberében ismertette terveit az uralkodóval, Mária Teréziával, s kérte létesítendő intézménye számára az egyetemé nyilvánítást, illetve ennek királyi ígérését. Ezt ekkor még – érthető módon – nem kapta meg; az egyetemnyitás feltételei ekkor még nem álltak rendelkezésére. Ennek ellenére a püspök változatlan energiával és szünet nélküli folyamatos anyagi ráfordítással építette tovább a tágas egyetemi palotát. Egyelőre – úgy tűnik – nem tartotta fontosnak az uralkodói hozzájárulás megszerzését.

Szándéka nyilván az lehetett, hogy ha teljesen kész az új épület a roskadozó korábbi intézeti épületek helyet; ha biztosak lesznek az egyetemhez méltó anyagi alapok; ha megszervezett lesz az egyetemi színvonalú oktatói kar s a fakultások diáksága, majd akkor kész tények elé állítja az uralkodót, s akkor már nem lesz akadálya a királyi jóváhagyásnak.

Ebbe a változatlan intenzitással folyó egyetemszervezési és egyetemépítési programba illeszkedik az egri *orvosképző intézet* létesítése, amelyet 1769. november 5-én nyitott meg Eszterházy püspök az irgalmasok egri kórházában. Ez orvosokat képezve öt tanéven át működött, majd 1775-től sebész- és bábaképző intézetként funkcionált.

Lényegében tehát 1769-től mind a négy egyetemi fakultás tanulmányi törzsanyagát oktatták Egerben, egyetemi cím és jogosítványok nélkül, az uralkodói egyetemmé nyilvánítást nélkülözve.

* * *

Kosáry Domokos említett könyvében azt írta, hogy Eszterházy püspök egri egyetemalapítási terve „már a kezdetén elakadt”, vagyis már az 1760-as évek elején lemondott terve megvalósításáról. Ez nyilvánvaló tévedés, de még nagyobb tévedés a következő – megróvó és elmarasztaló – megállapítás: Eszterházy püspök „még mindig és megint az egyház vezetését akarta a felsőoktatásban biztosítani akkor, amidőn a felvilágosodás új törekvései Európaszerte már az egyházi gyámkodás megszüntetésére irányultak.”

Eszterházy püspök ugyanis nem a katolikus egyház vezetőszerpét akarta biztosítani a felsőoktatásban, hanem egy új katolikus egyetemet akart saját pénzén létesíteni; ez aligha zavarta volna a meglévő hazai „királyi” – vagyis nem egyházi, hanem „állami” – egyetem vezetőszerpét. Másrészt a 18. század

második felében számos katolikus és protestáns egyetem működött Európaszerte, továbbélve a 19. században is, s nem képviseltek semmiféle egyházi hegemóniát az egyetemi szervezetben, egyetemi képzésben (nem beszélve a hazai és külföldi protestáns kollégiumok legfelső, akadémiai tagozatairól).

És vajon az egri püspök tehetett-e arról, hogy az „állam” képviselői vagy a tekintélyes világi arisztokrata földbirtokosok ekkoriban nem kívántak ilyen „világi” egyetemet létesíteni? Netán ő akadályozta ezt meg? Vagy ő zavarta a nagyszombati „királyi” egyetem működését? Vajon miért érdemel megrovást és elmarasztalást a 18. századi egyházi egyetemalapítási szándék a 20. század történetírójától?

Ugyanakkor félrevezető és lekezelő állítás egy egyetem nagylelkű létesítési szándékát „egyházi gyámkodás”-nak degradálni. Mindenesetre e „gyámkodás” eredményeként kétszáz éven át máig – és még valószínűleg sokáig – oktatási-művelődési célokra használtatik a gyönyörű liceumi palota.

* * *

Kosáry Domokos állításától eltérően más szakírók szerint az 1777-ben kiadott királyi oktatásügyi és közoktatáspolitikai rendelkezés, a *Ratio Educationis* hatására hagyott fel Eszterházy Károly egyetemalapítási tervével, tehát az 1770-es évek második felében. Így vélekedik Udvardy László, Fináczy Ernő, Soós Imre.

E rendelkezés 14. §-a szerint – állítják – csakis egyetlen egyetem létezhet Magyarországon, több nem. Az egyetlen egyetem természetesen az 1769-ben királyi egyetemmé nyilvánított (azaz „államosított”) és orvosi fakultással bővített, 1773-ban a jezsuitáktól függetlenített és 1777-ben Budára helyezett volt nagyszombati egyetem. (A kassai jezsuita egyetem 1773-ban megszűnt.)

Ilyenfajta kizárólagossági szándék azonban teljesen idegen a *Ratio Educationis* szellemétől, s az idézett 14. §-ban semmiféle tiltás nincs, mert ez a paragrafus egyszerű ténymegállapítás: egyetlen királyi egyetem van jelenleg Magyarországon, se több, se kevesebb.

(A *Ratio Educationis* erre vonatkozó szövegrésze: „Regia Scientiarum Universitas... Universitas huiusmodi in toto Regno terrisque haereditariis Coronae Hungaricae unica est eaque Budae in ipso provinciarum centro magnificentissime collocata.”)

És ugyancsak ténymegállapítás a „De archiepiscopalibus et episcopalibus Lyceis” című 60. § is: ez regisztrálja, hogy többek között Egerben is létezik és működik „püspöki liceum”. Az 1777-i *Ratio Educationis* terminológiája szerint a *liceum* nem más, mint önálló bölcsészfakultás, egyházi fenntartásban. Ettől kezdve használta Eszterházy püspök erre az egri intézményre – mint az elképzelt egyetem egyik fakultására – máig a liceum elnevezést. Az egri bölcsészkar vizsgakiadványokban is – ilyeneket az európai egyetemeken a kari tanulmányokat befejező vizsgázók adtak ki nyomtatásban – 1777-től szerepel a címlapon a *Ratio Educationis* nyomán ez a megnevezés erre az intézményre.

Magam úgy látom, mert a tények ezt bizonyítják: Eszterházy püspök 1777 után is – nyilván a jövőbeli uralkodói egyetemi privilégium reményében – változatlan meggyőződéssel és változatlanul hatalmas anyagi ráfordítással folytatta egri egyetemének építését.

Az 1777 utáni években további fontos új egyetemi épületrészek készültek el. Az egyik legfontosabb egyetemi részleg, a csillagvizsgáló felszerelése is ekkor történt Londonban vásárolt, s onnan hozatott legmodernebb (és igen drága) műszerekkel, jeles hazai és külföldi csillagásztudósokkal való konzultáció alapján. Sőt a csillagvizsgáló működése is megindult és rendben folyt az 1780-as évek elején, ekkor kinevezett csillagász-szakember irányítása alatt.

Tehát az 1760-as évek elején eltervezett *egyetemi* építkezési és berendezési munkálatokból semmi sem maradt el, minden pontja megvalósult.

* * *

És vajon miért tervezte Eszterházy püspök 1780-ban a diszterem mennyezetére a *négy egyetemi fakultás* szimbolikus képét, ha Kosáry Domokos szerint az 1760-as évek elején, mások szerint 1777-ben feladta egyetem-megnyitási szándékát?

A freskóra ugyanis három évvel a Ratio Educationis közreadása után, 1780 július 22-én kötötte meg a szerződést *Franz Sigrist* neves osztrák festőművésszel, aki azután 1780. december 26-án küldte el vázlatait Egerbe, nyilván a püspök pontos és részletes instrukciói alapján kidolgozva azokat. A freskó a következő évben elkészült, ott olvasható az évszám: 1781. De a püspöknek kisebb kifogásai voltak (többek között a magyar ruhákat illetően), ezeket a festő 1782 folyamán korrigálta.

Mindez, hogy Eszterházy püspök oly nagyon a szívéen viselte e négy egyetemi fakultást ábrázoló freskó művészi, de egyben pontos és az ábrázolt témákat illetően szakszerű kivitelezését, – úgy vélem – azt bizonyítja, hogy a püspökben ekkor is még erősen élt a meggyőződés, hogy *lesz* Egerben általa alapított egyetem.

És hogy az 1777-i Ratio Educationis tiltotta volna meg számára az egyetem-alapítást? Akkor aligha festtette volna az említett freskóra a *Ratio Educationis apoteózisát!*

A bölcsészkart ábrázoló freskó felső részén ugyanis – sűrű felhők barokk gomolygásában – két allegorikus alak látható. Az egyik férfi, fején korona, jobb kezében babérkoszoru, baljában jogarpálca. Előtte egy reá visszatekintő nő lebeg, egyik kezében könyv, a másikkal bőségszarut érint, amelyből széllobogtatta könyvek áradnak elő. Közülük feltűnik egy kerek tükör is, amelynek nyelére kígyó tekeredik...

Ismerős ez a két szimbolikus alak: a felvilágosodás szellemében így ábrázolta az 1777-i Ratio Educationis egyik szép metszete is az *Erény* és a *Tudás* – *Virtus* és a *Prudentia* – pedagógiai hatásait: a Ratio Educationis kötetében közölt, a felvilágosult nevelést-oktatást szimbolizáló képsorozat mondanivalójának lényegét fejezi ki e két alakos szimbolum.

De érdemes a Mária Terézia által 1780-ban kiadott „Diploma Inaugurale”-ban látható, a budai egyetem és fakultásai cimerrajzaival is összevetni e két alakot: ott is megtalálható pontos másuk. Sőt a Mária Terézia rendelkezésére 1777 után kiadott iskolapecsétek ábrázolásában is.

És nem hiányzik Egerben sem a Ratio Educationis képein fontos központi szerepet játszó – a tisztult erkölcs és a valós tudomány mindent átjáró hatásait jelző – *Nap-szimbolum*: a terem mennyezetének közepén ott ragyog a széles sugárkévéket árasztó nap, a négy egyetemi fakultás mindegyikére vetve aranyló fényét.

Eszterházy Károly püspök figyelmes gesztusa volt ez Mária Terézia és Ratio Educationisa – és abban kifejeződő kulturpolitikája – iránt, jelezve azt, hogy annak szellemében kíván leendő saját egri egyeteme is tevénykedni.

* * *

Mária Terézia után 1780-ban fia, *II. József* kerül a trónra. Uralkodásának első éveiben még nem zavarta meg az 1777-i Ratio Educationis által megindított oktatáspolitikát, illetve oktatáskorszerűsítési folyamatot, amelybe még *beleillett volna* egy új, nem jezsuita egyházi egyetem alapítása is, hiszen például a középiskolák továbbra is mind szerzetesi, illetőleg „egyházi” iskolák voltak és maradtak 1777 után is; állami középiskolák létesítésére senki sem gondolt (egészen az 1850-es évekig).

A kalapos király 1783-ban indította meg, majd 1784-ben teljes erővel folytatta átfogó iskolareformját sorozatos rendeleteivel és mindenütt kimélet nélkül érvényesítette akaratát. Tervei egy *egységes* Habsburg-birodalom létrehozását célozták és ebben fontos szerepet szánt az iskolarendszer átszervezésének, egységesítésének. Teljesen átrendezte a felsőoktatást, háttérbe szorítva a katolikus egyház képviselőit, intézményeit; ez utóbiak közül sokat meg is szüntetett, s csakis az állami egyetem, illetve állami akadémiák létjogosultságát ismerte el. Ennek a jozefinista iskolapolitikának esett áldozatul Eszterházy Károly nagyszerű egri egyetem-kezdeményezése.

Furcsa paradoxon, hogy éppen ekkor, 1783-1784-ben, amikor *II. József* teljesen át akarta rendezni a magyar katolikus iskolarendszert, *merült fel újra a lehetőség, hogy mégis legyen Egerben egyetem*. Bár csupán kevesek ötlete volt ez, mégis azt jelzi, hogy az egri egyetem létezésének gondolata még ekkor sem foszlott egészen szét, illetőleg, hogy Eger ekkor minden tekintetben egyetemi székhelyül alkalmas városnak számított.

A „királyi” egyetemnek 1777-ben a budai királyi palotában történt elhelyezése ugyanis nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ezért *II. József* 1784-ben onnan Pestre helyezte át. De ezzel kapcsolatban is bonyodalmak támadtak: az országos legfőbb bíróság, a Curia hátrahagyott szűkös épületébe telepítették a bölcséleti és a jogi kart az orvosi kar pedig az ugyancsak korábban más célú pesti elmegyógyintézetben került elhelyezésre. (Az egyetem teológiai fakultását Pozsonyba helyezték, ott maradt 1786-ig.) A pesti elhelyezési gondok miatt jöhetett szóba az egri tágas liceum-palota, amely (s erre még

nem figyelt fel a szakirodalom) az *első, kifejezetten felsőoktatási – egyetemi – oktatási célra készült épület volt hazánkban!*

A „királyi” (=állami) egyetem Egerbe költöztetésének terve már 1783 végén felmerülhetett, mert Eszterházy püspök ezt közölte 1783. december 22-én keltezett levelében Garampi bécsi nunciussal: „Úgy tűnik, hogy mindenki összeesküdött Eger ellen, jóllehet nehezen lehetne megtalálni másutt úgy mindazokat a feltételeket, amelyek a teljes egyetem elhelyezéséhez szükségesek, mint itt...”

Vajon mi lett volna az *állami* egyetem státusa az egri *egyházi* épületben? Erre nem kapunk választ Eszterházy püspök leveleiből.

Néhány nappal később, 1784. január 1-én ezt írta Hell Miksának, a híres csillagász-tudósnak: „Édes Istenem! Ha azokat az összegeket, amelyeket az egyetem első korszerűsítése alkalmából Nagyszombatban (=nyilván 1769-ben) kifizettek, ezt követően még nagyobb bőséggel Budán, most pedig éppen olyan haszontalanul Pesten majd elfecsérelnek, azt mind Egerben fordították volna a tudományok javára, akkor most nem csupán a csillagvizsgáló torony tekintetében, de minden más vonatkozásban is Európa többi egyetemével versenyezhetne Eger...”

1784 októberében II. József Egerben járt s tárgyalt a püspökkel. Erről Eszterházy 1784. november 1-én hosszú levélben számolt be Batthyány Ignác gyulafehérvári püspöknek, volt egri nagyprépostjának. Ebben többek között ezt írta: „...amióta nem akarják az egyetemet Pestről Egerbe áthelyezni, azt az okot hozzák fel, hogy a Liceum épülete nem képes befogadni az összes tudományokat (=vagyis a három fakultást). Dehát Pesten vagy Budán egyetlen épület fogadja vagy fogadhatja be? Könnyebben lehetséges ez itt, Egerben”

A „királyi” egyetem Egerbe helyezését tehát ekkor már elvetették, ezzel az egri egyetem ügye a 18. században végképp lekerült a napirendről. De nemcsak ez a terv foszlott semmivé, nem csupán az egyetem megnyitását és működését akadályozta meg a felvilágosult (s ebben az esetben: egyházellenes) uralkodói akarat, de *1784-ben II. József az egri bölcséleti, valamint jogi intézetet is megszüntette, abbamaradt a csillagvizsgáló működése; az egri teológiai intézet papnövéndékeit pedig a központi „seminarium generale”-ba parancsolta. Még saját papjai nevelésének jogát és lehetőségét is kivonta az egri megyéspüspök kezéből (ugyanígy járt el a többi püspökkel is) .*

Eszterházy gróf szentnek tartotta a királyság intézményét, még akkor is, ha személy szerint egyáltalán nem rokonszenvezett II. Józseffel, de tiszteletben tartva az uralkodó akaratát, teljesítette rendelkezéseit. Ekkor , *1784-ben végkép letett egyetemalapítási szándékáról: a megvalósulás lehetősége ekkor vált teljesen lehetetlenné.*

De még néhány év múlva, 1789-ben is frissen élt benne a súlyos méltánytalanság. Kazinczy Ferenc beszámolt a „Pályám emlékezeté”-ben a vele való egyik ekkori találkozásról. A püspök – írta Kazinczy – „nagy tüzzel számlálá előmbe, mely áldozatokat teve a tudományokért, hogy itt ezt a pompás Lyceumot fundamentomából építtette, hogy abban gazdag könyvtárt állítsa; hogy Londonból hozata astronomiai szereket”, de a király és környezete részéről „áldozatit nem hála követé, hanem az ellenkező...”

Azután más témákat békésebb hangnemben megbeszélve, az ebéd végeztével a püspök meghagyta udvari embereinek, „hogy Lyceumába, bibliothecájába vezessen el, s akará hallani észrevételeimet, kivált az architecturára nézve, mert a püspök Rómában tanulván, leckéket veve a festészetre.”

De még évtizedek multán, 1816-ban is eszébe jutott Kazinczynak – Gyulaféhváron járván – Eszterházy püspök, „ki Lyceumát a speculáját Egerben oly fényvel építteté, ahogy azt egy Esterházytól s egy Rómát látott, s Rómában architecturái lecléket is vett gazdag püspöktől s gazdag magyartól várni lehet.”

* * *

Eszterházi Károly püspök tehát alulmaradt a politikai hatalommal folytatott küzdelemben, szemben a Habsburg-érdekű közoktatáspolitikával, azért, mert *katolikus* egyetemet s mert *magyar* egyetemet akart saját költségén alapítani. Nemes és nagyszabású tervét az egyházra féltékeny felvilágosult abszolutizmus gáncsolta el és fosztotta meg a magyarságot egy igen jelentős kultúrateremtő és műveltségterjesztő intézménytől.

Feltűnő, hogy II. József 1790-ben bekövetkező halála után Eszterházy püspök már nem kezdeményezte II. Lipótnál, az új királynál az egyetem létesítését. Alighanem belefáradt már, 66 éves volt ekkor, betegségek is gyötörték. A bölcséleti, a jogi és a teológiai oktatás azonban újra megindult Egerben, s folytatódott ott, ahol 1784-ben megszakadt.

A jozefinista kulturpolitika letűntével, az új helyzetben 1791. október 1-én kelt, a Helytartótanácshoz intézett felterjesztésében éppen úgy, mint 1791. október 6-án egyházmegyéje papjaihoz írt körlevelében büszke öntudattal mutatott rá Eszterházy püspök *egyetemszervezési terveinek egykori indítékaira*.

„Soha semmi sem szerezhetett volna lelkemnek nagyobb vigaszt, nem okozhatott volna nagyobb elégtételt és örömet”, mint az az 1791. szeptember 16-án közzétett királyi leirat – írta 1791. október 1-én a Helytartótanácsnak –, „amelyben őfelsége már nemcsak elismerte, hanem nyilvánosan is méltatta, hogy én mind a Liceum alapításával, mind a tudományok benne való meghonosításával *a köz hasznát* törekedtem szolgálni. Valóban: éppen nem más céllal, mint *a haza és a közjó szeretetétől indítatva* vettem meg egykor ennek a Liceumnak az alapjait és hatalmas összegekkel tökéletes állapotba fejlesztettem, hogy azután benne, mint a Múzsák hajlékában *a királyhoz hű és a hazának hasznos polgárok* nevelkedhessenek...”

Néhány nap múlva az egyházmegye papságával is közölte a királyi elismerést, s felhívta a figyelmet arra, hogy „ennek az egeri Liceumnak és Studiumnak a szilárdságából” milyen *hatalmas haszon származik a haza számára*.

(Érdekes itt az intézmény nevének megjelölése: „e stabilitate *Lycei et Studii huius Agriensis*”.)

* * *

Végül érdemes még egy mozzanatot regisztrálni. Eszterházy Károly alighogy elfoglalta 1762 Péter-Pál napján egri püspöki székét, 1762 októberében elkészíttette szakembereivel az elképzeléseiben élő egyetem felépítendő palotájának tervrajzát, s a tervrajzra ezt a címet iratta: „*Domus Universitatis*”. Az épületre kifizetett összegek a gazdasági elszámolásokban mindvégig a „*Rubrica Universitatis*” cím alatt kerültek elkönyvelésre.

S élete végének közeledtét érezve Eszterházy püspök végrendeletet készített, amelyet 1797. december 7-én írta alá. Benne hatalmas vagyont hagyományozott Liceuma számára. A végrendelet szövegében a szívéhez oly közel álló épület neve változatlanul ez még ekkor is: „*Domus sic dicta Universitatis seu Lyceum...*”

(S még egy apróság az egri egyetemi gondolat történetéhez. Az egri jogakadémia monográfusa, aki gazdag iratgyűjtemény kíséretében mutatta be a *mult század végén, 1898-ban* a Liceum építéstörténetét, jegyzetet fűzött II. József idézett azon véleményéhez, hogy az egri liceumi épület nem lenne képes befogadni az egyetem három fakultását. Udvardy László nagy nyomatékkal hangoztatta megjegyzésében: az épület igenis alkalmas lett volna II. József korában az egyetem céljaira, s „*alkalmas lenne most is*” vagyis *1898-ban!*)

III

Átlépve a 20. századba: a második világháború után *Mindszenty József biboros* közvetlen környezetében eredt újra a gondolat: alapíttassék Egerben katolikus egyetem. Jól sejtették ugyanis, hogy a budapesti állami tudományegyetem – bár még alapítója, Pázmány Péter nevét viselte – egyre inkább a kultur politikában is egyeduralomra törő baloldali politikai erők befolyása alá fog kerülni.

Már *1945 őszén* a „Köznevelés” című országos pedagógushetilapban megjelent Gyomlay László világi egyetemi tanár „Katolikus egyetemet!” című cikke. Az intézményt – írta – Egerben kész épületek várják; a teológiai és jogi kar tulajdonképpen már megvan az Érseki Hittudományi Főiskola és az Érseki Jogakadémia keretei között; melléjük még bölcsészkart kellene szervezni. Az új egyetem fenntartására is megvannak a reális elképzelések.

1945 decemberében az „Új Ember” című katolikus hetilap felerősítette a gondolatot: „Rég vártunk erre! – olvasható itt. – A demokratikus világnak kellett eljönnie, hogy ez a gondolat felszínre kerüljön. Lehetetlennek tartjuk, hogy ezt a szép tervet ne segítené valóságra minden igazán demokratikus vezető!”

A tervet Mindszenty biboros – a püspöki karral együtt – magáévá tette és széles körben terjesztette. Hivatalosan *1946. március 14-én* került a püspöki kar elé az ügy: Czapik Gyula egri érsek mint helyi ordinárius javasolta az egri katolikus egyetem megszervezését, s ehhez természetesen az állami hatóságok jóváhagyásának megszerzését.

Nemsokára megalakult a *Katolikus Egyetem Baráti Köre* a terv propagálására, népszerűsítésére s az anyagi alapok bővítésére.

1946 nyarán Keresztury Dezső kulturminiszter közreműködésével a meglévő érseki *jogakadémia* megkapta a kért államsegélyt; 1946 szeptemberében már egy *közgazdaságtudományi fakultás* jövőbeli létesítését tervezték; a pannonhalmi főapát pedig felajánlotta a pannonhalmi bencés tanárképző főiskola Egerbe való áttelepítését, a leendő *bölcsészkar* bázisául.

A püspöki kar 1947. évi februári ülése azután elvben kimondta: a magyar katolikus püspöki kar „az Egerben már működő katolikus jog- és államtudományi karnak egyelőre közgazdaságtudományi, valamint bölcsészettudományi karral való kiegészítésével *Szent István Tudományegyetem* néven – átmenetileg három fakultásos – magyar katolikus egyetemet létesít.”

Feltűnhet, hogy az említett három fakultás mellett nem szerepel a hittudományi kar. Oka nyilvánvalóan a budapesti egyetem teológiai fakultásának privilegizált státusa.

1947 első felében Mindszenty biboros támogatásával már országos mozgalom tevénykedett az ügy megvalósítása érdekében. Ugyancsak 1947 tavaszán az esztergomi egyházközségek tanácsa javaslatot tett arra, hogy az egri egyetem létesítendő *orvosi fakultása* Esztergomban legyen, szervezetét az esztergomi Érseki Kolos Kórház körül kiépítve.

1947 májusában Egerben nagyszabású *egyetemi napokat* rendeztek. Az ünnepi hangulatban erősen élt a remény, hogy az új katolikus egyetem megnyitásának most már nem lesz semmi akadály. A tervek szerint 1947 szeptemberében rendben megindulhatott volna a jogi és a közgazdaságtudományi karon az oktatás.

1947 szeptemberében azonban mégsem tárultak fel az egri katolikus egyetem kapui, mert az állami engedélyező döntés még nem érkezett meg. A kulturminiszteri székben ekkor már Ortutay Gyula ült, a hatalom birtokába jutott baloldali politikai erők készséges kiszolgálója. S már magasra csaptak a magyar katolikus egyház és vezetője elleni politikai támadások, amelyek azután egyre fokozódtak.

1947 őszén erőteljesen dolgozott a Szent István Tudományegyetem Szervező Bizottsága 26 tekintélyes taggal s 1947/1948 fordulóján előrehaladott állapotban volt a 3+1 fakultásos – vagyis bölcséleti, jogi, közgazdaságtudományi, valamint orvosi karral rendelkező – katolikus egyetem ügye. Lényegében semmi akadály nem volt annak, hogy az *egyetem három egri fakultásán 1948 szeptemberében elkezdődjön az oktatás*: várta ezt Eszterházy Károly liceum-palotája, rendelkezésre állt a színvonalas oktatószemélyzet, s az anyagi feltételek is biztosítva voltak.

De ekkor is – akárcsak Eszterházy püspök idején, másfél évszázaddal korábban – közbeszólt *a diktátúra hatalma*: most a kommunista kulturpolitika nem volt képes elviselni a világnézeti pluralizmust a hazai oktatásügyben. 1948 júniusában megtörtént az egyházi iskolák s mindenfajta egyházi oktató-nevelőintézmény állami tulajdonba vétele. A Liceum épülete, telke, felszerelése, berendezése – hatalmas anyagi-pénzbeli érték! – ellenszolgáltatás nélkül az egyházzal ellenséges viszonyban levő állam birtokába került. Az Érseki Jogakadémia mint Állami Jogakadémia folytatta működését, majd 1949 júniusában megszüntették.

A kommunista hatalom a magyar katolikus egyház e leendő egyetemére is lesújtott, s ezzel korunk magyar társadalmát, *bennünket* fosztott meg egy jelentősnek ígérkező, fontos ösztársadalmi feladatokat ellátó, a hazai magyar, egyben európai műveltség gazdagítására készülő új magyar egyetemről.

Jegyzetek

A témára vonatkozó alapvető művek: Udvardy László: Az egri érseki jogliceum története. Eger 1898.; Soós Imre: Az egri egyetem felállításának terve (1754-1777). Eger 1967. Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei 431. sz.

A 18. századi iskolatörténeti és közoktatáspolitikai háttér: Fináczy Ernő: Az újkori nevelés története. Bp. 1927. 324-341., 380-391.; Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp. 1981. 406-506.

Barkóczy Ferenc püspök iskolapolitikájáról: Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. I. Bp. 1899. 276-298. Kosáry Domokos könyvének idézett részei: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 407.

A magyar történeti szakirodalom még nélkülözi a tudományos igényű, részletes Eszterházy Károly-monográfiát. Ennek alapjául szolgálhat Sugár István életrajzi tanulmánya: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 425-447.; továbbá Kádár László cikke: Eszterházy Károly és a katolikus felvilágosodás. Új Ember 1968. április 22.

Eszterházy Károly 1763-i, Mária Teréziához intézett felterjesztésének szövegét – de a korszak szinte teljes egri felsőoktatásügyének bőséges korabeli iratanyagát – közli Udvardy László idézett művében. Részletesen ismerteti az orvosképző intézet történetét is.

A négy egyetemi fakultást ábrázoló Sigris-freskó méltatása és bölcsészkar-i részletének közlése: Voit Pál: A barokk Magyarországon. Bp. 1970. 67-68., 51. kép. A Ratio Educationis kötetében szereplő képek ikonográfiája: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Bp. 1981. 431-432., képmellékletek; Iskolapecsétek Mária Terézia rendelkezésére. Köznevelés 1988. április 8.

II. József 1783/84-i – az egri iskolákra vonatkozó – rendelkezés-sorozata: Udvardy i. m. 76-95., 771-772.; a jozefinista iskolapolitikáról Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777-1848. Bp. 1927. I. 36-90.

A Kazinczy -idézetek: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 114., Erdélyi levelek. Bp. 1880. 58.

A „királyi” egyetem Egerbe helyezésével kapcsolatos levelek: Udvardy i. m. 77., 90. V. ö. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története. 1635-1985. Szerk. Sinkovics István. Bp. 1985. 103-124., Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből. 1760- 1790. Szerk. Tóth András és Ladányi Andor. Bp. 1981. 79-82.

Eszterházy Károly 1791 októberében írt levelei: Udvardy i. m. 104-105.; végrendelete uo. 784.

Érdemes lenne a Liceum teljes történetének részletes bibliográfiáját összeállítani.

Az 1945-1948 között tervezett egri katolikus egyetemre vonatkozó adatok az Új Ember című katolikus hetilap, illetve a Magyar Kurir című könyvkiadó katolikus hírszolgálati közlöny számaiban jelentek meg. Idevonatkozó főbb cikkek az Új Ember-ben: Katolikus egyetemet létesít a püspöki kar. 1947. május 25., Amit Eger két tedeuma kiált. 1947. június 22., Nemzeti Mária Kongresszus. A magyar katolikus egyetemi és főiskolai ifúság kiáltványa. 1947. október 12. – Gyomlay László cikkei a Köznevelés című lapban: 1945. 8. sz., 1946. 6. sz.

A téma érdemes a további összegező kutatásra. Például rávonatkozó iratok az esztergomi Primási Levéltárban 1948 első feléből: 863., 1167., 3404., 4361., 8540. sz. Egy újabb adat Bády István egykori esztergomi polgármester emlékirataiban: A Bazilika árnyékában. Esztergom 1989. 89-90. Az 1945-1948 közötti tanügyi-közoktatáspolitikai háttérre: Mészáros István: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945-48. Bp. 1989.

PLANS OF ORGANIZING A CATHOLIC UNIVERSITY IN EGER 1754 – 1948

The author wishes to examine three unexplored problems of the researchers in connection with a potential Catholic university of Eger the foundation of which had been planned already several times but which has never been realized yet.

1. What was the reason that Bishop Ferenc Barkóczy wanted to establish a university in Eger?

Bishop Barkóczy publicly announced November 5th 1754 that he wanted to establish a „publica universitas” in the succeeding year. His wish has remained, however, only a never fulfilled intention. The author is of the opinion that his intention to organize a university had been motivated by his antipathy against the Jesuits: The functioning Hungarian universities of his time (in Nagyszombat and in Kassa) were run by the Jesuits, and Barkóczy wanted to found a Catholic university in Eger without the influence of that order, i. e. in his views, to found a so called „enlightened” univesity.

2. What is the reason that has prevented Bishop Károly Eszterházy in establishing a univesity in Eger?

Bishop Eszterházy was making great efforts with huge pecuniary sacrifices in the period 1762 – 1784 to accomplish this most important plan. He wanted to organize a Catholic university of 4 faculties (philosophy, law, medicine and theology) but he has never obtained the approval of the king to his plan. But in spite of this the teaching was started already in 1774 in a Lyceum built up in the meantime. In the following sections the author wishes to clear the Bishop’s person from the accusations of some modern historians who have allegated that Bishop Eszterházy had attempted to maintain a supremacy of the Church within the domain of higher education by some inopportune methods. He points out that the Ratio Educationis issued in 1777 has not been an obstacle of establishing a new university either because exactly the succeeding years were when the Bishop had an observatory constructed and equipped with most up-to-date accessories. The real trouble happened in the years 1783 – 84 when King József (Joseph) II totally reorganized the higher education: It was taken out from the control of the Church. As a consequence, the case of establishing a Catholic university in Eger was removed from the agenda in spite of the fact that the place of the Lyceum was the first building in our coutry that had been constructed for the higher education intentionally. Later, however, some satisfaction was done the Bishop by a warrant published by King Lipót (Leopold) II in 1791: In that warrant the king was recognizing and appreciating the merits having been deserved by Bishop Eszeterházy by establishing the Lyceum, and by adopting sciences in the same. The Bishop also bequeated a huge fortune to his Lyceum in his testament signed in 1797.

3. What was the reason that prevented Cardinal Mindszenty and Archbishop Czapik in organizing a university in Eger?

The idea of establishing a Catholic university in Eger arose in Autumn of 1945 again. The corresponding project of László Gyomlay was proposed to the Bench of Bishops by Archbishop Gyula Czapik with the approval of Cardinal Mindszenty. A Circle of Friends for the Catholic Univesity was organized to popularize the idea. Although all the necessary preconditions had been provided for the power or a newly evolving dictatorship, in the same way as 170 years earlier, prevented the establishing a new Hungarian university having promised a very advantageous progress in all respect. In 1947 the Minister of Education was Gyula Ortutay who had the Lyceum, together with all the other Church-owned educational institutions nationalized (taken into state-ownership) in Summer of 1948.

SIMÓ ATTILA

NYÁRADSZENTMÁRTON LELKIPÁSZTORAI*

KÖZZÉTESZI: DEMETER JÓZSEF REFORMÁTUS LELKÉSZ

BEVEZETÉS

Dolgozatunk Nyáradzszenzmárton unitárius lelkészeinek életútját kíséri figyelemmel. Módszerében eltér a szokásos egyháztörténeti formáktól, mert nem kívülről sorakoztat fel évszámokat és csatol azokhoz eseményeket, hanem a különböző korokban működő lelkészek belső élményvilágából kitekintve próbál képet nyújtani. Egyháztörténet csak a lelkipásztorok munkájából alakulhat ki. Ugyanis az ő életükön, munkájukon keresztül szűrődik át mindaz, ami utat mutat a jövő építésére.

Az elmúlt másfél évszázadban Nyáradzszenzmárton régi templomát sok tudós szakember látogatta. Valamennyi érdeklődéssel szemlélte a művészettörténet és egyháztörténet számára egyaránt fontos emléket, így annak legfontosabb adatait egy sor kiváló leírás rögzíti. A legfontosabbak közül Benkő Károly: *Marosszék ismertetése*¹, Orbán Balázs: *Székelyföld leírása*², című összefoglalóit, Kelemen Lajos³, B. Nagy Margit⁴ tanulmányait, Entz Géza XI–XII. századi műemlékekről készült munkáját⁵ említhetjük.

A régészek, művészettörténészek, építészek közül községünkben Biró Vencel, Lőrinci Mihály, Szigyártó Gábor, Kónya Imre tanárok, Farczádi Elek, Spielmann József, Mózes Magda, Dóczi Pál egyetemi professzorok, Székely Zoltán, a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatója, Kocsis Lajos orvos, Keresztes Gyula Maros megyei műépítész tevékenysége volt a legeredményesebb. Greceanu, az Országos Műemlék-Bizottság műépítésze a templomot az ország egyik legrégebbi épületének tartotta.

1 Bedő Károly: *Marosszék ismertetése*. Kolozsvár, 1868–1869.

2 Orbán Balázs: *A székelyföld leírása I–VI*. Pest 1868. Budapest 1873.

3 Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok I–II*. Bev. Szabó T. Attila, szerk.: B. Nagy Margit. Bukarest 1977–1982.

4 B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest, 1970.

5 Entz Géza: *Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert*. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 1968. Tom. 14. 1–2. fasc. 3–48. p. 3–4. fasc. 127–175. p.

* A szerkesztőség a tanulmány néhány részének megfogalmazásával nem ért egyet, de az idős szerző iránti tiszteletből nem kívántunk ezeken változtatni.

Ez az írás az ősi templom sok évszázados története is, nemcsak a lelkipásztorok életének leírása. Természetesen nem tarthat igényt a teljességre, aminek oka nemcsak a dolgozat terjedelmi korlátozottsága, hanem az írásbeli emlékek hiányossága is. Az írott források, egyházközségi iratok bemutatásán kívül így a szerző gyakran hivatkozik szóbeli visszaemlékezésekre, a lakosság körében ismert szájhagyományokra.

A TEMPLOM RÖVID TÖRTÉNETE AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSÉIG

Nyárádszentmárton a Nagy – Nyárad jobb partján, Nyárádszeredától északra hét km távolságra fekszik. Kialakulását, vallási, erkölcsi, gazdasági fejlődését állandóan befolyásolta az a Traianus római császár utászai által (i.u. 100–106) épített úgynevezett „sót”, amely Marosszentgyörgytől Agárdon, Székelybőn, Székelymosonon, Jobbágyfalván, Csíkfalván, Budaházán, Deményházán, Mikházán keresztül, a Bekecsen át vezet Szovátára. Ezen az úton, amely nagy részben ma is használatban van, szállították a rómaiak a ma világhírű szovátai sós tavak helyén kibányászott konyhasót a marosszentgyörgyi Maros-partra, ahonnan tutajokon juttatták tovább az óriási birodalom különböző részeibe.

Erről az útról, amelyet ma is Trajanus útjának nevez a nép, két regét mesél a Nyárad felső vidéke. Siklódi Miklós 86 éves buzaházi lakos úgy hallotta, hogy az utat „Tündér Ilona” építtette, aki tündér társaival a vármezői várban lakott. Ezüst hintóján, amit hat fehér táltos vontatott, minden vasárnap innen hajtattott Gyulafehérvárra. A tündér-királylány a tündérek ármánykodása miatt lemondott halhatatlanságáról és gyulafehérvári kedveséhez ment feleségül. Példáját követték a többi tündérek is, akik daliás székely vitézekhez mentek. Ezek utódai a Nyáradmente mai tündérei. A tündérek távozása után a vár lassan-lassan összeomlott, és az út is tönkrement.

Nagy Dénes nyárádszentmártoni 84 éves lakosnak úgy mesélték gyermekkorában a fonóban, hogy a világszép boszorkány-asszony, a Parajdon lakó Rabonbán felesége Rapsonné, aki a vármezői várban szokta fogadni vendégeit, az ördöggel kötött szerződést a só-út megépítésére. Az út Vármezőtől Tordáig vezetett. Az ördög eleget is tett kötelezettségének. Munkájáért két hegy ezüstöt és egy völgy aranyat kellett volna kapnia a szerződés értelmében, azonban, amikor az ördög megjelent a „fizetségért”, Rapsonné aransújtásos bordó bársony mellényét kigombolva, egy-egy ezüst pénzt helyezett a két mellére és egy aranyat tett a két melle közötti mélyedésbe. Az ördöghöz pedig így szólt: „Itt a két hegy ezüst és a völgy arany! Vedd át a béred!” A becsapott ördög dühösen rohant ki a várból. Végig-szaladt a pompásan megépített úton, és felrudgosta annak köveit. Ezért ilyen göröngyös ma is ez az út.

Garda János főerdőtanácsos, Ósmarosszék Havasának igazgatója, aki még más forrásokból is ismerte a római úthoz fűződő regéket, a szakember komolyságával végig nyomozta az utat. Megállapította, hogy ennek a római útnak nincs semmi köze a vármezői ósvárhoz, hanem ez az út Mikháza északi végé-

nél eltér a Nyárádtól és a Bekecs hegyen keresztül vezetett Szovátára, a mai világhírű sóstavakig, amelyeknek helyéről só bányásztak a rómaiak.

Legendák fűződnek a sós tavak kialakulásához is. Garda János szerint Szováta népe úgy tudja, hogy a mai helioterikus (napenergia által felmelegített) Medve-tó az 1800-as évek utolsó negyedében óriási robajjal beomló, volt római sóbánya helyén jött létre. A tó helyén Forika Ferenc szováti földműves kaszálója feküdt. A gazda, bivalyokkal vontatott szekérével, szénáját akarta hazaszállítani, amikor a bánya beszakadt „elnyelte” a gazdát szekerestől bivalyaival együtt.

A tó és környéke, a Székesen lakó Illyés földbirtokos család tulajdonába került, amely a tó keleti partján egy emeletes fa épületet készíttetett. Ez az épület lett a Fürdőigazgatóság első székhelye. A néphit szerint, a tó eredeti mélysége 70 m volt, de a hegyoldalokról befolyó patakok hordaléka állandóan tölti. Az 1950-es évek elején 27 m mélységet, az 1970-es években 23 m-t jelzett a tájékoztató tábla. Balázs Árpád, a *Vörös Zászló* 1987. május 27-iki számában megjelent a „*Tavakról*” című tanulmányában 18,5 m mélységről beszél. Ez a tanulmány a tó hőmérsékleti változásairól, lehüléséről is tájékoztat. E szerint a hőmérséklet 1902-ben 61 C⁰, 1965-ben 35 C⁰, 1975-ben 27 C⁰. A tó vizének lehülését megakadályozni és ez által a tó élettartalmát meghosszabbítani úgy próbálta a Fürdőigazgatóság, hogy a „Tivoli vendéglő” feletti hegyoldalba csónakázásra alkalmas édesvízű tárolót hozott létre, amely felfogja a hegyekről lefolyó, a Medve-tó vizét hűtő vízmennyiséget és azt a szomszédos völgybe irányította.

Telegdi Károly, aki a parajdi sóbányák főmérnöke és igazgatója volt 25 éven át, mérései és tanulmányozásai alapján azt állítja, hogy a szováti Medve-tó helyén három egymáshoz közel álló felfordított talpaspohárhoz hasonló római sóbánya állott. Ezeknek a bányáknak a mélysége 80 m volt. A római bányász-mérnökök szaktudását dicséri, hogy a ma 80-100 év élettartalmú sóbányákkal szemben, a szováti sóbányák csak az 1800-as évek utolsó évtizedeiben omlottak össze. Mikháza felső végén Orbán Balázs még leléphette a „Castrum stativum” romjait és tőle észak nyugatra 130 lépésre találta az egykori római fürdőt. A castrum a só-út védelmére épült. Bizonyosága annak, hogy a rómaiak hosszabb időre rendelkeztek be ezen a vidéken. A római birodalom elpusztult ugyan, de a megépített utak jó eszközei maradtak a következő századok történelmi eseményeinek. A római utakon zajlott le a népvándorlás csaknem minden hulláma, ezeken jöttek a kereszténységet elterjesztő misszionáriusok és a különböző szerzetes-rendek is.

A kereszténység terjesztését ugyan Géza fejedelem (†997) kezdte el, de István király 41 évi céltudatos szervező munkával fejezte be. Természetesnek látszik, hogy a Marosszentgyörgy–Szováta közötti só-út nagyban elősegítette az általa érintett vidék kereszténnyé válását. Nem találunk feljegyzést arról, hogy a Nyárádmunte melyik évben vált kereszténnyé. Biró Vencel „*Erdély története*”⁶ című munkájában azt állítja, hogy Erdélyben a kőtemplomokat a XII. században kezdték építeni, melyek kivétel nélkül a köríves építészeti ízlés-

---

6 Biró Vencel: Erdély története. Kolozsvár, 1944.

sel készültek. Az 1241-es tatárjárás részben elpusztította, részben megrongálta a köríves épületeket, majd a rongálásokat új ízlésű elemekkel pótolták.

1000–1301-ig uralkodó Árpád-házi tagjai hitbuzgó katolikusok voltak, akik védtek, támogatták az egyházi életet. Így, az imádkozó bencések komoly egyházépítő munkát végeztek. Ők voltak Nyárádszentmárton első papjai. A nép ajkán ma is élő hagyomány szerint, „a templomot lelkes barát-papok építették a Bekecs köveiből, mégpedig úgy, hogy libasorba állították a környék lakóit a Bekecstől Szentmártonig és kézzel kézzel adogatták a köveket.” Ennek a hagyománynak lehet valódi alapja, ugyanis Nyárádszentmárton templomától a Bekecsig, mindössze hét km a távolság. A kövek szállítását pedig elősegíthette az említett kövezett út.

E templom is köríves formában épült, a régészeti kutatások szerint a XII. század elején. A köríves ablakok, a templom déli és nyugati ajtói, a szentélyben a falba épített pihenőszék, a bor és víztartó fal mélyedése gótikus jellegre vall. A szentély – mint a bencéseknél általában – négyzetesen zárul, és a nyugati tűzfalon elhelyezték a rend szokásos jelvényét, a Szent Katalin kerekét is.

A hagyomány szerint, a 325 körül uralkodó Constantinus császár feleségül óhajtott venni Katalint. A leányzó visszautasította a császár ajánlatát azzal az indokkal, hogy ő már választott vőlegényt: az Úr Jézus Krisztust. A császár 40 bölcset kért fel, térítsék vissza a pogány hitre a leigázott kiráyleányt. A leányzó azonban olyan szépen megvédte keresztény hitét, hogy a bölcsek is keresztény hitre tértek. A dühös császár mint boszorkányt keréketörésre íteltette. Amikor a hóhér munkájához kezdett volna, a felhőtlen égből villám csapott alá és szétzúzta a kereket. Ezt a csodát feltétlenül a boszorkányság következményének tulajdonította a császár, és pallos által kivégeztette Katalint.

A mélyen vallásos bencések védőszentjükül választották Katalint azon látomása miatt, hogy a mindenható Istent kibeszélhetetlenül boldognak látta, amiért az ő legdrágább kincsét: Egyszülött Fiát, a világ legszebb, legtisztább asszonyán, a Boldogságos Szűz Márián keresztül adhatta a világnak. Ezzel a látomással igazolva látták a bencések a szeplőtlen fogantatás szűztől születés tanait, és minden alkotásukba, épületeikbe elhelyezték jelvényüket a „Szt. Katalin kerekét”. Ez a jelvény 65x65 cm-es kődarabban látható a szentmártoni templomtorony homlokzatában is. A tatárjárással a szerzetesek szétszóródtak, nevüket elfelejték, de emléküik megmaradt Nyárádszentmárton hitbuzgó népében.

Az 1241 évi tatárjárás érintette a templom környékét is. Beke, Borzik, Tilalmas, Körtvélyes, Bögöz, Szilomár, Vata, Buza, Bot nevű falvakból csak téglá és cserépdarabok maradtak. A pásztor nélkül maradt élők kezdtek visszatérni a pogány hitre. Ennek a romlásnak a megállítására jöttek a dominicanus szerzetesek. Ez a kolduló rendként induló szervezet rövid idő alatt nagy vagyonra tett szert, és kezébe került az inquisitio hatalma is. Kiváló szónokaik és kemény eljárásaik miatt „Domini Canes” (az úr kutyái) gúnynéven emlegették őket, még a többi szerzetesrendek is. Védőszentjük Szent Brigitta látomására építették egész működésüket. A szeplőtelen fogantatást, a szűztől születés tanát elmellőzvé a Jézus ember mivoltát hirdették. Közel 100 év alatt rendbe is hozták a számukra kijelölt területet, amely Székelyhodos, Nyárádszentimre, Szentháromság között elterülő részeket foglalta magába. Az 1332 évi pápai

dézsák bizonyossága szerint Nyárádszentmárton ismét tekintélyes egyházközség. Michael nevű papja 10 dinárt fizetett. Ekkora összeggel Marosszéken csak Nagy-ernye tartozott.⁷ Feltehető, hogy a tatárok által megrongált templomot ők újítták meg a gótikus ízlésű két templomajtóval és a papi pihenőszékkel.

Entz Géza még három dominicanus nyárádszentmártoni pap nevére bukkan a pápai levéltárban.⁸ 1453: „Gregorius Filius Johannise de Zenthmarton” Hunyadi Mátyás uralkodásának idejében, amikor az európai műveltség központja volt Buda és zavartalan az egyház működése, végezte papi hivatását.

1471: „Benedictus Bichac (Bicsak) de Zenthmarton” a lelkész. A Bicsak névvel a falu mai lakói között nem találkozunk, de a Székelyföld több helyén eléggé ismert név. Csánky Dezső *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában* című munkájában⁹ csinádi, csikfalvi, szederjesi, mosoni Bicsak családokat említi.

A Bicsak-család a Hunyadiak korában Erdőcsinád, Kis- és Nagyszederjes földbirtokosa. 1408-ban, 1456-ban bodoni, kislelvi, kisszállási, Bicsakokról olvasunk, 1441-től 1546-ig mosoni Bicsak Benedek pereskedik kisszállási Bicsak László fiaival: Kelemennel és Domokossal. 1506-ban a csikfalvi Bicsak Benedek fiának, a néhai Tamásnak a leányai, náznánfalvi Tamás Benedekné nemes Bicsak Klára asszony és leánytestvére Anna a csikfalvi Vitályosné, a Csinád és Szederjes helységekből „leány-negyedet” követeltek unokatestvéreiktől, néhai Bicsak Benedek fiaiól Lőrintztől és Mátyástól. A nevek után ítélve feltételezhetjük, hogy az 1471-ben szereplő „Benedictus Bichac zenthmartoni pap” csikfalvi vagy erdőcsinádi, esetleg mosoni lehetett.¹⁰

1566: Elmosódott, kiolvashatatlan név után ez áll: „Maroszekben Zenthmartonban.” Ez a kiolvashatatlan nevű lelkész János Zsigmond idejében működött, a nagy hitviták a protestánsizmus diadalmas előtörésének, a vallásszabadság törvénybe iktatásának a korszaka. Feltehető, hogy ő volt az utolsó nyárádszentmártoni katolikus pap.

A pogány kortól az unitárius reformációig több lelkész nevét nem ismerjük, pedig bizonyára voltak, akik századok hosszú során át oktatták, tanították és vezették a népet. Vigyáztak a jézusi erkölcsre és hitre. Mikor hagyta el az utolsó szerzetes Nyárádszentmárton? – Nem tudjuk, de helytállásukat bizonyítja az a tény, hogy a reformáció lutheránus és kálvinista irányzata nem tudott betörni itteni működésük területére és a dominicanusok ésszerű tanításokkal az unitárius vallás befogadását készítették elő.

---

7 Orbán B. i. m. IV. köt. 84. p.

8 Entz G. i. m. 156. p.

9 Csánky Dezső: *Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában* Bp. 1913. 749. p. V. köt.

10 Uo.

György prédikátor
1600 – 1610

Az unitárius vallás megjelenését az 1568-iki tordai országgyűléstől számítjuk. Terjedését az is bizonyítja, hogy 1600-tól Nyárádszentmártonban György prédikátor már végezhetette az egyházépítés úttörő munkáját. Báthori Zsigmond véres, szeszélyes uralkodása nehéz helyzetbe hozta az országot, melyet idegen csapatok fosztogatása tartott rettegésben. A figyelmes lelkész a fosztogatások elől a közeli erdőkbe menekítette a népet mozgatható javaival együtt. A fosztogató csapatok nem találtak elhurcolni valót, szalmával körül hordták a templomot és azt 1600-ban leégették.¹¹ Ez volt az ősi templom második nagy megpróbáltatása.

Az új eszméktől indított prédikátornak bőségesen akadt tennivalója, annál is inkább, mert babonás hittel teljes volt ez a nép. Benkő Károly *Marosszék ismertetése* című művében¹² a Teleki Könyvtár Marosszék 1718–1744 egy kötetben levő jegyzőkönyvére hivatkozva elmondja: „Qualiter elfeledkezvén Isten és ezen nemes haza törvényeiről, magát több gonosz cselekedetei között sokféle vétkeknek nemében, bűnös paráznaságban, bűvös, bávos boszorkányságnak vétkében diversis vicibus locis et temporibus quibus protestatur”, Gáspár Katalint, Zója Ferencnéét vétkeiért ki is végezték, megégették a vadadi Szarkás nevű hegytetőn. Elevenen élő hagyomány ez Vadad népének az ajkán. A Szarkás hegy tetjén álló kutat, amely körül állítólagos boszorkány ténykedéseit elvégezte a nevezett nemes asszony, Hegedűs Márton késői tulajdonos betömte szintén babonás félelemből, a volt kút fölé gyakran avart szórt. Ezt az erdei levelekből, gallyakból álló hulladékot, másnap reggelre elkaparták a kút helyén vizet sejtő nyulak, őzek, vaddisznók. Estére meg volt a fonóban a hírverés: „Megint itthon volt Zsajánné!” Az új tulajdonos betömte a kutat, de esős időszakban a tetőn volt forrás vize kitört a hegyoldalon suvadásokat okozva. Ilyenkor a járó-kelők ma sem felejtik elujságotni: „Itthon van Zsajánné”.

Századok folytán, a Zója Ferencné neve, mivel a rémtörténetet szájról-szájra adva mesélték egymásnak, Zsajánnéra változott. A Szarkás hegytető völgybe néző ormát „Zsajánné kútjának” nevezik ma is. A vadadiak úgy tudják, hogy a prédikátor nem védelmezte az elítéltet, akinek ezért kellett távoznia. Zavaros, véres történelmi időben, leégett templomának romjai mellett, példamutató hűséggel rögzítette hívei lelkében Dávid Ferenc hitét. Életének további utairól nem tudunk.

Királyfalvi János
1610 – 1620

Nehéz terepet kapott hivatása teljesítésére. Mivel György prédikátor sok tennivalót hagyott hátra, Királyfalvi János tíz évi munkásságára is nagy szük-

---

¹¹ Benkő K. i. m. 169–170. p.

¹² Uo. 195. p.

ség volt. Működése Báthori Gábor (1608–1613) és Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodásának idejére esik. A Bethlen Gábor fejedelem tudtával működő Keserői Dajka János református püspök által szervezett, unitárius ellenes katonai ténykedés, amely az alsó Nyárádmentére igen sikeres visszatérítési munkát végzett, Nyárádszentmártont elkerülve a Kis-Nyárád völgyén folytatta tevékenységét. Így nagy megpróbáltatástól menekült meg a Nyárádszentmártoni gyülekezet.

Báthori Gábor fényes és Bethlen Gábor megfontolt uralkodása nem kedvezett az unitarizmusnak. Bizonyára Királyfalvi János is megunt a szélmalomharcot és 1621-ben Kajánba (Dés közelében a Suki család birtoka) költözött, ahol 1639-ig szolgált.

Nyárádszentmártoni ténykedéséről nem maradt emlék.

Kolozsi Török István
1621 – 1636 és 1640 – 1652

Unitárius szülők gyermeke volt. Kolozson született, majd rokoni, baráti összeköttetés révén, Bethlen Ferenc fejedelmi udvarmester házában nevelkedett. Abban a házban, ahol a kor legmagasabb szintű nevelésében részesülhetett. Bethlen Gábor halálakor szülőfaluja lelkésze, a nyárádszentmártoni származású Bodó János munkatársaként tanítani kezdett Kolozson. Mivel 1620-tól üres volt a nyárádszentmártoni lelkészi állás, Bodó János ide irányította a tehetséges ifjút. 1636-ig itt szolgált. 1637-től 1640 között Torockószentgyörgy papja, 1640-től ismét Szentmárton lelképásztora. 1640 jún. 21-én, Tordán tartott zsinat egyházi főjegyzővé (generalis notarius) választotta Beke Dániel püspök mellé. A Marosi Unitárius Egyházkör esperesi méltóságát 1652 július 10-én tartott almási zsinatig viselte. Ebben az évben halt meg 41 éves korában.

A *Magyar Irodalmi Lexikon*¹³ mint az oktató és elbeszélő költészet XVII. századi művelőjét tartja számon. 1630-ban Kolozsvárott adta ki *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és ditséretéről szóló, Rythmusok* című kötetét. (A kötetnek egyetlen csonka példánya látható az Erdélyi Múzeum Könyvtárában.) Újabb kiadásban jelent meg Lőcsén 1655-ben. 1631-ben kiadta *Az Szent János Evangélista és Apostol Historiája* című Reuchlin János latin nyelvű könyvének magyarra fordítását. 1635-ben jelent meg *A világi emberek boldogságán és nyomorúságán való stralom* című munka, melynek hivatalos szerzője Masimus Ficinus (a versek elején viszont ez olvasható: Stefanus Kolozsi Ludimagister Patriae).

1643-ban Kolozsvárott kiadta *„Az Egyes Életnek Kedvetlen és Káros Voltáról, a Társsal Valónak Gyönyörűséggel Teljes Hasznáról s a io (jó) Gazda Asszonynak Ditséretéről Irott Versek. A Farizeus és Fukar éneke nótáira. Ezek mellé iratott Az Kakasról vött Hasonlatosságban a Papok tisztéről való ének”*. (Egy példánya megvan az Erdélyi Múzeum Könyvtárában.) A költő-pap

---

13 Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1963. I. köt. 473. p.

népszerűségét mutatja, hogy ez a műve újabb kiadásban megjelent Lőcsén 1647-ben, holtá után 1688-ban és 1696-ban is. Irodai munkásságáról többen is megemlékeztek.¹⁴

Az elmondottakból kitűnik, hogy Kolozsi Török István egyházunk kiváló lelkipásztora és korának elismert, olvasott költője volt. „*Az Egyes Életnek Kedvetlen és Káros Voltáról*” című költeményét ezekkel a szavakkal fejezi be:

„Mikor Ezerhatszáznegyvenhárom folyna,
A zöldelő május fogyó félben volna,
A szép Nyárád vize naponként tisztulna,
Szerzém ez éneket, hírül hogy maradna!”

Ma eredménytelenül kutathatunk Nyárádszentmárton és Csikfalva temetőiben. Feltételezzük, hogy a kiváló költő-papot, aki egyháza püspök helyettese is volt, a nyárádszentmártoni templom kriptájába helyezték nyugalomra.

Köpeczi Sámuel
1636 – 1640

Köpeczi Sámuel 1636-tól 1640 között, tehát abban az időben volt Nyárádszentmártonban, amíg Kolosi Török István, aki megszakítván Nyárádszentmártoni tevékenységét, Torockószentgyörgyön teljesített szolgálatot. Hogy miért tette Kolosi Török István ezt a négy éves kitérőt? – épp úgy nem tudjuk mint ahogy Köpeczi Sámuel tevékenységéről is csak egyetlen 1/4 ívnyi okmány tanúskodik. Özv. Egerházi Gyuláné szül. Pálfi Róza mezőbáncsi lakos levelei között: „Tekintetes nemes Pálfi Károly volt burgi cancellarista búzaházi földbirtokos úrnak és feleségének Gruz Máriának Eleonora nevű leányát megkereszteltem 1638 jan. 10 Köpeczi Sámuel pap”.

Papolczi György
1652 – 1664

Papolczi György Torockószentgyörgyön töltött 1642–1652 tartó szolgálata után jött Nyárádszentmártonba. Működése a II. Rákóczi György nagyravágyó, szerencsétlenségeket okozó, majd a Barcsay Ákos és Kemény János vitáinak idejére esik. Tizenkét évre terjedő ténykedéséről egyháztörténeti leírásokból értesülhetünk.¹⁵

A II. Rákóczi György kudarcba fulladt lengyelországi hadjárata miatt nagyon sokan a harctéren maradtak. A nagyszámú tatár fogságba esetteket csak súlyos összegek árán tudták kiváltani az itthoniak, ha volt pénzüik. Gyász, félelem, nyomorúság uralkodott minden felé. Közben megszakítás nélkül ölt, fosztogatott, égetett a török.

14 Pl. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1914. XIV. köt. 481–482. p.

15 Keresztény Magvető XXIX. köt. 29. p.

A nagyravágyó, önmaga tehetségét túlbecsülő trónjáról gyakran lemondó, Erdélyt elhagyó, magát háromszor is fejedelemmé választó, állhatatlan és rendkívül makacs uralkodó végtelen szenvedést hozott országára is. A török által fejedelmi székbe ültetett Rhédey Ferenc fejedelmi székből való eltávolítása, a Porta és Bécs között folytatott kétszínű „egyensúly politikája” az ő rövidlátásából létrejött Barcsay Ákos és Kemény János fejedelmek véres trónvillongásai felingerelték a Portát, amely rendet akart teremteni. Ennek érdekében maga a Nagyvezir Mehmed Küprüli, kegyetlenségükről ismert lovas tatáraiaval Balavásárról tört Marosvásárhely felé, kifosztván, leégetvén a Kis-Küküllő és a Nagy-Nyárad vidékét. Ennek a vérfürdős kegyetlenségnek lett az áldozata Nyárádszentmárton népe és ősi temploma 1658-ban. A fosztogató törökök elől a templom falai között keresett menedéket a nép. A törökök rájuk gyűjtötták a fedélzetet. A gyülekezet nagy része a templomban égett, a kimenekülőket pedig lenyilagták. Ekkor hurcolták el Tot Istvánt, az egyházközség lelkes patronusát. Ezt a főurat 1659-ben haza engedték nagy váltságdíj ellenében. Szörnyű esemény volt a gyülekezet életében 1661 – Bakó István főkapitányt, aki Csikfalván lakott, Barcsay Ákos fejedelem egyik testvére, Gáspár kihallgatás nélkül felakasztatta. Ezért a Kis-hegyoldal Jobbágyfalva felé eső részét, ma is Akasztódombnak nevezi a nép.

Barcsay Ákost és két testvérét Gáspárt és Jánost, akik kegyetlen csonkításokat vittek végbe, Kemény János végeztette ki. Kemény János, mint a történetírásból ismert, a nagyszöllősi csataterén maradt, II. Rákóczi György pedig a szászfenesi csatában kapott fejsébe halt bele... Közben a meggyötört nép állandóan pusztult és tönkrement az ország.

A templom kitakarítását Papolczi György lelkésznek és életben maradt híveinek kellett elvégezni. A halottak egy részét a cinterem tömegsírjaiba helyezték, más részét a templom padlóján elégették, és homokot hordtak rájuk. Az emberhúsból származott korom vastagon befogta az ajtók és ablakok kereteit. Ezeket bevakolták, a templom külső sérüléseit pedig eltüntették. Az 1241-es és az 1600-as megpróbáltatások után, az 1658. évi volt a legkegyetlenebb.

A Nagyvezir, miután végig pusztította a Marosmentét és kifosztotta a gyulafehérvári fejedelmi sírokat, szultáni rendeletre visszasietett Ázsiába. Helyére jött a szerdárrá előléptetett Ali budai basa, akinek alig akadt harácsolni valója Nyárádszentmártonban. Három év szörnyűségei között, amiben vér, pusztulás, félelem uralkodott, három fejedelem veszítette el az életét. A gyülekezet és a templom szörnyű pusztulását Benkő Károly, Orbán Balázs és Kelemen Lajos három évvel későbbi időpontra teszi és Ali budai basa 1661 évi pusztításának tulajdonítja.

Itt, az egyházközség aranykönyvi bejegyzését és Pál Antal Sándor marosvásárhelyi tanár és múzeológus, *Vörös Zászló* című napilap 1974. jún. 9-iki számában megjelent tanulmányát vettük figyelembe és annak adunk hitelt. A két állítás közül, melyik a helyén valóbb, a lényegen nem változtat, mert az 1658-as veszedelmet, az 1661-iki is követte. Mind a két török pusztítás Papolczi György szolgálatának idejére esik. A nagy lelkierővel megáldott lelkész borzalmas éveket élt át hívei között, ott is halt meg.

Karácsonyfalvi Balázs

1665 – 1686

1972-ben a nyárádszentmártoni temetőben érdekes kőalakzatra bukkantak. A szép betűkkel ékes, szárhegyi márványból faragott sírkövön az alábbi szöveg olvasható:

„Itt fekszik az Úrban boldogult
Múlt és isteni virtusokkal
Megáldott Karácsonyfalvi
Balázs ura, a marosszéki
unitárius egyházkör esperestye
és a csikszentmártoni
eklesiának is lelkipásztora
ki megholt A.D.: 1686 die 18 Julii”

Karácsonyfalvi Balázs a vargyasi iskolában tanított 1653–1664 között. Innen jött Szentmártonba, ahol az 1665 és 1686 közti években áldásos építő munkát végzett. Művelt, éleslátású, merész, fizikai munkára is kész férfiú volt. Kiváló lelkészi munkáját méltatva, esperessé választotta a Marosi Egyházkör.

A Papolczi György által megkezdett munkát folytatni kellett. A csikfalvi temető felett csere-erdő húzódott sok évszázados tölgyfával. Ezt az erdőt híveivel együtt kiirtotta, a földet termőtalajjá változtatta, és azt az egyházközség tulajdonába vette. A földterülettel az egyházközség gazdagodott. A tölgyekből talpgerendákat, oszlopokat és 2,50 m hosszú foszni-deszkákat hasítottak. Eből az anyagból készült el a templomot körülvevő, erdő-szerű zsindey-fedeles ülőpaddal ellátott nagyon erős tölgyfából kerítés, amelynek kapuján ez áll: „N. 1673 S” (valószínűleg az N. S. Az akkori gondnok Nagy Sándor nevének rövidítése).

A kaput vasszegek nélkül építették meg, ősi fa szegeiből néhány darab megmaradt, az ajtó-levelét pedig sarkon forgó rúdjaival, szíjjal rögzítették. Ezt a kaput 1786-ban szebb, módosabban megépített, díszesebb kapuval cserélték ki. Az ősi kapu előbb a papilakhoz, majd a kántori lakhoz került, 1968-ban új fedelet kapott és a cinterembe helyezték alatta kis ülő-padkával. A templomot egykor teljesen körülvevő tölgyfából kerítés (kb. 108–110 m) az első világháborúig érintetlenül állott. Ekkor a Bekecsre vonuló katonák tábori konyhájához tüzelő-anyagként elhasználták. A megmaradt 21 m hosszú részt, mint műemléket őrzik és díszbe a falnak. Zsindey fedele alatt fejszével faragott ülőpad húzódik. Vasár- és ünnepnapokon ide gyülekezett és ma is itt várják az istentisztelet megkezdését a hívek. Ez a fedett pad, előtte a kellemes hársfasorral az ifjúság kedves esti találkozó helye. Karácsonyfalvi Balázs szépérezkére mutat a templom padjainak, a nyugati karzat kazettáinak ékesítése és a templom értékes, festett kazettás mennyezete. Külön érték a karzati kazetta „barát betűs” felirata:

„Turca feroce Sacras igne combuserat aedes,
Horidus aspectu nihil nisi murus erat;

Postquam Divini sed Clemens Numinis aura
Afulsit, reparantur tristia damna pii.
Quos inter Stephanus Thot religionis amore
Aere suo tegnem jussit habere novum (novam).
Hasque Chori tabulas curavit ut apta juventus
Discendi sacra possit habere loca.
His sanctis exemplum praebuit eo
Gloria qua cura sit promovenda Dei.”

Karácsonyfalvi Balázs tömör latin versét így fordította magyarra Gálfi Zsigmond és Kelemen Lajos:

Vad török dúlás tette hamuvá Isten e házá
Borzalom hatja át, ki e romokra tekint.
Isteni ihlet azonban szállta meg a hívek seregét
És ami kárrá lett újból felépüle most
Tot István vallásos lelkének adománya
Új fedelet húzott temploma teste fölé
Az ő gondjából vannak e képek a karban
Ifjú szép helyről hallja a szent tanítást.
Szent buzgalmával példát adott a híveknek,
Isten dicsőségét így kell nekünk szolgáljunk”

A középnyagyságú kazettás mennyezet 63 kazettáját különbözőképpen értékelik: Vannak, akik a naív művészet alkotásának tartják, mivel a festők asztalosoknak nevezik magukat, „bútorfestészet” körében látjuk ezt az alkotást. A feliratok szövegét Karácsonyfalvi Balásznak tulajdonítjuk, aki hol magyarul, hol latinul fogalmazott.

A mennyezet közép-évszamos kazettáján ez áll: „Az halhatatlan láthatatlan királynak csak az egy/bölte Istennek ditsőséges és örökké áldandó/nevének tisztességére építettett az egész Ekklésia/költségével... (néhány olvashatatlanszó)”. Gótizáló szép betűkkel pedig ezt olvashatjuk:

Illius im Laudem reparantur tecta perennem
Qui Deus est solus Primaque Causa Boni.

Ezt a tömör verset így próbáljuk magyarul visszaadni:

Istenünk vagy egyedül fő forrása a jónak
E tető új arca dicsérje örökre neved.

AtD 16/67

A kezdetleges rajzú csillagok után áll: Kozma Mihály, Havadi András asztalosok, majd a két nevet követi a gondnoké, Sipos Jánosé.

A mennyezet szószék feletti első sorában hét különböző nagyságú, különböző színre festett csillagot találunk. Valószínű a kor ismerete szerinti hét bolygóját jelenti naprendszerünknek. A második sor a művészettörténetből ismert „Cleve-kereke-it” ábrázolja, mely motívum a holland belga határon kihalt uralkodó család címerének ékes része. VIII. Henrik angol királynak egyik fele-

sége Cleve hercegnő volt. A hercegnő, amikor megtapasztalta, hogy a „kék szakállnak” gúnyolt király rendre megöleti a feleségeit azzal az ürüggyel, hogy hozománya után megy, otthagya Angliát és Hollandiában maradt. Ma nem tudjuk megállapítani, honnan kapta ezt a színes szép rajzot az asztalos-festő. Lehet, hogy itthoni művekről másolta, de az is feltételezhető, hogy a kor szokása szerint idegenben tanuló, mesterséget tökéletesíteni vágyó ifjú eljutott a Németalföldre és ott készen kapta. Erre következtethetünk a mennyezet tulipánokkal ékesített rajzaiból. a tulipánt Ázsiából hozták a magyarok, de termesztése Hollandiában valóságos kultusszá nőtt. A kazetták többi része nincs összhangban egymással. A nagyszírmű virágsor szép művészi alkotás. Látunk virágokat, méhet, egymás farkába harapó halakat, szigonyokkal megtámadott harcsát. Ezt a virág halat, vagy halvirágot delfinnek érezte Kelemen Lajos.

Mivel az asztalos művész csak szigonnyal fogott harcsát láthatott, ilyen harcsát festhetett, emellett kígyókat, szépnek nem nevezhető kétfejű sast, szászos fekete tulipánt, stb. Elrajzolt két kígyó mellett ezt olvassuk: „Estote Prudentes sicut (serpentes)” (Legyetek okosak mint a kígyók). Más kazettán: „Qui persaverit hic salverit” (aki mindvégig megáll, megtartatik). Hibás szöveg a zsidókhöz írt levél X. rész 25 verséből: „Congregatione(m) vestram non deferat.” (Ne hagyjátok el gyülekezeteket). Az eléggé durva rajzolatú kétfejű sas, talán azt jelenti, hogy a töröktől oly sokat szenvedett Erdély óhajtja a német császár békés uralmát.

A mennyezetet festő két asztalosról nem sokat tudunk. 1670-ben Kozma Mihály egyedül festi meg a szentmártoninál csinosabb és szebb Szentgericei unitárius templom mennyezetét, ugyanazokkal a motívumokkal. K. Balázs idejében (1680) a templom-javítási költségek miatt Iszló elszakadt Szentmártontól és önállóvá vált. Karácsonyfalvi Balázs az építésben eltöltött 21 éve alatt, mint esperes az egyházkör életét is irányította mégpedig úgy, ahogy sírköve írja „isteni virtusokkal megáldott” férfiu módjára.

Kővári László
1686 – 1692

Tevékeny, alkotó, eleinte közkedvelt lelkipásztor. A vadadi leányegyházközség Nagy – Temetőn épült boronafa templomát átépítteti a falu közepébe. Ő ültette el a vadadiak lelkében az önállósulás gondolatát, amit később 1696-ban a szentgericei zsinaton elő is terjesztettek. Kellemes befolyását és hívei szeretetét pár év alatt elveszítette. Hívei uzsoráskodással, részegeskedéssel vádolták, amiért 12 forint büntetést kapott. Az 1860-as években a később még tárgyalandó Szentmártoni Sámuel arról értesítette két híve, hogy a csíkfalvi temető közepén sírkövet láttak Kővári László nevével. Pár héttel az értesülés után a lelkész néhány keblitanácsos kíséretében elindult a jelzett sírkő megkeresésére. A sírkövet nem találták meg. Kővári Lászlóval úgy vagyunk, mint a Keleti Bölcsékkel. Nem tudjuk honnan jött? – Hová tűnt el.

Ajtai Dániel
1692 – 1699

Nagyajtai Huszár János ürmösi pap leszármazottja Huszár Sámuel és Venci Kata fia. Hárman voltak testvérek: Dániel nyárádszentmártoni pap, Borbála Csik(Nyárad)szentmártoni nemes Színei Istvánné és Sára Torockói Vernes István marosszentkirályi unitárius pap felesége. Nevüket az 1694 jún. 17-iki szentgericei köri közgyűlési jegyzőkönyvből ismerjük, amely szerint Borbála és Sára a két leánytestvér keresetet nyújtottak be bátyjuk Dániel ellen a családi örökség megosztása tárgyában. Mivel az egyházközségi számadásoknál is hibák merültek fel, Almási G. Mihály püspök hat forintra büntette. Ebből négy forintot a számadó gondnok, két forintot a lelkész fizetett meg az 1699-iki püspöki vizitáció alkalmával.

Nagyajtai Huszár Dániel 1692-ig Széplak lelkipásztora volt. Innen jött Nyárádszentmártonba, ahol Ajtai Dániel néven hét évet szolgált. Eleinte szerették és bíztak benne hívei. Hallgattak a szavára és a vadadiak vonakodása ellenére be tudta indítani a nyárádszentmártoni templomtorony építését. A meggyengült régi fatorony állapota újat követelt. 1698-ban lelkesedéssel munkához is fogtak, de ugyanabban az évben amikor elérték az 1,50 öl magasságot, félbeszakították az építkezést. Bizonyára a vadadiak nem vállalták a további munkát és anyagi áldozatot.

A nagyajtai Huszár család több tekintélyes embert adott úgy az unitárius, mint a református egyháznak, köztük papokat is. A kolozsvári unitárius egyházközség 1764. máj. 4-iki esketési anyakönyvéből olvassuk: Ugrai András házasságot kötött Huszár Annával, Péter leányával. Ez a Huszár Anna unokája volt Almási Mihály unitárius püspöknek.

Mogyorósi István
1699 – 1732

Az aranyosszéki hasonló nevű esperes fia lehetett. A jó nevelésben részesült ifjú a szamosfalvi, akkor nevezetes iskola és ugyanakkor az ottani birtokos Gerőfi család házi tanítója lett. Almási G. Mihály püspök maga mellé vette a tehetséges ifjút háromszéki püspöki látogatásaira. Consistor és asesor minőségben segítsége volt a jeles főpásztornak. Ő maga ismeretségek és nagy tapasztalatok birtokába jutott.

Nyárádszentmártonban sok munka, nehézség, küzdelem várta. Folytatni kellett az előd által megkezdett templomtorony megépítését. Az „új zitaszegegen függ” elv alapján munkába is lendítette gyülekezetét. Segesvári kőművesek által már 1702-ben fel is emelték a kőfalakat a kistornyokig. Ekkor félbeszakították ismét a munkát. 1703-ban megindult a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc, amely sok anyagi és ember áldozatot követelt. A vadadi unitáriusok önállósulási törekvése állandóan erősödött. 1703. jún. 17-iki Csik(Nyárad)-Szentmártoni zsinat tudomásul is vette az elszakadást. Gyülekezetének megbomlása fájdalmasan érintette a lelkészt és az anyaegyházközséget. A va-

dadiak húzódozása, nemakarása, állandó gondot és hátramaradást okozott. A nagyajtai zsinat 1711-ben döntött a vagyoni ügyek megosztásán és így a vada-
diakra többet számítani nem lehetett.

Az 1696-iki szentgericei, az 1703. évi nyárádszentmártoni és az 1711. évi nagyajtai zsinatok határozatait összhangba kellett hozni az egyházközség érdekeivel, hogy Pálfi Zsigmond püspök 1726 évi látogatása rendet és egyetértést találjon. Közben 1703-ban kiütött az évekig tartó pestis, amely a lakosság szinte felét kiirtotta, és állandó nyomorúságot jelentett a kurucok szabadságharca. Meghalt Sárosi János a fogságból hazaengedett főpatrónus. A nép leszegényedett, amelyhez nagyban hozzájárult a marhavész. A nehézségekbe került népre 1716-tól 1718-ig nagy szárazság és ínség következett. Végre az elindulástól kezdve 22 évi munka után, 1720-ban befejeződött a templomtorony megépítése. Négy fióktornyával egyedüli az unitárius egyházban: a nép hite szerint a négy fióktorony a négy evangélistát jelképezi.

Ma csodáljuk a zömök, szászos ízlésű, kemény tornyot, amely annak ellenére, hogy nagyrészen hulladék anyagból (tégla, nyárádi kő) épült 1 méternél szélesebb 14 m magas falakkal, nincs ásott alapja, csak a száraz talajra épült. Ennek az a magyarázata, hogy a Nyárad valamikor a templom mögötti térségen folyt. Kavics-hordaléka oly tömött és száraz talajt biztosított, amely úgy megbírta a nagy súlyú tornyot és magát a kőtemplomot is, hogy évszázadokon keresztül a háborús megpróbáltatások ellenére sem repedt meg. Távolról a torony ferdeinek látszik, mintha dél irányába hajlana. Ezt a fedeséget nem a falak elhajlása, hanem a tető szarufáinak napsütés miatti elferdülése okozza.

Magyarósi Istvánt munkái elismeréséért esperessé választotta az egyházkör. A szabédi gyülekezet pedig lelkipásztorává hívta meg.

A 18. század első harmadában békésebb időszak köszöntött a vidékre, ami a települések gyarapodását, az egyházi élet fejlődését is lehetővé tette. Megerősödött az unitárius egyházközség. A település neve a középkorban – a bencések nyomán – Szentmárton lett, majd a 17. századtól Csikszentmártonnak nevezték. Ez onnan eredt, hogy a település összeépült Csikfalvával, attól a későbbi időben is csak tábla választotta el. A két falunak közös papja volt, és közösen működött az egyházközség is. Közös keblitanács működött 13 csikfalvai és 11 nyárádszentmártoni taggal, melyet három évenként újíttak meg. Az egyik időszakban csikfalvai, a másokban szentmártoni volt a gondnok. A lelkipásztor a két falu mellett ellátta a hozzá tartozó filiákat és a környéken élő szórványosokat is.

Almási M. János
1732 – 1736

Rövid négy évig tartózkodott Nyárádszentmártonban, majd innen Mészköre távozott. Pontos irodista volt, Szentmártoni Sámuel szerint, szinte irodalmi értéknek tekinthető Naplót vezetett, sajnos ez a munka elveszett. Amint a neve mutatja Homoródmásról származott. Fia lehetett Almási M. János tordai tanár, később 1693-tól 1697 közötti időben Bágyonban működő lelkésznek.

Tordánfalvi György
1736 – 1745

Nyárádszentmártonban Gergely néven szerepel. A név különbsége a latin György és Gergely téves fordításából ered. Elismert, tekintélyes lelkészek közé tartozott. Nyugtalan természetű lévén munkahelyét sűrűn változtatta. Abrudbányáról jött Nyárádszentmártonba. Innen Szabédra ment (1745–1747) ahonnan Nyárádszentlászló következett ahol 1770–1775-ig végezte lelkészi szolgálatát. Következő állomáshelye Kissáros, ahol 1775–1778-ig tartózkodott. A marosi unitárius egyházkörben mint körjegyző is tevékenykedett.

Végh Pál
1745 – 1763

Kiváló püspökeink Szentábrahámi Mihály és Ágh István idejében szolgált, Mária Terézia uralkodása alatt. Keserves időszak volt a Nyárádszentmártonban töltött 18 esztendő. A katolikus vallás újabb magyarországi térhódítása miatt – amit a török utáni újjátelepítés hozott elsősorban magával – egyes túlbuzgó szerzetesek áttérítéssel igyekeztek növelni a katolikusok számát Erdélyben is. Ilyen megfontolásból hirdettek „keresztes hadjáratot” a mikházi kolostor lakói is a környék protestánsai ellen.

Végh Pál értesülvén a veszélyről, meghívta a nyárádszentmártoni templomba Berekeresztúr, Márkod, Vadad, Iszló, Csíkfalva, Jobbágyfalva, Mája, Buzaháza vezetőit, ahol megesküdtek „életre-halálra”, hogy közülük bármelyikre rátörnének, 13 éven felüli minden férfi kapát, fejszét, vasvillát stb. ragadva a megtámadott falu védelmére siet. A fogadalmat úrvacsorával pecsételték meg. Erről a szerződésről, amit a „Szentmártoni vérszerződésnek” nevez a nép Benkő Károly is megemlékezik a „*Marosszék leírása*” című könyvében. A mikházi kolostor főnöke tudomást szerzett a protestánsok szövetkezéséről, leintette a forrófejű barátokat. Így a tervezett támadás elmaradt. Veszprémi Demeter volt márkodi lelkész emlékezett Végh Pál szentmártoni lelkész nevére és a szerződésre, ami a második világháború előtt a márkodi lelkészi hivatal irattárában megvolt.

Kolozsvári József berekeresztúri lelkész, aki 40 évig volt a Bekecsalja református esperese szintén emlékezett a Végh Pál által fogalmazott „életre-halálra” tett fogadalom dokumentumaira, sőt az akkori berekeresztúri lelkész nevét és gondokát is tudta, akik jelen voltak Nyárádszentmártonban és úrvacsorával éltek.

Nyárádszentmártonban szinesebben él ez az emlékezés. 1946 húsvétján új szokást alkalmazott az új lelkész. Elődei, bármekkora is volt az úrvacsorához készülők száma, egyetlen pohárral jártak körbe, minden személy után megtörülve a kelyhet. Az új lelkész látván a magas létszámot egyszerre két kehellyel vitte a bort.

A következő úrvacsora osztás előtt két keblitanácsos lépett be a lelkészi irodába. A nyárádszentmártoni öreg Kiss Károly és a csíkfalvi id. Marton Fe-

renc. Nagyon illedelmes szelid szavakkal arra kérték a lelkészt, valahogyan rendezze úgy, hogy ők a „vérszerződés poharából” részesüljenek a „szent vendégségben”. A lelkész megígérte a kérés teljesítését és a következő időkből figyelmet fordított a kehely odanyújtására. Szentmárton és Csikfalva népe úgy tudja, hogy amikor megkötötték a szerződést, a lelkész bort töltött még a katolikus időkből származó kehelybe és a jelenlevők felsértve saját karjukat vérüket a kehelybe engedték és „életre-halálra” megesküdvén ittak a kehelyből.

Végh Pál Buzaházán harangot öntetett ezzel a felirattal: „Edi per Eclesi Unitar Buza 1753”. Ezt a harangot 1848-ban beolvasztásra rendelték. Jánosi György Marosvásárhelyre kellett volna szállítsa, mint fuvaros. A kísérő katonának a Székelykál és Iszló közötti Szent Péter kútjánál lévő kocsmában berugtak. Jánosi György bedobta a harangot a kútba. A harangot senki ki nem vette. Az 1910 után megépült műút miatt a kút beomlott, romjai alá temetve a buzaházi unitáriusok harangját.

1754-ben Kökösi Orbok Gábor patrónus előcsarnokot építtetett a templom déli bejárata elé. Ez a köríves idomú „lófej-faragású” szép kapu külső homlokzatán ez áll: „Menjetek be az ő kapuin hálaadással, tornáczaiba dicséretekkel; adjatok hálákat neki, áldjátok az ő nevét Pslm 100, IV.”

„Fieri curvavit spect ac nobilis Gábriel Orbok de Kökös 1754.”

A csarnok templombejárat feletti gerendán Végh Pál (?) latin versét olvassuk:

„Casta Deus Mens
Est et casta vult mente vocari
Et castas iussit pondus habere preces”

Ezt a szép szöveget magyarul így próbáljuk visszaadni:

„Az Isten tisztán lélek, s lelked ha tiszta,
Hyvhatod és segyt ő, hallva a tiszta imát”

A kapu ajtószemöldökein jobb és bal oldalon rovatkákat látunk. Ezeket nem fűrész okozta, hanem amikor a régiek istentiszteletre várva pipára akartak gyújtani, fényőzsindelyeket hoztak dörzsöléssel ízzásba. A betüzesedett zsin-delyhez taplót érintettek, és ezzel gyújtották meg pipáikat. Tehát az ajtófélfák rovatkái a régi pipagyújtások emlékei. Amíg a kapu külső betűi finomabb ízléssel vésődtek, addig a homlokgerenda belső felén mai mély betűkkel ezt olvassuk: „János molnár építte.”

Megállapítható, hogy a külső felírást az a János molnár véste, akinek ezekkel a betűkkel maradt az utóbbi időkig a Nyárádmente legnagyobb 3 köves vízimalma homlokgerendájának a felirata. A belső felírás is megtalálható a malom kőpadjának homlokzatán, amely egy második János: Bárdos János faragása. Az ádamosi eredetű Tordátfalvi Végh Pál 18 év után Szabédra távozott. A XIV. századbéli gótikus kehely, amit a „vérszerződés pohara” néven emlegetnek és amelynek fényképe a „Négy száz Év” című emlékkönyvünkben megjelent, a Bukaresti Állami Múzeum megőrzésébe került.

Kelemen János
1763 – 1771

Lelekészi szolgálatát Szentháromságon kezdte. Itt volt 1760-ig. Ikland meghívta papjának és töltött is ott három évet. A „vándormadár” természetű lelkipásztor 1763-tól 1771-ig Nyárádszentmártonban szolgált és nyolc év után visszatért Iklandra.

Bedő József
1771 – 1798-ig és 1799 – 1805-ig

Sövénfalván töltött négy évi papsága után (1766–1770) jött Szentmártonba. Bátor, munkás lelkipásztor volt, aki fejszével a kezében, híveinek az élén részt vett a Laposi erdő kiirtásában, majd a felszabadult területből néhány darabot kiszakítva gyarapította az egyházközség vagyonát. Ágh István és Lázár István püspöksége alatt egyházunkra nézve kedvezőbb politikai hangulatot, nagy rátermettséggel kihasználva, igaz ügybuzgalommal végezte lelkipásztori munkáját. Erőt, támogatást érzett a háta mögött, Torockószentgyörgyi Torockai József királybíró, áldozatos feleségét Orbok Katát és fiukat Torockai Ferenc táblabíró.

Torockai Ferenc táblabíró volt az a bátor férfiú, aki ékes szólással üdvözölve a Marosvásárhelyre érkezett II. József császárt, felfedve a lakosság panaszait. A császár végighallgatta a beszédet és nyilvánosság előtt kijelentette, hogy minden bajt orvosolni fog, majd ígéretét tettekkel a Türelmi Rendelet kiadásával is bizonyította.

Bedő József szervezett, alkotott. Az 1673-ban épült tölgyfabél kerítés kapuját, amit megviselt a szorgalmas templomjárás, díszesebb, szebb kapuval cserélték ki. A 4 oszlop közé épített két szárnyú kapunak a felirata: *A.D. 1786*, és ahhoz öt kőlépcső vezet. Mivel a szűk ablakok miatt sötét volt a templom a déli oldal négy ablakát belülről kitágították és az északi oldalon új ablakot vágtak.

A szószerk felett német-császári koronára emlékeztető igen csinos nyolc szögletű, ékesen festett hangvető áll. Ennek külső felirata ez: „*Ad laudem ac curam unius veri Dei Eius-dem-qui Filii Jesu Christi 1772*”. A hangvető belső részén ez a felirat ékeskedik szép betűivel: „*Curavit F. D Josephus Thorockai cum consorte sua Chaterina Orbok. Edificavit Samuel Mezei 1772. Paroch R. D. Josepho Bedő. Rectore Michaelae Szilágyi.*”

1791-ben 480 fontos harangot, 1797-ben két kisebb harangocska beolvasztásával 520 fontos harangot öntettek. Ez a két harang szolgál ma is. A harangok felirata a következő: „*In Gloriam Unius veri Et Aeterni Dei ac Filii Eius Jesu Christi Sumitibus Ecles unitar Csik Sz. Márton Anno 1791.*” „*A Tsik Szent Mártoni unitárius Eklesia öntette ezt a harangot a maga költségén anno 1797.*”

1774-ben a templom nagyon megkopott, téglapadlóját fenyő foszni padlóval helyettesítették. A déli templomajtótól középig és innen az úrasztaláig a foszni deszkába fenyőágasan tölgyfabél díszeket tettek. A mester csikfalvi Csók Já-

nos. Az anyagiakat Torockai Józsefné sz. Orbok Kata, valamint az úrasztala elkészítetési költségeit is szintén ő fedezte. Az áldozatos nő emlékét márványtáblán Bedő József fogalmazásában a következő versben örökítette meg:

„E kőtábla mutat egy hív Thabitára,
Toroczkai Jozsef Orbok Katájára,
Ezer hét-száz-negyven e világra hozta,
Folyó század vége ég s föld közt megosztta,
Ezer hét száz után mikor számláltatik
Kilencven nyolcz lelke égnek megadatik,
Szűzen tizenkilencz esztendőket éle,
Ur férjéhez ment s élt tizenhetet véle
Huszonegy esztendőt gyászolt özvegységben,
Kiket mint a többit töltött kegyességben.
Fia Torotzkai Ferenc készítette,
E táblát tisztelet jelül emeltette.”

Ez a szép verses kőtábla a templom belső északi oldalán az ablak mellett látható.

1795-ben Bakó Beniaminné sz. Jánosi Sára „Énekes oltárt” készíttetett. Ennek felirata: „1795 Néhai tek. Bakó Benjámín élete párja, tek. Jánosi Sára asszony Istenhez való hitbuzgóságából a maga költségén csináltatta ezen éneklő oltárt.” Ez az oltár-szerűen faragott kottatartó a templom nyugati karzatán látható. Eredetileg a templom piacán asztalon állott. Innen vezényelte a mester a gyülekezet egyházi énekét. Ugyanis orgona még nem volt.

A templom déli bejáratának egykor ékesen festett féldombormű ajtaján ez olvasható: „Légy hív mindhalálig. Neked adom az életnek koronáját T. B. – J. Ts (valószínű: Török Borbála – Josef Torockai)”

1802-ben özv. Horvát Gergelyné sz. Török Borbála a szentély keleti oldalán ablakot készíttetett. Ennek az ablaknak a két oldalára helyezték el a Torockai József és az Orbok Kata emlék tábláit. Mivel a gyülekezet lélekszáma megszorodott a karzatot a szentély festett kazettáit áthelyezték még 1784-ben a nyugati oldalra és az északi oldalon meghosszabbították a karzatot, szinte az északi ablakig. A három m széles L alakú két sor fából faragott padot állítottak. A karzat északi meghosszabbított oldalán a legények, míg a nyugati oldalon az iskolás fiúk kaptak elhelyezést. Így a templom kényelmesebbé vált, befogadó képessége tetemesen megnőtt.

A határozott, kemény magatartású lelkipásztor ellentétbe került a falu vezetőivel az erdőirtás alkalmával, az egyházközség javára kisajátított földek miatt. Mivel mások is szerettek volna földhöz jutni, a lelkész ellen fordultak. Bár az említett „jó hátvédek” miatt ártani nem tudtak neki, a sok kellemetlenség miatt a lelkész távozott, Nyárádszentlászlóra. Itt egyetlen évet töltött. Ekkor a nyárádszentmártoni hívek visszahívták a szorgalmas, munkás lelkipásztort aki 1799-től 1804 dec. 25-én (karácsony napján) bekövetkezett haláláig áldásosan működött. Feltehető, hogy a kálnoki származású lelkész, patronusaival együtt pihen a templom kriptájában. A jeles lelkész, gyülekezetében

végzett komoly munkája mellett a körjegyzői teendőket is elvégezte a marosi egyházkörben.

Két leánya és két fia volt. Nagyobb leánya a csikfalvai Hajdú földbirtokos családba házasodott és sokat segítette az egyházközséget. A második leány Szilágyi Mihály iskola rektor felesége lett. Mind-végig hű egyházépítő volt. Ezek Sára nevű unokáját Farkas György iklandi, majd szentgericei lelkész vette feleségül. Farkas György esperese is volt a marosi unitárius egyházkörnek. Bedő József két fia elkallódott, egyik sem méltó a megemlézésre.

Torockói Kovács Márton

1798 – 1799

Mindössze egy évet 1798 április havától 1799 júniusáig szolgálta a nyárádszentmártoni templomot. Működése tehát arra a rövid időre terjedt, amíg Bedő József Nyárádszentlászlón lelkészkedett.

Tehetséges hitszónok és színes életű lelkipásztor volt. Családja Kapnikbányáról került Torockóra. Lelkeszi pályáját Szentgericén kezdte (1767–1771). Innen Nyárádszentlászlóra kerülve (1771–1781) Derzs következett 1781 áprilistól 1798-ig. Nyárádszentmártonban töltött egy éves ténykedése után, Szabéd hívta meg papjául, ahol 1799–1817-ig szolgált. Még szentgericei papsága idején megnősült a nyárádszentmártoni Szabó családból. Felesége után komoly vagyont örökölt a nyárádszentmártoni és csikfalvai határon. Utódai éppen ez örökség révén Csikfalván telepedtek le, ahol mint tekintélyes, szorgalmas, jó módú gazdák, egyházas gondolkozású emberek, mai napig mukálkodnak. A családból két jeles ember származott: Dr. Kovács Károly nyárádszeredai orvos és Kovács Domokos nyárádgálfalvi unitárius lelkész. Kovács Márton 50 éven át lelkészkedett. Működése alatt előbb körjegyzői tisztséget töltött be, majd esperes képpen szolgált.

Vitális Mihály

1805 – 1833

A nyárádszentmártoni egyházközség 1940-ben készült, fehérezüst kelyhére az adományozó özv. Csinády Lajosné nyárádszeredai lakos ezt vésette: „A szentgericei Gál és a nyárádszentmártoni Vitális családok örök emlékezetére”. E földbirtokos családból származott Vitális Mihály. Derzsen mint iskola-mester dolgozott 1791-ig, majd Homoródszentmártonba került lelkésznek és ott 1804-ig szolgált.

Szülőfalujában, Nyárádszentmártonban rendezett viszonyokat talált. Lelkipásztori munkáját becsületos pontossággal végezte. Az ő idejében nemzeti Mihály Imre szép szavú harangot öntetett a csikfalvi unitárius gyülekezet számára. 28 évi ténykedése után, külső dolgok nem-igen láthatók. Hű munkáját talán az igazolja, hogy elismerésül lelkész fiát Ferencet az apa után lelkészévé választotta az egyházközség.

A nyárádszentmártoni temető közép útjának bal oldalán két magasra rakott sírhant áll. Ez alatt a két sírhant alatt nyugszik Vitális Ferenc és Vitális Mihály, de már senki sem tudja, hogy melyik a Mihály és melyik a Ferenc nyugvóhelye.

Szilágyi Mihály
1806 – 1811

Lelkészi működésről sem az unitárius egyház jegyzéke, sem a „*Buzaháza kisközség története*”¹⁶, sem a nyárádszentmártoni egyházközség levéltára nem őrzött meg semmit. Mindössze Fazekas Lajos lelkész-esperes jegyezte fel: „*Szilágyi Mihály 1806-tól 1811-ig helybeli pap*”.

Fia lehetett Silágyi Mihály nyárádszentmártoni jeles iskolamesternek, aki 1766–1806-ig végezte hűséges rektori munkáját és akinek nevét ékes betűkkel ott találjuk a szószéki hangvető belső oldalán. Mivel az egyház jegyzékében és a Buzaháza kisközség történetében 1804–1832-ig Vitális Mihály nevét olvashatjuk, feltételezhető, hogy a jó anyagi körülmények közt élő Vitális Mihály saját zsebéből fizette öt éven át helyettesét.

Vitális Mihály komoly lelkészi teendőin kívül egyébbel alig foglalkozott, ő volt az egyedüli gazdag nyárádszentmártoni lelkész (Fazekas Lajos megjegyzése). Szilágyi Mihály is folytatta „munkaadója” kényelmes életmódját. Az is megtörténhetett, hogy Fazekas Lajos tévedett amikor lejegyezte az említett rövid mondatot, ugyanis Szilágyi Mihály „pap” élet-utait nem tudtuk tovább követni.

Vitális Ferenc
1833 – 1859

Vitális Ferenc mint frissen végzett teológus örökölte édesapja Vitális Mihály szószékét. Lelkes, alkotó ember benyomását keltette eleinte. A templom szentélyi részébe karzatot készíttetett 1845-ben, ahova a hívek áldozata Takács Imre marosvásárhelyi orgona építő mester által négy változatú tremolós, küldobbal ellátott orgonát épített. A törtoktávós erős hangú orgona játszó-asztala a hangszer hátsó részén állott. Így az énekvezér nem láthatta a gyülekezetet. Ennek ellenére csoda számba ment az orgona az egész környéken.

Előzőleg lebontották (1843-ban) a buzaházi haranglábat és gyűjtögetésből kapott pénzből kijavították a templomot. Tornyot emeltek a templomra és ebbe helyezték a csikfalviaktól ajándékba kapott Mihály Imre-féle harangot. Az 1848-as forradalom elvesztése és az ezt követő Bach korszak nyomorúságát még elviselhetetlenebbé tette az 1849 nyarán bekövetkezett tűzvész, amely 32

---

16 Szentmártoni Bálint – Nagy Lajos: Buzaháza kisközség története. Kolozsvár. 1902.

gazdának 112 épületét hamvasztotta el Nyárádszentmártonban, nem beszélve az egyéb javak pusztulásáról.

Vitális Ferenc először Nyárádszeredából nősült, a szentgericei eredetű Gál Polixéniát vévén feleségül. Ennek lila színű selyem úrasztali terítője leltári tárgy. Amíg ez a kedves, komoly gondolkozású asszony élt, Vitális Ferenc működése ellen nem volt kifogás. Második feleségével, jobbágyfalvi „öreg lánnyal” kötött házassága után a lelkész lassan megváltozott, eljátszotta hívei bizalmát. Erkölcstelen életmódjával, részegeskedésével, csúnya beszédével megrontója lett a gyülekezeti életnek. Súlyos bűnváddal a Királyi Tábla elé került. Az ellene felhozott vád csak úgy került le napirendről, hogy egyházközséget cserélt a medeséri lelkésszel Szentmártoni Sámuellel. Medeséren hét évet szolgált (1859–1866-ig). Mivel Medeséren is „kiviselte magát”, hívei elkergették. Haza jött nyárádszentmártoni birtokára ahol három éven át ármánykodott utódjával, egykori megmentőjével szemben. Naponta izgatott, felbujtó tevékenységet folytatott, minden lépésével rongálta a gyülekezetet. 1869. dec. 5-én halt meg.

1848 után az egyházközség kérte a Nyárádszentmárton-Csikfalvai Unitárius Egyházközség nevet. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a Csikszentmárton címzésű leveleket a posta gyakran Csik megyébe továbbította. Ez a név 1949-ig volt használatban.

Szentmártoni Sámuel 1859 – 1872

Torockón született, Sebes Pál híres iskolájában együtt tanult Gheorghe Barittal és a későbbi unitárius püspökkel Kriza Jánossal, akinek munkatársává vált, egész életén át. Pályáját is Torockón kezdte, mint leányiskolai tanító, 1833–1838 között. Lelkészként Medeséren működött az 1838–1859 közti években, majd a Vitális Ferencsel való csere útján került Nyárádszentmártonban. Két idős lelkész után akadt tennivalója elég.

Felkarolta az elhanyagolt gyermek és ifjúság nevelését. Különösen a buzaházi növendékek helyzetét tartotta súlyosnak, akik igen nehéz körülmények között tudtak eljutni a nyárádszentmártoni iskolába. Szentmártoni Sámuel megtanította a legszükségesebbekre Török István éleseszű, buzaházi lakost és ezzel beindította a buzaházi iskolát, amely ezen túl megszakítás nélkül működött. Az ifjúság nevelése érdekében egy-lovas fogatával, mondhatni állandóan útban volt Nyárádszereda, Jobbágyfalva, Csikfalva, Buzaháza között.

Új papilakot, csűröket, istállókat, ólakat, nyárikonyhát stb. kellett építeni. Szenvedélye volt a gyümölcsfák gondozása. Bejárta a kerteket, a mezőt, az erdőt és minden talált vad fácskát beoltott. Gyümölcsfákkal telepítette be a lelkészi lak mögötti kertet. A papi telek kútja melletti nagy vackorfa jó ízű gyümölcsével még az ő oltókésére emlékeztet. Biztatta, tanította a népet, az ifjúságot, a gyümölcs termesztésére, a szőlő művelésre. Az ő irányítására szőlővel telepítették be a hegyoldalakat. Ezzel nemcsak a nép táplálkozását segítette elő, hanem a gyorsan fejlődő szőlőművelés a nép tiszta jövedelmének lett a forrása.

1863-ban a csikfalvi özv. Nagy Sándorné adománya alapján kicserélték a nők elkopott téglapadlóját a templomban. Beszakadt a templom hajója alatti kriptá téglá boltozata. Ekkor hozták fel a kriptából Torockai József címeres emléktábláját, felesége Orbok Kata magyar nyelvű sírtábláját és elhelyezték azokat a templom szentélyének keleti falába.

Az 1848-as szabadságharcot követő kegyetlen elnyomás idején nagy szükség volt a megfontolt lelkészi munkára. Szentmártoni Sámuel hű szívvel vigasztalt, bátorított. Korán észrevette a zsidóság gazdaság-fejlesztő szolgálatát. A több családból álló Schwartz nemzetséggel telepítette be Nyárádszentmárton, Csikfalvát, Vadadot, Iszlót, Hodost, Jobbágytelkét, Mikházát. Mivel ő maga is talmudista volt, segítette a csikfalvi Schwartz Ézsaiást, hogy lakásán iskolát nyisson. A nyárádszentmártoni temető napfényes szép helyén a bejárattól balra három árny területet eszközölt ki zsidó temető céljára. Schwartz Ézsaiás tekintélye oly nagy volt, hogy a felsorolt helységek zsidó gyermekei hozzá jártak hébert tanulni és halottaikat is Nyárádszentmártonban temették el.

A felkarolt zsidóság meg is hálálta a lelkész és a nép jóindulatát. Pénzhez juttatták az embereket. Felvásároltak tollat, rongyot, fémet, gabonát, baromfit, a házi állatok minden fajtáját. Boltjaikat megtöltötték minőségi árukkal, szarvasmarha-kereskedelmüket kiterjesztették Bécsig, megtanították a népet kupeckedésre, amiből többen meg is gazdagodtak, pl. a csikfalvai id. Kiss Sándor, Ince Lajos, Mihály Dénes. A nyárádszentmártoni Ambrus János egyik bécsi útja után, a marosvásárhelyi főtéren megállította a sáromberki gróf Telekit és megvette tőle a sárga hintót a négy sárga csikóval. Alku nem volt, csak annyit kötött ki Ambrus János, hogy a grófi kocsis hajtson vele haza Nyárádszentmártonba.

Szentmártoni Sámuel idejében kezdték vezetni az Aranykönyvet, amely nagyon sok értékes forrásanyagot tartalmaz, épp úgy, mint az egyházközségi Tanács irattárában megtalálható „*Egyházközség története*” című tanulmánya. A minden egyházi munkát szívesen végző lelkész elmulasztotta feljegyezni a beomlott kriptá méreteit és azoknak a neveit akik a kriptában nyugsznak.

A nyárádszentmártoni templom szentélyének déli oldalán, a falba épített papi pihenőszék mellett jegenyefa deszkából álló kétülékes mennyezetes pad áll ezzel a felirattal: „Anno 1673 Tot Mihály, Tot István”. Tot Mihály maroszéki alkirálybíró Marosszentgyörgy, Marosszentanna, Udvarfalva, Nagyernye birtokosa, mivel utóda nem volt, a nagy vagyonra áhító Teleki Mihály kancellár perbe fogatta és „deficiáltatván” vád alapján, a marosszentgyörgyi parkban ma is élő óriási tölgyfa alatt kivégeztette. Tot Mihály ártatlanságát mindenki, csak éppen Apafi Mihály fejedelem nem tudta. Tot Mihály, mint kora nagy urai, nem lopott. Tot Mihály esetében is az lehetett a bűn, hogy nem nézett eléggé alkalmazottai körme alá. Teleki Mihálynak is csalódnia kellett, mert a sógora, a talán állandóan részeg Apafi Mihály fejedelem, amíg ő a kivégzéssel foglalatoskodott, Tot Mihály vagyonát a Petkiekre íratta.

A testvére, Tot István szintén tekintélyes nagy úr. Maroszék táblabírája. Első feleségétől ő vált el. Második felesége a nyáradfalvi Ozdi Zsuzsanna. Ő ellene indított elválási pert. Így a két Tot testvér feleség nélkül került a nyárádszentmártoni kriptába.

Kissárosi Sárosi János ítélőmester, akit Rabutin osztrák generális tartott szintén ártatlanul fogságban és a templom főpatrónusa volt, feleségével Tot Ilonával, a Tot István leányával pihen a kriptá romjai alatt. Kökösi Orbok Gábor patronus, aki a templom déli ajtója elé előcsarnokot építtetett ezzel a felirattal: „Fieri curavit spectabilis ac nobilis Gabriel Orbok de Kökök 1754”. Bizonyára Orbok Gábor utódai is itt pihennek. A kriptá többi lakóiról nincs értesülésünk. Benkő Károly „*Marosszék ismertetése*” című munkájában a nyárádszentmártoni templom kriptájáról csak azt jegyzi fel, hogy a kriptá ajtójának egyik szárnya észak, a másik szárnya pedig dél felé nyílt.

Szentmártoni Sámuel elbetegesedése miatt nyugdíjazását kérte 1872-ben és segítségül teológus fiát Kálmánt kapta, aki utódja is maradt. Fazakas Lajos lelkész-esperes „valódi papi ember” megnevezéssel méltatta a kiváló lelképásztort, akinek hű munkájára ma is kegyelettel emlékeznek.

Szentmártoni Kálmán 1872 – 1884

Szentmártoni Kálmán még nem végezte el a Kolozsvári Unitárius Teol. Akadémiát, amikor mint teológust legyengült édesapja Szentmártoni Sámuel segítségére küldte az Egyházközségi Tanács. Munkálkodását házassággal kezdte. Benősült a tekintélyes nyárádszentmártoni földbirtokos Rozsányai családba. Ennek a családnak a beltelke a temetőbe vezető út végén állott, ott ahol ma id. Mihócsa Józsefné és id. Máté Mihály telkei fekszenek. Ezeknek a kerteknek a végében állott a Rozsnyaiak sírkertje. Egyetlen sírkő őrzi még az emléküket.

A fiatal lelkész lendülettel fogott munkához. Az ő idejében nyert befejezést a lelkészi lakás. Cserép fedelet kapott a templom. Vezette az Aranykönyvet. A csikfalvi Nagy Sándor keblitanácsos, akinek hason-nevű elődje Csók János által épített fatornyot, mivel nevezett a fiaival való megosztozás után a fő út másik oldalán levő telkére költözött, fa hengerekre helyezték a fatornyot és azt átgurították a mai helyére. Az áthelyezett és megújított fatornyba két szép-szavú harangot vásárolt Csikfalva és Nyárádszentmárton unitárius népe. A templom falazatára kívülről egész körben díszes párkányzatot készítettek. A párkányzat csinosabbá, modernebbé tette a templomot, de megfosztotta a XII. századbéli ódonágától.

Szentmártoni Kálmán lelkésznek népes családja volt. Első fiúgyermekük torokgyíkban meghalt. E mellé temették később az apát. Nagyobb leányát májai református lelkész vette feleségül. Ez a leány hálás kegyelettel gondolt az övéire. Sírkövet állíttatott nagyapja és édesapja emlékére a nyárádszentmártoni temetőben. Az ő figyelmessége ajándékozta a májai református gyülekezet által, a buzaházi templomunk szószék feletti koronáját.

Második leánya Vilma, a székelykáli birtokos Nagy Gábor udvarházába került, mint házvezetőnő. Kilyén nevű székelykáli lakos felesége lett. Berta nevű leánya, a kisadorjáni Farkas Ferencné 1872-ben ezüst serleget adományozott a buzaházi leányegyházközségünknek. Ez a serleg a buzaháziak nagyobb pohara.

Nagyobb fia, Szentmártoni Bálint tanítóképzőt végzett és mint tanító Csikfalván kezdte pályáját. Jómódú buzaházi családba nősült. Nagy Ilonát vette feleségül. Vagyona és családi kötelékei miatt a buzaházi elemi unitárius iskolához kapott kinevezést, ahol 50 éven át hűségesen, mintaszerűen végezte áldásos és elismert munkáját. A buzaházi családi temetőben pihen. Buzaháza népét megtanította szépen énekelni. Máté Zsigmond lelkész komoly segítsége volt. Nagy Lajos tanítóval együtt megírta „*Buzaháza kisközség történetét*”, amit Dillmond Gyula saját kezével faragott fabetűs nyomdáján ki is nyomtattak 1902-ben.

Szentmártoni Kálmán, Kálmán nevű fia előbb a Székelykereszturi Unitárius Főgimnázium, majd a Kolozsvári Unitárius Kollegium történelem tanára volt. Mint az Unitárius Irodalmi Társaság tagja, kiadta a „*János Zsigmond az Unitárius Fejedelem*” című nagy jelentőségű munkáját.

Száz lapos füzetre terjedő kézirata a „*Pozsonyi Szentmártoni Család Története*” címen a Kolozsvári Brassai Liceum épületében működő Akadémia fiók könyvtára kéziratai között található. Jelen sorok lejegyzője nem juthatott hozzá a történet-tudós kéziratához.

Fazakas Lajos
1885 – 1926

Fazakas Lajos Kadácsban született. Mint jeles növendék a Kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után került az Unitárius Teológiai Akadémiára. Papjelöltként kezdte nyárádszentmártoni munkáját. Jó énekes, igen erős hangú prédikátor volt, kemény szókimondással. Beszéli, mivel Nyárádszentmártonban az udvarról temettek, a falu bármely részén hallani lehetett a lelkész minden szavát. Semmi bűnt el nem hallgatott és emiatt gyakran volt kellemetlensége. Meséli, egy kivénhedt rabló ágyba került. A gondozást megunó felesége rábeszélte legény fiát, hogy lője meg ágyban fekvő apját. A szókimondó lelkész temetési beszédéből a következő szavakra emlékezik a falu: „Kutyának kutya-kölyke, tigrisnek tigris-kölyke, amit vetett azt aratja le. Az ilyen hitvány ember mit érdemelhetett egyebet, mint amit kapott. Fogjátok! Vigyétek! Tegyétek a poklok sötét fenekére!” A gyilkos fiú 10 évet élt a börtönben. A lelkész ablakát azonban a temetést követő éjszakán kövekkel bedobálták.

Akad 12 család, akik Szentmártoni Kálmán lelkészisége alatt elszoktak az egyházközségi terhek viselésétől. Márton András a csikfalvi soros gondnok összeírta ezek tartozásait. Felkeresték őket, intvén, hogy két héten belül rendezzék tartozásaikat, másként bepereli őket. A két hét leteltével ismét felkereste az adósokat, s mivel akkor sem fizettek, peresítette őket. A járásbíróság a tartozás és azok kamatos-kamataival együtti megtérítésre és a perköltségek megfizetésére kötelezte őket.

A peresítettek megfizették a bíróság által megítélt összegeket, de dühökben katolikus vallásra tértek. A jobbágyfalvi katolikusok örömmel fogadták az átérőket, haranglábat és két harangot kaptak. Sok ellenségeskedés, peres eljárás után a szakadárok egymás után visszaszállingóztak az unitárius egyházba.

A fiatal lelkészt nagy bánat érte. Felesége a nyárádszeredai György Lenke, akit nagyon szeretett, meghalt. Ebből a házasságból gyermek nem maradt. Másodszor Aranyosgyéresről nősült. Az ottani patikus leányát Tomcsik Máriát vette feleségül. Ezzel gazdag gyermek-áldás költözött a nyárádszentmártoni papilakba. Nyolc egészséges gyermek népesítette be az udvart.

A lakást meg kellett toldani egy szobával. Ahol sok a gyermek, sok a baj is. 1900 nyarán, miután begyült a kb. 200 kalangya búza és ugyanannyi zab, amihez hozzá kell még számítani a lelkész saját vagyonából származó földek termését is, a lelkész két kis gyermeke „pityókát akarván sütni” a kazalok között, elhamvasztották a papi telek, papilakon kívüli minden épületet és a gazdag évi termést. A nagy tűz következtén leégett 41 szomszéd. A kár febecsülhetetlen volt, amihez gyűlölség, harag és évekig tartó szemrehányás következett. A becsületes lelkész mindenkivel megegyezett. Minden kárvallottnak megfizette a követelését.

A lelkésznek és növekvő családjá minden tagjának keményen kellett dolgoznia. Kapálni, kaszálni, szárítani, vetni kellett. Naponta háromszor 10–10 személynek asztalt kellett teríteni. Az iskoláztatás, ruházat ezernyi gonddal járt. Évente legalább 10 pár lábbeli kellett. A gyermekek mind jók és okosak voltak, akik nemcsak szüleiknek szereztek örömet, hanem egyházunk előmenetelét is szolgálták. Béla nevű fia Abrudbánya unitárius lelképásztorként tragikusan halt meg. Lajos fia, katonai pályára lépett és ezredesi ranggal nyugdíjazták.

Ella okleveles tanítónő, a jobbagyalvi unitárius iskolánál kezdett tanítani. Ádám Mihály nyárádszentmártoni énekvezér-tanító felesége lett. Őt és férjét, kiváló tevékenységükért Marosvásárhely ismert állami iskolájához helyezték minta-tanítókul.

Margit, Gálfalvi Ferenc előbb vadadi, majd firtosmártonosi unitárius tanító felesége. Annus, Szabó Rezső nyárádszentmártoni tanító, később a Kolozsvári Süket-Néma Intézet tanárának a felesége. Olga, az Unitárius Püspökség Irodájának hosszú időn át pontos, lelkiismeretes tisztviselője. Annus nővére halála után az árvák lelkes gondozója volt. Sándor nevű fia, mint felekezeti tanító Vadadban kezdte, majd Székelykeresztúron folytatta mint énekvezér-tanító. Megbecsült, tekintélyes férfiú. Azok közé tartozik, akik nemcsak tanítottak, hanem meg is tanítottak. Sok jeles ember került ki a keze alól, akik halálukig áldani fogják nagyszerű tanítójuk emlékét. Legkisebb gyermeke Jenő, teológiát végzett. Recsenyédi, ravai, fiatfalvai unitárius egyházközségekben végzett hűséges lelképásztori munkát.

A nagy múltú egyházközség a sok szolgálattal, iskoláival terhes munkát adott a lelkésznek. Mivel a nagy égést a lelkész gyermekei okozták, a faluból csak kézi erővel, esetleg fuvarral segítették a kárt szenvedett lelkészt, aki becsületes szívvel igyekezett helyre állítani mindent, hogy senki szemrehányást ne tegyen. A papi telek minden leégett épülete helyett újat kapott. A lelkész igazolt költségei meghaladták a 20.000 koronát az étkeztetéseken kívül.

A papi-telek körül nem volt kerítés. Minden családnak jutott két ölnyi kerítés-részlet, amit úgy építettek meg, hogy kökénybokrokot hoztak Szilomár nevű dűlőből és a két ölnyi hézagokat berakták azzal. Mivel minden évben

akadt hanyag ember, nagyon foghíjas csunya benyomást keltett az egész papi telek, amelyre állandóan bevonult a falu „állatvilága”.

1921-ben nagy javítást végeztek a templomon kívül és belül. A nagyon megkopott templom-padokat sűrű olajfestéssel leázolták. Ekkor pusztult el a templomi karzat és az ékesen festett padok egykor művészi díszítése (egyetlen pad-kazetta maradt meg eredetiben a szentélyben a Májai Tamás széke mögött). Megjavították az orgonát és annak játszóasztalát az orgona elé helyezték. Csikfalván új iskola, tanítói lak épült. Jobbágyfalván iskolát, tanítói lakot építettek. Iskolát építettek Nyárádszentmártonban. Ezt a jelentős munkát emléktáblán örökítették meg: „Ez a műemlék számba menő templom és torony a hívek áldozatkészségéből kijavított, több mint 11.000 Leu költséggel. 1921-ben, Ambrus János gondnok, Fazakas Lajos lelkész (esperes) Ádám Mihály énekvezér-tanító szolgálatuk idejében”. A felsorolt sok munka mellett Fazakas Lajosnak vállalnia kellett a maroskői esperességet is. A nagyon lefoglalt lelkész saját fogatán és csak téli időben tölthette be ezt a hivatást.

Fazakas Lajos espéres-lelkész küzdelmes, munkás életének ábrázolása hiányos lenne, ha nem jegyeznénk le a lelkész egész életét gyöttrő alábbi történetet: 1916-ban a harctérről hazatérő katonák magukkal hozták a kolera járványt. Ez a szörnyű betegség irgalmatlanul kezdte pusztítani falvaink népét. Mindenik temetőben deszkabódét állítottak fel, ezek padlójára szalmát hintettek. A halottakat lepedőbe burkolva taligára tették és kiszállították a deszka bódéba. Ezen a helyen a halottak csak addig maradtak, amíg a sírt kiásták.

Fazakas Márton csikfalvi lakos fiatal felesége második gyermekét szülte meg, amikor elragadta a halál. A rokon jó asszonyok tanácsot tartottak. Mi legyen az újszülött kis fiúval? „Ha az anya meghalt, haljon meg a kicsi is. Elég baj szegény Marcinak (az apának) elsőszülött, egy évet töltött kis gyermek.” A legközelebbi rokon nagynéni, Mihály Imréné a halott asszony megduzzadt emlőjéhez tartva a parányi emberpalántát, kétszer jól megszoptatta. A halott anya teje csodát művelt. A kis János életben maradt. A nyolc gyermekes lelkész igaz szívfájdalommal és együttérzéssel ugyan, de megtagadta a temetési szolgálatot.

A kis János felnőtt. A demokratikus években előljáróként szolgált. Három gyermekét vallásos nevelésben részesítette és diplomához juttatta, de templomba csak az 1980-as években kezdett járni. Fazakas Márton bár sohasem tett szemrehányást a temetés után, a lelkész köszönését soha sem fogadta, nemhogy átlépte volna a templom küszöbét. Mivel évtizedeken át kellett találkoznia vele a lelkésznek, minden találkozás után mint vérző seb fájdalma gyötörte a jó érzésű becsületes lelképásztort, aki nem tudta megbocsátani magának azt a gyarlóságot, hogy saját magát és családját féltő szeretetében nem teljesítette lelkészi kötelességét.

Az unitárius, valamint a kisebbségben lévő katolikus és református vallás mellett a századfordulón feltűnt Nyárádszentmártonban néhány szekta is.

1910-es években kezdtek hazaszivárogni Amerikából „a szerencsét próbálók”, ezek is járványt hoztak, lelki betegséget: a millenizmust. Nagy lelkesedéssel házaltak, agitáltak a templom, lelkész és az egyház ellen. A közeli „végítélet” borzalmaival valósággal kétségbe ejtették a népet. Magán-házaknál

gyültek össze. Számuk gomba módra szaporodott. Az 1914-ben kitört első világháború borzalmaival tanításaik beigazolását hirdették. Idegenből jövő prédikátoraik sok kellemetlenséget okoztak a gyülekezetünkben. 1936-ban jehovistákká váltak.

Horvát Benedek római katolikus vallású nyárádszentmártoni földbirtokos, akinek beltelke, udvarháza, épületei Nyárádszentmárton déli részén voltak, öt-hat ha-nyi földjét bérbe adta egy „Ali” nevű Marosvásárhely környékéről jött kertésznek. Ali feleségével és 6 leányával kertészetet állított be, amit a malomárok vizével öntözött. Ali meg is gazdagodott pár év alatt. A falu legényeége minden szabad idejét nála töltötte. A fiatalok, mint ingyen munkások szívesen mentek hagymát, retket stb. tisztítani, mert a munka végzésekor „méhserral” és törökmézzel vendégelte meg őket. A munkát péntek estére befejezték. Ekkor Ali szőnyegen ülve családtagjaival együtt kezükkel „szamárfület” formálva, furcsa hangon énekelve imádkoztak. A legények szívesen oda térdeltek a színes taft bugyogóba öltözött leányok mellé, akik az ima végeztével táncolni kezdtek, valami pengetős hangszeren és zörgős dobokon játszottak. Maga Horváth Benedek is részt vett ezeken a hétvégi szórakozásokon. Ali és a felesége szigorúan őrködtek a leányaik erkölcsére. Bár a legények énekelgették a furcsa dalokat, mint vallásos élmény nem zavarta a gyülekezet életét az Ali család különleges vallásossága.

Egy napon id. Nagy János jómódú gazda az egyházközség gondnoka arra kérte Fazakas Lajos lelkészt, menjen el vele és kérjék meg Ferenc nevű fiának az Ali legkisebb leányát. A két tekintélyes férfiút szívesen fogadta Ali. Hellyel kínálta őket, de azok nem ültek le, amíg helyi szokás szerint nem ismertették „látogatásuk” célját. Beszédükre Ali nagyon elképpedt „hebegett-habogott” és végül elmondta, hogy a lányt nem adhatja, mert a hét nő mindenike az ő felesége.

Pár nap elteltével a lelkész, Ambrus József községi bíró, id. Kiss Lajos egyházközségi jegyző, Nagy János keblitanácsos kíséretében felkereste Horvát Benedeket. A küldöttség nevében a lelkész a következőket mondta: „Te Benci, három hónapot adunk neked. Ez alatt takarítsd el a töröködet feleségeivel együtt. Amennyiben nem tennél eleget a kérésünknek, felültetjük a »veres kakast« a házadra, épületeidre, szakaszaidra, mindenedre”, mesélte Nagy Ferenc az egykori vőlegény-jelölt és Máté Zsigmond idejében kiváló gondnok. Horvát Benedek eleget tett a kérésnek, mert félt a jelzett felgyújtástól. Vagyonát eladta, mezőszakáli birtokára költözött. Alit nem látták többé, de a péntek esték dalos-táncos emléke, még évekig élt.

A marosszentgyörgyi jezsuiták üldözése miatt, Nagyernyéből négy szombatos család: egy Nagy, két Szócs, egy Kristóf nevű telepedett le Nyárádszentmártonba. Magukat unitáriusoknak vallották, de templomba nem jártak és az egyház fenntartásához nem járultak hozzá. Propagandájuk nem volt. Senki sem bántotta őket, ők sem zavarták a gyülekezetünk életét. Néhány év után a Kristóf család Iklandra távozott és az Ikland-Ernye közötti úttól pár száz méterre egy dombon tanyát épített. Az egyik Szócs család szintén Iklandra távozott és a cigányteleptől északnyugatra fekvő völgy felső részén, az erdő alatt telepedett meg.

A Nagy-család leányát Szócs József millenista prédikátor vette feleségül. Nyárádszentmártonban lakott. A Nagy család beteges, púpos fia a jobbágyfalvi Zsidó családba nősült. Utód nélkül halt meg. Nagy József a kisebb fiú vallásórára járt. Konfirmált. Jó munkás, megbízható traktorista volt. Részeg felesége leszúrta. Három kis árváját más falusi rokonok vették magukhoz. Így végződött a nyárádszentmártoni székely szombatosok története.

A lelkész 1896-ban hársfát ültetett a milleneum emlékére. Ez a szép fa, a volt iskola-telek délkeleti sarkában, ma is a falu dísze. A cínterem előtti térség hársfáit, valamint a volt énekvezéri telek előtti akácokat Ádám Mihály tanító ültette Nagy Ferenc gondnokkal. Amikor a nagyon szép akácsort kivágatták 1951-ben, a lelkész közbenjárására sikerült megmenteni a milleneumi hársat.

1914-ben katonákat küldtek a harangok háborús célra való beöntése érdekében. Leszerelték a csikfalvi unitáriusok egyik harangját, a nyárádszentmártoni katolikusok egyik harangját. A nyárádszentmártoni toronyban, amelyben akkor két nagy és egy kisebb harang volt, a kis harangot meghagyták, a két nagyot a torony ablakából kidobták. A leszerelt harangokat szekérre rakták. A kétségbe esett lelkész és a gondnok Ambrus Ferenc gazdag italozással körített vacsorát adtak a kísérő tisztnek, és katonáknak, akik a jó vacsora után lefeküdtek és elaludtak. A lelkész és a gondnok embereket küldtek a temetőbe gödröt ásni. Befogták a katona-lovakat és a harangokat kiszállították a temetőbe, ahol elhantolták, arra a helyre ahol a lelkész és a gondnok pihennek. A csikfalvi és a szentmártoni katolikus harangok mellé a szekérbe köveket helyeztek és szénával befedték azokat. A hajnalban tovább induló katonák nem vették észre a két nagy harang hiányát, de egy évvel később a megmaradt kis harangot elvitték. A két nagy harang 1919-ig a temetőben maradt elhantolva. A háború befejeztével a harangokat kiásták és Patkós György nevű backamadarasi molnár visszaszerelte a toronyba. Amikor a harangok ismét megszólaltak, Fakazas Lajos lelkész hálaadó istentiszteletet tartott, amelyen a két falu népének nagy része könnyes szemekkel imádkozott a jó Istenhez, hogy szép harangjaikat megmentette a pusztulástól.

1914-ben elhangzott Ferenc József császár jóvátehetetlen és az egész országra nézve pusztulást hozó kijelentése: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam”, és megkezdődött a négy évre nyúló első világháború. Eleinte virágdíszes nótáktól hangos katona-vonatok szállították a nagy birodalom különböző harctereire az apákat és a fiaikat. A visszafelé jövő vonatok öntötték állandóan a sebesülteket, kar-lábnélkülieket, vakokat, gyógyíthatatlan betegeket.

1916-ban a nyárádmentiek is parancsot kaptak a menekülésre. Távozott is aki csak tehette. Fazakas Lajos tíz-tagú családjával nem mert vállalkozni a bizonytalan útra. Itthon maradt. A Bekecsen és a Magyarónál vívott harcokban megfordult a hadi szerencse. Így kisebb-nagyobb gabona- és állat „rekvirálás”-sal megúsza a falu, de az 1673-beli tölgyfabél templomkerítés 4/5-vel ételt főztek a katonáknak. A kerítés 1/5-öd részét mint műemléket gondolzza a gyülekezet.

A harctereken elesett csikfalvi katonák emlékére a falu szürke márványoszlopot emelt.

Az elesettek nevei: Mihály Zsigmond szkv. Kiss Pál, Kovács Imre tiz. Nagy György, Incze Sándor, Incze József örv. Pál Dénes, Mihály Ferenc szkv. Mihály József, Fazakas Ferenc, Kis Dénes, Szabó József, Kis István, Bíró Lajos, Török Sándor, Márton Albert.

A nyárádszentmártoniak máig sem kaptak látható emléket. Ezért itt jégyez-zük fel neveiket: id. Ambrus István, id. Fazakas Sándor, Vitális Dénes, Demján János, Dénes Domokos, Adorján Ferenc(zs) Incze Lajos (Zsigáé), Kocsis József (Józsefé), id. Kocsis János (Jánosé), Kocsis István (Gyuláé), Ambrus Ábel, Var-ga Albert, Ács Dénes.

A háború befejeztével a győztes nagy-hatalmak átrendezték Európa népei-nek sorsát. Fazakas Lajos lelkész naplót vezetett. Ez a napló megtalálható Buzogány Sándor jelenlegi sínfalvi lelkésznel, aki dédunokája Fazakas Lajos-nak. A fáradságot nemismerő munkás lelkészt, az ideiglenesen eltemetett ha-rangok helyére temették. Sírkövére ezt írták:

Itt alussza örök álmát
Fazakas Lajos esperes-lelkész
41 éves szolgálat után.
Élt 66 évet.

Máthé Zsidmond
1926 – 1945

Az Egyházközségi Tanács 1923 évben négy tehetséges, fiatal lelkészt irányí-tott külföldi tanulmány-útra. Balázs Ferenc, Lőrinci László, Máthé Zsigmond és Szent-Iványi Sándor Anglia földjére lépett. Máthé Zsigmond külföldi útja után Kolozsvár segéd-lelkésze két évig. Innen jött Nyárádszentmártonba, ahol közel 19 éven át végezte lelkipásztori munkáját. Fazakas Lajos váratlan halála után, püspöki kinevezéssel foglalta el munkahelyét. Teendő sok volt. Iskolák, Nyárádszentmárton, Csikfalva, az egyre növekvő filiák Jobbágyfalva, Búzahá-za, Nyárádszereda ellátása állandó helytállást követelt.

Megalakították a „gazda-köröket” mindenik faluban. Munkába állottak a D. F.¹⁷ Egyletek felnőtt és ifjúsági csoportjai. A megrongált kerítéseket félcolos fenyő-deszka kerítésekkel pótolták a papi telken, a kántori telken, a nyárad-szentmártoni-csikfalvi-jobbágyfalvi-buzaházi iskola telkeken. Máthé Zsigmond idejében és segítségével építette meg a község a nyárádszentmártoni és csikfal-vi községházakat. Unitárius és református összefogással megépült a jobbágy-falvi közös kultúrház, amely évtizedes katolikus és protestáns nézetel-téréseknek vetett véget. Mivel a reformátusok is az unitárius templomban tartották istentiszteletüket a két protestáns felekezet között még jobban elmé-lyült az egyetértés.

A papi telek Szentmártoni Sámuel idejében oltott gyümölcsfái kivénültek. Máthé Zsigmond, az akkor legfinomabb fajta gyümölcsfákkal telepítette be a

---

17 D. F. = Dávid Ferenc

helyüket. Válogatott szőlő-fajtákból, saját részére szőlőt ültetett. Ez a szőlős az istánci oldal legértékesebb darabja ma is. A buzaházi lelkes gyülekezetünknek régi vágya volt a templom építése, a sövényfalú templom helyett. Ez az óhaj 1927-ben valóra is vált. A templom fundamentumát jó móddal és gondosan meg is öntötték betonból. A további munkáknál azonban hibák történtek. Amint Máthé Zsigmond később saját magára nézve szemrehányással mesélte, az építkezést a lelkes és tekintélyes tanítóra Szentmártoni Bálintra bízta. Ez a kiváló tanító azonban az iskolai tanításon kívül semmihez sem értett. Szakemberek helyett két buzaházi földművessel építtette meg a templomot. Ezek a merész emberek kihasználták a tanító hozzá-nemértését. Azt csináltak amit akartak. A jó anyagokat kicserélték. Colos deszkák helyett félcolosokat alkalmaztak. A gyári lécek helyett csak félcolos deszkaszéleket tettek a cserepezés alá. Nagyon gyenge templompadokat készítettek asztalos-tudás nélkül. A gyengére sikerült köríves ablakok nem találtak a falba. Az ablaküvegeket dirib-darabokból rakták be. Elsikerült a templom ajtaja is a hozzá-nemértés miatt. Az épület-anyagokat úgy elpocsékolták, hogy a tornyot megépíteni nem volt miből. Így, a két szép szavú harangot torony helyett, nagyon gyatrán összetakolt haranglábra helyezték. Az elsikerült építkezés sok bosszúsága miatt a lelkésznek még azt is el kellett tűrnie, hogy a templomi szószék feletti hangvető felíratos tábláján, az ő neve mellé került a két alig ács: Kilyén Dénes és Kilyén Mózes neve is.

A buzaházi keserves tapasztalatok után kezdtek a jobbágyfalvi templom építéséhez. A jobbágyfalvi unitáriusoknak eddig is volt temploma a XVII. század divatja szerint rakófaból épült. A zsidely-fedelű épület a Balog György jelenlegi telkének a hátsó végén állott, a kis zsákutcában. Jobbágyfalva áldozatos népe szívesen fogadta a templom építés gondolatát. Megvásárolták a székelymosoni Szentkirályi féle barokk-kastély egyik szárnyát. Nagy Jenő nyugalmazott körjegyző, saját telkéből kiszakítva, adományozta a templom-telket. A szép világos köríves idomú templom jól sikerült mérnöki munka. Az építést 1935 tavaszán kezdték és 1936 nyarán fejezték be. Ma egyik legszebb, legjobban megépített templomunk.

A Szentmártoni Sámuel és Kálmán idején épült, Fazakas Lajos által megtoldott, sövényfalú, zsalukáteres papilak felmondta a szolgálatot. Nyárádszentmártonban az új papilak megépítésének szükségességét mindenki tudta, mégis akadályok merültek fel. Mivel zsebbe kellett nyúlni, a hívek húzódozni, halogatni próbálták az építést. Csikfalva és a leányegyházközségek úgy szerették volna, hogy a szentmártoniak magukra építsék meg a papilakot. A keblitanács feleslegesnek tartotta a fürdőszoba megépítését. „Ott a malomárok, fürödjön annyit a Tiszteletes Úr, amennyit akar!” bölcsekedtek egyesek. Ha a fürdőszoba el is maradt, elkészült a négyszobás, konyhás, verandás, pincés, kőalapra téglából megépített, korszerű lelkészi lakás. Ezt az egészséges szép épületet, az unitárius egyház területén, hosszú ideig a legsikerültebbnek tartották. Az építést 1934 tavaszán kezdték és 1935 nyarán fejezték be.

1936-ban, mivel a tanfelügyelőség elégtelennek tartotta a buzaházi iskolánk létszámát, Jánosi Sándor gondnok Kendőrről hozott egy kisfiút. Ennek lakást, kosztot, ruhát biztosított. Az iskola így menekült meg egy évig a bezárástól.

Időközben a befogadott gyermek torokgyíkban meghalt. Ekkor Jánosi Sándor pénzen vásárolt egy gyermeket az iskola érdekében.

Az 1940-es évek tanítóhiánya arra kényszerítette a lelkészt, hogy tanítói oklevelet szerezzen. A nyárádszentmártoni, csikfalvi, buzaházi egytanerős iskoláink két-tanerős iskolákká alakultak. Javítani kellett a tanítói lakásokat és gondoskodni kellett az új tanerők elhelyezéséről, lakásuk fűtéséről. Mindez a lelkésznek, mint iskolaszéki elnöknek és a keblitanácsnak sok gondot okozott.

1940-ben bele kényszerítették az országot a második világháborúba. A korszerűen felszerelt, az ország színe javát jelentő II. hadsereg csaknem teljesen elpusztult a Don-kanyarnál. 1944-ben a Nyárádmente is három hétig tartó, két tűzvonallal közé került. Aki csak tehetett, menekült az összelőtt és égő falvakból, parányi batyuval, prédául hagyva értékei nagy részét. Elmenekült a közigazgatás, a csendőrség, a tantestület minden tagja.

Máthé Zsigmond lelkész a Duna-Tisza közötti egyik faluban, a Nyárádszentmártonból előzőleg odatelepedett Lőrinczi Miklós fiánál keresett menedéket, és talált a háború végéig, Csalóka Sándor helybeli leventével együtt. Ami a faluban maradt nem is jó arról szólni. Leégett házak, gazdasági épületek, összetört családi boldogságok, megszegyenített asszonyok, leányok sokasága, a virágzó, belterjesen gazdálkodó nép teljesen elpusztult állatállománya jelezte a háború borzalmaival.

A katonák szétlőtték a templom fedélzetét. Az egy m vastag hórétég átázta a kazettás mennyezetet. Találat érte az iskolákat, tanítói lakásokat. A templom és a torony falaiból 280 db lövedéket távolított el a tűzoltóság, a seregek visszavonulása után.

Szörnyű volt az emberáldozat is. 1946-ban egy egyházközség területén (Vadad, Buzaháza, Nyárádszentmárton, Csikfalva, Jobbágyfalva) lakóiból 192 személyről nem tudtak semmit. Ez a szám évek múlva lecsökkent ugyan, de Nyárádszentmártonban az áldozatok végleges névsora: Ambrus István, ifj. Szabó István, Fazakas Dénes, Nagy Dénes (Táti), Kocsis István, Kocsis Lajos J., Csalóka András, Márton Domokos, Ambrus Sándor (Jóskáé), Ambrus Lajos, Varga Sándor, Kocsis József, Kocsis Albert, Ács Albert, Dénes József, Szabó Ferenc, Szabó Lajos, Szőke István, Szabó Albert (Jenő), Nagy Anna, Csalóka Károly, Márton Dénes, Marton András (Dénesé), Marton Gyula, Lengyel János, Szabó Zsigmond, Csalóka Erzsébet, Kocsis Ferenc, Szabó Ferencné, Szabó Izsák, Kari József, Rózsika 9 éves, Nagy Dénes (Tátitól). Ehhez még hozzá lehet számolni a később robbant lövedékek, gránátok és betegségek áldozatait.

A papilakba és tanítói lakásba több hajléktalan beköltözött, akik nem hogy vigyáztak volna valamire, a szobákban fát vágtak, eltűzelték a lelkészi irattárat és a kerítéseket. Rossz indulatú egyének elhordták a templom perzsa és más szőnyegeit, terítőket. Még a szószéki bibliát, a harangkötelet, a buzaházi harmóniumot is elvitték. Szétszedték a szépszavú orgonát. Annak vázát a templomból kidobták. A sípokkal sokáig játszottak az úton és a mezőn a gyermekek. Az 1945 őszén, a menekülésből haza érkezett lelkészt többen ellenséges indulattal, fenyegetésekkel fogadták. Mivel a lelkészi lakásba nem léphetett be, Varga Sándor községi bíró házában kellett meghúzódnia, néhány hónapig.

A második világháborúban elesett csikfalvi hősök névsora:

Török Gyula
Mihály Bálint
Marton Gyula
Dénes Sámuel
ifj. Kiss Sándor
Nagy Pál
ifj. Kovács Lajos
Dénes Miklós
Szócs József

Nagy erővel kezdett tombolni az 1936-ban millenizmusból kialakult jehovizmus. Marosvásárhelyről jött prédikátorok trombita szóval hívták a községházán tartott összejöveteleikre a népet. Annyira megzavarták a végítélet napja eljövételének híresztelésével falvaink háború által meggyötört népét, hogy Nyárádszentmártonban 8–10 család kivételével, a templom helyett a községházán tartott jehovista gyűlésekbe jártak.

Hosszú hónapokon át nem voltak lelkészeink. A halottakat maguk a családtagok vagy a jehovista prédikátor temette. A prédikátorok közül sokan meggazdagodtak, valószínűleg a missziós célra idegenből kapott pénzekből. Nem tudni milyen alapból Nyárádszentmárton, Csikfalva, Jobbágyfalva és Vadadból 2–2 alkalommal 40–40 személyt vittek a bukaresti jehovista kongresszusra. Falvainkban megszakítás nélkül folyt a házalás. Árulták brosuráikat sok ezer példányban. Ha valaki nem vásárolt, ingyen is ott hagyták, azzal a figyelmeztetéssel, ha el nem olvassák és másoknak is el nem mondják, a pokol kénköves tüzeiben fognak elpusztulni. Az egyik meggazdagodott molnár vámmentesen örölt a jehovistáknak és a törekvőknek. Egy más jehovista prédikátorból lett cséplőgép tulajdonos (Ambrus Ferenc) díjmentesen csépelet a jehovistáknak.

Az „*Eclesia követés*” a sok száz-éves gyülekezetnek kemény és legtöbbször igazságtalan hagyománya volt. Igazságtalan volt azért, mert leginkább nőkre és ritkán férfiakra vonatkozott. A keblitanács olyan esetekben döntött, ami elkerülte a bírósági ítéleteket, viszont sértette a gyülekezet erkölcsi életét. Aki nem vetette alá magát az egyházi fegyelemnek, az nem élhetett úrvacsorával, néha templomból is kitiltották, és semmilyen egyházi szertartásban nem részesülhetett. Nem ismerünk olyan esetet, hogy valaki ne vetette volna alá magát a kiszabott büntetésnek.

Érdekesesség szempontjából egyetlen esetet próbálunk lejegyezni. 1939 húsvétján, amikor a lelkész ünnepi beszédét tartotta Dénes Zsigmond 70 év körüli, afia felkiáltott a szószékre: „Ebből egy szó sem igaz.” Az ittas férfit csendesíteni próbálta a mellette ülő „Templomban vagyunk, a Tiszteletes úr prédikál. Nem szabad megzavarni”. Zsiga bá folytatta mondókáját: „Mit nekem a pap. A pap is csak egy ember, csak egy fő kender”.

A rendezőket kivezették a templomból és a következő vasárnap reggelre a gondnok összehívta mind a két falu keblitanácsát. A meghívottak közül senki sem hiányzott. Fekete csizmában, fehér harisnyában, magasra gombolt inggel, fekete ujjassal és vállra vetett zsinóros házi posztóból készült kabátban jelentek meg. Az asztalnál a lelkész és a gondnok ült. Az asztaltól jobbra a 14

csikfalvi és az asztaltól balra a szentmártoni 12 keblitanácsos foglalt helyet. Az asztal előtt állott Zsiga bá ünnepi öltözékben, kezében forgatva cylinderhoz hasonló kemény, segesvári kalapját, amelynek szalagjában sűrűn egymás mellett színes üvegfejű gombostűk sorakoztak, helyi viselet szerint. A gondnok felállva kb. a következőket mondta: „Zsiga Bátyám Kend a húsvét szent ünnepét ittas állapotban megbotránkoztatta. A tiszteletes urat pedig nemcsak megzavarta a szent szolgálatban, hanem durván meg is sértette. Elismeri-e kend a bűnösségét?” A vádlott így válaszolt: „Nem tudom mit tettem, de ha ti így mondjátok, bizonyára így volt”. A gondnok kijelentette, Zsiga bátyám, kendet meg fogjuk büntetni, lépjen ki az irodából, amíg meghozzuk a határozatot. A keblitanács hamar döntött. A visszahívott bűnösnek a gondnok a következőket mondta: „A keblitanács sajnálattal vette tudomásul a Zsiga bátyám ünneprontását és a tiszteletes úr megsértését. Egy véka törökbúza és 50 Lei bírságra, a gyülekezettől való bocsánat kérésre és szégyenkőre állással bünteti.”

Zsiga bá amikor meghallotta a döntést, sírni kezdett. „Édes fiaim, engem még sem a jegyzőségre, sem a csendőrségre nem hívtak soha. Engem még meg nem büntettek. A véka tengerit és az 50 Leit duplán megfizetem. A gyülekezettől és a Tisztelendő úrtól is bocsánatot kérek a templomban, de nagyon szépen kérlek titeket, hogy a szégyenkőre állást engedjétek el.” Máthé Zsigmond javaslatára, a vádlott ajánlatát elfogadták.

A nyárádszentmártoni templom kapuja előtt nagy terméskő áll. A bűnösöknek erre kellett felállniok az öt percig tartó harmadik harangszó idejére. Az elítéltet mindenki leköpdöshette, de ezt soha senki sem gyakorolta. Ha nő állott a kövön, a férfiak oda sem néztek. Az elhaladó asszonyok kedvesen vigasztalták az arcát zsebkendővel eltakaró nőt: „én is álltam itt, ne búsulj, az 5 perc eltelik”.

A háború befejezése után, mivel az új lelkész álláspontja az volt, hogy az egyházközség szeretet-intézmény, ennél fogva nem büntethet senkit ilyen formában. Így ez a régi hagyomány kihalt. A szégyenkő, mint múlt idők emléke, betonba ágyazva a templomkapu előtt, az egyházközség egykori, szigorú erkölcsi felfogásáról tanúskodik.

A lelkész 1945 őszén Szentábrahámra távozott, ahol családot alapított és még évtizedeken át áldásosan működött. A székelyudvarhelyi Egyházkör esperessé választotta. Főtanácsi és Egyházközségi Tanácsi tagságot is viselt több éven át. Az 1946 évi esperesi vizsgálat alkalmával a körüli esperes így értékelte Máthé Zsigmond szinte két évtizedes munkáját: „A komoly építkezések és a nagy pusztulások kora”.

Az 1970-es években Máthé Zsigmond meglátogatta egykori, kedves gyülekezeteit. Prédikált a templomban és több családhoz is betért. Érkezésének hírére megtelt a templom. Könnyes szemekkel, virágokkal és nagy szeretettel fogadták volt lelkipásztorukat.

Simó Attila
1946 – 1983

E dolgozat szerzője az utolsó lelkipásztor, akinek munkásságát röviden ismertetjük. Simó Attila 1916-ben született Iszlóban. Dédapja Kissolymosi Simó Beniamin Székelykál unitárius lelkésze volt. Nagypapja Simó Benedek földbirtokos, gondnoka volt az iszlói unitárius egyházközségnek és patronusi képét fizetett.

A marosvásárhelyi Református Kollégium elvégzése után tanári pályára készült. Az 1936–37, az 1937–38-as években fizikát, kémiát, számtant tanult a kolozsvári I. Ferdinánd Tudomány Egyetemen. 1938-tól az Unitárius Teológiai Akadémia hallgatója. 1940-től a teológiai tudományok mellett filozófiát, pedagógiát, történelmet, néprajzot, esztétikát tanult a kolozsvári I. Ferenc József Tudomány Egyetemen. 1941 nyarán a Kultusz Minisztérium által Balatonlelén rendezett Népművelési Vezető-képző tanfolyamra küldte az egyház. Innen tábori lelkészi tanfolyamra irányította az Egyházi Főhatóság Kassa városába. A tanfolyam elvégzése után a Szatmármegyei Kocsord községbe kellett mennie a súlyos beteggé vált Nagy Sándor lelkészt helyettesíteni. Az 1942 évvégi vizsgák után lelkészi kinevezést kapott Kocsordra. A gyülekezet munkába lendült. Közadakozásból kivettettek 40.000 db vályog téglát papilak és unitárius kultúrához megépítésére. Több vagon terméskövet is vásároltak a hívek Nagybányáról. A Budapesti Hangya Szövetkezeti Központ jó menetű üzletet nyitott az eddigi öt szatócs helyett. Szintén a lelkész közbenjárására, a Bp-i Agfa Tejközpont modern tejszarnokot szerelt fel a községbe és azt szakemberrel látta el. A tejszövetkezetre nagy szükség volt, mert a grófi udvar nem vásárolta fel az unitárius hívektől a tejet.

Folyt az iskolások és ifjak valláserkölcsei nevelése. Ifjaink sikerrel adták elő a Ludas Matyi című darabot. Ez volt Kocsordon az első szini előadás. A háborús hangulat meggátolta az építkezést és megváltoztatta annak elgondolását, de a felvásárolt épület anyagokból később Dr. Abrudbányai János lelkész megépítette a kényelmes papilakot. 1942 őszén katonai behívót kapott a lelkész a kolozsvári Zápolya utcai katona-kórházhoz. Innen áthelyezték a Hadtest Parancsnoksághoz V. Huszár Endre tábori főesperes mellé, tábori lelkészi minőségben, főhadnagyi rangban.

A Prot. Katonai Egyházközség szép református templomot és papilakot emelt a Dés közelében lévő Magyargorbón. Lelkipásztorról a Kolozsvári Református püspökség gondoskodott, de a lelkészt a hadtest protestáns tábori lelkészi hivatala fizette, valamint a költségeket is. A gorbói ügyek jó menetelért a tábori lelkész felelt, aki közben vizsgázgatott az egyetemen és akinek teológiai, egyetemi tanulmányainak beszámításával kiállították a végbizonyítványt. Várkonyi Hildebránd egyetemi professzor elfogadta a lelkész „Brassai, mint pedagógus” című doktori értekezését. A dolgozat megvédésének dátuma 1944 ápr. 4. Azonban a harci műveletek megindulása miatt a lelkészt „sas-behívóval” a Marosvásárhelyi 57-es gyalogezred tábori lelkésze képpen a keleti harcvonalba küldték, amelynek felbomlása után Freistatban orosz fogságba került. 1945 őszén fogolytáborból bocsátották haza.

Nyárádszentmárton éppen pályázatot hirdetett a lelkészi állásra. Mivel a harctéren és a fogolytáborban sokan voltak a Nyárádmentéről és ismerték Simó Attilát, az az egyházközségi választáson szavazat többséget kapott. Kiss Elek püspök amikor tudomására hozta a kinevezést, ezeket mondta: „Sok feladat közé, anyagilag és lelkileg összetört gyülekezetbe küldelek. Fiatal vagy és erős, bízom benned!”

A beiktatást Halmágyi János köri esperes végezte igen nagy gyülekezet előtt. A lelkész Luk. ev. II. 14. alapján: „Dicsőség a magasságos mennyekben az Istennek, és e földön békesség és az emberekhez jó akarat”, mondta el köszöntő beszédét. A háború szenvedései miatt nagyon megpróbált gyülekezetben sok volt a tennivaló. Minden vonalon megindult az egyházépítő munka.

A templomot, amely 3 hétig állott két tűzvonal között és a fedélzete sok lövést kapott, ki kellett javítani és további átázástól megmenteni a kazettás mennyezetet.

A nyárádszentmártoniakat Marton Lajos gondnok, a csikfalvaiakat Mihály András és Mihály Lajos lelkes keblitanácsosok mozgósították.

A papilak cserép fedelét sok géppisztoly lövés érte. Mindenfelé csurgott le az eső. A tanítói lakások minden épületét találat érte, valamint a szentmártoni, csikfalvi, buzaházi és jobbágyfalvi iskolákat is.

Ki kellett ásni a nyárádszentmártoni lelkészi telek, a tanítói telek, a csikfalvi iskola és a jobbágyfalvi iskola beomlott kútjait. Mivel egész vonalon eltűzeltek a kerítések, újakról kellett gondoskodni. A kántortanítói lakot minden épületével rendbe kellett hozni.

1947 évre tervezte a keblitanács a nyárádszentmártoni lelkészi telek épületeinek rendbehhozását. A terveket végre is hajtották. A nyárádszentmártoni iskola nyugati és déli kerítéseit kidöntötte a vihar. Híveinknek sok sásfárol kellett gondoskodniuk és sok volt a közmunka is. A csikfalvi iskolának tönkrement padlózatát is ki kellett cserélni. A meggyengült iskola-épületek helyreállítása külön gondot okozott.

A nyárádszentmártoni templom 4 változatú „törtoktávás” 1845-ben Takács József által készített orgonáját 1921-ben átépítették. Az orgona hűségesen szolgált a II. világháború idejéig. Az orgona szépítését szolgáló aranyozott sугarú „napkorongot” céltáblául használták a katonák. Az orgonát kézigránatokkal szétverték. Értékes cín és fasípjait széthordták. Az orgona üres vázát a templomból kidobták. Nagyon szánalmas képet nyújtott az ősi templom. Lassan megérett az orgona építés gondolata. Szeidl Ferenc neves marosvásárhelyi orgona építő mester, aki a kolozsvári és marosvásárhelyi templomaink orgonáit is megépítette, vállalkozott, hogy a régi vázba 6 szőlő-változatú, tremoló-szerkezettel ellátott orgonát épít. Munkatársával Mesnyi Jánossal jó munkát végeztek. A hangszer 120.000 Leibe (4 ökör ára) került. Az orgona avatási ünnepén maga Szeidl Ferenc 1/2 órányi, művészinak mondható játékával örvendeztette a gyülekezetet. Péterffy Gyula Teológiai Akadémiánk zenetanára, aki esti istentisztelet keretében nagy élményt nyújtott játékával „nagyon jól sikerült” munkának minősítette Szeidl Ferenc utolsó orgonáját. Ez az orgona utolsó munkája volt a mesternek, aki pár hét múlva lelépett a földi utakról, de orgonája 1987-ben még kifogástalanul működött.

A felekezeti iskolák 1948-ban történt államosításával az énekező-tanítók állami tanítókká váltak. Idegenbe helyezték őket. A munkatársak nélkül maradt lelkész kiválasztott 3 jó hangú énekes férfit. Buzaházáról Nagy Samut, Csikfalváról Dénes Lajost, Jobbágyfalváról Májai Zsigmondot. Megismertette velük a kottát és a hangszerek billentyűit. A földműveléshez szokott ujjak nehezen engedelmeskedtek. Ekkor jött segítségül a Főtiszt. Egyházközségi Tanács Péterffy Gyula zenetanár vezetésével beindította az énekezőképző tanfolyamot Kolozsvárott.

Három tél tanfolyamai után kottista énekezőket nyertünk. Közülük Nagy Samu fizetés nélkül szolgált Buzaházán 1982-ben bekövetkezett haláláig. Dénes Lajos szintén 1984-ben bekövetkezett haláláig szolgált kisebb megszakításokkal. Májai Zsigmond, aki fizetésének nagy részét rendszeresen visszaadta a jobbágyfalvi gyülekezetnek, mai napig szolgál. Ez az említett 3 férfi akkor jött a gyülekezet segítségére, amikor az a legnagyobb történelmi változásokat élte át.

1947-ben egyre jobban kiéleződtek az ellentétek a nyárádszentmártoniak és a csikfalvaiak között. Kiss János csikfalvai egyházközségi jegyző közgyűlést hívatott össze és követelte az elszakadást, valamint Simó Attila Csikfalvára helyezését. Az egyházmegyei hatóság nem teljesítette kérésüket, ezért többen bejelentették, hogy áttérnek a református hitre. Mivel a két település között az ősi ellentét nagyobb volt a vallási kötődésnél, a nyárádszentmártoni reformátusok viszont unitáriusok lettek, válaszképpen a csikfalvaiak lépéseire. Az áttérések az iskolák folyamatos működésében okoztak gondot, aminek sajátos módon az említett 1948 évi államosítás vetett véget.

A két tanerős unitárius iskola és az egy tanerős református iskolából alakult állami iskola kulcsait az akkor kinevezett új állami iskola igazgatójának, Simó Aladár volt unitárius tanítónak adták át. Az ellenségeskedés csúcsra hágott. Az átadás alkalmával jelen levő csendőrségnek volt köszönhető, hogy vér nem folyt, mindössze a szinpadot törték össze.

1949 jan. 1-jén véres verekedés zajlott le, a csikfalvi táncmulatság alkalmával. Mind a két faluból többet kellett kórházba szállítani. 1949 jan. 28-ra rendkívüli, egyházközségi közgyűlést hívatott a lelkész, amelyen az alábbi indítványt tette:

Vegyük elejét további ellenségeskedéseknek. Ennek érdekében, alakítsuk meg a Csikfalvi Unitárius Társegyházközséget, amely teljesen egyenrangú a Nyárádszentmártoni Anyaegyházközséggel. Válasszon mindenik egyházközség külön gondnokot, 3-3 évi időtartalomra, külön-külön 12-12 tagú keblitanácsot. Mind a két egyházközségnek legyen külön pénztára. A templom és a lelkészi lakás osztatlan közös tulajdonban marad. A nyárádszentmártoni határban levő egyházi földeket a nyárádszentmártoni, a csikfalvi határban levő egyházi földeket a csikfalvi keblitanács veszi gondjaiba. A lelkészi javadalmat képező földeket a lelkész, az énekezőknek járó területeket az énekező használja továbbra is. A Kepefizetés ősi módja változatlan marad az Anya, a Társ és a Leányegyházközségekben. A közköltségeket lélekszám arányában viselik, valamint a közmunkákat is egyetértésben, közösen végzik.

A lelkész indítványát megnyugvással fogadta el a közgyűlés. Az Esperesi Hivatal, a Köri Közgyűlés majd a Főhatósághoz továbbította a határozatot. A

Főtanács Egyházi Főhatósága késedelem nélkül hozzájárult a Csikfalvi Unitárius Társegyházközség megalakulásához.

A Csikfalvi Unitárius Társegyházközség első gondnoka: László Gyula, 18 éven át viselte hűséggel tisztségét. A két falu népe közötti békesség annyira javult, hogy 1983 dec. 31-ig nem fordultak elő egyházközségi életünkben zavaró események. Közel 40 év távlatában megállapíthatjuk, hogy a Csikfalvi Unitárius Társegyházközség megalakítása nemcsak történelmi esemény, hanem áldás is volt a gyülekezet szempontjából.

A következő évtizedekben is egy sor jelentős esemény történt a nyárádszentmártoni unitáriusok életében. 1951-ben Jobbágyfalva filia önálló lett, és sor került egy sor nagyobb építkezésre is. (Pl. a buzaházi, csikfalvai toronynál, a nyárádszentmártoni, csikfalvai harangoknál, a buzaházi villanszerelésnél, a nyárádszentmártoni temetőnél stb.)

Simó Attila 38 évet töltött el Nyárádszentmártonban, az egyházközség életének legviharosabb szakaszában. 1983 szeptember utolsó vasárnapján búcsúzott el híveitől.

UTÓSZÓ

A tanulmány szerzője, az erdélyi unitáriusok egyik fontos képviselője jelenleg Szászrégenben él. Dolgozatának szövegét – az utolsó részek rövidítésével – eredeti formában adjuk közre. Az átlagos mai magyar szövegektől eltérő nyelvezete, mondat szerkesztése érdekes erdélyi sajátosság, mely a nagy mennyiségű tényanyagot felsorakoztató leírást („historia domust”) élvezetes olvasmánnyá teszi.

FÜGGELÉK

A lelkipásztorok listája

Benedek Rendi Szerzetesek

A kereszténység felvételétől (? a tatárjárásig 1241) Nevüket nem ismerjük, de kezük munkája a Bekecs köveiből épült kőtemplom a homlokzatán levő Szt. Katalin kerekével, a hívek mai napig tartó egyházszeretében és vallásosságában fenn maradt.

Dominikánus Szerzetesek, 1241–1600-ig

Kevésnek maradt fenn a neve, de erőteljes munkájukkal meggátolták a nép pogány hitre való visszatérését és olyan szervezési munkát végeztek, hogy 1332-ben ismét tekintélyes egyházközség, amelynek Michael Sacerdos (áldozó pap) 10 dénárt fizet mint pápai dézsmát.

1453-ban Gregorius Filius Johannis de Zenthmárton

1471-ben Benedictus Bichac (Bicsak)

1566-ban kiolvashatatlan név

A lepergett századok alatt bizonyára többen voltak mások is, de csak a felsoroltakat ismerjük.

- 1600–1610 György prédikátor
- 1610–1620-ig Királyfalvi János
- 1621–1636-ig Kolozsi Török István
- 1636–1640-ig Köpeczi Sámuel
- 1640–1652-ig Kolozsi Török István (másodszor)
- 1652–1664-ig Papolczi György
- 1665–1686-ig Karácsonyfalvi Balázs
- 1686–1692-ig Kővári László
- 1692–1699-ig Ajtai Dániel
- 1699–1732-ig Magyarósi István
- 1732–1736-ig Almási M. János
- 1736–1745-ig Tordánfalvi György
- 1745–1763-ig Végh Pál
- 1763–1771-ig Kelemen János
- 1771–1788-ig Bedő József
- 1798–1799-ig Torockó Kovács Márton
- 1799–1805-ig Bedő József (másodszor)
- 1805–1806-ig Vitális Mihály
- 1806–1811-ig Szilágyi Mihály (talán kiségitő)
- 1811–1833-ig Vitális Mihály
- 1833–1859-ig Vitális Ferenc
- 1859–1872-ig Szentmártoni Sámuel
- 1872–1884-ig Szentmártoni Kálmán
- 1885–1926-ig Fazakas Lajos
- 1926–1945-ig Máthé Zsigmond
- 1946–1983-ig Simó Attila

A dolgozatban előforduló helynevek mai megfelelői

Abrudbánya	– Abrud
Ádámos	– Adamus
Agárd	– Poienița
Almás	– Merești
Aranyosgyéres	– Cimpia Turzii
Backamadaras	– Păsăreni
Bágyon	– Badeni
Balavásár	– Bălăneșeri
Berekeresztúr	– Bira
Bodon	– Budin Mic
Buzaháza	– Grîșorul
Csikfalva	– Vărgata
Csikszentmárton	– Mitresti
Csinád	– Padureni
Deményháza	– Dămieni

Derzs	- Dîrjiu
Dés	- Dej
Erdőcsinád	- Pădureni
Ernye	- Ernei
Fiatfalva	- Filiaș
Firtosmártonos	- Firtănuș
Gorbó	- Gîrbău
Gyulafehérvár	- Alba Iulia
Hodos	- Hodosa
Homoródalmás	- Merești
Ikland	- Iceland
Istvánd	- Iștihăza Mur
Iszló	- Isla
Jobbágyfalva	- Valea
Kadács	- Cădăcin Mare
Kaján	- Căianu Mare
Kálnok	- Calnic
Kapnikbánya	- Căvnik
Kendő	- Cîndu
Kisadorján	- Adrianu Mic
Kisfalva	- Micești
Kissáros	- Delenii Mur
Kisszállás	- Sălașuri
Kisszederjes	- Mureni
Kolozs	- Cojocna
Kolozsvár	- Cluj-Napoca
Köszvényes	- Cusniș
Lőcse	- Levoča (Cseh- és Szlovák Köztársaság)
Magyargorbó	- Gîrbău
Magyaró	- Aluniș
Mája	- Maia
Márkod	- Mărculeni
Marosszentgyörgy	- Singeorgiu de Mureș
Marosvásárhely	- Țîrgu Mureș
Medesér	- Medieșoru Mare
Mezőszakál	- Bărboși
Mikháza	- Moșuni
Nagyajta	- Aita Mare
Nagyernye	- Ernei
Nagyszederjes	- Mureni
Nagyszőlős	- Vinogradov (Ukrajna)
Náznánfalva	- Nazna
Nyárádgálfalva	- Gălești
Nyárádszentimre	- Eremieni
Nyárádszentlászló	- Sînvășii
Nyárádszentmárton	- Mitrești
Nyárádszéplak	- Bunești
Nyárádszereda	- Miercurea Nira-jului
Parajd	- Praid
Rava	- Roua
Recsenyéd	- Rareș

Remete	- Eremitiu
Sáromberke	- Dumbrăvioara
Segesvár	- Sighişoara
Sővényfalva	- Corneşti
Szabéd	- Săbed
Szamosfalva	- Someşeni
Szászfenes	- Floreşti
Szederjes	- Mureni
Székelyábrahám	- Avrămeşti
Székelybő	- Beu
Székelyhodos	- Hosoşa
Székelykeresztúr	- Cristurn Secuiesc
Székelymoson	- Moşuni
Székelyudvarhely	- Odorheiu Secuiesc
Székes	- Săcăreni
Szentgerlice	- Gălăţni
Szentháromság	- Troiţa
Szentmárton	- Mitreşti
Széplak	- Bunęsti
Szováta	- Sovata
Torockó	- Rimeta
Torockószentgyörgy	- Colţęsti
Udvarfalva	- Curţeni
Ürmös	- Ormeniş
Vadad	- Vadu
Vargyas	- Virghiş
Vármező	- Buciumi

ATTILA SIMÓ:

PASTORS HAVING SERVED IN VILLAGE NYÁRÁDSZENTMÁRTON

The author describes the history of the Unitarian Church of that Transylvanian (county Maros-Torda belonging now to Romania) village on the basis of archival sources and remembrances of the local population. In the introductory part he deals with the artistic values and valuables of the church built by the Benedictines, and presents us the history of the settlement up to the XVIIth century.

Afterwards, from the year 1600 almost up to our days, he describes the curricula vitae and activities of the pastors having served in village Nyárádszentmárton. An interesting feature of the dissertation is the original Transylvanian style, as well as the endeavor of the author to write concisely, and, therefore, his characteristically brief sentences.

The work, in addition to the church historian information, characterizes the life and customs of a typical Hungarian village.

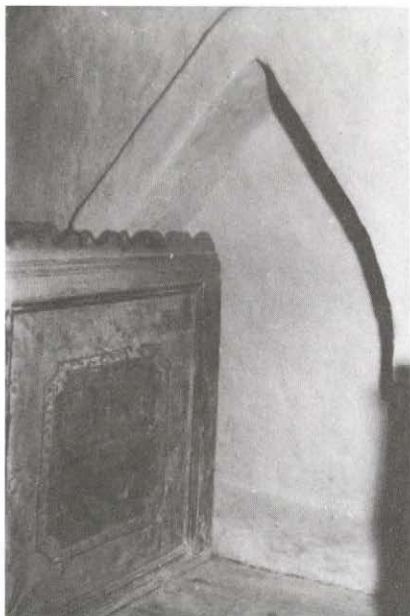
Megjavított templom és torony

*Fazakas Lajos esperes és Ádám Mihály
énekvezér-tanító által ültetett milleneumi
hársfa*

Sekrestye bejárat

Papi pihenőszék

Déli templomajtó belülről

*Előcsarnok, lőfejfáragású bejáratiajtó
1754-ből, a pipagyújtások rovátkáival*

A templom déli bejárata

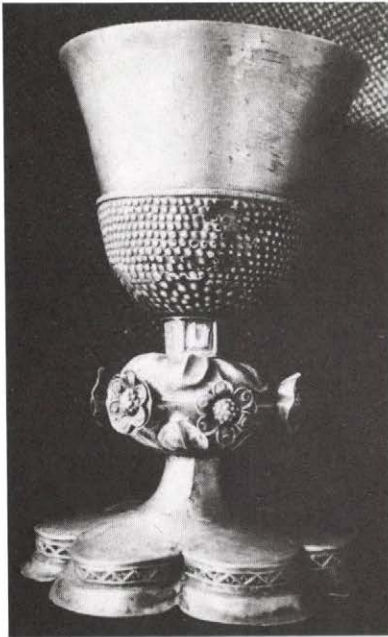
A Toroczka család márvány címere

Hangvető a szószék felett

1667. festett mennyezet-részletek

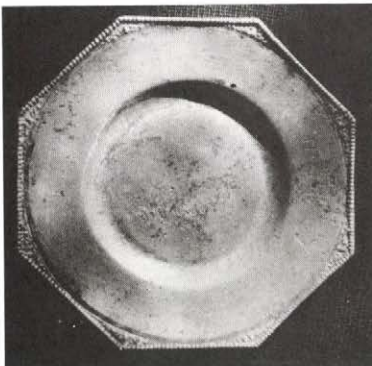
← Gótikus kehely. XIV. sz. gyűrű felirata: Ave Jesue

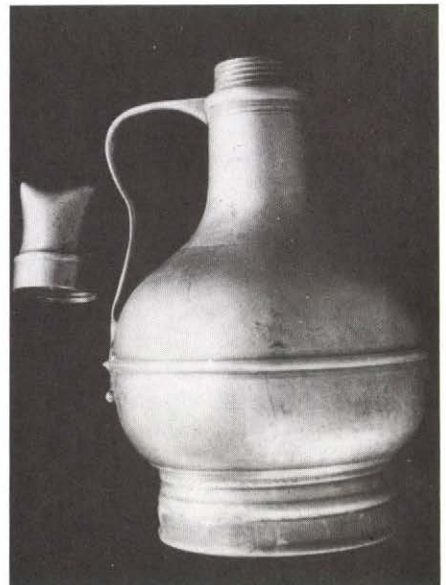
→ Protestáns kehely.

← Úrvacsorai tányér 1697.

← Úrvacsorai tányér, XVIII. sz. gr. Teleki Sámuel címerével

Barokk úrvacsorai kancsó, 5 l.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1993/1-2

WALTER DREESBACH

ASPEKTE DER BEZIEHUNGEN VON KIRCHE UND STAAT IN UNGARN ZWISCHEN DEN WELTKRIEGEN

VORWORT

Während meines einjährigen Studienaufenthaltes an der Universität Wien hatte ich mehrmals Gelegenheit zu Besuchen in Ungarn, besonders bei den Mönchen der Benediktiner-Erzabtei St. Martinsberg (Pannonhalma), bei denen ich immer freundlich Aufnahme fand.

In dieser Zeit erwachte in mir das Interesse an der Situation der ungarischen Kirche und ihrer Geschichte. Daraus erwuchs die Idee zu der vorgelegten Arbeit, die einige wesentliche Aspekte der Beziehungen zwischen Kirche und Staat – besonders im Zeitraum von 1918 bis 1927 – behandelt. Als Vorgänger der heutigen Volksrepublik können die Zeit des Horthy-Regimes und dessen Beziehungen zur Kirche gewissen Aufschluß geben über die Legitimität der kirchenpolitischen Argumentation der heutigen Staatsführer.

Die ursprünglich vereinbarte Themenstellung plante eine Untersuchung der Akten des Politischen Archivs des Auswärtigen Amtes in Bonn. In einem schon relativ fortgeschrittenen Stadium der Vorarbeiten erwies sich dies jedoch aus benutzungsrechtlichen Gründen als undurchführbar. Hierauf mußte die Aufgabenstellung so geändert werden, daß sie in der knappen Zeit von ca. zehn Wochen zu bewältigen war. Es bot sich eine Untersuchung der Berichterstattung in der katholischen deutschen Presse, am Beispiel der Kölnischen Volkszeitung, an. Eine Zusammenstellung dieser Dokumente findet sich in Anhang. Es zeigte sich aber, daß diese Quellen zu einer Gesamtdarstellung des Themas nicht ausreichen konnten. Bei der Bearbeitung weiterführender Literatur stellte sich heraus, daß sie größtenteils aus marxistischer oder vom Marxismus beeinflusster Sicht kommt. Hier wurde aus der Not eine Tugend gemacht: Zitate dieser Autoren wurden derart in den Text eingearbeitet, daß diese kirchenkritischen Stimmen zur Kenntnis gebracht werden, der objektive Sachverhalt durch die Kommentierung hindurch aber sichtbar wird.

Herrn Prof. Adriányi sowie Herrn Dr. Zlepko gilt mein Dank für ihre hilfreichen Hinweise und Ratschläge.

Bonn am Rhein, am 31. März 1981

1. Die politischen Ereignisse

In der Folge der Niederlage Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg kamen in allen Teilen der Doppelmonarchie die Bewegungen zum Durchbruch, die die Schwäche Wiens ausnutzten zur Förderung der eigenen Autonomiebestrebungen. Diese Bestrebungen erhielten Auftrieb durch das 14-Punkte-Programm des amerikanischen Präsidenten Wilson, in dessen 10. Punkt von einer „autonomen Entwicklung der Völker Österreich-Ungarns“ die Rede war. Ende Oktober 1918 kam es zur „Asterrevolution“ („*őszirózsás forradalom*“): Am 31. Oktober übernahm der Nationale Rat unter Führung von Graf Mihály Károlyi, dem Vorsitzenden der Unabhängigkeitspartei, die Macht. Erzherzog Joseph, Statthalter von König Karl IV., ernannte ihn zum Ministerpräsidenten. Am 16. November wurde die Ungarische Volksrepublik (*Magyar Népköztársaság*) ausgerufen, da jetzt auch Ungarn den Abfall der Minderheiten seiner Reichshälfte befürchten mußte. Károlyi mußte jedoch erkennen, daß seine ententefreundliche Politik mit dem Ziel eines Sonderfriedens nicht zum Erfolg führte, sondern die alliierten Truppen immer weiter einrückten und gleichzeitig innenpolitisch die Kommunisten unter Béla Kun das wirtschaftliche Chaos für ihre Interessen nutzten. So übergab er am 21. März 1919 die Macht an Kun, der die Hilfe der Sowjetunion versprach. Noch an demselben Tag wurde die Räterepublik (*tanácsköztársaság*) ausgerufen.¹

2. Die kirchliche Entwicklung

Selbstverständlich war in den damaligen Kriegstagen das Hauptinteresse des Staates nicht auf die Beziehungen zu den Kirchen, speziell zur katholischen Kirche, gerichtet. Nichtsdestotrotz ergab sich für die Kirche mit der Ausrufung der Republik eine neue Situation. Bis dato hatte der König nämlich das sogenannte Oberpatronatsrecht für sich in Anspruch genommen, welches ihm einen weitestgehenden Einfluß auf die personellen und Vermögensangelegenheiten der Kirche gewährte. Da dieser Titel für die weitere Entwicklung eine wesentliche Rolle spielt, ist es notwendig, seine Geschichte zu verfolgen.

3. Zur Geschichte des königlichen Oberpatronatsrechtes

Die Wurzeln des sogenannten königlichen Oberpatronatsrechtes (*ius supremi patronatus regii*; *királyi főkegyúri jog*) sind ungewiß. Sie reichen in die Regierungszeit König Stephans I. des Heiligen. Zumindest wird dies von einem Teil ungarischer Rechtshistoriker behauptet.

---

¹ vgl. G. Adriányi, Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945 = G. Stadtmüller (Hg.), *Studia Hungarica*, Schriften des Ungarischen Instituts München, Bd. 6, Mainz 1974, S. 53.

„Stephan übte, entsprechend der Gewohnheit des Zeitalters, als die staatliche und kirchliche Macht häufig miteinander verquickt war, aufgrund seiner königlichen Macht die kirchliche organisatorische Tätigkeit aus und besetzte die Pfründen.“²

Dagegend werden derlei Theorien durch neuere Forschungen sehr ins Wanken gebracht: „Der Inhalt des Privilegs des hl. Stefan ist niemals klar umrissen worden... Welche Erklärung, soweit sie den Ursprung dieser Machtbefugnis betrifft, man auch annimmt, so sind heute fast alle überzeugt, oder neigen zu der Annahme, daß die Machtbefugnisse des Königs Stefan nicht größer waren als jene, die von den anderen christlichen Fürsten seiner Zeit ausgeübt wurden, und daß der hl. König der Tatsache der Gründung der Diözesen niemals die Bedeutung und Geltung des obersten Patronats bejmaß. Im Laufe der Geschichte machte die Ernennung der Bischöfe und die Verleihung der betreffenden Pfründe im Königreich Ungarn eine Entwicklung durch, die ziemlich parallel mit der Entwicklung derselben Einrichtung im allgemeinen Kirchenrecht verlief.“³ In der Folgezeit kam es zu immer größerer Rivalität zwischen päpstlichem und königlichem Einfluß.⁴ Das angebliche Recht, auf das sich die ungarischen Könige immer wieder beriefen, ohne die entsprechenden Urkunden vorweisen zu können, mußte der Papst im 15. Jahrhundert de facto zugestehen, als König Matthias Corvinus drohte, mit seinem ganzen Volk zur orthodoxen Kirche überzutreten, wenn ihm kein Einfluß auf die Bischofs-ernennungen gewährt würde. So wurde dieses „Recht“ 1514⁵ in die Sammlung des Gewohnheitsrechtes von István Werbőczy „Tripartitum opus juris consuetudinarii in clyti regni Hungariae“ aufgenommen und zur „libertas regni“ und damit zur Recht des Staates erklärt.

Angesichts der Ausbreitung der Reformation sowie der Besetzung durch die Türken war der Hl. Stuhl auf gute Beziehungen zum ungarischen König angewiesen, und es ist daher verständlich, daß er einige Zugeständnisse machen mußte, was die Könige sehr wohl auszunutzen wußten.

Eine Rechtsentwicklung einmaliger Art stellt hierbei die Einrichtung der „episcopi electi“ dar, eine merkwürdige Art von „Bischöfen“ ohne Weihe und ohne kirchliche Jurisdiktion, da ohne päpstliche Ernennung. Diese wurden vom König ernannt auf Titel (z.T. frei erfundener) untergegangener Bischofs-sitze. Sie trugen bischöfliche Gewänder und saßen als Magnaten im Oberhaus. Freilich wurden diese „Bischöfe“ vom Papst niemals anerkannt.⁶

Noch in 17. und 18. Jh. war der Heilige Stuhl bemüht, „die ungarische Praxis auf den Boden des allgemeinen Rechtes oder wenigstens der entsprechenden Sonderrechte, die anderen Herrschern zugestanden worden waren,

---

2 Andor Czizmadia, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, übers. v. György Diósi, Budapest 1971, S. 48.

3 Josef Tomko, *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn = Kirche und Recht*, Beihefte zum österreichischen Archiv für Kirchenrecht, Bd. 8, hg. v. Willibald M. Plöchl, Wien 1968, S.23.

4 Quellen hierzu: vgl. ebd., S.20–23.

5 Nach Tomko, S.25; dagegen nennt Csizmadia: 1517, S.49.

6 vgl. Tomko, S.26.

zurückzuführen. Das königliche Recht wurde innerhalb der Grenzen und Ausdrücke der Präsentation umrissen...⁷

Jedoch kamen die Befugnisse des Oberpatronatsrechtes dem Absolutismus sehr gelegen. Es wurde deutlich, daß der Hof Maria Theresias beabsichtigte, das Privileg des hl. Stefan so weit wie möglich auszulegen. Selbst einfache Kanoniker wurden nicht mehr von den Bischöfen, sondern von der Königin ernannt. Man berief sich hierbei auf das Schreiben „Legati Nobilitatis Tuæ“ Papst Sylvesters II. an König Stephan. Jedoch wurde schon im 18. Jh. und mit endgültiger Sicherheit 1909 bewiesen, daß die Bulle gefälscht war.⁸ Dennoch suchte der Direktor der Hofbibliothek Franz Adam Kollár nach immer neuen Begründungen für das Oberpatronatsrecht. Dies konnte aus einer extrem regalistischen Auffassung nicht schwer fallen; denn diese forderte u.a. auch die „notwendige Annahme durch den Staat als Vorbedingung für die Gültigkeit der kirchlichen Gesetze“⁹ (ius placeti) sowie die Ablehnung jeder „Autorität der Konzilien, wenn sie nicht durch das königliche Placet anerkannt sind.“¹⁰ Kollár sah „in der Diözese nur eine weltliche Pfründe und im Bischof den Verwalter, der zwar geweiht, aber in erster Linie Verwalter im materiellen Sinne ist. Er ist vom Herrscher gewählt, dem die höchste Gewalt über jedes Stück Land und über die Pfründen im Staat zustand.“¹¹ Wenn man sieht, wie Kollárs Forschungen nach den notwendigen Quellen vom Hof gefördert wurden, dann ist Csizmadias Behauptung unverständlich, daß man in den „zentralen Organen des Habsburger Reiches ... die Bedeutung dieser Rechte des ungarischen Staatsoberhauptes nicht besonders hoch“ einschätzte.¹² Allerdings sah der Hof sicher auch die Gefahren, die in einem regionalen Sonderrecht lagen.¹³ Das Interesse an der Rechtsvereinheitlichung als weiterer Schritt zu einer vollständigen Reichseinigung gewann dann nach dem Freiheitskampf von 1848 an Bedeutung. Politisch diente hierzu die Verfassung von Olmütz von 1849, kirchlich sollte sie durch ein Konkordat für die ganze Monarchie erreicht werden. Treibende Kräfte hierbei waren der Wiener Innenminister Alexander Bach sowie Bischof Joseph Othmar Rauscher.

Es muß berücksichtigt werden, daß das Oberpatronatsrecht schon damals seine für die Kirche vorteilhafte Bedeutung verloren hatte. Durch den Geset-

---

7 Ebd., S.27.

8 Tomko, S.34.

9 Ebd., S.34. Anm.133.

10 Ebd., S.35.

11 Ebd., S.38.

12 Csizmadia, S.68.

13 „Das Kirchenrecht wurde ... im Laufe der Jahrhunderte, besonders im 17. Jahrhundert, derart fortentwickelt, daß der Rechtshistoriker Mihály Szvörényi es 1805 in einem dreibändigen Werk »Jus privatum Ecclesiae Hungaricae« vorstellen konnte. Das germanisch-abendländische Eigenkirchenwesen faßte auch in Osteuropa Wurzeln. In Ungarn wuchs es sich im Laufe der Zeit zum sogenannten königlichen Oberpatronatsrecht aus, das im Hinblick auf Umfang und Befugnis sicherlich einmalig in der ganzen Kirchengeschichte ist. Denn es übertraf alle Parallelen in Ost und West und kulminierte im Begriff eines »rex apostolicus.«“ G. Adriányi, Die osteuropäische Kirchengeschichte und ihre Integrierung in die westeuropäische.: Ders. (Hg.), Festsache für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, Leverkusen-Bonn 1980. 35–48, S. 46.

zesartikel 3 von 1848 wurde nämlich die Ausübung des Ernennungsrechtes an die Gegenzeichnung des Ministers geknüpft und dadurch der Kontrolle des Parlamentes unterstellt. „Auf Grund jahrhundertealter Privilegien übte der König von Ungarn – im Grunde freilich der Staat – oberste Patronatsrechte aus. Diese waren so weitreichend und berührten so entscheidend die Angelegenheiten der Kirche, daß letztere praktisch von der Regierung geleitet wurde. Solange der Herrscher und seine Regierung die Interessen der Kirche vertraten, schien dies vorteilhaft. Mit dem Artikel XX der Verfassung von 1848 bekannte sich jedoch der moderne Staat zum Liberalismus, zur Gleichstellung aller staatlich anerkannten Religionen. Der Status der katholischen Kirche als Staatskirche hörte auf, während die Regierung nicht auf die Bevormundung der Kirche bzw. auf die »höchsten Patronatsrechte« verzichtete. So entstand eine prekäre Situation: während alle anderen Religionsgemeinschaften eine Selbstverwaltung besaßen, unterstand die katholische Kirche dem Kultursminister.“¹⁴

An der Aufrechterhaltung des Oberpatronatsrechtes war der Kirche also nicht so sehr gelegen. Ihr Widerstand bezog sich vielmehr auf Aufgabe von Freiheiten und Privilegien, die sie seit alters her besaß.¹⁵ Umgekehrt arbeiteten Bach und Rauscher weniger gegen das Oberpatronatsrecht als gegen eben jene Privilegien, insbesondere die Primatialrechte. Hierfür waren sie sogar das Nominationsrecht aufzugeben bereit.¹⁶

Nach dem Ausgleich von 1867 wurden sämtliche Gesetze aus der Zeit der Willkürherrschaft für nichtig erklärt, sofern sie nicht durch die neue ungarische Nationalversammlung übernommen wurden; also wurde auch das Konkordat von 1855 gekündigt. Trotzdem forderten der Hl. Stuhl, der Nuntius und auch der Primas János Simor den Episkopat auf, das Konkordat wenigstens von kirchlicher Seite einzuhalten. Sie stießen jedoch auf den energischen Widerstand der Bischöfe, obwohl diese wußten, daß dies die Wiederherstellung der liberalen Gesetze von 1848 bedeutete.¹⁷

Die rechtliche Situation blieb bis zum Oktober 1918 bestehen. „Die Sonder Einrichtung des »Obersten Patronatsrechtes« der Könige von Ungarn wurde in der Zeit ihrer höchsten Entfaltung von der josephinischen Ära bis zum ersten Weltkrieg ... auch auf die Errichtung und die Ordnung der Diözesanbezirke, auf die Ernennung der Äbte und Pröbste, die oberste Aufsicht über die Verwaltung der Pfründen königlicher Verleihung, der Seminare, der katholischen Erziehungsanstalten und Stiftungen, ebenso auch auf die höchste richterliche Gewalt in Sachen des Patronats, auf die Erlaubnis zur Veräußerung oder zu irgendeiner Belastung der besagten kirchlichen Pfründen angewendet.“¹⁸ daß

---

14 Gabriel Adriányi, Ungarn und das I. Vaticanum = Ernst Dassmann u.a. (Hg.), Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 5, Köln-Wien 1975, S.6 f.

15 vgl. Heinrich Brück, Geschichte der katholischen Kirche in Deutschland im neunzehnten Jahrhundert, III., Mainz 1896, S.39.

16 vgl. Gábor Adriányi, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855, Roma 1963, S.34 f.

17 vgl. ebd., S.133 ff. 1870 wurde das Konkordat auch von Österreich gekündigt. Der Hl. Stuhl hat aber auch diese Kündigung nie angenommen. S.u. S.20.

es sich aber um ein „jahrhundertealtes friedlich ausgeübtes Recht der Könige“¹⁹ gehandelt habe, kann beim besten Willen nicht behauptet werden.

4. Die Auseinandersetzungen um das Oberpatronatsrecht in der Volksrepublik

Die Frage war nun, inwieweit diese Rechte auf die Republik übergehen konnten. Die (staatliche) kirchenpolitische Konferenz erklärte zwar, daß die Patronatsrechte auch der republikanischen Regierung zustünden. Man wollte sich jedoch auf die Vermögensangelegenheiten beschränken und auf die Ausübung des Ernennungsrechtes verzichten.

Diese Mäßigung fand ihren Grund wahrscheinlich u.a. darin, daß die Regierung der Volksrepublik zwecks Einstieg in die Friedensverhandlungen auf internationale Anerkennung angewiesen war. Hierzu sollte die Anerkennung durch den Heiligen Stuhl als Schlüssel dienen.²⁰ Jedoch war die Haltung des Episkopates von Anfang an eindeutig, daß „das königliche Oberpatronatsrecht keinesfalls auf die revolutionäre Regierung übertragen werden“ dürfe.²¹ Das Problem lag darin, ob das Privileg, dessen Ursprünge, wie gezeigt wurde, ungewiß sind, das sich im wesentlichen nur auf stillschweigende Zugeständnisse bzw. Anerkennung eines postulierten Rechtes seitens des Hl. Stuhles stützt, ob dieses Privileg nur dem apostolischen König oder auch einem anderen Staatsoberhaupt zustünde. Wenn dies auch keine kanonistische oder rechtshistorische Abhandlung sein will, so kann doch festgehalten werden: Handelt es sich um ein durch den Staat erworbenes Recht, so ginge dieses auch auf den Rechtsnachfolger über; handelt es sich jedoch um ein vom Hl. Stuhl gewährtes Privileg, so muß diesem die Interpretation und Verfügung hierüber überlassen bleiben (can. 71, s.2; can. 60 § 1 CIC).²²

Angesichts der bevorstehenden Demokratisierung sah schon im Januar 1918 der Bischof von Waitzen (Vác), Graf Károly Csáky, die Gefahr der Bindung des Privilegs des apostolischen Königs an die Gegenzeichnung der Regierung.²³ Wie schon 1848 und 1867 belebte dies wieder die Diskussion über

---

18 Tomko, S.31. Eine Einzelaufzählung in 24-Punkten bei Csizmadia, S.49. f.

19 Csizmadia, S.163.

20 „Ende März trat Vaß in Verhandlungen mit dem Wiener Nuntius wegen Errichtung einer eigenen Nuntiatur in Budapest...“ Friedrich Ritter von Lama, Papst und Kurie in ihrer Politik nach dem Weltkrieg, Illertissen 1925, S.107.

21 Brief des Primas Csernoch an den Wiener Nuntius Valfré di Bonzo vom 27. November 1918; zit.: Csizmadia, S.72 f.

22 Schon 1862 hatte Franz Joseph von Buß als Befürworter des österreichischen Konkordates von 1855 festgestellt: „Auch nominirt nicht der König aus eigener Machtvollkommenheit, sondern kraft Verleihung des Rechts durch den hl. Stuhl, wie es wörtlich in den Errichtungsbullen der ungarischen Bisthümer heisst.“ F.(ranz) J.(oseph) Buss, Österreichs Umbau im Verhältnis des Reichs zur Kirche, 1. Abteilung: Das Concordat, Wien 1862, S.341. A. Szentirmai kommt nach ausgiebiger Begutachtung der Quellen zu dem Ergebnis „At privilegia eius generis, sive explicitae collata sive dissimulata seu tolerata, ad Moderatores Rerumpublicarum, plerisque scilicet regibus post bellum mundanum 1914–1918 expulsis, minime transierunt.“ Alexander Szentirmai, De jure supremi patronatus regum Hungariae: Monitor Ecclesiasticus 86 (1961), 281–291, S.289.

23 vgl. Brief Csákys an Csernoch vom 3. Januar 1918; zit.: Csizmadia, S.73.

die Autonomie, die auch staatlicherseits durch die Erklärung des neuen Kultusministers, des Priesters János Vass, gefördert wurde, die Regierung sei bereit, zugunsten der Autonomie auf das Oberpatronatsrecht zu verzichten und sich nur das höchste Aufsichtsrecht vorzubehalten. Die Auseinandersetzung gewann an Aktualität durch den Tod des Bischofs von Waitzen am 16. Februar 1919.²⁴ Bevor aber eine Einigung erzielt werden konnte, ergab sich eine neue Situation durch die Ausrufung der Räterepublik.

Der Rätegedanke hatte auch schon Mitglieder der katholischen Geistlichkeit ergriffen, „die einen Klerussowjet bildeten und ... ein Reformprogramm aufstellten, in welchem sie ... die Wahl der Bischöfe durch Klerus und Laien ... verlangten.“²⁵

B. DIE KIRCHE UNTER DER RÄTEREPUBLIK

„Das Oberpatronatsrecht verschwand nach der Proklamation der Räterepublik von der Tagesordnung. Die Räterepublik proklamierte die Trennung von Staat und Kirche und erhob keinen Anspruch auf eine Einmischung in die kirchlichen Angelegenheiten. Man säkularisierte das Kirchenvermögen, folglich büßten all diese Befugnisse, die von den bürgerlichen Regierungen bezüglich der kirchlichen Vermögensverwaltung ausgeübt wurden, ihre Bedeutung ein.“²⁶ So stellt sich in marxistischer Geschichtsschreibung die Schreckensherrschaft dar, die von nun an 133 Tage im Lande wütete und die Kirchen vor eine vollkommen neue Situation stellte. „Die Kirchen wurden nun zu den Faktoren der alten Gesellschaftsordnung gezählt. Darum wollte man das Bündnis von Staat und Kirche als ein lästiges Erbe der Vergangenheit auflösen und dekretierte deshalb die Trennung von Staat und Kirche bzw. von Schule und Kirche; die Religions – und Gewissensfreiheit sollte allerdings weiterhin voll gewährt bleiben. Auch die Kirchensteuer wurde abgeschafft, so daß die Kirchen auf freiwillige Beiträge ihrer Gläubigen angewiesen waren.“²⁷ Soweit die Darstellung der regimehörigen evangelischen Kirchengeschichte.

Im einzelnen bedeutete dies die Abschaffung von Steuern für kirchliche Zwecke (Dok. 1), die Einstellung des Religionsunterrichtes in sämtlichen Schulen (Dok. 2), die weitgehende Unterdrückung der bürgerlichen, also auch der katholischen Presse (Dok. 3 u. 4), die Entfernung der Priester und Nonnen aus den Krankenhäusern (Dok. 5) und den Schulen (Dok. 6). Wie blanker Hohn liest sich da die Darstellung in der marxistischen „Geschichte Ungarns“: „Etwas später konfiszierte der Regierende Rat auch die kirchlichen Ländereien und Immobilien. Er beließ der Kirche nur so viel, wie zur Versorgung der

---

24 vgl. AAS 11 (1919), S. 96.

25 Joseph Staber, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918: Der Donauraum 18(1973), 200–219, S.200. vgl. auch Lama, S.106 f. vgl.Dok. 9 u. 11; der Brief Papst Benedikts XV. an Card. Csernoch vom 12. März 1919: AAS 11 (1919), S. 122 f.

26 Csizmadia, S.74.

27 Tibor Fabiny, Staat und Kirche in Geschichte und Gegenwart des ungarischen Luthertums: Kirche im Osten 21/22 (1978/79), 196–206, S. 203.

Geistlichen notwendig war. Gleichzeitig wurde die Religionsfreiheit proklamiert ... Der Staat war bereit, auch weiterhin Pfarrer, Mönche und Nonnen als Lehrer zu beschäftigen, falls sie ihren Orden verließen und in den Staatsdienst traten."²⁸

Die „Politik“ des revolutionären Regierungsrates scheute aber auch vor offener Gewalt nicht zurück: Der Bischof von Steinamanger (Szombathely) Graf János Mikes wurde interniert, zuerst in einem Kloster, dann im Budapester Sammelgefängnis (Dok. 12). Der Primas Kardinal János Csernoch wurde ausquartiert, seine Residenz geplündert. (Dok. 12 u. 15) Der Pfarrer von Nikitsch (Füles) wurde mit 15 Bauern wegen Widerstandes gegen die Räteregierung hingerichtet (Dok. 10 u. 12).²⁹

„Mit dem Beginn des Monats August war das Ende der kommunistischen Räterepublik gekommen. Anfangs, im April/Mai, als dicht bevorstehend vorausgesagt, dann wieder infolge der gewandten Regierungskunst Béla Kuns sowie gewisser militärischer Erfolge nach außen (Slowakei) nicht mehr so schnell erwartet, wirkte das denkwürdige Ereignis nun doch etwas überraschend.“³⁰

C. DIE POLITISCHEN EREIGNISSE NACH DEM STURZ DER RÄTEREPUBLIK

„Eine Militärkommission der miteinander rivalisierenden Entente-Mächte hatte dafür zu sorgen, daß Ungarn eine Regierung bekam, die es bei den Friedensverhandlungen vertreten konnte. Eine Zeitlang bestanden zwei gegenrevolutionäre Regierungen.“³¹ Nachdem der doktrinäre Internationalismus und Atheismus abstoßend gewirkt hatte,³² bestand deren Programm geradewegs in der Umkehrung der Schlagworte, sie hießen: nationalistisch und christlich bzw. antisemitisch,³³ da die führenden Männer der Räterepublik Juden waren (z.B. Kun, Kunfi, Szamuely).

Die Zentralregierung (in Budapest) wurde zunächst im Handstreich übernommen durch den Fabrikanten István Friedrich. Dieser „stützt sich auf die »Parteien des christlichen Ungarn« ... die sich vorgestern zu einer einheitlichen neuen Partei zusammengeschlossen haben. Außer ihr und der sozialdemokratischen Partei, die seit dem letzten Umsturz Scharen vom »Opportunitätsgegnossen« verloren hat und noch verliert, bestehen jetzt in Budapest wohl noch an die 20 kleinere Parteien. Von diesen haben sich gestern einige zu einem »liberalen« Block unter der Bezeichnung »Bürgerliche Landesfriedenspartei« geeint (Balogy). Diese Partei, die nach rechts gegen die Reaktion, nach links gegen den Umsturz wirken zu wollen angibt, dürfte aus nicht bol-

---

28 István Barta u.a., Die Geschichte Ungarns, Corvina-Verlag (Budapest) 1971, S.517.

29 Übersicht über die bedeutendsten Maßnahmen: vgl. Dok. 15,19.

30 Alfred Opitz, Zusammenbruch und Neubeginn 1917/1919: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), 63-113, S.100.

31 Thomas von Bogyay, Grundzüge der Geschichte Ungarns, 3. Aufl., Darmstadt 1977, S.162.

32 vgl. ebd., S.160.

33 vgl. ebd., S.162; Staber, S.200.

schewistischen, ententefreundlichen Juden bestehen.“³⁴ Benndorf berichtet weiter, trotz des „tiefen Judenhasses der Magyaren, der sich neuerdings hier und da und vor allem in Westungarn in Progromen (!) entladen habe, sei der Ausgang des Kampfes zwischen dem christlichen und dem jüdischen Ungarn recht zweifelhaft; dies gelte auch im Hinblick auf die Haltung der Entente, die den Antisemitismus der Regierung ablehne ...“³⁵

„Es war klar, daß der Entente der Handstreich und die Regierungsergreifung durch Friedrich nicht angenehm war. Sie bedeutete den Sieg des konservativen und nationalen Elementes in Ungarn. Die Entente war sich aber klar darüber, daß die Zerstückelung des Landes, welche sie vorhatte, von einer international sozialistischen Regierung viel leichter werde akzeptiert werden als von einer nationalen Herrschaft. ... Nun war aber das *Fait accompli* durch Friedrich geschaffen, und nach den fürchterlichen Erfahrungen, die Ungarn mit dem fast von allen ungarischen Sozialisten mitgemachten Kommunismus erlebt hatte, bestand keine Aussicht, daß das Land noch einmal ein sozialistisches Experiment dulden werde.“³⁶

Die Gesetze der Räteregierung wurden nach und nach rückgängig gemacht (Dok. 16 u. 18). Nach dem Rückzug der Rumänen Mitte November setzte sich die Entente verstärkt für eine Allparteienregierung ein, die als Verhandlungspartner akzeptiert werden könnte.³⁷ An der Spitze dieser Regierung stand der Christlichsozial Károly Huszár. Unter seiner Leitung wurden auch die Wahlen zur Nationalversammlung durchgeführt, die aber wegen des „weißen Terrors“ (gegen alle „roten“ Parteien) von den Sozialdemokraten boykottiert wurden.³⁸ Aus den Wahlen ging die Kleinlandwirtpartei vor der Christlich-Nationalen Union als stärkste Partei hervor. Die Regierung übernahm eine Koalition dieser beiden großen konservativen Parteien unter Führung von S. Simonyi-Semadam.

„Die Nationalversammlung sah sich vor der Aufgabe, an Stelle der durch die Umstände suspendierten, tausendjährigen Verfassung eine provisorische Einrichtung des zerstörten Staates zu geben und auch – in der Abwesenheit des gekrönten Königs – für das provisorische Versehen der Funktionen des Staatsoberhauptes zu sorgen.“³⁹

„Der Gesetzesartikel I. ex 1920 besagt, daß die Ausübung der königlichen Gewalt zufolge der eingetretenen Ereignisse aufgehört hat. Demzufolge ist zur Ausübung der Funktionen des Staatsoberhauptes provisorisch ein Reichsverweser zu wählen... Die Versehung der kirchlichen Patronatsrechte des Königs wurde dem Reichsverweser nicht übertragen.“⁴⁰ Am 1. März 1920 wurde Admiral Miklós von Horthy fast einstimmig zum Reichsverweser gewählt.⁴¹

---

34 Bericht des sächsischen Gesandten in Wien Benndorf vom 3. September 1919; zit.: Opitz, 105 f.

35 Opitz, 106.

36 Aladár von Boroviczény, *Der König und sein Reichsverweser*, München 1924, S.37 f.

37 vgl. Bogyay, S.163; C. A. Macartney, *A History of Hungary 1929–1945*, Part I, New York 1956, S.23.

38 vgl. Macartney, S.23 f.

39 Boroviczény, S.62.

Die neue Regierung unterzeichnete am 4. Juni 1920 den Friedensvertrag von Trianon.⁴² „Durch ihn verlor Ungarn mehr als zwei Drittel seines Gebietes (71 %) und über die Hälfte (63 %) seiner Bevölkerung, darunter drei Millionen der insgesamt zehn Millionen Ungarn. Schwere wirtschaftliche Verluste und die Maximierung des ungarischen Heeres auf 35000 Mann ließen den Frieden als untragbar erscheinen. Die Verzweiflung förderte extrem chauvinistische Kräfte. Der Kampf für die »territoriale Integrität« wurde zum obersten Staatsprinzip, »Revisionismus« und »Irredenta« bewegende Kräfte der Nationalen Politik. Um den »Verantwortlichen« an dieser nationalen Katastrophe wirksam zu begegnen, nämlich dem Kommunismus, dem Liberalismus, dem Freimaurertum und dem Judentum, orientierte man sich an der »Idee von Szeged« und schlug einen »christlichen Kurs« ein.“⁴³

1. Der „christliche Kurs“

Durch die Gebietsveränderungen änderten sich auch die religiösen Verhältnisse der Bevölkerung deutlich, weil die Gebiete, in denen die meisten orthodoxen und unierten Gläubigen wohnten (z.B. Siebenbürgen), abgetrennt wurden. Der Anteil der Katholiken betrug rund 64 %, der Kalviner 21 %, der Lutheraner 6 %, der Juden knapp 6 %.⁴⁴

„Nach den furchtbaren Ereignissen der Jahre 1914–1919 war es jedem in Ungarn klar, daß der nationale Wiederaufbau nur auf den Grundlagen des Christentums möglich sei.“⁴⁵ Der Präsident des ersten ungarischen Nachkriegs-Katholikentages, Graf János Zichy, gelobte, „daß wir das Reich des hl. Stephan zum »regnum Marianum« gestalten.“⁴⁶ Nach Kultursminister Klebelsberg „kann die ungarische nationalistische Kulturpolitik auf die Mitwirkung unserer historischen Kirchen nicht verzichten und unterstützt sie.“⁴⁷

Die Ablehnung der (oder wenigstens einiger) Gebietsabtretungen ging durch sämtliche Parteien. Selbst die heutige marxistische Geschichtsschreibung kon-

40 Ebd., S.62 f.

41 Horthy erklärt selbst zu der damaligen Einschränkung seiner Rechte: „Bedenklich erschien mir der Verzicht auf die Ausübung des obersten kirchlichen Patronats, das seit tausend Jahren zu den Kronrechten gehört hatte und nun dem Papst zufiel. Man hätte eine Lösung finden können, dem Reichsverweser auch dieses Recht zu übertragen, denn mit der Ernennung von Bischöfen ist nicht nur die Mitgliedschaft im Oberhaus, sondern auch die Zuteilung großer Vermögenswerte verbunden, etwa mit der Maßgabe, daß ein protestantischer Reichsverweser den Fürstprimas hinzuziehen müsse.“ Nikolaus von Horthy, Ein Leben für Ungarn, Bonn 1953, S.135.

42 Er wurde erst am 26. Juli 1921 ratifiziert.

43 Ilona Reinert-Tárnoky, Ungarn nach dem ersten Weltkrieg und das Jahrzehnt der „Konsolidierung“ 1921–1931: Hans Lemberg u.a. (Hg.), Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag, Köln–Wien 1977, 234–253, S.238.

44 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.65.

45 Ebd.

46 Pester Lloyd 20.10.1920; zit.: ebd.

47 Kunó Klebelsberg, Politikai hitvallás, Budapest 1935, S.111; zit.: Csizmadia, S.17.

zediert Fehler in der Grenzziehung: „Die ungarische herrschende Klasse aber vermochte nicht, die Lehren aus der Geschichte zu ziehen und der Wirklichkeit Rechnung zu tragen, daß nämlich der Zerfall der österreichisch-ungarischen Monarchie in ihre nationalen Bestandteile eine historische Notwendigkeit war... Die verblendete Außenpolitik der ungarischen Regierungen verschloß den Weg zur friedlichen Regelung einiger offensichtlicher Fehler des Trianonner Friedensvertrages.“⁴⁸

Im übrigen finden regimehörige (protestantische) Kirchenhistoriker wenig günstige Kommentare zum „christlichen Kurs.“ So schreibt Fabiny: „Es gehört zu den betrüblichsten Erscheinungen der neuen Kirchengeschichte Ungarns, daß die die Räterepublik liquidierende Gegenrevolution mit »christlichen« Parolen operierte. Damit sollten die Bauern und der religiös gesinnte Teil des Kleinbürgertums gegen die international gesinnte proletarische Arbeiterschaft aufgehetzt werden... Die Kirchenpolitik des Horthy-Regimes war durch den anmaßenden staatskirchlichen Anspruch der katholischen Kirche gekennzeichnet.“⁴⁹

Leider war die Bewegung auch von einem gewissen Neofeudalismus geprägt, eine Tendenz, der auch die katholischen Bischöfe durch ihre Verbündung mit den konservativen Regierungen⁵⁰ keineswegs entgegenwirkten. Fabiny's Kollege an der Budapester evangelischen Theologischen Akademie M. Bucsay führt dazu aus: „Die neue Regierung nannte sich christlich-national im konterrevolutionären Sinn und rückte vom Liberalismus ein großes Stück ab. Kultusminister Graf Klebelsberg gab der neuen Ideologie den Namen »Neonationalismus«. Noch treffender hätte man aber dieses System auch Neobarock nennen können, denn die feudalistischen Reste, die im Liberalismus in Ungarn überwintert hatten, traten laut und breit in den Vordergrund. Die Zwischenkriegszeit erhielt ihre Inspiration und Weihe von einer ultramontan gelenkten Röm-Kath. Kirche, obwohl der Reichsverweser und mehrere Ministerpräsidenten bekanntlich Protestanten waren.“⁵¹ Auch bürgerliche Historiker, wie Thomas von Bogyay, kommen zu dem Schluß: „Die Erfahrungen von 1918/19 haben der Reaktion und der Restauration die Arbeit nur allzuleicht gemacht und trugen wesentlich dazu bei, daß die für Westeuropa charakteristische, allmähliche und allgemeine Demokratisierung in Ungarn ausblieb.“⁵² Wen wundert es, daß marxistische Historiker an der politischen und sozialen Situation im Land kein gutes Haar lassen: Horthy versuchte „mit beinahe diktatorischer Gewalt ...die ausschließliche Macht der halbfeudalen »historischen Aristokratie« und der mit ihr verwobenen Kapitalisten zu bewahren. Die ungarischen herrschenden Kreise kehrten, nachdem sie den Arbeiter-und-Bauern-Staat nach viermonatigem Bestehen im Blut erstickt hatten, wieder

---

48 Magda Ádám u.a., Allianz Hitler – Horthy – Mussolini, Dokumente zur ungarischen Außenpolitik (1933–1944), Budapest 1966, S.13 f.

49 Fabiny, S.204.

50 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.66.

51 Mihály Bucsay, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Problems des Nationalismus: Kirche im Osten 18 (1975), 90–108, S.96.

52 Bogyay, S.162.

an die Macht zurück... Die Nähe der vorübergehend siegreichen Revolution und ihre Nachwirkung in breiten Schichten der ungarischen Öffentlichkeit löste bei den Machthabern vor jeder Erscheinungsform des Fortschritts ein krampfhaftes Angstgefühl aus.⁵³

Die soziale Lage war in der Tat im Vergleich zu den Entwicklungen in den Nachbarländern in einigem sehr rückständig.⁵⁴ Dagegen gab es aber auch schon Ansätze zu einer Verbesserung. „Die Sozialversicherung der Industriearbeiter war z.B. zeitgemäß, obzwar es keine obligatorische Arbeitslosenversicherung gab.“⁵⁵

Zum guten politischen Klima, das sich zwischen Regierung und katholischer Kirche entwickelte, trug auch das aktive Engagement gerade des Episkopates bei. Bei den nationalen Bestrebungen spielte auch das in Ungarn verbreitete Geheimbundwesen eine gewisse Rolle. Hierzu ein Kommentar aus kirchenkritischer Sicht: „Im Dienste der revisionistischen Gesinnung entstanden eine ganze Reihe von Organisationen und Geheimbünden... Ein exklusiver Geheimbund konservativer Prägung war die »Auferstehung« (Feltámadás), dem Bethlen, Teleki, die Bischöfe Prohászka, Raffay, Ravasz und andere bedeutende Persönlichkeiten angehörten.“⁵⁶ Ist diese Darstellung noch als sachliche Kritik zu verstehen, so stellen die Ausführungen des Marxisten Balogh einen ebenso eindeutigen wie abwegigen Versuch dar, das Wirken der katholischen Kirche zu diskreditieren. Diese Zielsetzung offenbart mit Sicherheit der Satz, in dem das Wirken der Kirche mit dem der faschistischen Parteien in bezug auf die Horthy-Politik auf eine Stufe gestellt wird: „Bei der Verbreitung der Ideen des Nationalismus und des Chauvinismus spielte ein Teil der Schriftsteller und Dichter eine bedeutende Rolle. Dazu gehören ... nicht unbedeutendere (!) Persönlichkeiten aus Theologenkreisen wie Ottokár Prohászka, Béla Bangha, Tihamér Tóth und László Mécs. Die Schriften der obengenannten weltlichen und geistlichen Verfasser waren von den Lehrbüchern der Grundschulen angefangen bis zu den Pflichtlesestücken der Universitätshörer überall zu finden! Die »Gedanken« von Herczeg und Prohászka sowie deren Anhänger offenbarten sich in den geistlichen Übungen⁵⁷ und auf anderen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens und schufen den Gedankenreichtum der in christlicher und nationaler Ideologie aufgewachsenen Intelligenz. Der

---

53 Ádám, S.13.

54 „Der Rechtskonservatismus ... hatte überhaupt keinen Blick für bestimmte soziale Probleme.“ Bogyay, S.164. „... man dachte leider auch nicht an die Erneuerungen der sozialen Struktur, an die längst fällige Bodenreform.“ Staber, S.200.

55 Anton Radvánszky, Die Stellung der Familie Horthy in Ungarn 1920–1944: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), 197–206, S.199; Gemeint ist die Lex Vass.

56 Reinert-Tárnoky, S.239; Sie stützt sich hierbei offenbar auf die Information Macartneys: „There was another small but important secret society of the more conservative type. This was an inner core of the Christian National League which was known as »Feltámadás« (Resurrection). It was a secret body ... led by 50 men known as Vezérharcosok (Battle Leaders) ... The Battle Leaders included many men prominent in political and church life, including Bethlen, Pál Teleki, Kánya, Bárdossy, the Bishops Prohászka, Raffay and Ravasz, and also the chief of Horthy's Chancellery, Bartha.“ Macartney, I, S.32.

57 Lelki gyakorlatok = Exerzitien

Politik des Horthy-Regimes dienten natürlich an erster Stelle die faschistischen Parteien ... sowie die Kirche.“⁵⁸

Es zeugt schon von maßloser Kirchengegnerschaft, wenn nicht gar Haß, wenn ausgerechnet die überragenden Persönlichkeiten der katholischen Erneuerung in derart unqualifizierter Form angegriffen werden. Gerade Bischof Prohászka, ein Vorkämpfer besonders der geistlichen Erneuerung der Kirche, hatte sich schon früh (1916) auch für eine grundlegende Bodenreform eingesetzt.⁵⁹ Überhaupt bewies sein intensives Bemühen um die Verbesserung der sozialen Lage der Arbeiterschaft, die Förderung der karitativen Frauenorganisationen sowie seine politische Arbeit sein von der Nachfolge Christi geleitetes Engagement zu einer sozialen Erneuerung der ganzen Gesellschaft.⁶⁰

Insgesamt läßt sich festhalten: Die ungarische Kirche erlebte in den zwanziger und dreißiger Jahren eine Erneuerung, „die sich in der Vertiefung des religiösen Lebens, in der zunehmenden Aktivität katholischer Geistlicher und Laien und in einer neuen Blütezeit der katholischen Vereine, Organisationen und des kirchlichen Pressewesens manifestierte.“⁶¹

Auch das Wirken des einzigen Priesters in der Regierung, József Vass, darf nicht übergangen werden. Ähnlich wie Heinrich Brauns im Deutschen Reich leitete er von 1922–1930 das Volkswohlfahrts- und Arbeitsministerium. „Es ist ihm gelungen, die unsagbare Not der Nachkriegsjahre mit Hilfe einer modernen sozialen Gesetzgebung zu lindern und den Schutz der Arbeiter auch gesetzlich zu verankern.“⁶²

2. Die diplomatischen Beziehungen des Ungarischen Königreiches zum Heiligen Stuhle

Nach der Unterzeichnung des Trianoner Friedensvertrages, aber noch vor dessen Ratifizierung wurden nun – u. a. auch mit Hilfe des Primas – diplomatische Beziehungen zum Hl. Stuhl aufgenommen. Wie schon die Volksrepublik, so versuchte nun die Führung des Königreiches, durch Beziehungen zum Hl. Stuhl aus der internationalen Isolation herauszutreten.⁶³ Am 10. August 1920 wurde Lorenzo Schioppa zum Apostolischen Nuntius ernannt⁶⁴ und überreich-

---

58 Sándor Balogh, Die Stellung der Intelligenz in Ungarn während des Horthy-Regimes (1919–1944) = Martin-Luther-Universität–Hallesche Universitätsreden, hg. v. Rektor der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle-Wittenberg 1967, S.25.

59 vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69 f.; Dok. 23

60 vgl. zur Person Prohászka: Dok. 21 u. 23; Adriányi, ebd., S.67–71; Antal Meszlényi, Magyar szentek és szentéletű magyarok = Gabriel Adriányi (Ed.), Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, V., München 1976, Art.: Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök, S.168–183; über Tóth: vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.73 f.; über Bangha: vgl. ebd., S.71 ff.; Jakob Overmans, Ungarn als Vorbild im Kampf um die Presse: Stimmen der Zeit 96 (1919), 182 ff.

61 Gyula Borbándi, Geistige Bewegungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 131–147, S.138; „Der ungarische Staat des Dualismus hat in mehr als 50 Jahren weniger für die Errichtung von Volksschulen ausgegeben als Trianon-Ungarn in einem Jahrzehnt.“ Bogyay, S.166.

62 Adriányi, Fünfzig Jahre, S.76.

63 vgl. Csizmadia, S.46 f.

te am 6. Oktober sein Beglaubigungsschreiben.⁶⁵ Am 26. Juli überreichte Graf József Somssich dem Papst sein Beglaubigungsschreiben als a.o. Gesandter und bevollmächtigter Minister.⁶⁶

3. Die Auseinandersetzungen um die Frotgeltung des Oberpatronatsrechtes⁶⁷

Da seitens der Räterepublik nicht einmal ein Anspruch auf Einmischung in die inneren Angelegenheiten der Kirche erhoben wurde, konnte nach dem Tod Graf Csákys, des Bischofs von Waitzen, die Neubesetzung nach dem Grundsatz des can. 329 § 2 CIC⁶⁸ erfolgen. So wurde von Rom der Wesprimer Domherr István Hanauer ernannt. Da aber seine Bischofsweihe erst später stattfinden konnte, meinte die Regierung Friedrich, noch ihren Einfluß geltend machen zu können. Jedoch erklärte der Wiener Nuntius die Verpflichtungen aus dem Konkordat für nach dem Sturz der Habsburger Monarchie nicht mehr bestehend. .

Also hielt der Nuntius bis zum Sturz der Monarchie Art. XIX des österreichischen Konkordates von 1855 für das Ernennungsrecht des ungarischen Staatsoberhauptes für maßgeblich.⁶⁹

Tatsächlich ist ja weder die Kündigung von ungarischer noch die von österreichischer Seite vom Hl. Stuhl jemals akzeptiert worden.⁷⁰ Nach dem Grundsatz „pacta sunt servanda“, also im Interesse der Rechtssicherheit, blieb damit das Konkordat in Geltung, ungeachtet der Tatsache, daß die Bestimmungen angesichts des Widerstandes sowohl des ungrischen Episkopates als auch der Regierung nicht durchsetzbar waren. Zur Zeit des Konkordatsabschlusses war nun einmal die Wiener Zentralregierung auch für die Verwaltung der vorher und später wieder selbständigen ungarischen Reichshälfte zuständig und also auch vertretungsberechtigt. Der Hl. Stuhl hatte auch bona fide in bezug auf die Vertretungsbefugnis Rauschers für die gesamte Habsburg-Monarchie gehandelt.⁷¹ Da sich das Königreich Ungarn nach dem Ausgleich auch nicht als

---

64 vgl. Giuseppe de Marchi, *Le Nunziature Apostoliche dal 1900 al 1956* = *Sussidi Eruditi* 13, Roma 1957, S.255.

65 vgl. Lama, S.109

66 vgl. ebd.; „Envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire“ („követ“). Die verschiedentlich bei Csizmadia z.B. S.82, auftauchende Bezeichnung „Botschaft(er)“ (ung.: „nagykövet“) ist offenbar falsch. Dem Autor hätte der Unterschied zwischen diplomatischen Vertretungen erster und zweiter Klasse bekannt sein müssen. – Obwohl das Privileg, Botschaften zu unterhalten, nach dem Weltkrieg nicht mehr nur den Großmächten vorbehalten war, eröffnete die ungarische Regierung nur eine Gesandtschaft. Immerhin entsandte der Hl. Stuhl nicht nur einen Internuntius!

67 In der historischen Darstellung stütze ich mich hauptsächlich auf Csizmadia, S.74–138.

68 „Eos (Episcopos) libere nominat Romanus Pontifex.“

69 „Majestas Sua Caesarea in seligendis Episcopis, quos vigore privilegii Apostolici a Serenissimis Antecessoribus Suis ad Ipsam devoluti a Sancta Sede canonice instituendos praesentat seu nominat, imposterum quoque Antistitum imprimis comprovincialium consilio utetur.“

70 vgl. die Begründung des österreichischen Kultusministers Stremayr für die Kündigung am 30. Juli 1870, daß „der Kompassizient ein anderer geworden sei“ nach dem Konzilsbeschuß „De vi et ratione primatus Romani Pontificis“: Willibald M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. III, Wien-München 1959, S.108; vgl. auch oben, S.6.

71 „As a matter of course, the norms of a concordat become effective on the part of the State

völlig neues Rechtssubjekt betrachtete, sondern lediglich die Gesetzgebung in der Zeit des Absolutismus (1849–1867) für verfassungswidrig erklärte – was eine bloß innere Angelegenheit ist, – mußte es die Verpflichtungen nach außen übernehmen.

Exkurs: Zur Fortgeltung des Konkordates von 1855

Die Erklärung des Nuntius vom 1. Oktober 1919,⁷² die Verpflichtungen aus dem Konkordat nach dem Sturz der Monarchie (was wohl kausal zu verstehen ist) nun seitens des Hl. Stuhles nicht übernehmen zu wollen, muß als nicht haltbar bezeichnet werden. Zwar leitete die Regierung Friedrich ihr Mitspracherecht vom traditionellen königlichen Oberpatronatsrecht ab, es stand ihr aber jedenfalls aufgrund des Konkordates zu. Wenn Konkordate, wie alle völkerrechtlichen Verträge zwischen Völkerrechtssubjekten (Staaten, Hl. Stuhl) geschlossen werden, ist die Änderung der Staatsform für die Fortgeltung des Vertrages belanglos.

„Worauf es aber ankommt, ist die Frage, ob der Heilige Stuhl mit der Nation oder mit deren Staatsautorität (ein Konkordat) abschließt. Schließt er mit der Nation ab, dann mag sich die Regierung, die Staatsform, die die Nation nur vertritt, ändern. Die Nation bleibt, also auch das Konkordat. Aber anders liegt der Fall, wenn das Konkordat einen Vertrag mit den beiden Autoritäten, der kirchlichen und der staatlichen, darstellt. Die letztere Auffassung dürfte vielleicht in dem besondern Charakter der Konkordate, in ihrem Inhalt, eine Stütze finden.“⁷³ Leiber fragt: Ist der Wechsel der Staatsform auch gleichgültig „für konkordatäre Abmachungen, in denen – man denke an die Besetzung der Bischofsstühle – die Kirche der staatlichen Autorität eine Einmischung in wesentlichste innerkirchliche Angelegenheiten zusichert?“⁷⁴

Nun war der Hl. Stuhl „mit Kardinalstaatssekretär Pietro Gasparri an der Spitze längst der Überzeugung, daß das Nominations- und Präsentationsrecht trotz der etwaigen guten Absichten der Regierungen als eine sachliche Inkompetenz bürgerlicher Institutionen sich auf Kirche und Volk stets schädlich ausgewirkt habe.“⁷⁵ Ihm kam die bedeutenden Umwälzungen in der Folge des ersten Weltkrieges sehr gelegen, um das vereinheitlichende Recht des CIC einzuführen. Trotzdem gilt: Was die Frage der Endigung von Konkordaten anlangt, so gelten auch hier die allgemeinen Regeln des Völkerrechts. Ein Endigungsgrund ist der Untergang des staatlichen Vertragspartners. „Da die Konkordate keine radizierten Verträge sind, verliert das Konkordat jedenfalls auf dem zedierten oder rechtmäßig annektierten Teilgebiet seine Gültigkeit.“⁷⁶ Was den Reststaat betrifft, so wird kirchlicherseits oft auf die Allokution

---

when ratified and promulgated in accordance with the particular constitutional and legislative requirements of the civil authority...” Ders., *Reflections on the Nature and Status of Concordats*: *The Jurist* 7 (1947), 10–44, S.24.

72 Brief des Nuntius an Primas Csernoch: Csizmadia, S.75.

73 Robert Leiber, *Zur Konkordatsfrage*: *Stimmen der Zeit* 113 (1927,2), 401–21, S.409.

74 Ebd.

75 Gabriel Andriányi, *Der Ungarische Episkopat nach dem Zweiten Weltkrieg*: Ders. (Hg.), *Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas*, München 1979, 107–129, S.109.

tion des Papstes Benedikt XV. verwiesen, die dieser am 21. November 1921 im Geheimen Konsistorium hielt.⁷⁷ Plöchl stellt fest, „daß diese päpstliche Ansprache keine Erklärung objektiver und allgemeiner Geltung darstellt. Sie hatte ein ganz bestimmtes Ereignis vor Augen, nämlich die großen politischen und staatlichen Umwälzungen, die eine Folge des ersten Weltkrieges waren. Die Allokution betraf also daher einen bestimmten Anlaß ... Außerdem hätten einige Staaten eine derartige Veränderung erfahren, daß sie mit jener juristischen Person, mit der seinerzeit der Apostolische Stuhl ein Konkordat abgeschlossen hat, nicht mehr ident seien. Daher hätten alle derartigen *pacta et conventa* ihre Rechtskraft verloren ... Es handelte sich tatsächlich in erster Linie um jene Privilegien, die den monarchischen Herrschern persönliche Rechte einräumten, vor allem um das sogenannte Ernennungsrecht. So hatte der österreichische Kaiser ein sehr weitgehendes Ernennungsrecht ... Es war aber ein höchstpersönliches Recht seiner ganzen Entstehungsgeschichte nach. Ein Übergang auf das neue republikanische Staatsoberhaupt Österreichs kam nicht in Frage ... Das war die Situation, aus der diese Allokution entstanden ist... Man wird bei Betrachtung der Fundamentalregeln, die der Allokution zugrunde liegen, nichts finden, was nicht im allgemeinen völkerrechtlichen Vertragswesen sowohl in Lehre als auch in Praxis anerkannt ist.“⁷⁸ Plöchl argumentiert, daß insofern höchstpersönliche Privilegien in den Konkordaten erteilt wurden, diese verständlicherweise nicht auf andere übergehen konnten. Die Geltendmachung der *clausula rebus sic stantibus* mit der Folge, daß die betreffenden Konkordate *vim iam omnem* amiserint, erscheint aber zweifelhaft. Es handelt sich nämlich bei der hier einschlägigen Alternative der Allokution um „interne Vorgänge eines Staates, die nicht geeignet sind, auf völkerrechtlicher Ebene irgendwelche Rückwirkungen bzgl. vertraglicher Verpflichtungen zu haben.“⁷⁹

Die Schlußfolgerung des Papstes ist daher wohl eher als Ausdruck des Kündigungswillens zu verstehen.

Durch Gesetzesartikel I von 1920 wurde das Ungarische Königreich (Magyar Királyság) als unabhängiger Staat wiedergegründet. Zwar wurden alle Gesetze der Volksrepublik und der Räterepublik schlicht für ungültig erklärt,⁸⁰ jedoch war aus der Übernahme des alten Staatsnamens sowie der

76 Willibald M. Plöchl, Abschluß und Auflösung von Konkordaten, Die Rechtslage beim österreichischen Konkordat: ÖAKR 8 (1957), 3–24, 10.

77 „Item Civitates nonnullas videmus ex hac tanta conversione rerum funditus novatas extitisse, adeo ut quae nunc est, non illa ipsa possit haberi moralis, ut aiunt. (!) persona, quacum Apostolica Sedes olim convenerat. Ex quo illud naturā consequitur, ut etiam *pacta et conventa*, quae inter Apostolicam Sedem et eas Civitates antehac intercesserant, *vim iam suam omnem amiserint*.“ AAS 13 (1921), S.521 f.

78 Plöchl, Abschluß, S.11 f.; vgl. auch May, der die Argumentation Papst Benedikts fraglos mitvollzieht: Georg May, Die Konkordatspolitik des Heiligen Stuhls von 1918 bis 1974: Gabriel Adriányi u.a., Die Weltkirche im 20. Jahrhundert = Hubert Jedin, Konrad Repgen (Hg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. VII., Freiburg-Basel-Wien 1979, 179–229, S.183 f.

79 Heribert Franz Köck, Die völkerrechtliche Stellung des Heiligen Stuhls, Berlin 1975, S.345, Anm. 145 m.w.N.; Köck hält den Ansatz Plöchls für akzeptabel.

80 vgl. Macartney, I, S.25.

Offenhaltung der Königsfrage zu entnehmen, daß das neue Königreich sich für Rechtsnachfolger des alten Reiches (vor 1918), wenn nicht sogar für identisch mit diesem hielt. Für die Fortgeltung der internationalen Verpflichtungen gilt dann das oben Gesagte: Es hat sie zu übernehmen.

Da nun aber der Papst seinerseits den Kündigungswillen erklärte und die Regierung an einer Fortgeltung des Konkordates offenbar nicht interessiert war, sondern vielmehr auf das alte Oberpatronatsrecht pochte, kann dies wohl als stillschweigende Kündigung angesehen werden.

Bleibt also jetzt nur noch die Frage nach dem Übergang des königlichen Oberpatronatsrechtes zu klären.

a. Die Ernennung des Erzbischofs von Kalocsa-Bács und des Bischofs von Fünfkirchen

Von Lama meinte 1925, „daß mit dem Aufhören der effektiven Herrschaft des habsburgischen Königshauses die diesem vom Hl. Stuhle verliehenen Vorrechte ruhen und daher der reguläre, vom Kirchenrechte vorgesehene Zustand besteht; sie /sie ungarische Regierung (Vf.)/ konstiruiert sich einen automatischen Fortbestand eines Rechtes, das nicht der Monarchie als solcher, sondern der Dynastie verliehen war.“⁸¹ Letztere Behauptung ist sehr zweifelhaft, und die Quellen geben dafür nichts her; im Gegenteil: Wenn sich das Privileg letztlich von der Bulle Sylvesters an den hl. Stephan herleitet, was ja auch – wie wir sahen – höchst fragwürdig ist, so ist diese These als unhaltbar zu bezeichnen.

Im übrigen betrachtete die Regierung die Rechte, die schon 1848 nach GA 3 v. 1848 § 6 in die Zuständigkeit der Ministerien verwiesen worden waren, was stillschweigend vom Hl. Stuhl geduldet worden war, als weiterhin ihr zustehend. Auch der Episkopat hatte kein besonderes Interesse an der Abschaffung dieser Befugnisse.⁸² Bezüglich Maßnahmen, die früher nicht von der Regierung, sondern vom König ohne Mitwirkung des Hl. Stuhls getroffen worden waren (z.B. Vergabe der Domherrenwürden), wurde beschlossen, diese nun nach dem kanonischen Recht vorzunehmen, jedoch nach Fühlungnahme mit dem Kultusminister. Der Hl. Stuhl billigte diese Vereinbarung, schränkte aber ein, daß der Kultusminister lediglich einen politischen Einwand gegen den Kandidaten erheben könne.⁸³

Was die Ernennung der Bischöfe anging, so bestand die Regierung nach wie vor auf einem Mitbestimmungsrecht. Sie wollte sich nicht damit abfinden, daß das Recht der untergeordneten Patronate bestehen geblieben war, weil sie besetzt waren, während das Oberpatronatsrecht ruhte, weil der Inhaber an der

---

81 Lama, S.111

82 vgl. Csizmadia, S.77

83 vgl. ebd., S.78. Die umstrittene Erklärung König Karls IV. vom 25. Januar 1920 („*Libenter iuris patronatus quod nobis circa beneficia ecclesiastica in diversis Austriae-Hungariae locis competit, ex integro renuntiamus.*“ zit.: Csizmadia, S.80) war nur auf seine privaten Patronatsrechte zu beziehen; denn auf das königliche Oberpatronatsrecht konnte er wirklich deshalb nicht verzichten, weil die Ausübung des Rechtes, also auch der Verzicht darauf, nach GA 3 v. 1848 an die Zustimmung der Regierung gebunden war. Vgl. hierzu: Csizmadia, S.80 ff.

Amtsausübung gehindert war. Nun hatte ja Papst Benedikt in seiner Allokution vom 21. November 1921 die Konkordate als „res inter alios acta“ für ungültig erklärt, resp. gekündigt. Wenn nun schon diese völkerrechtlichen zweiseitigen Bindungen aufgehoben werden sollten, um wieviel mehr dann die Privilegien, die vom Hl. Stuhl – einseitig aus freien Stücken vergeben worden waren.⁸⁴

Die Regierung versuchte ihrerseits, diesem Standpunkt Rechnung zu tragen, da sie ja auch selbst auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes verzichtet hatte, wollte aber beim Hl. Stuhl erreichen, daß vor der Ernennung der Diözesanbischöfe mit ihr verhandelt und sie über die Ernennung auch amtlich verständigt würde. Die Verhandlungen erhielten unwillkommene Aktualität durch den Tod des Erzbischofs von Kalocsa-Bács, Árpád Leopold Várady, am 18. Februar 1923. Die Regierung wollte sich auf den Vorschlag von ihr genehmen Personen beschränken.⁸⁵ Ihr Kandidat war offensichtlich Bischof Ottokár Prohászka von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár). Dessen Stuhl sollte der Minister József Vass einnehmen. Der Primas unterstützte beide Kandidaturen, jedoch wurde recht bald deutlich, daß der Papst von Prohászkas Kandidatur nicht begeistert war, da drei seiner Werke⁸⁶ während seiner bischöflichen Tätigkeit auf den Index gesetzt worden waren. Zwar hatte sich Prohászka seinerzeit sofort der (ungerechten, wahrscheinlich durch Intrigen der Jesuiten verursachten⁸⁷) Entscheidung gefügt; trotzdem sprach es jetzt gegen ihn.

Da es sich um die erste Sedisvakanz nach dem Friedensvertrag handelte, kamen auch die Bischöfe ins Gespräch, die infolge der Gebietsabtretungen von den annektierenden Staaten ausgewiesen worden waren. Jedoch waren sich die Regierung und der Primas einig, daß es nicht sinnvoll sei, hier einen Präzedenzfall zu schaffen, um den Bischöfen, die noch unter schweren Bedingungen auf ihren Sitzen ausharrten, das Verlassen ihrer Bistümer nicht zu schmackhaft zu machen.

Gesandter Somssich wurde beauftragt mitzuteilen, daß sich die Regierung mit einem politischen Vetorecht keineswegs zufriedengeben könne. Hierbei berief man sich auch auf die von anderen Staaten erzielten Einflußrechte.

In Rom wurde bald klar, daß man besonders den Bischof von Fünfkirchen (Pécs), Graf Gyula Zichy, in Betracht zog. Auch Primas Csernoch, mit dem die Regierung zusammenwirkte, und der selbst für Prohászka in Rom eintrat, sah keine Erfolgsaussichten. Er überreichte ein Memorandum, in dem er erklärte, daß die Regierung zwar auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes, nicht aber auf das Recht selbst verzichtet habe, das der Krone und damit der ungarischen Nation nach wie vor zustünde.⁸⁸ – Dies war in der Zwischenzeit von

---

84 „Quae (privilegia) si etiam sollemnibus conventionibus collata a Sede Apostolica revocata sunt, multo magis illa tacite seu per dissimulationem concessa vim amisisse dicenda erunt.“ Szentirmai, S.289.

85 Zum Folgenden vgl. Csizmadia, S.85–113.

86 I.e. Unzulänglichkeit de Intellektualismus in Moral und Religion; Tötender Intellektualismus; Moderner Katholizismus; vgl. Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69.

87 vgl. Csizmadia, S.89; Adriányi, Fünfzig Jahre, S.69, Anm.163.

88 vgl. Csizmadia, S.91 f.; auch zusammenfassende Darstellung: Adriányi, Der ungarische Episkopat, S.109 f.

Kardinalstaatssekretär Gasparri auch mündlich anerkannt worden.⁸⁹ – Csernoch hielt es nicht für richtig, daß der Regierung kein Mitspracherecht bei der Ernennung von Bischöfen eingeräumt würde, da die Bischöfe im Staat auch eine öffentlich-rechtliche Stellung einnehmen und von Staat auch finanziell unterstützt würden. Wenn der Hl. Stuhl nicht zu einem Zugeständnis bereit sei, so bedeute dies die Gefahr der Stärkung derjenigen Kräfte, die an einer radikalen Trennung von Kirche und Staat interessiert seien, was sonst keine Seite wünschen könne.

Gasparri erklärte sich bereit, die Wünsche der Regierung bezüglich der Ernennungen auf diplomatischem Wege zur Kenntnis zu nehmen und darüber Verhandlungen zu führen. Nachdem man die Aussichtslosigkeit der Kandidatur Prohászka's einsah, einigte man sich nun auf Vass, wobei man vorschlug, daß dieser vorher von seinem Ministeramt zurücktreten solle.⁹⁰ Trotzdem wurde seine Ernennung von Rom abgelehnt. Vielmehr wurde als offizieller Kandidat des Hl. Stuhls jetzt Zichy genannt. Die Regierung war über diesen Schritt empört, insbesondere als gleichzeitig schon ein Kandidat (János Mészáros) für Fünfkirchen genannt wurde, worüber noch gar nicht gesprochen worden war. So wurden Zichy und Mészáros ohne Angabe von Gründen abgelehnt. Gasparri zog daraufhin sämtliche Zugeständnisse zurück und antwortete: „Angesichts dessen, daß mangels eines Königs niemand das angebliche (!) Oberpatronatsrecht der Krone Stephans des Heiligen beanspruchen kann, ist es unverständlich, auf welcher Grundlage die ungarische Regierung jetzt in ihrer Stellungnahme darauf pocht, einen Einfluß auf die Wahl der ungarischen Bischöfe zu gewinnen.“⁹¹ Es sei ein Akt des guten Willens gewesen, daß der Gesandte formlos eine Kandidatenliste habe einreichen können und daß der Regierung die Möglichkeit gegeben worden sei, politische, nicht aber weitergehende Bedenken gegen den Kandidaten des Hl. Stuhls geltend zu machen.

Nachdem der Primas Gasparri beschwichtigt hatte, wurde die Ernennung wieder hinausgezögert. Gesandter Somssich wagte daraufhin einen erneuten Vorstoß wegen der Garantie des Fortbestandes des Oberpatronatsrechtes. Gasparri fand sich schließlich bereit, bezüglich des Ernennungsrechtes eine Erklärung abzugeben, „... che la Santa Sede, a suo tempo, se l'Ungheria avrà di nuovo il suo Re Apostolico coronato, è disposta a studiare se e quali diritti competano al Re in tale materia.“⁹²

Als Übergangslösung wurde Zichy im November 1923 zum Apostolischen Administrator von Kalocsa-Bács ernannt, blieb aber zugleich Bischof von Fünfkirchen. Auf Betreiben des Kultusministers ernannte der Hl. Stuhl Vass zum Domdekan von Kalocsa.

---

89 Zu einer schriftlichen Erklärung war Gasparri nicht bereit, um nicht den Eindruck zu erwecken, auf diesem Wege die Restauration der Habsburger Dynastie begünstigen zu wollen.

90 Ähnlich wie beim deutschen Minister Heinrich Brauns wollte der Hl. Stuhl das politische Engagement von Priestern nicht auch mit kirchlicher Promotion honorieren.

91 Brief Gasparri's an Csernoch vom 21. Juni 1923; zit.: Csizmadia, S.99.

92 Brief Gasparri's an Somssich vom Juli 1923; zit.: Csizmadia, S.102. Der Gesandte zeigte sich vom Inhalt der Note nicht befriedigt, darum erhielt er im September eine neue Note, in der die unterstrichenen Worte gestrichen waren.

Nachdem dieser Wunsch (bzw. Bedingung) der Regierung erfüllt war, weigerte sie sich aber weiterhin, die Pfründe von Kalocsa zu übergeben; denn sie wurde ja in der Zwischenzeit vom Kultusministerium verwaltet, was auch dem Primas recht angenehm war. (Zichy war nämlich nicht für gutes Wirtschaften bekannt, und mit dem Kultusminister arbeitete Csernoch gern und gut zusammen.) Die Regierung verlangte nun einen Treueid. „Als treuer Legitimist wollte aber Zichy dem Reichsverweser keinen Treueid leisten“,⁹³ obwohl der Kultusminister erklärte, daß die Eidabnahme seitens der Regierung keine Handlung des Patrons bedeute.⁹⁴ Man einigte sich schließlich auf eine der Eidesformeln, die der Hl. Stuhl schon im 19. Jahrhundert im Verkehr mit anderen Staaten anerkannt hatte.⁹⁵ Diesen Eid leistete Zichy im Mai 1924, woraufhin die Angelegenheit vorerst abgeschlossen war. Im August 1925 fragte der Nuntius Orsenigo⁹⁶ mündlich bei der Regierung an, ob sie gegen eine Ernennung Zichys zum Erzbischof Einwände erhebe. Dies war nicht der Fall, und so wurde er am 31. August ernannt, blieb aber zugleich Apostolischer Administrator von Fünfkirchen.⁹⁷

Der Konflikt war damit vorläufig beigelegt. „Die freundlichen Beziehungen zwischen der Regierung in Budapest und dem Vatikan wurden dadurch ... nicht gestört.“⁹⁸

Es wurde klar, daß mit einer Ernennung Vass' zum Bischof von Fünfkirchen nicht zu rechnen war. Als aber im Februar 1926 wieder János Mészáros als offizieller Kandidat des Hl. Stuhls genannt wurde, berief sich die Regierung auf ihre schon 1923 erhobenen Einwände und legte Veto ein, weigerte sich aber, die politischen Gründe zu nennen. Obwohl das Einspruchsrecht nicht anerkannt wurde, zog der Hl. Stuhl daraufhin den Kandidaten zurück und gab als neuen Kandidaten Ferenc Virág bekannt, der nach der Zustimmung der Regierung am 27. März⁹⁹ ernannt wurde.

b. Die „intesa semplice“ und die Ernennung des Bischofs von Stuhlweißenburg

Der kirchenrechtliche Berater bei der ungarischen Gesandtschaft, P. Jusztinián Serédi OSB, erreichte im November 1926 in einem Gespräch mit Gaspari dessen Zugeständnis an die Regierung, die Namen ihrer Kandidaten in nicht

---

93 Csizmadia, S.108.

94 Schmidlin hielt dies anscheinend für den eigentlichen Kern des Problems: „Freilich bedurfte das Land sehr der Verständigung ... wegen des Zwistes über die Besetzungsfrage, da die Regierung die alte Nominationsweise und Treueidformel beanspruchte, Rom aber von einem Übergang der habsburgischen Patronatsrechte an den Reststaat nichts wissen wollte und auf einem kirchlichen Bischofseid bestand, wie es namentlich bei Ernennung des Bischofs Zichy von Fünfkirchen zum Administrator von Kalocza zum Ausdruck kam.“ Josef Schmidlin, Papstgeschichte der neuesten Zeit, Bd. 4, München 1939, S.129 f.

95 Es war der Eidestext für Haiti.

96 Csizmadia, S.111, nennt Schioppa. Dieser war ab 3. Mai aber schon Internuntius in den Niederlanden. Am 2. Juni war Erzbischof Cesare Orsenigo zum Nuntius ernannt worden. Vgl. de Marchi, S.255.

97 vgl. AAS 17 (1925), S.508.

98 Staber, S.201.

99 vgl. AAS 18 (1926), S.132.

amtlicher Form über die Nuntiatur oder die Gesandtschaft mitzuteilen; außerdem sei der Hl. Stuhl bereit, die Regierung über politische Einwände gegen seinen Kandidaten zu befragen.¹⁰⁰ Klebelsberg sprach im März 1927 noch einmal mit Gasparri, um eine endgültige Zusage zu bekommen; am 24. März willigte dieser ein, daß der Hl. Stuhl vor der Ernennung vertrauliche Gespräche mit der Regierung führen werde. „Das größte Ergebnis war jedoch, daß der Staatssekretär das Recht der Regierung anerkannte, gegen die Kandidaten des Vatikans (!) nicht nur politische, sondern auch anders geartete Einwände erheben zu dürfen.“¹⁰¹

Diese Regelung fand nun erstmals Anwendung nach dem plötzlichen Tod von Bischof Ottokár Prohászka am 2. April 1927.¹⁰² Am 5. Mai verständigte der Hl. Stuhl die Regierung, daß sein Kandidat der Budapester Pfarrer Lajos (Aloisius) Shvoy sei. Die Regierung hatte keine Einwände, so erfolgte die Ernennung am 20. Juni.¹⁰³

Da es offenbar zu Schwierigkeiten in der Auslegung der Vereinbarung kam, teilte Gasparri dem ungarischen Gesandten Elek Verseghi Nagy¹⁰⁴ am 10. Mai noch einmal den Standpunkt des Hl. Stuhles mit. Diese Note bezeichnete der Hl. Stuhl als „*intesa semplice*“ (einfaches Einverständnis). Darin billigte er der ungarischen Regierung das Recht zu, „binnen drei Monaten nach Erledigung eines Bischofssitzes Kandidaten vorzuschlagen, ohne daß jedoch der Heilige Stuhl daran gebunden sei. Im Fall wo das Staatssekretariat einen Geistlichen nominieren wollte, dessen Name in der von der Regierung proponierten Liste nicht enthalten war, wurde die ungarische Regierung vorerst vertraulich befragt, ob dem Anwärter gegenüber Einwände politischer Natur bestünden.“¹⁰⁵

„Außer politischen Gründen kann die Regierung auch gewichtige private ... Gegenargumente ... mitteilen.“ Der Hl. Stuhl behält sich das Recht vor, „diese und ähnliche Gründe zu prüfen und zu bewerten.“¹⁰⁶

Auf Anraten des Primas akzeptierte die Regierung diese Note, obwohl sie nach ungarischer Auffassung eine gewisse Einschränkung der am 24. März vereinbarten Rechte bedeutete.¹⁰⁷

Die *intesa semplice* wurde später (am 13. Juli 1935) durch ein mündliches Zugeständnis des Kardinalstaatssekretärs Eugenio Pacelli auch auf die vier Vertreter der großen Orden im Oberhaus ausgedehnt: auf den Erzabt von St.

---

100 vgl. Brief Serédis an Klebelsberg vom 20. November 1926; zit.: Csizmadia, S.114 f.

101 Csizmadia, S.116.

102 vgl. Dok. 23.

103 vgl. AAS 19 (1927), S.240.

104 So bei Csizmadia, S.119. Nach Szentirmai, Weltkirchenrecht (s.u.Anm.105), S.270, Anm.10, war der Gesandte György von Barcza.

105 Alexander Szentirmai, Weltkirchenrecht und ungarisches Partikularkirchenrecht im Lebenswerk des Kardinals Serédi: ÖAKR 8 (1957), 268–273, S.270, Anm.10.

106 Gasparri's Note an den ungarischen Gesandten vom 10. Mai 1927; zit.: Csizmadia, S.118 f. – Dort findet sich auch der vollständige Text der *intesa semplice*.

107 Es ist schleierhaft, wie Stehle den Inhalt der int. sempl. so darstellen kann, daß sich der Staat ein weitgehendes, auf königliches Patronat zurückgehendes Vorschlagsrecht gesichert habe. „der Papst hatte damals nur aus der Regierungsnamensliste auswählen dürfen“. Im Textzusammenhang soll dies die „*intesa pratica*“ von 1964 relativieren und rechtfertigen. Hansjakob Stehle, Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975, München-Zürich 1975, S.349.

Martinsberg (Pannonhalma, OSB), den Abt von Zirc (OCist), den Propst von Csorna (OPraem) und den Provinzial der Piaristen.¹⁰⁸

c. Die Ernennung des Primas

Am 25. Juli 1927 starb Fürstprimas János Kardinal Csernoch.¹⁰⁹

Damit wurde das höchste kirchliche Amt des Landes vakant.

Die Regierung wollte eine provisorische Lösung und schlug daher den 76-jährigen Erzbischof von Erlau (Eger), Lajos Szmrecsányi, vor. Als das päpstliche Staatssekretariat nach den Ferien wieder arbeitsfähig war und nachdem man beim Nuntius Erkundigungen eingezogen hatte, wurde vom Staatssekretariat P. Jusztinián Serédi als sein Kandidat genannt. Am 12. Oktober überreichte der Nuntius der Regierung die entsprechende Note und bat, etwaige Bedenken mitzuteilen. Die Regierung gab in ihrer Antwort ihrem Zweifel Ausdruck, ob der Kandidat über die für dieses Amt notwendigen politischen Erfahrungen verfüge. Man brachte statt dessen den Bischof von Csanád, Gyula Glattfelder ins Gespräch. Ein politischer Einwand kam deshalb nicht in Frage, da Serédi ja bis dato schon eine staatliche Vertrauensstellung innegehabt hatte. Gasparri kam der Regierung diplomatisch geschickt so weit entgegen, Serédi vorläufig nur zum Apostolischen Vikar von Gran (Esztergom) einsetzen zu wollen. Hierauf hatte die Regierung gemäß der *intesa semplice* keinen Einfluß. Die Regierung war aber auch an einer raschen Besetzung der Primatialwürde interessiert, was eine Apostolische Administration nicht gewährleistet hätte. Sie hielt aber an ihren Bedenken gegen Serédi fest. Gasparri dagegen brachte weiter beste Argumente für ihn, und am 29. November überreichte der Nuntius der Regierung die Note über die päpstliche Ernennung Serédis zum Erzbischof von Gran.

Für die Regierung kam dieses *fait accompli* sehr überraschend, und sie versuchte noch, einen Aufschub zu erwirken. Jedoch war die Veröffentlichung nicht mehr aufzuhalten: Am 1. Dezember stand es in allen Zeitungen.¹¹⁰ Der Mißerfolg der Regierung blieb auch der Presse nicht verborgen, wobei die katholischen Blätter bemühte waren, die Bevölkerung für die römische Entscheidung zu begeistern. Es gab tatsächlich in der Öffentlichkeit Vorwürfe, daß sie Regierung von dem Oberpatronatsrecht nicht den notwendigen Gebrauch gemacht habe. Die Reaktion war deswegen so gespalten, weil man überwiegend die Art der Ernennung, nicht aber die Person Serédis selbst kritisierte; im Gegenteil: Nach Serédis Erklärung, sich in seinem neuen Amt für die Interessen des Landes einsetzen zu wollen, hoffte auch Ministerpräsident Graf István Bethlen auf gute Zusammenarbeit. Die innenpolitische Unruhe suchte man Rom gegenüber zu nutzen, da auch der Hl. Stuhl an einer Destabilisierung der Regierung nicht interessiert sein konnte. Auch Serédi wurde die Notwendigkeit konstruktiver Kooperation klargemacht. Bei Gasparri versuchte man „zur Entschädigung“ wiederum, eine kirchliche Würde für Minister

---

108 vgl. *Csizmadia*, S.124 f.

109 vgl. Dok. 25 u. 26.

110 vgl. Dok. 27 u. 28.

Vass zu erreichen.¹¹¹ Es gelang aber auch diesmal nicht. Ebenso war der Versuch erfolglos, eine Ergänzung der *intesa semplice* zu erwirken, um eine Wiederholung einer derartigen Ernennung zu verhindern.¹¹²

4. Die Entwicklung unter Primas Serédi

Der ungarische Gesandte György von Barcza hatte die Motivation des Hl. Stuhles durchaus richtig erkannt, daß er die höheren Würden nur an solche Männer vergeben wolle, „von denen er im vornherein weiß, daß sie auf der Grundlage der strengsten kirchlichen Disziplin und des Gehorsams stehen und als unbeugsame Vertreter des Willens des Heiligen Stuhles und der Bestimmungen des kanonischen Rechts wirken werden.“¹¹³

Tatsächlich gelang es Serédi, die Primatialwürde mit neuem Leben zu erfüllen. Dafür hatte schon seine vorherige Arbeit am Codex Juris Canonici beigetragen. „Daß die in der Universalkirche heutzutage alleinstehenden Vorrechte des ungarischen Primas auch nach dem CIC. aufrechterhalten, ja vermehrt wurden, ist einer der wichtigsten Verdienste Serédis. Er hat mit der Tatsache Ernst gemacht, daß er über die Bischöfe des Landes eine reelle Jurisdiktion besitze. Sowohl dem Heiligen Stuhl als auch der ungarischen Regierung gegenüber hat er das entscheidende Wort bei den der Nominierung der Diözesanbischöfe vorausgehenden Verhandlungen und Informativprozessen gesprochen.“¹¹⁴

In einem „fast noch jugendlich zu nennenden Alter“¹¹⁵ gelang es Serédi, seine Position zu festigen. Das Vertrauen des Hl. Stuhls führte dazu, daß die Regierung nicht imstande war, „jemanden ohne den Primas oder wider seinen Willen ernennen zu lassen.“¹¹⁶ Sie war also diesbezüglich auf ein gutes Verhältnis zum Primas angewiesen, der seinerseits „sehr darauf achtete, daß der Einfluß der katholischen Kirche in Ungarn weiterhin dominierte – und zwar ungeachtet der Tatsache, daß Ungarns Staatsoberhaupt der reformierten Kirche angehörte. Serédi trat auch für die Beibehaltung der konservativen Gesellschaftsordnung mit allen seinen Begleiterscheinungen in Ungarn ein. In

---

111 Als Weihbischof cum iure successionis in Raab (Győr)

112 Die Darstellung Lamas erscheint doch zu oberflächlich: „die Besetzung des Graner Primatialstuhles nach dem Tode Kardinal Czernochs durch den Benediktiner P. Seredi vollzog sich nicht nur reibungslos, sondern in gutem Einvernehmen.“ Friedrich Ritter von Lama, Papst Pius XI., Sein Leben und Wirken, 2.Aufl., Augsburg 1930, S.170. Zum Person Serédis sowie zur Auseinandersetzung um das Ernennungsverfahren vgl. Dok. 28, 30, 31, 32; zur Kardinalserhebung: vgl. AAS 19 (1927), S.439; zur Bischofsernennung: vgl. ebd., S.441.

113 Bericht Barczas an das Außenministerium vom 5. Dezember 1927; zit.: Csizmadia, S.138.

114 Szentirmai, Weltkirchenrecht, S.270. Vgl. auch Ders., The Primate of Hungary: The Jurist 21 (Jan – Oct 1961), 27–46. „... most of the manuals and commentaries made by canon 271 (nisi iure particulari de aliquibus aliud constet) applies to the metropolitan of Esztergom ... as primate of Hungary, leaving to him his specialis iurisdictio.“ S.27; „By customary law it has been a prerogative of the Hungarian primate to exercise a deciding influence in appointing the bishops of the country. The suffragans of the other metropolitan have also been consecrated by the primate.“ S.44.

115 Dok. 32.

116 Brief Barczas an den Gesandten Graf Sándor Khuen-Héderváry vom 17. November 1933; zit.: Csizmadia, S.149.

keinem Fall durfte die Frage einer Agrarreform – auch aus dem progressiven katholischen Lager! – angedeutet werden, da ja die katholische Kirche eine der größten Großgrundbesitzer im Königreich war.“¹¹⁷

Da Serédi in der Königsfrage sowie bezüglich der gegenseitigen Beziehungen der Konfessionen dem Gesandten Barcza gegenüber „beruhigende“ Erklärungen abgegeben hatte,¹¹⁸ wurde auch das Verhältnis zum Reichsverweser entspannt.¹¹⁹

„Insbesondere das St. Emmerich-Jahr und der Budapester Eucharistische Kongreß im Jahre 1938 trugen zur Vertiefung der Beziehungen zwischen den ungarischen Regierungskreisen und nicht zuletzt zwischen Horthy und dem päpstlichen Legat, dem Kardinal-Staatssekretär Pacelli, dem späteren Papst Pius XII., bei.“¹²⁰

Csizmadia gibt zu, daß sie Regierung mit Serédi einen Primas erhielt, „mit dessen Einverständnis sie in vielen Fällen die Ernennung ihrer Kandidaten durchsetzen konnte.“¹²¹ Praktisch „wurden die Bischöfe ... durch die Regierungen bestellt.“¹²²

5. Der Widerstand gegen die Gründung einer Horthy-Dynastie

„Diese enge Zusammenarbeit zwischen Kirche und Staat bedeutete freilich nicht, daß die Kirche sich blindlings politischen Fehlentscheidungen unterworfen hätte ...“¹²³ Als 1941 deutlich wurde, daß der alternde Horthy seinen Nachfolger selbst bestimmen wollte, und zwar aus dem Kreise seiner eigenen Familie, stellte Serédi sich diesem Ansinnen entgegen. Er verdankte dieses Einflußrecht der historischen Verfassung, wodurch „Ministerpräsident und Parlament, die Präjudizierung der Wahl des Nachfolgers des Reichsverwesers dank der Interventionen des Kardinal-Fürstprimas Serédi, des ersten Bannerträgers der Nation, den Horthy, nach altem Rechtsbrauch auf seinen Wunsch unverzüglich empfangen mußte, vereiteln konnten.“¹²⁴ Serédi gelang es,

---

117 Peter Gosztony, Die handelnden Persönlichkeiten von Staat, Kirche und Armee 1919–1939: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 59–71, S.68.

118 vgl. Csizmadia, S.135.

119 „Het contact tussen de gereformeerde rijksregent en de katholieke kerk was na het overlijden van de Habsburgsgezinde kardinaal Csernoch en sinds de inauguratie van dr. Jusztinián Serédi beter geworden; Horthy luisterde graag naar de adviezen van de nieuwe kardinaal bij de meest delicate politieke vraagstukken.“ László Lajos Sándor Bartalits, Hongarije en de Ansluß 1918–1938, Ungarn und der Ansluß 1918–1938 mit einer deutschen und ungarischen Zusammenfassung, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Tilburg 1968, S.354, Anm.92. Vgl. auch Macartney, I, S.221, Anm.1: „It is noteworthy that since 1936 the Regent had begun to include Cardinal Serédi, the Prince Primate, among his political advisers on important problems.“

120 Csizmadia, S.63 f. Dessen Versuch, daraus eine Anlehnung der ungarischen katholischen Kirche an den italienischen Faschismus abzuleiten, ist jedoch sehr abenteuerlich! Zu den St.-Emmerich-Feiern vgl. Dok. 33–38.

121 Csizmadia, S.165.

122 Adriányi, Der ungarische Episkopat, S.110. Hier findet sich auch (S.110 ff.) eine Auflistung der jeweils durchgesetzten Kandidaten.

123 Adriányi, Fünfzig Jahre, S.66

124 Radvánszky, S.199.

Horthy scheinbar entgegenzukommen durch den Vorschlag der Einsetzung eines Stellvertreters.¹²⁵

Sicher war ein Grund für den Widerstand die Tatsache, daß Horthy Kalviner war, aber es zeigte sich hier doch auch die konservative monarchistische Grundhaltung. „Als Horthy Ende Oktober 1921 den damaligen Primas des Landes, den greisen Kardinal Csernoch, nach Tihany zum gefangenen König sandte, damit er den Herrscher zum Thronverzicht überrede, versprach Csernoch dem König, daß er die Krone des heiligen Stephan niemals auf das Haupt eines anderen Herrschers setzen werde. Diesem Versprechen blieb auch Csernochs Nachfolger treu.“¹²⁶

E. WÜRDIGUNG UND AUSBLICK

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß das Verhältnis zwischen ungarischem Staat und Episkopat im allgemeinen harmonisch verlief, wenn es auch nicht frei von Spannungen war. Daß die Regierung die vermögensrechtlichen Befugnisse des Oberpatronatsrechtes übernahm, wurde allgemein akzeptiert. Hingegen war die Ernennung der Bischöfe sehr umstritten. Während der Hl. Stuhl – wie überall – bestrebt war, die Regelungen des gerade promulgierten Codex Juris Canonici mit seiner zentralistischen Tendenz durchzusetzen, lag der Regierung des Königreiches an der Aufrechterhaltung der dem Apostolischen König übertragenen Privilegien. Diese Privilegien waren in der Tat höher als diejenigen anderer Herrscher, wenn auch das freie Nominationsrecht nie unumstritten war und die historisch-wissenschaftlichen Nachweisversuche sehr vage sind. Da das Land sich nach dem Krieg und mehreren Revolutionen in einem desolaten Zustand befand, schlug die neue Regierung mit ihrer „Idee von Szegedin“ (szegedi göndolat) einen „christlichen Kurs“ ein und rechnetete auf die Zusammenarbeit mit den Kirchen, die dazu auch bereit waren. Besonders der katholische Episkopat (Csernoch, Mikes) setzte dabei aber auf die Rückkehr der Habsburger Dynastie. Das Parlament trug dem Rechnung (dies war zwar nicht der einzige Grund), indem es in GA 1 § 13 von 1920 dem Reichsverweser die Ausübung des Oberpatronatsrechtes absprach. Als sich aber die Lage im Lande konsolidierte und der GA 47 von 1921 (5.XI.) die Enthornung des Habsburger Hauses verkündete, versuchte die Regierung die königlichen Privilegien als Privilegien des Staatsoberhauptes umzuinterpretieren, um sie selbst in Anspruch zu nehmen. Dies widersprach sowohl den uni-

---

125 „Der Gedanke, das Amt eines Reichsverweser-Stellvertreters zu schaffen, dürfte tatsächlich von Serédi stammen, aber nicht im Interesse der Familie Horthy, sondern zur Verhinderung der Pläne Horthys... Der Fürstprimas Justinian Serédi hatte die die Pläne Horthys durchkreuzende Kompromißidee, man solle die Wünsche des Reichsverwesers in der Weise erfüllen, daß man einen Reichsverweser-Stellvertreter wähle und sich durch dieses Entgegenkommen auf halbem Wege das Recht erwerbe, die Wahl eines Nachfolgers zu verweigern.“ Emilio Vasari, Ein Königsdrama im Schatten Hitlers, Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie, Wien-München 1968, S.170.; vgl. auch Radvánszky, S.204: „... ausschlaggebend war ... wahrscheinlich diese Audienz von Serédi.“

126 Vasari, S.196.

versalkirchlichen Bestrebungen des Hl. Stuhls, der innerkirchliche Angelegenheiten wieder den kompetenten kirchlichen Stellen zuweisen wollte, als auch den Interessen des ungarischen Episkopates, der die Mitbestimmung in einem de facto republikanischen System nicht einer demokratischen Vertretungsinstitution zuerkennen wollte, zumal da der Reichsverweser wie auch der Ministerpräsident Graf Bethlen protestantisch waren.

Da dem Reichsverweser – völlig überflüssig, wie Klebelsberg später urteilte – die Ausübung des Oberpatronatsrechtes verweigert worden war, ging es offiziell sowieso nur um den theoretischen Fortbestand des Rechtes für den Fall, daß Ungarn wieder einen gekrönten Apostolischen König hätte. Praktisch bedeutete es aber das Bestreben der Regierung, mit der Garantie des Fortbestandes des Rechtes auch die Möglichkeit der Ausübung wiederzugewinnen. Auch die anerkannte staatliche Vermögensverwaltung wurde verschiedentlich als Druck- und Drohmittel eingesetzt.

Die Regierungsinterpretation des Privilegs konnte jedoch kein Recht schaffen. Für die Auslegung eines Privilegs ist natürlich nur der Spender kompetent. Dieser, der Hl. Stuhl, suchte aber auch gute Beziehungen zu unterhalten, da eine für die Kirche günstigere Situation – die Rückkehr des Königs wurde primär durch den Vorbehalt der Entente verhindert – kaum denkbar war. Zu einer wirklichen Autonomie, der einzigen Alternative, mochte man sich nicht durchringen: Selbstverwaltung bedeutete ja auch Eigenfinanzierung und Demokratisierung!

So kam es schon 1920 zu einer Einigung über die Vergabe der Domherrnwürden und schließlich 1927 zur *intesa semplice*, in der der Regierung das Recht zur Erhebung von politischen und anderen schwerwiegenden Einwände zuerkannt wurde. Praktisch bedeutete dies, daß von den 20 von der *intesa semplice* an bis 1945 ernannten Bischöfen 14 Vorschläge der Regierung waren und nur sechs auf Initiative des Hl. Stuhles ernannt wurden.

Primas Serédi war ein „derart geheimer Kandidat der Regierung ... daß davon selbst die Regierung nichts wußte.“¹²⁷ Nach seiner Ernennung wurde das Verhältnis zur Regierung noch besser.

Er selbst war nach seiner jahrzehntelangen Tätigkeit in vatikanischen Archiven nicht gerade eine pastoral herausragende Persönlichkeit. Auch seine Mitbrüder im Bischofsamt waren von seiner Ernennung nicht sehr begeistert, nachdem sie mit dem letzten Mönch auf dem Primatialstuhl (Klaudius Vaszary OSB, 1891–1912) nicht die besten Erfahrungen gemacht hatten.

Man kann nicht übersehen, daß in Anbetracht des konservativen Bündnisses, das insbesondere die dringend notwendige Bodenreform versäumte, der Episkopat gewisse feudale, ja barocke Züge trug, so daß dem Katholizismus der wirkliche Zugang zu den breiten Bevölkerungsschichten verwehrt blieb. Dagegen wurden grosse Teile der Oberschicht erfaßt.¹²⁸

---

127 Esti Kurfr vom 14. Dezember 1927; zit.: Csizmadia, S.127.

128 „Es ist nicht übertrieben, wenn man behauptet, daß über die Hälfte der geistigen Elite Ungarns zwischen beiden Weltkriegen aus katholischen Schulen hervorgegangen ist.“ Adriányi, Fünfzig Jahre, S.81.

Da der Hl. Stuhl schon gegenüber einer sehr freundlich gesinnten Regierung den Fortbestand des Oberpatronatsrechtes bestritten hatte, wobei die Existenz eines ursprünglichen Rechtstitels überhaupt in Zweifel gezogen wurde, ist es verwunderlich, woher die Ungarische Volksrepublik den Anspruch herleitet, auf die Ausübung des Oberpatronatsrechtes großzügig zu verzichten. Im Gesetz Nr. 22 vom 22. März 1957 heißt es: „... Deshalb üben die öffentlichen Organe nicht das Patronatsrecht aus, das die Staatsführer durch Jahrhunderte ausgeübt haben und das einen sehr starken Einfluß auf das Leben der katholischen Kirche gehabt hat.“¹²⁹ Dieses Gesetz interpretierte also, wie dies auch schon früher teilweise geschehen war, das Oberpatronatsrecht als allgemein „den Staatsführern“ zustehend. In demselben Gesetz wird zwar gleichzeitig der Verzicht auf die Ausübung dieses Rechtes ausgesprochen, jedoch ist, was die politische Praxis anbetrifft, das Bewußtsein des vermeintlichen Rechtsanspruches durchschlagend. Schon im selben Gesetz wird die Notwendigkeit betont, „die Souveränität des Staates bei den kirchlichen Ernennungen geltend zu machen.“¹³⁰ Was näherhin bedeutet, daß jede päpstliche Ernennung der Zustimmung der Regierung bedarf. Die Verordnung Nr. 18/1959 vom 6. März 1959 geht sogar noch weiter, indem sie bestimmt, daß die „kompetenten“ (?) staatlichen Stellen die nötigen Schritte zur Besorgung der Seelsorge und der kirchlichen Verwaltung unternehmen werden, wenn die kirchliche Obrigkeit eine wichtige Stelle innerhalb von 60 Tagen nicht besetzt! Das ist Staatsabsolutismus in Vollendung!

Hier soll aber auch nicht – fernab von jeder Realität – der totalen gegenseitigen Unabhängigkeit das Wort geredet werden (was zwar in Gesetz 22/1957 behauptet wurde). Auch die bürgerliche Rechtswissenschaft stellt fest: „... der neuere, sich der Souveränität als seines normalen Merkmals bewußt gewordene Staat erhebt und verwirklicht die Forderung der Überordnung über die Kirche ...“¹³¹ Diese Überordnung äußert sich in der sogenannten Kirchenhoheit (*jus /majesticum/ circa sacra*). Sie ist „die Befugnis des Staates, das Verhältnis der Kirche zum Staat und zu anderen sozialen Mächten innerhalb des Staates zu regeln und eine begrenzte Aufsicht über gewisse äußere Angelegenheiten der Kirche zu führen.“¹³² Im Zeitalter des Absolutismus wurde dieses Recht u.a. als *jus advocatiae* und als *jus cavendi et inspiciendi* ausgelegt; letzteres bedeutete das Recht des Staates, auf die Kirche Einfluß zu nehmen, um Schaden von sich abzuhalten. Die bürgerliche Rechtswissenschaft stellt fest, „daß der Staat diese Kirchenhoheit ... auch der katholischen Weltkirche gegenüber, die jenen Anspruch niemals anerkennen kann, behauptet und durchgesetzt hat.“¹³³ Wenn die Kirche diesen Anspruch schon grundsätzlich nicht anerkennen kann, um wieviel weniger dann gegenüber Institutionen, die von

---

129 Zit.: Tomko, S.119.

130 Zit.: Ebd., S.120.

131 Gustav Radbruch, Einführung in die Rechtswissenschaft, 12. Aufl., hg. v. Konrad Zweigert, Stuttgart 1969, S.210.

132 Ebd., S.219.

133 Ebd.

einer Ideologie geleitet sind, welche jegliche Religion als Feind der wahren Interessen des Volkes ansieht.

In dieser Spannung muß die Kirche leben. – Aber es gibt Grenzen, die ihr letztlich von ihrem Herrn, Jesus Christus, gesetzt sind. Er sagt: „Wie noch der Vater gesandt hat, so sende ich euch.“¹³⁴

Daraus schließt das II. Vatikanischen Konzil:

„Cum apostolicum Episcoporum munus sit a Christo Domino institutum atque spiritualem et supernaturalem finem prosequatur, Sacrosancta Oecumenica Synodus declarat ius nominandi et instituendi Episcopos esse competenti Auctoritati ecclesiasticae proprium, peculiare et per se exclusivum.“¹³⁵

1. QUELLEN

Acta Apostolicae Sedis, Commentarium Officiale, Romae. (= AAS)

2. ZEITUNGEN, ZEITSCHRIFTEN

Der Donauraum, Wien.

Hochland, Kempten-München.

The Jurist, Washington, D. C.

Kirche im Osten, Göttingen.

Kölnische Volkszeitung, Köln.

Monitor Ecclesiasticus, Romae.

Österreichisches Archiv für Kirchenrecht, Wien. (= ÖAKR)

Stimmen der Zeit, Freiburg i. Br.

Ungarn-Jahrbuch, Bd. 1–6: Mainz, Bd. 7–9: München.

3. LITERATUR

Ádám, Magda u.a., Allianz Hitler – Horthy – Mussolini, Dokumente zur ungarischen Außenpolitik (1933–1944), Budapest 1966.

Adriányi, Gábor, Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855, Roma 1963.

Adriányi, Gabriel (Hg.), Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, Leverkusen-Bonn 1980.

Ders. (Hg.), Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas, München 1979.

Ders., Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945 = Georg Stadtmüller (Hg.), Studia Hungarica, Schriften des Ungarischen Instituts München, Bd. 6, Mainz 1974.

---

134 Io 20,21; vgl. 17,18.

135 Zweites Vatikanisches Konzil, Decretum de pastorali Episcoporum munere in Ecclesia, „Christus Dominus“, Art. 20.

- Ders., Die osteuropäische Kirchengeschichte und ihre Integrierung in die westeuropäische (Vortrag, gehalten als Antrittsvorlesung an der Universität Bonn am 3. 7. 1976): Ders. (Hg.), Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag, 35–48.
- Ders., Der ungarische Episkopat nach dem Zweiten Weltkrieg: Ders. (Hg.), Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas, 107–129.
- Ders., Ungarn und das I. Vaticanum = Ernst Dassmann u.a. (Hg.), Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte, Bd. 5, Köln–Wien 1975.
- Balogh, Sándor, Die Stellung der Intelligenz in Ungarn während des Horthy-Regimes (1919–1944) = Martin-Luther-Universität-Hallesche Universitätsreden, hg. v. Rektor der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle-Wittenberg 1967.
- Barta, István u.a., Die Geschichte Ungarns, Corvina-Verlag (Budapest) 1971.
- Bartalits, László Lajos Sándor, Hongarije en de Ansluif 1918–1938, Ungarn und der Ansluif 1918–1938 mit einer deutschen und ungarischen Zusammenfassung, Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Letteren aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, Tilburg 1968.,
- von Bogvay, Thomas, Grundzüge der Geschichte Ungarns, 3. Aufl., Darmstadt 1977.
- Borbándi, Gyula, Geistige Bewegungen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 131–147.
- von Boroviczény, Aladár, De König und sein Reichsverweser, München 1924.
- Brück, Heinrich, Geschichte der katholischen Kirche in Deutschland im neunzehnten Jahrhundert, III., Mainz 1896.
- Bucsay, Mihály, Kirche und Gesellschaft in Ungarn 1848–1945 unter besonderer Berücksichtigung des Problems des Nationalismus: Kirche im Osten 18 (1975), 90–108.
- Buss, F.(ranz) J.(oseph), Österreichs Umbau im Verhältnis des Reichs zur Kirche, 1. Abteilung: Das Concordat, Wien 1862.
- Csizmadia, Andor, Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944, übersetzt von György Diódsi, Budapest 1971. (Rezensiert von Gabriel Adriányi: Ungarn-Jahrbuch 4 (1972), 208–10.
- Fabiny, Tibor, Staat und Kirche in Geschichte und Gegenwart des ungarischen Luthertums: Kirche im Osten 21/22 (1978/79), 196–206.
- Gosztony, Peter, Die handelnden Persönlichkeiten von Staat, Kirche und Armee 1919–1939: Ungarn-Jahrbuch 6 (1974–1975), 59–71.
- von Horthy, Nikolaus, Ein Leben für Ungarn, Bonn 1953.
- Klebelsberg, Kunó, Politikai hitvallás, Budapest, 1935.
- Köck, Heribert Franz, Die völkerrechtliche Stellung des Heiligen Stuhls, Berlin 1975.
- von Lama, Friedrich Ritter, Papst und Kurie in ihrer Politik nach dem Weltkrieg, Illertissen 1925.
- Ders., Papst Pius XI., Sein Leben und Wirken, 2. Aufl., Augsburg 1930.
- Leiber, Robert, Zur Konkordatsfrage: Stimmen der Zeit 113 (1927,2), 401–21.
- Lemberg, Hans u.a. (Hg.), Osteuropa in Geschichte und Gegenwart, Festschrift für Günther Stökl zum 60. Geburtstag, Köln–Wien 1977.
- Macartney, C. A., A History of Hungary 1929–1945, Part I, New York, 1956.
- de Marchi, Giuseppe, Le Nunziature Apostoliche dal 1900 al 1956 = Sussidi Eruditi 13, Roma 1957.
- May, Georg, Die Konkordatspolitik des Heiligen Stuhls von 1918 bis 1974: Gabriel Adriányi u.a., Die Weltkirche im 20. Jahrhundert = Hubert Jedin, Konrad Repgen (Hg.), Handbuch der Kirchengeschichte, Bd. VII, Freiburg–Basel–Wien 1979, 179–229.
- Meszlényi, Antal, Magyar szentek és szentéletű magyarok = Gabriel Adriányi (Ed.), Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, V., München 1976.

- Opitz, Alfred, Zusammenbruch und Neubeginn 1917/1919: Ungarn-Jahrbuch 8 (1977), 63–113.
- Overmans, Jakob, Ungarn als Vorbild im Kampf um die Presse: Stimmen der Zeit 96 (1919), 182–4.
- Plöchl, Willibald M., Abschluß und Auflösung von Konkordaten, Die Rechtslage beim österreichischen Konkordat: ÖAKR 8 (1957), 3–24.
- Ders., Geschichte des Kirchenrechts, Bd. III, Wien–München 1959.
- Ders., Reflections on the Nature and Status of Concordats: The Jurist 7 (1947), 10–44.
- Radbruch, Gustav, Einführung in die Rechtswissenschaft, 12. Aufl., hg. v. Konrad Zweigert, Stuttgart 1969.
- Radvánszky, Anton, Die Stellung der Familie Horthy in Ungarn 1920–1944: Ungarn-Jahrbuch 9 (1978), 197–206.
- Reinert-Tárnoky, Ilona, Ungarn nach dem ersten Weltkrieg und das Jahrzehnt der „Konsolidierung“ 1921–1931: Hans Lemberg u.a. (Hg.) Osteuropa in Geschichte und Gegenwart, 234–253.
- Schmidlin, Josef, Papstgeschichte der neuesten Zeit, Bd. 4, München 1939.
- Schütz, Anton, Ottokár Prohászka, Ein großer Bischof der Gegenwart: Hochland 28,1 (1930/31), 322–339.
- Staber, Joseph, Die katholische Kirche in Ungarn seit 1918: Der Donauraum 18 (1973), 200–219.
- Stehle, Hansjakob, Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975, München–Zürich 1975.
- Szentirmai, Alexander, De jure supremi patronatus regum Hungariae: Monitor Ecclesiasticus 86 (1961), 281–291.
- Ders., The Primate of Hungary: The Jurist 21 (Jan – Oct 1961), 27–46.
- Ders., Weltkirchenrecht und ungarisches Partikularkirchenrecht im Lebenswerk des Kardinals Serédi: ÖAKR 8 (1957), 268–273.
- Tomko, Josef, Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn = Kirche und Recht, Beihefte zum österreichischen Archiv für Kirchenrecht, Bd. 8, hg. v. Willibald M. Plöchl, Wien 1968.
- Vasari, Emilio, Ein Königsdrama im Schatten Hitlers, Die Versuche des Reichsverweisers Horthy zur Gründung einer Dynastie, Wien–München 1968.

WALTER DREESBACH:

THE RELATION OF THE STATE TO THE CHURCH IN HUNGARY
BETWEEN THE TWO WORLD WARS

A decisive historical factor of the relation between the the state and the Church has been the royal right of patronage having vested the king with the power of influencing the personal and financial conditions of the Church. There are, however, some experts who do not deem the right of patronage so mighty. They are of the opinion that since the rule of Saint Steven the enforcement of that right has developed in compliance with the general development of the canon law.

The expansion of the reformation and the Turkish rule in Hungary have changed the situation because the Pope became more dependent on the Hungarian kings, and he was forced to allow greater concessions in Church affairs, too.

The substantially extended right of patronage was immediately exploited in the era of absolutism, and the „patrons“ were endeavouring to compensate themselves by nominating even the local parish priests instead of the competent bishops. That situation was preserved up to 1848. Since then, however, the right of patronage has not been an advantageous privilege of the Church because the royal right of nomination has been charged with, and tied to the ministerial countersignature. As a consequence, the former situation, when the state (king) had been the

actual leader of the Church, has changed. Article 20 of the Constitution of 1848 has caused a rather strange situation in spite of the fact that it had been conceived in the spirit of liberalism, and as equals emancipated all the churches recognized by the state. The preservation of the royal right of patronage has involved the Catholic Church in a disadvantageous position as compared with the other autonomous churches, and actually subordinated it to the Ministry of Education.

This situation was changed after the Compromise of 1867 (of Hungary with the Austrian Empire). The Concordat of 1855 was officially suspended but the royal right of patronage was maintained up to the first world war.

The conflict of controversial views characterized the era of the revolution in October 1918. The official view of the Church was that the right of patronage has been a historical postulate accepted even by the Holy Seat, and only the Apostolic King has been entitled to that right. The controversial view was represented by the Octobrists who were alleging the national origin of that right, and, therefore, they regarded themselves as natural inheritors of the right of patronage.

The discussions concerning the forms of state control were suddenly interrupted by the so called councils' republic in March 1919. An unexpected consequence of that event was the establishing of a clerical council having demanded the introduction of a system where the bishops were elected by laymen and clergymen. The Marxist historiography emphasizes as an achievement that the Church has been separated from the state. The separation means here only a refined expression of interferences like liquidation of the religious teaching, cancelling taxes paid on behalf of the Church, the removal of the priests and nuns from the hospitals and schools.

As a reaction to those interferences are to be interpreted the efforts made by István Friedrich in Autumn of 1919 to organize the Party of Christian Hungarians.

The state itself revised the situation of the Church in the Act I of 1920, and declared that the Governor substituting the King of Hungary in the dignity of head of state was not to be entitled to exercise the patronage. In the meantime, however, the functions of patronage were simplified in some respects, because the country had been divided into several parts, and deprived of the territories where the bulk of the Uniates were living. The Minister of Education, Kunó Klebelsberg, wanted to involve the remaining historical churches (especially the Catholic and Calvinist Churches) in the struggle for the cultural supremacy.

In this new situation new controversies were generated between the state and the Church and among the different churches. Minister Fabinyi was of the opinion that those controversies were generated by the message of the „Christian Course”, by the struggle and campaign against the internationalist tendencies, as well as by the aspiration of the Roman Catholic Church to become a state religion. It is, however, remarkable that at the same time the key figures of the political elite were belonging to the protestant churches. The good relation of the executive power to the Catholic Church was based chiefly on political considerations, on the spiritual support of the revisionist efforts. These phenomena do not justify the attempts to discredit the Catholic Church's history by the Marxist historiography. Ottokár Prohászka and Béla Bangha had nothing to do with the fascism, but they have rendered great services to the case of agrarian reform and to the improvement of the social situation in the country.

Concerning the legal regulation of the relation of the state to the Church a new development was that Hungary have regarded the Concordat as invalid as a consequence of the defeat of the Austro-Hungarian Monarchy. At the same time the Holy Seat, having referred to security in law, has regarded the same Concordat as a living law. The right of concord had been deduced by István Friedrich from the former royal right of patronage, but he was warned by the Church that the state has been entitled to exercise the right of concord only on the basis of the Concordat.

If the Concordat is regarded as an international agreement between two states the extinction of one of the contracting parties's state will invalidate the agreement concerned. The Pope had been motivated by that accepted norms of the international law when he decided in 1920 to recall the Concordat. Because the Hungarian government had not been interested in maintaining the Concordat either that agreement has actually ceased to exist. The genuine question was therefore how the right of patronage was to be arranged.

The nomination of the Bishop of Pécs manifests that the Holy Seat has not been inclined to accept political pretenses concerning the bishop's person.

But Minister Klebelsberg was able in 1927 to get a promise of the Nuncio that confidential conversations would be held before nominating the bishops. Moreover, it was admitted that he had also right to express his political objections concerning the candidates of the Vatican. As a consequence, Bishop Lajos Shvoy was nominated by the Pope with the precondition that the government not raised any pretense against the nomination. By a „simple concordat” included in the Vatican’s note of May 10th 1927 it was permitted the government to put forward candidates for a vacant bishop’s seat within a three months term. But the Pope has not been obliged to accept that proposal. The government was obeying the Primate’s advice when it accepted that curtailment. Jusztinián Serédi has revitalized the Primate’s dignity. First of all preserved the Primate’s special priviledges, for instance concerning the jurisdiction over the bishops. He could achieve, both at the governmant and at the Holy Seat, that he had the deciseve words the conversations in connection with the nomination of the bishops were running.

Primate Serédi used his good contacts to the Holy Seat reinforce the supremacy of the Catholic Church, as well as to the preservation of its social status quo.

Among others, this was one of the reasons why the Church was opposing the idea of establishing a dynasty of the Horthy family.

Summing up all what has been written we may declare that the relation of the state to the Church was properly harmonized. The government’s competency concerning the law of property was recognized as an unchanged element of the patronage by both parties. The only point of controversies was the way of nominating the bishops: The original roval right of patronage has not been transferred to the governor but, at the same time, the government was adhering to the theoretical fiction of that right to further the regaining of the right to the actual use and exercise of the same.

KEREKES KÁROLY

ELŐSZÓ HELYETT

Szövetségújítás a Ciszterci Rend és Cikádor azaz Bátaszék között

850 évvel ezelőtt léptek ciszterciek magyar földre. Rendünk akkor jegyezte el magának Cikádort, a mai Bátaszéket, s vele a magyar népet – örök szeretettel.

Ennek a szent szövetségekötésnek megújítása zajlott le május 23-án és 24-én, rangos tudományos előadások során, templomi énekes áhitattal és hálaadó szentmisével, emléktábla leleplezéssel a templom falán és egy dombormű megkoszorúzásával a gimnázium udvarán. Méltó, hogy az előadásokat megörökítsük az utókor számára.

Templomi megemlékezésünkben abból indultunk ki, hogy Isten ószövetségi népe a babiloni fogság után (mintegy két és félezer évvel ezelőtt) az akkor újjáépített templomához, pontosabban annak oltártüze meggyújtásához kereste és megtalálta az ősi szent tüzet, amely az iszapból-pernyéből is égre lobbanva egy szempillantás alatt elemésztette az oltárra helyezett áldozatokat. Akik a történelemben az elpusztíthatatlan élet titkát látni képesek, azok ilyesmit láthattak e szent hajlékban, az egykori cikádori ciszterci monostor helyén. Képletesen szólva ezen a történelmi helyen áll a Magyarországon 850 éves ciszterciek és Bátaszék szövetségújításának frigyszekrénye, szent szövetségládája.

A Biblia tanúsága szerint akkor, 2500 évvel ezelőtt nem találták meg a frigyszekrényt, amelyben őrizték a pusztai vándorlás csodás égi ételének, a manának egy tálnyi maradványát, Áron kivirágzott vesszejét, és a Tízparancsolatot hordozó két kőtáblát. Nos, ezen a szent helyen itt van a manna eledellel előre jelzett „lelki manna”, itt áll az Áron kivirágzott vesszejével előképezett Szűz Mária szobra, s a szentmise után megszentelt kőtábla, amely minket a cikádori apátság 850 éves jubileumán keresztül mindenkor emlékeztessen arra, hogy csak ezek a törvények szolgálhatnak alapul minden maradandó építésnek és újjáépítésnek. Nemcsak Cikádor illetve Bátaszék, de minden közösségünk – családunk, hazánk, Rendünk és Egyházunk – újjáépítésének is. Nincs más örökre megmaradó és örökre megtartó alap, csak amit Isten vetett nekünk.

A gimnáziumban megkoszorúztuk a cisztercieket Magyarországra telepítő II. Géza domborművét. Megemlékezve arról, és mindenkit emlékeztetve arra,

hogy 850 évvel ezelőtt Cikádorban elindult egy iskola, a „specialis schola caritatis”, a szeretet különleges iskolája, ahol azt tanították, hogy minden emberi tragédiából van út vissza az elveszett Paradicsomba! Csak az ember, „e sárkányvérből sarjadt fattya véres rögnök, aki elfeledte, hogy arca régen Isten arca volt”, térjen vissza Ahhoz, aki maga az Igazság, Jóság, Szépség és Szent-ség. Ezt tanították itt! Megélt jelszavuk volt: LÁNGOLJ ÉS VILÁGÍTS!

Ezt a szent elkötelezettséget sugározta a cikádor jeles napok minden előadója. Köszönet érte! – A ciszterci utódok így foglalják össze az itt porladó ősök üzenetét:

Légy tanúja annak, amit örököltünk,
új Édenkert lehet Siralomvölgy földünk;
égi harmatot hints, őrtüzeket állíts,
Szent Bernát szívével lángolj és világíts!

Zirc, 1992. okt. 8.

KÁROLY KERÉKES, ABBOT OF ZIRC

IN PLACE OF AN INTRODUCTION
RENEWING THE COVENANT OF THE CISTERCIAN ORDER
WITH CIKÁDOR CALLED TODAY BÁTASZÉK

The Cistercians appeared on Hungarian soil 850 years ago. The Order then became engaged with an everlasting love to Cikádor called today Bátaszék, and, together with that village, to the entire Hungarian people.

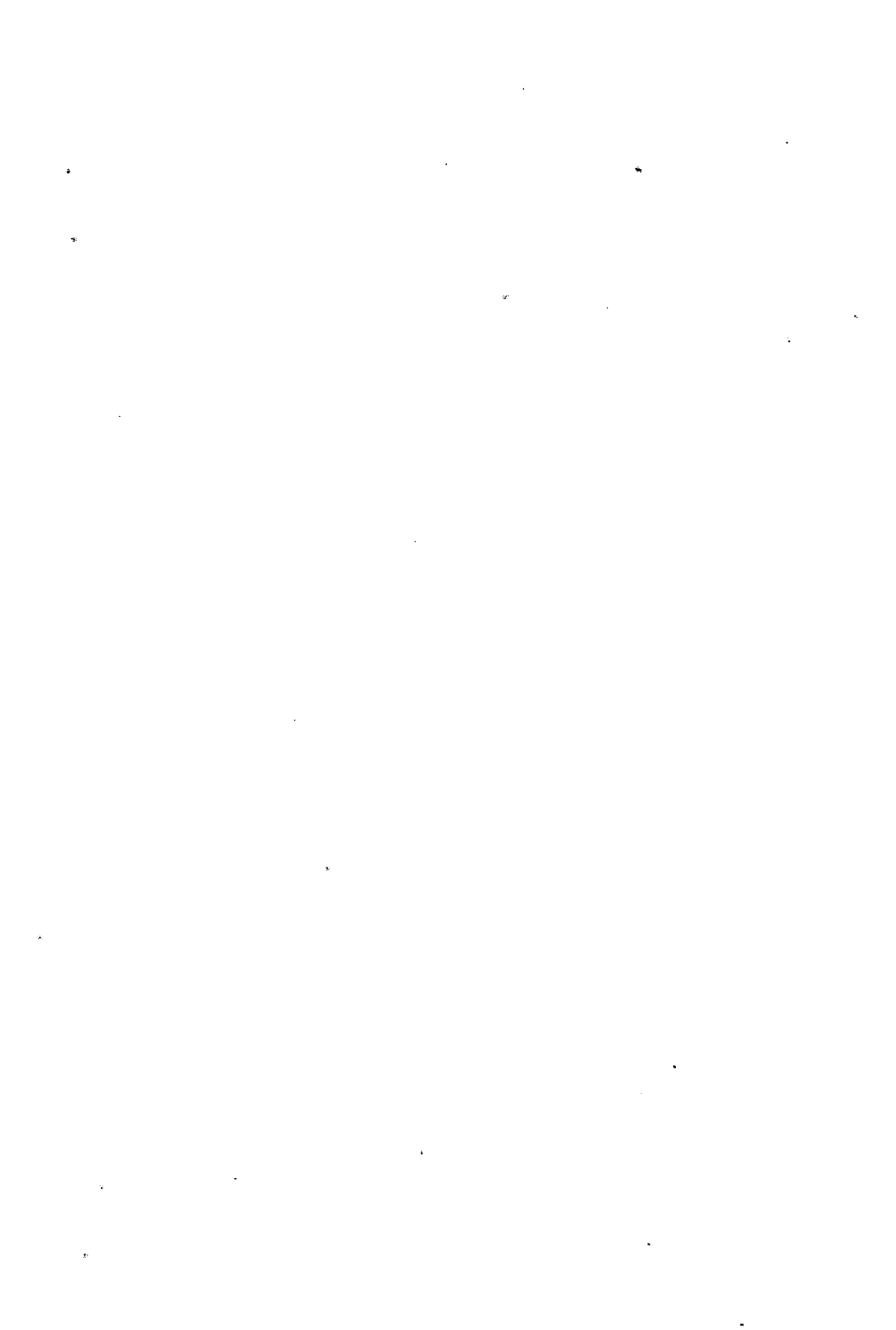
That holy engagement was renewed on May 23rd and 24th. Remarkable scientific lectures were held, religious songs were sung and a mass was celebrated in the church, a memorial tablet was unveiled on the wall of the church, as well as a high-relief was wreathed in the yard of the gymnasium. This prominent jubilee celebration deserves that the lectures delivered there be preserved for the future.

The starting thought of the commemorations held in the church was that after the Babilonian prisonership (about two and a half thousand years ago) God's people of the Old Testament was seeking and, finally, found the ancient holy fire to the newly reconstructed church, or rather, to the ignition of the altar-fire in that church. The fire of mud and ashes flamed up and reaches up to the heavens having consumes in a moment all the sacrificial presents having been put on the altar. Those people who are able to recognize in the history the secret of the imperishable life may have witnessed to a similar event in this holy church having been erected on the place of the Cistercian monastery of the ancient Cikádor. Symbolically speaking, the Ark of the Covenant, the Sacred Chest representing the renewal of the Covenant of the 850 years old Cistercian order with Bátaszék is now standing in this historical place.

According to the Bible's teaching the Ark of the Covenant having preserved a dishful rest of the manna, the miraculously supplied food of the Israelites in their journey through the desert, Aaron's miraculously blossoming rod and the two stonetablets preserving the Ten Commandments were not found 2500 years ago. Now, here, in this place we do have the spiritual manna having been symbolized by the manna of the desert, the Holy Virgin's statue having been presaged by Aaron's blossoming rod, as well as the stone tablet dedicated here after the holy mass. This latter has to commemorate us by this 850 years jubilee of the Cikádor's monastery that only these laws may be used as foundations for the everlasting construction and reconstructions. Only these laws are appropriate foundations not only for Cikádor, or rather, Bátaszék, but for all

efforts to rebuild the communities – families, the native country, monastic orders and churches. Only those are the everlasting and everpreserving foundations that have been founded for us by the almighty God.

We also wreathed in the gymnasium the high-relief of King Géza II who had invited the Cistercians into Hungary. We were emphasizing in our speeches, and everyone was warned that 850 years ago a new school, the „specialis schola caritatis” (the special school of love) was started in Cikádor to teach that there is a way back in the lost Paradise from all human tragedise. It is only the human being, „this bastard of the bloody soil fertilized by dragon’s blood who has forgotted that his face had formerly been similar to God’s face”. We have to return to God, to the Justice, Goodness, Beauty and Sanctity! These are the principles that had been instructed here! The living slogan has been: BE AFLAME AND RADIATE LIGHT.

KOSZTA LÁSZLÓ

CISZTERCI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON
A KOLOSTORAIK ALAPÍTÁSA IDEJÉN

1142–1270

(Áttekintés a rend magyarországi megtelepedésének 850. évfordulójára)

Magyarországon a kereszténység felvételétől (10–11. század fordulója) a 12. század 3. évtizedéig a világi papság mellett a szerzetességet a bencések és a görög rítusú baziliták kolostorai képviselték. Nyugati szerzetesség megújítását célzó 11. század végi reformtörekvések eredményeként megszerveződő ún. fehér szerzetesek közül a premontrieiek telepedtek meg először (1130) a Magyar Királyság területén.¹ Az őket jó egy évtizedes késéssel követték a ciszterek, akiknek első magyarországi kolostorát 1142-ben Cikádoron hozta létre II. Géza király a morimondi ághoz tartozó Bécs melletti Heiligenkreuz filiájaként.²

A Bécsi-erdőben fekvő anyakolostort, Heiligenkreuzot III. Lipót osztrák herceg alapította fia, a morimondi ciszterek közé belépő Ottó, a későbbi freisingi püspök ösztönzésére. Morimondból 1133-ban érkezhettek az első szerzetesek a terület megismerésére. A kolostor alapítási dátuma 1135. szeptember 11., s a következő év legelején, 1136-ban történhetett meg a kolostor alapkövetétele. III. Lipót azonban röviddel ezután elhunyt (1136. november 15.), s a herceg fiainak rivalizálása miatt az új alapítás nem kapott kellő támogatást. Ebben a helyzetben Gottschalk apát Magyarországra akart áttelepedni.³ A hagyomány szerint 1137. körül II. Béla is szeretett volna Heiligenkreuzból szerzeteseket kapni, azonban ezt IV. Lipót herceg megakadályozta,⁴ s ezzel párhuzamosan 1138-tól megteremtette adományával az apja alapította monostor anyagai alapjait. Az osztrák-magyar külpolitikai kapcsolatok javulásának tudható be, hogy néhány évvel később II. Géza alatt már szerzetesek érkeztek a Babenbergekkel szoros kapcsolatban álló Heiligenkreuzból.⁵ Heiligenkreuz gyors meg-

1 Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontrieiek Árpád-kori történetéhez. in: Művészettörténeti Értesítő 6 (1957) 234.

2 Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécs 1894. (A továbbiakban Békefi 1894.) 28.

3 Hermann Watzl: Das Stift Heiligenkreuz. Mödling 1952.² (a továbbiakban Watzl 1952.) 4–5.

4 Békefi Remig: A pásztói apátság története 1190–1702. Bp. 1898. (a továbbiakban Békefi 1898.) 28.

5 A ciszterek magyarországi megtelepedésükkel egy időben hozták létre első kolostoraikat Cseh- és Lengyelországban, valamint Európa más peremországaiban. Hervay F. Levente: A Ciszterci Rend története Magyarországon. in: Lékai Lajos: A ciszterciek. Bp. 1991. (a továbbiakban Hervay 1991.) 474.

erősödését mutatja, hogy 1138-ban Zwettlben, 1142-ben pedig Baumgartenbergben és Cikádoron is képesek voltak filiákat létrehozni. Az utóbbi két kolostor a Duna közelébe települt.⁶

A cikádori kolostor helyének kiválasztásában nem tudjuk, hogy az alapítónak, vagy a megtelepedő cisztereknek lehetett-e döntő szavuk. Az új kolostor közvetlenül egy királyi kegyuraság alatt álló monostor, a bátai bencés apátság mellé települt és nem messze volt tőle a szintén királyi – talán II. Béla alapította – (duna)földvári bencés apátság.⁷ Amennyiben II. Géza jelölte ki az új apátság helyét, és analógiák alapján ez a valószínűbb, akkor a két királyi monostor alapítása azt mutatja, hogy a Dunának ez a szakasza és a folyóval párhuzamosan dél felé a Balkánra menő, a régi római út nyomvonalát követő hadiút szerepe a 12. század 30-as, 40-es éveiben jelentősen megnövekedett a magyar uralkodók politikájában. A cikádori kolostor helye a cisztercieknek is megfelelő volt, mert könnyű volt a kapcsolattartás a Dunán és az említett útvonalon az anyakolostorral.

A cikádori apátság létrehozását majd négy évtizedig nem követte újabb ciszterci kolostor alapítása. Ennek okát részben a magyar szerzetesség történetében látjuk. A 12. század közepén még nem jelentkeznek a bencés rend Nyugat-Európában már nyilvánvaló válságjelei, így a ciszterek és premontreiek megtelepedését előkészítő reformtörekvésekről sem beszélhetünk.⁸ 1142 után pedig rövidesen a magyar-német jóviszonyt is ellenségeskedések váltják fel. Az 1140-es évek második felében kettős házassági kapcsolat jött létre a német és a bizánci császárság között. III. Konrád király sógornője, Sulzbach-i Berta lett Manuel császár felesége, másrészt II. Henrik osztrák herceg a bizánci császár unokahugát, Theodórárt vette el. Mánuel trónralépte is hozzájárult az Árpádok és a Babenbergeknél kapcsolatainak elhidegüléséhez, majd a fegyveres összecsapáshoz.⁹ Így a Babenbergeknél családi kolostorának, Heiligenkreuznak és Cikádornak kapcsolattartása, a ciszterciek magyarországi elterjedése is megnehezült. II. Géza nyilvánvalóan rosszállással nézhette, hogy kegyurasága alá tartozó Cikádor életébe az atyaapátság jogán a Babenbergeknél érdekeit képviselő heiligenkreuzi apát beleszóljon. Így Cikádor, ellentétben a bencések és a premontreiek első magyar kolostorával (Pannonhalma 997, Váradelőhegy 1130), nem kapott vezető szerepet a rend magyar kolostorai között, noha még a 15. század elején is királyi kegyuraság alatt állt.¹⁰

---

6 Frederic Van de Meer: Atlas de l'Ordre Cistercien. Paris-Bruxelles 1965. (a továbbiakban Van de Meer Atlas) V. térkép.

7 Sörös Pongrácz: Elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912. (a továbbiakban Sörös 1912.) 167–168.

8 A ciszterciek által hevesen bírált Cluny-i bencés irányzat is csak 1091-től, a somogyvári kolostor alapításától mutatható ki. Györffy György: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). in: Történelmi Szemle 1977. 554.

9 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I. Bp. 1899. 258–264.; Hermann Watzl: Der Plan einer Verlegung der Cisterce Heiligenkreuz von Wienerwald nach Westungarn in den Jahren 1206–1209. in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 34 (1958–1960) (a továbbiakban Watzl 1958.) 109–110.

10 Békefi 1894. 28.

A ciszterciek elterjedéséről csak az 1170-es évek végétől beszélhetünk. III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt csak maga a király öt ciszterci kolostort alapított. Az új kolostorok tagjai nem a német ciszterci apátságokból települtek, hanem közvetlenül Franciaországból érkeztek. A ciszterek népszerűségének növekedését előkészítették a 12. század második felének intenzív francia-magyar kapcsolatai,¹¹ különösen pedig a dinasztikus házasságok. A kapcsolatfelvétel az Árpádok és a francia ciszterek között bizonyosan röviddel azután megtörténhetett, hogy III. Béla megszilárdította hatalmát. Ezt jelzi, hogy 1177/78-ban V. Lipót osztrák herceg vámmmentességet adott a Clairvaux-i szerzeteseknek.¹² Mivel az osztrák hercegség ciszterci kolostorai a morimondi ághoz tartoztak, így az említett kiváltság a Magyarországra tartó Clairvaux-i cisztereknek szólt. 1179-ben III. Béla Pontigny filiájaként alapította meg az egresi kolostort. A király első feleségének, Châtillon Annának családja Pontigny környékén volt birtokos, talán ezzel magyarázható miért innen kapott először szerzetese a király új monostora számára.¹³ A kevés filiával rendelkező Pontigny Egresen és a három, Róma közelében alapított kolostoron kívül csak Franciaországban hozott létre leányapátságokat.¹⁴

Az új kolostorok alapítása az 1180-as években gyorsult föl. 1182-be közvetlenül Clairvaux-ból települt Zirc,¹⁵ majd 1183-ban pedig Péter Citeaux-i apát vezetésével Magyarországon ciszterci küldöttség járt,¹⁶ vélhetően újabb kolostoralapítások előkészítése érdekében. A tárgyalások eredményeként 1184-ben Pilisen és Szentgotthárdon telepedtek meg a ciszterek.¹⁷ Az új alapítások életképességét mutatja, hogy hét évvel Pilis megalapítása után már innen népesítik be a pásztoi, korábban bencések lakta monostort.¹⁸

Az alapítási hullám lendülete megtört az 1190-t következő évtizedekben. Még III. Béla alatt kezdődött meg az első magánykegyuraság alatt álló ciszterci kolostor, a borsmonostori (szentmáriahegyi) létrehozása, amely 1197-ben települt be.¹⁹ A 13. század első három évtizedében újabb négy kolostort hoztak létre (Kerc 1202; Toplica 1208; Keresztúr (Vértesszentkereszt) 1214; Szepes 1223), és 1204-ben hallunk az Esztergom mellett élő ciszterci szerzetesekről is, akik a nagykáptalan engedélyével az Esztergom-szentmáriamezei egyházba

---

11 III. Béla emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula – Makk Ferenc, Bp. 1981. 31.

12 Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner: Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. I. Wien 1950. nr. 50

13 Hervay Ferenc: Nyolcszáz éves a pilisi apátság. in: Vigilia 1984. (a továbbiakban Hervay 1984.) 830.

14 Van de Meer Atlas I. tábla.

15 Horváth Konstantin: Zirc története. Veszprém 1930. (a továbbiakban Horváth K. 1930.) 4.

16 A küldöttség tagjai Péter Citeaux-i apát, Ubcellus az elzászi Pairis-i kolostor apátja, Vilmos Citeaux-i perjel, Péter és Servius Citeaux-i szerzetesek. Békefi Remig: A pilisi apátság története 1184–1541. Pécs 1891. (a továbbiakban Békefi 1891.) 126.

17 Békefi 1891. 125–126.; Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. in: Szentgotthárd. Szerk.: Kuntár Lajos – Szabó László, Szombathely 1981. (a továbbiakban Valter 1981.) 39.

18 Békefi 1898. 50.

19 Kovács Ignác: A borsmonostori apátság története. Sopron 1910. (a továbbiakban 1910.) 3.; Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Bp. 1916. (a továbbiakban Szentpétery 1916.) 7–13.

költöztek be.²⁰ Az 1230-as években viszont rövid idő alatt hat új kolostort alapítottak (Bélaháromkút, Tisztesvölgy, Pétervárad, Pornó, Pozsony, Veszprémvölgy) és egy továbbinak a szervezését kezdték meg.²¹ 1232-ben visitation Magyarországon járt a Clairvaux-i és a Trois-fontaines-i apát.²² 1232 végétől pedig Pecorari Jakab bíboros, korábbi Citeaux-i szerzetes, majd Troisfontaine-i apát, tartózkodott legátusként az országban.²³ Nem véletlen, hogy Bélaháromkút Pilisről települt, ahol a visitorok megfordultak, illetve Pétervárad Troisfontaine-ből kapott szerzeteseket. 1233-ban pedig maga Pacorari Jakab fordult a nagykaptalanhoz, hogy az 1221-ben a rendnek átadott pornói bencés apátságba ciszterek költözhessenek.²⁴

A tatárjárás (1241–42) okozta pusztítás után a rendnek inkább a már meglévő kolostorainak újjászervezésére kellett összpontosítania. A pusztítások helyrehozatala, úgy tűnik, néhány monostorban hosszú ideig váratott magára.²⁵ Így új alapításokra a rendnek kevesebb engergiája maradt. 1240 és 1303 között tíz kolostoralapítási kísérletről van tudomásunk,²⁶ amely mutatja, hogy a donátorok előtt továbbra is népszerű a rend. A ciszterciek magyarországi fénykorának végét jelzi azonban, hogy csak három alkalommal tudták kihasználni a lehetőségeket és új kolostorokat létrehozni (1253 Ercsi, 1256–73 Zág-ráb, 1270 Ábrahám). Az 1242 után alapított egyházak jelentőségükben azonban már nem hasonlíthatók a korábbiakhoz. 1270-es évek után pedig nincs tudomásuk a középkor folyamán újabb ciszterci férfi kolostor alapításáról. A 13. század után csak két kápolna alapítás történt. Az egyik Pozsonyban a 14. század elején, a másik Budán, talán szintén a 14. század első felében, bár adataink csak a 15. századból vannak rá. A két utóbbi kápolnát azonban nem a magyar kolostorok szerzetesei hozták létre, hanem a heiligenkreuziak pozsonyi, illetve budai udvarukban.²⁷

---

20 Josephus Canivez: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis*. I. Louvain 1934. (a továbbiakban Canivez) 303. (1204/35); Györfly György: *Adatok az esztergomi ciszterciekről*. in: *Építés-Építészettudomány* 12 (1980) (a továbbiakban Györfly 1980.) 229.; Fügedi Erik: *Sepelium corpus eius in proprio monasterio*. A nemzeti múzeum monostor. in: *Századok* 125 (1991) 61. 24. jegyzet. Nem tekinti viszont önálló kolostornak az Esztergom–szentmártoni-amezeit Hervay L. Ferenc: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Bp.–Róma 1984. (a továbbiakban *Repertorium*) 40.

21 *Repertorium* 30–32.

22 Békefi 1891. 242–243.; Canivez II. 109. (1232/45.).

23 Almási Tibor: *Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája*. in: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged 1989. 59–60.

24 Canivez II. 115. (1233/21). A ciszterceknél elterjedt, de Magyarországon ritkán jelentkező szokás volt, hogy kolostoraiknak szimbólikus nevet adtak, így a visitorok és Jakab legátus szerepét látják abban, hogy az 1230-as években létrehozott kolostorok egyike Háromkút (Bélaháromkút), Pétervárad pedig a Bélakút nevet vette fel, míg a Gotón létrejött Tisztesvölgynek nevezték. Gergelyffy András: *Bélapátfalva*. Bp. 1960. (a továbbiakban Gergelyffy 1960.) 22.; Takács Miklós: *A bélakúti/pétervárad-i ciszterci monostor*. Újvidék 1989. (a továbbiakban Takács 1989.) 13–14.

25 Például több mint húsz esztendővel a tatárjárás után 1264-ben István ifjabb király a kerci monostort még teljesen elpusztultnak említi. Knauz Nándor: *A fogaras földi kertzi apátság*. in: *Magyar Sion* 6 (1868) 409.

26 *Repertorium* 40–42., 47., 98. és 200.

27 Hermann Watzl: *Über Beziehungen der Abtei Heiligenkreuz zu Altungarn*. in: *Sancta Crux* 33 (1971.) (a továbbiakban Watzl 1971.) 13–17.

Az alapítók személyét vizsgálva az uralkodó család domináns szerepe emelhető ki. Összehasonlításként a szorosán vett Csehország tíz ciszterci kolostora közül csak három köszönheti létrejöttét a cseh uralkodónak,²⁸ addig a 19 – az esztergomit is beleszámítva – magyar férfi kolostor felét az Árpádok alapították és további három létrehozását tervezték.²⁹

A nem királyi alapítású ciszterci monastorok közül is többenél kimutatható az uralkodó befolyása. Az első magánkegyuraság alatt álló kolostort, az 1197-ben benépesített borsmonostorit Miskolc nembeli Domonkos bán III. Béla király tanácsára és jóváhagyásával alapította.³⁰ Az uralkodó család ösztönzését sejtethetjük II. András király tárnokmesterének Apod fia Dénesnek 1223-as szepesi (savniki) alapításában is, amelyet az is mutat, hogy II. András fia, Kálmán herceg és IV. Béla is birtokkal látta el a monostort.³¹ Az alapítók ehhez a csoportjához tartozik Ábrahám kegyura, Mojs nádor is.

A vértesszentkeresztii kolostor 1214-es incorporálásában inkább a Csák nemzetség francia kapcsolatait kell hangsúlyoznunk. Csák nembeli Miklós második felesége francia volt, és végrendeletét a ciszterek egresi kolostora állítja ki.³² Ugyanezen nemzetség még egy, bár egy másik ághoz, az újlakihoz tartozó tagja, Csák Ugrin királyi alkancellár, kalocsai érsek (1219–1241) hasonló nevű unokaöccsét 12 évig taníttatja Párizsban. Ugrin érsek 1232-ben Gotón (Tisztesvölgy) alapít kolostort, de már a következő évben (1233) újabb ciszterci monostor létrehozására terjeszt be kérelmet a nagykaptalanhoz, majd érseksége egyik székvárosának, Bács kórházának vezetését két tisztesvölgyi ciszterci-re bízza.³³

A rend egyházi donátorai közé tartozik II. Killit egri püspök Bélháromkút alapításával,³⁴ Péter zágrábi főesperes, valamint Bánca István esztergomi érsek a tatárjárás után elnéptelenedett ercsi, volt karthausi kolostor betelepítésével.³⁵ Pornó inkorporálását viszont a ciszterciek közé felvételét kérő és a szentgotthárdi monostor szerzetesévé lett kegyúr, Ják nembeli Csépán fia István kezdeményezte.³⁶ Az esztergomit pedig úgy tűnik, hogy a Szentemágocs nemzetség alapította, legalábbis egy 1291-es per tanúsága szerint.³⁷

---

28 Plasy 1144/5., Zlatá Koruná 1259/63., Zbraslav 1292. Jaroslav Čechura: Das Wirtschaftsmo-
del der Zisterziarabklöster in Böhmen (1140–1419). in: Historia i kultura cystersow w dawnej
Polsce i europejskie związki. Szerk.: Jerzy Strzelczyk, Poznan 1987. (a továbbiakban
Strzelczyk 1987.) 91., viszont utóbb a magyar fejlődéssel éppen ellenkező folyamat figyelhető
meg Csehországban.

29 1259-ben IV. Béla, 1266-ban Macsói Anna hercegnő monostoralapítási szándékáról tudunk,
1271-ben pedig V. István a tihanyi bencés kolostort akarta átadni. Repertorium 41–42.

30 Kovács 1910. 3. 26. jegyzet, Szentpétery 1916. 96–101.

31 Deáky Honór: A sávniki apátság története. Pécs 1937. (a továbbiakban Deáky 1937.) 6–7.;
Hervay 1991. 476.; Canivez II. 28. (1223/29.)

32 Solymosi László: Esztervételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról.
Különnyomat a Levéltári Közlemények 50. évfolyamából. Bp. 1984. (a továbbiakban Solymosi
1984.) 243–244.

33 Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln. 1991. 117–131.; Canivez II.
124–125. (1233/65).

34 Gergelyffy 1960. 25.

35 Repertorium 98. és 200.

36 Horváth Ernő: A pornói apátság története. Pécs 1930. (a továbbiakban Horváth E. 1930.) 12.

37 Gyórfy Gy. 1980. 229.

Könnyen felismerhető, hogy a rend igyekezett elkerülni Magyarországon a magánkegyúri függést. A ciszterek szabályzatai, központosított szervezete, a nagykáptalan normatív szerepe, az atyaapátok visitációs jogukból származó befolyása jelentős mértékben korlátozta az alapítók hatalmát. Ez az oka annak, hogy a világi előkelők csak négy ciszterci kolostort hoztak létre Magyarországon. A magánalapítások nagyobb része egyházi személyekhez kapcsolódik.

A sajátosan magyar kolostortípusnak nevezhető ún. nemzetségi monostorok funkcióinak a bencések, a reformrendek közül pedig a premontreiek jobban eleget tudtak tenni. Az úri nemzetségek szakrális igényei mellett, a ciszterciek templomaik puritán építészeti megjelenésével a kegyuri családok reprezentációját is csak korlátozottan elégítették ki. A rend elzárkózása a vizsgált korszakban a pasztorációs feladatoktól pedig nem engedte meg, hogy a patrónusaik birtokai épült plébániákon szolgáljanak, mint ahogy azt a premontreiek gyakran megtették. A magyar ún. nemzetségi kolostorok talán legfontosabb feladata az volt, hogy temetkező helyet biztosítottak a kegyúr családjának, az ősök kultuszán keresztül pedig az ágakra, családokra bomló nemzetség összetartozástudatát erősítették. A ciszterci nagykáptalani határozatok ezzel szemben erősen korlátozták a templomaikban eltemethetők körét, így legfeljebb az alapító találhatott náluk örök nyugalmat. A nemzetségi kolostorokkal szemben támasztott igényekhez való alkalmazkodásban kereshetjük annak az okát, hogy a ciszterekkel együtt megjelenő premontreiek az előbbieket 23 férfi és női kolostorával szemben a középkor végéig 39 monostort hoztak létre Magyarországon.³⁸

A királyi család számára viszont előszeretettel nyújtottak végső nyughelyet a 13. század első felében a ciszterci monostorok. Felvethető, hogy az 1184-ben Esztergom és Óbuda királyi központok közelében alapított pilisi monostornak szánták azt a feladatot, hogy a 12. században királyi temetkezőegyházként szolgáló székesfehérvári társaskáptalan szerepét átvegye.³⁹ Közép-Európában nem idegen, hogy a ciszterci kolostornak dinasztikus temetkezőegyház szerepét szánják. Példát a rend Bécs melletti monostorai szolgáltathattak, különösen pedig Heiligenkreuz,⁴⁰ amellyel a 12. század utolsó két évtizedében ismét szoros kapcsolatba kerültek az Árpádok.

---

38 Mezey László: Deákosság és Európa. Bp. 1979. 126–128. Különösen feltűnő, hogy míg Nyugat-Európában a kezdeti problémák után a női kolostorok száma néhol meghaladta a férfi monostorokét, addig Magyarországon a középkor folyamán csak négy apáca kolostort alapítottak, s ezek közül is csupán a veszprémvölgyi jelentősége emelhető ki. Lékai Lajos: A ciszterciek. Bp. 1991. (a továbbiakban Lékai 1991.) 334.; Székely Ottokár: A ciszterci apácák Magyarországon. in: A Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumának Évkönyve az 1941–42. iskolai évről. Bp. 1942. 56–77.

39 Marosi Ernő: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. in: Studia comitatensia 17. Szentendre 1985. 556.

40 A 12. század második felétől a klosterneuburgi temetkezések után a Babenbergeket a heiligenkreuzi kolostor káptalantermében temették el, kivéve VI. Lipót herceget, akit a saját maga alapította lilienfeldi ciszterci kolostorba helyeztek örök nyugalomra. Watzl 1952. 13. és 43–47.; a Přemysleknél 1292-ben II. Vencel cseh király alapította a zbraslavi Aula Regia kolostort, amelynek hasonló funkciót szánt. H. Ječny – M. Tryml: Zur Rekonstruktion der Klosterkirche in Zbraslav (Königsaal). in: Strzelczyk 1987. 137.

Feltűnő és gyengíti a pilisi kolostor tervezett funkciójával kapcsolatos felvetést, hogy a ciszterciek legnagyobb magyarországi támogatóját, III. Bélát még az Árpádok 12. századi temetkezőegyházában, Székesfehérváron helyezik örök nyugalomra. A trónon őt követő idősebb fiát ugyan az egri székesegyházba temették el, de vélhetően az általa 1202-ben alapított kerci ciszterci kolostorba is elhelyezhették testének egy részét.⁴¹ II. András 1213-ban meggyilkolt feleségét, Gertrúd királynét Pilisen temetik el, s a sírhely méltó kialakítására IV. Béla – talán még trónralépése előtt – a ciszterek támogatásával Villard de Honnecourt is Magyarországra hívja. A pilisi kolostor ásatásai alkalmával a káptalan terem közepén, a kolostor díszsírhelyén talált vörösmárvány lovagi sírkő a királyi család egy másik tagjának sírhelyét mutatja.⁴² II. András 1233-ban elhunyt második feleségét, Jolántát is a cisztereknekél (Egres) helyezi örök nyugalomra, ahová két esztendő múlva magát a királyt is eltemették.⁴³

A rend számára különösen Gertrud királyné temetkezési helye lett jelentős. A merénylet miatt gyónás és az utolsó kenet felvétele nélkül elhalt, így bűnei miatt nem üdvözölhető királyné nagy lelki terhet jelentett a dinasztia, különösen fia, IV. Béla számára, aki Pilisen kívül több ciszterci kolostornak tett adomány azért, hogy anyja lelki üdvéért imádkozzanak.⁴⁴ A 13. század második felében azonban Magyarországon megszakadnak a ciszterci kolostorokban a királyi temetkezések és a továbbiakban a ciszterek helyet a koldulórendi templomokat választják a királyi család tagjai temetkezési helyükül.

A ciszterci rend szigorúan előírásainak megfelelően a kolostorokat lakott településektől távoli folyók völgyeiben, megműveletlen területeken kellett létrehozni. A 19 magyar férfi kolostor közül azonban számos földrajzi környezete nem felelt meg a rendi kívánalmaknak. Cikádor 1142-ben egy jelentős bencés apátság, a Szent László alapította bátai kolostor közelében épült fel a Duna völgyében futó nemzetközi út mellé. Az ország belseje felé vezető utak vonalán fekszik a pétervárad, a szentgotthárdi, a topuszkói apátság; Egres a Maros folyó partján az Erdélyt és az ország középső vidékét összekötő elsősorban a sószállítás miatt jelentős út mellett jött létre, Zirc a Bakony hegységet átszelő út középpontjában, Szent Jakab sziget Zágráb közelében a Száva folyó egy fontos révjénél található, Kerc pedig az Olt völgyében Erdélyt a Balkánnal összekötő kereskedelmi útvonalon.⁴⁵

A kolostorok közelében gyakran még a megtelepedés idején településeket találunk. Borsmonostort egy vásárhely mellé alapítják.⁴⁶ Hasonló figyelhető

---

41 Baumgartner Alán: A kerci apátság a középkorban. Bp. 1915. 29.

42 Gerevich László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1987.² (a továbbiakban: Gerevich 1987.) 9–10. és 15.

43 Bósz Egyed: Az egresi ciszterci apátság története. Bp. 1911. (a továbbiakban Bósz 1911.) 22–24.; Hankó Ildikó: A magyar királlysírok sorsa. Bp. 1987. 103.; Jolánta sírhelyének kiválasztásában az játszott döntő szerepet, hogy családja kapcsolatban volt Pontignyvel. A királyné apjához, Courtenay Péterhez tartozott az Auxerre-i grófság, amelyben Pontigny is feküdt, így Jolánta új hazájában szoros kapcsolatba került Pontigny magyar fiájával, az egresi kolostorral.

44 Békefi 1891. 217.; Takács 1989. 14.

45 Koppány Tibor: XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen. in: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 11 (1972) (a továbbiakban Koppány 1972.) 143.; Takács 1989. 27.

meg Szentgotthárd esetében is, ahol a településen már plébániatemplom is állt a ciszterek megérkezésekor.⁴⁷ A Zircre költöző szerzetesek egy két évszázada fennálló királyi kúriát és az azt kiszolgáló falut kapták kolostoruk központjává.⁴⁸ Pilisen pedig egy olyan bencés monostort vettek át a ciszterek, amelyet egy település vett körbe, bár az új kolostor építésével a falut áttelepítették.⁴⁹ Pásztón is Pilishez hasonlóan egy a település központjában álló bencés apátságot népesítenek be.⁵⁰ A 12–13. század fordulójának egyik legjelentősebb városának, kereskedelmi központjának szomszédságában, Esztergom mellett is megtaláljuk a cisztercieket.⁵¹ Pétervárad Gertrúd királyné gyilkosának, Péter comesnek a birtokközpontja volt, ahol a kolostor alapítólevele egy királyi palatiumot említ.⁵² A magyar ciszterci rendházak kisebb részének fekvése felelt csak meg a rend szokásainak, mint például a szépesi apátság.⁵³ Úgy tűnik, hogy Magyarországon nem a ciszterek indították el kolostoraik környezetében a gazdasági fejlődést, hanem inkább kihasználták a gazdaságilag fellendülő helyeket.

A kolostorok földrajzi fekvése meghatározta a magyarországi ciszterciek gazdasági tevékenységét. Sajnos csupán egyetlen monostornak, a szentgotthárdinak gazdasági életét dolgozták föl,⁵⁴ ennek ellenére kitűnik, hogy Magyarországon nem meghatározó a saját munkára épülő, grangiák köré szerveződő hagyományos ciszterci gazdálkodás. Természetesen a magyar kolostorok közelében is találkozunk majorokkal, azonban ezekben inkább földesúri allodiumokat sejtethetünk.⁵⁵ Kimutatható az addig megműveletlen földek termővé fogása is, azonban nálunk a ciszterci gazdálkodás inkább a jobbágyfalvak adójára, a tizedbevételekre és a kereskedelemből származó haszonra épült.⁵⁶ Úgy tűnik már a korai időszakban is ezt tekinthetjük dominánsnak. Pilis birtokai három nagy tömbben feküdtek: a kolostor közelében, Pozsony megyében és Hont megyében.⁵⁷ Az utóbbi két területen már a távolság miatt is csak jobbágyok munkájával művelhették földjeiket. Szentgotthárdi apátság

---

46 Kovács 1910. 7.; Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. in: Településtudományi Közlemények 18 (1966) 64.

47 Valter 1981. 34–37.

48 Koppány 1972.. 141–143.

49 Gerevich 1987. 3–4.

50 Valter Ilona: Ciszterci kolostorok kutatása. in: Studia comitatensia 17. Szentendre 1985. 578.

51 Györffy 1980. 229.

52 Takács 1989. 11–12.

53 Deáky 1937. 5–6.

54 Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp. 1932. (a továbbiakban Kalász E. 1932.)

55 Lakatos Dénes: A topuszkói ciszterci apátság története az Árpádok korában. Bp. 1911. (a továbbiakban Lakatos 1911.) 40.; Kalász 1932. 20–32.

56 Abban az időben, amikor a magyar ciszterci kolostorok gazdasági kiépültek, általában megfigyelhető a saját munkára épülő ciszterci gazdálkodás átalakulása a rend feudalizálódása következtében. Hasonló a magyar helyzethez az Elba vidékén és Csehországban is parasztgazdálkodásra épült a ciszterci gazdaság. S. Epperlein: Zur Wirtschaftspolitik von Zisterzienserklostern östlich und westlich der Elbe im 12. und 13. Jahrhundert. in: Strzelczyk 1987. 30.; Lékai 1991. 285.

57 Békefi 1891. 245–246.

közvetlen közelében a grangiák mellett ott találjuk Kedhely és Zsidófalva jobbagyotelepüléseket.⁵⁸ 1213-ban a topuszkói monostor névadó településén élő hospesek adóját szabályozzák,⁵⁹ tehát még a kolostor közelében sem csak konversusok dolgoznak, hanem telepésekkel népesítik be a birtokot. Legnagyobb birtokkal a IV. Bélától 35 falut kapó Pétervárad rendelkezett.⁶⁰

A kolostorok jövedelmeinek jelentős részét képezték a tizedbevételek, az átengedett királyi adók, különösen pedig a királytól kapott vámok. A pilisi kolostoré volt az ország nyugati határánál, fontos külkereskedelmi utak mentén a pozsonyi, a csütörtökhelyi, a győri és az óvári vám harmada. Jelentőségüket mutatja, hogy az apátság jövedelmeinek nagyobb része származott a vámokból, mint a birtokai hasznából.⁶¹ A többi ciszterci kolostorhoz is tartoztak vámjövödelmek, így Cikádoré volt az eszéki vám,⁶² Péterváradé a kolostor közelében lévő rév,⁶³ Zircé a győri és az óvári vám harmada.⁶⁴

Néhány magyar ciszterci kolostor szőlőtermelése igen jelentősnek tűnik. Kálán pécsi püspök a 13. század elején szükségét látta, hogy III. Ince pápánál tiltakozzon, mert egyházmegyéjében a ciszterek (Cikádor) sok szőlőt összevásárolnak és ezek után nem fizetnek tizedet, következésképpen így jelentős veszteség éri a püspökséget. 1213-ban III. Ince fel is szólítja a szerzeteseket, hogy hagyjanak fel a szőlők felvásárlásával.⁶⁵ A cikádori és a két fontos bortermelő vidéken épült kolostoron, Bélháromkúton az egri borvidéken és a Szerémségben fekvő Péterváradon kívül még a topuszkói apátság bortermelése emelkedik ki.⁶⁶ Heiligenkreuznak pedig az ország nyugati határánál, Pozsony körül és a Fertő-tó közelében voltak jelentős szőlőskertjei.⁶⁷

A bortermelés nagysága már magában is a kolostorok kereskedelmi tevékenységének jelentőségét mutatja. A magyarországi ciszterek, hasonlóan a rend többi európai egyházához, birtokaik után nem fizettek tizedet. Így termékeikkel versenyképesebben tudtak megjelenni a piacokon. Ezt csak fokozta, hogy a királyi kolostorok legtöbbször vám- és adómentességet élvezett. A kolostorok földrajzi elhelyezkedéséből – folyók völgyeiben és fontos kereskedelmi útvonalak közelsége – következő kedvező közlekedésföldrajzi helyzet predesztinálta a magyar cisztercieket arra, hogy bekapcsolódjanak a kereskedelembe. Említettük már, hogy Szentgotthárd és Borsmonostor hetipiacos helyek mellett (Kethely) jöttek létre, Borsmonostor pedig röviddel alapítása után Imre királytól két újabb falvában kapja meg a vásártartás jogát.⁶⁸ Hasonló kiváltságban részesült 1213-ban Bachus falvában a topuszkói apátság. Úgy látszik, Topusz-

---

58 Valter 1981. 34–37. és 60.

59 Lakatos, 1911. 30–32.

60 Takács 1989. 30–31.

61 1357-ben vámokból 440 aranyforint, míg a birtokból csak 260 aranyforint jövedelme volt az apátságnak. Békefi 1898. 70–74.; Hervay 1984. 832.

62 Békefi 1894. 83.

63 Takács 1989. 30.

64 Horváth K. 1930. 10–11.

65 Békefi 1894. 37.

66 Lakatos 1911. 41.

67 Watzl 1958. 117–119. és Watzl 1971. 13–14.

68 Szentpétery 1916. 17.

kó a távolsági kereskedelemben is részt vett. 1240-ben a magyar templomos nagymestertől a kolostor telket kapott az Adria tengeri Zengg kikötővárosban, hogy kereskedelmi lerakatot létesítsen.⁶⁹

Jelentős jövedelmek származtak a sószállítás és a sókereskedelem hasznából. A középkori Magyarországi sóbányái az ország keleti részében, Erdélyben voltak. A királyi bányákból az ország belsejébe és a határvidékre a sót az egyháziak szállították, jelentős jövedelemre szert téve. Nem egy ciszterci kolostor ezen felül külön is részesült sóadományban. Szentgotthárd az alapításakor 20 ezer nagy sókocka szállítására kapott jogot. 1233-ban ezt megerősítik, s 80 szárazföldön szállított kocka só után egy márka fuvarozási díj illetve meg az apátság és ezen felül 2500 kockát adományba is kapott.⁷⁰ Borsmonostor 1224-ben 200 zuan sót kap a királytól, de egy eredményes oklevélhamisítás után sikerült ezt rövidesen 1000 zuanra növelni.⁷¹ Az egresi kolostor hat sószállító hajóval rendelkezett, amelyek évente három alkalommal vámmentesen szállíthattak sót.⁷² Pilis pedig templomának felszentelése alkalmából évi száz márkányi sót kapott a szalacsi raktárból.⁷³ Az 1233-ban Pecorari Jakab legátus és II. András király között létrejött úgynevezett beregi egyezmény a sószállítást is szabályozta. A ciszterci bíboros eredményesen tudta képviselni rendje kolostorainak érdekeit, Szentgotthárd 2500, Pilis és Zirc 2000, Pornó 1000 zuan, míg Egres 3 timinus só szállítására kapott engedélyt.⁷⁴ Összegezve a hazai ciszterci monostorok jövedelmeinek nagyobb része származott a vámok és a kereskedelem bevételeiből, mint birtokaik terményeiből.

A magyarországi kolostorokban élő szerzetesek és conversusok számát és származását még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani a vizsgált időszakban. Az első ilyen adatot nyújtó forrás Szigfried reini apát 1357-es visitációjáról készült jelentés, de ez már a kolostorok válságát, elnéptelenedését mutatja.⁷⁵ A szerzetesek etnikai és szociális származásának tanulmányozását a kevés forrás mellett az egyelemű névadás szokása is nehezíti. Csupán a keresztnevekből pedig nem, vagy csak erősen megkérdőjelezhető következtetéseket lehet levonni. A szakirodalomban korábban általános véleménnyel szemben, miszerint a magyar kolostorok mindvégig külföldről kapták szerzetesi utánpótlásukat,⁷⁶ az utóbbi időben megfogalmazódott olyan vélemény, hogy a hazai és a külföldi szerzetesek arányát még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani.⁷⁷ Magunk részéről csupán néhány megjegyzést kívánunk tenni. A Magyarországon a 19 férfi kolostor közül ellentétben a környező országokkal (osztrák hercegség, Csehország, Lengyelország) a német nyelvterületen domináns morimondi ághoz csak négy monostor tartozott (Cikádor, Borsmonostor,

---

69 Lakatos 1911. 48. és 70–71.

70 Valter 1981. 62–63.

71 Szentpétery 1916. 26–32.

72 Bósz 1911. 44–45.

73 Békefi 1891. 235–236.

74 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Ed. F. Knauz, Strigonii 1874. 294.

75 Békefi 1898. 70–74.

76 Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 215.; Repertorium 24.

77 Solymosi 1984. 241.

Szepes, Zágráb). A legtöbb, szám szerint 11 a Clairvax-i ághoz, míg három Pontigny-hez. Az utóbbiak közül hat közvetlenül Franciaországból települt. Ezen kolostorok alapító konventjei bizonyosan francia származású szerzetesekből álltak. Nem tudjuk, hogy a közvetlen szerzetesi utánpótlás meddig állt fönt a távoli anyakolostokkal, de figyelemre méltó, Zirc még az alapítása után 26 esztendővel is Clairvaux-ból kapott apátot Limoges-i János személyében. János tíz esztendei itt tartózkodása után visszatért Franciaországba, de az őt felváltó Guido is bizonyosan francia.⁷⁸ A magyar kolostorok és a francia atyaapátságok távolsága sejteti, hogy a kezdeti intenzív kapcsolatok sokáig nehezen voltak tarthatók. A magyarországi apátoknak csak háromévente kellett a Cîteaux-be rendezett nagykáptalanon megjelenni, de még így is hallunk a távolmaradás miatt kirótt büntetésekről. Az atyaapátok éves vizitációit pedig például Clairvaux esetében az alá tartozó filiák nagy száma is lehetetlenné tette, csak kirívó szabálytalanságok kivizsgálása esetén vállalják az atyaapátok a hosszú utazást. A 13. század közepére az addig erős francia-magyar kapcsolatok általában is meggyengülnek. A vallon telepések és nyomukban papjaik is inkább a felszabaduló Hispániát választják Közép-Európa helyett.⁷⁹ Mindezek következtében a ciszterci kolostorok külföldi utánpótlása meggyengült. Ez akkor következik be, amikor a Magyarországon élő szerzetesek számát a tatárdúlás megtizedelte. 1234-ben létrehozott péterváradai monostor az utolsó, amely közvetlenül Franciországból települt.

A 12. század végén, a 13. század elején felerősödik a heiligenkreuzi ciszterek magyarországi szerepe. V. Lipót osztrák herceg 1177-ben, majd 1188-ban megtiltja a kolostornak, hogy az apátságtól nyugatra is írtásokat végezzenek. Heiligenkreuz kolonizációs tevékenysége így csak keletre, Magyarország határai felé irányulhatott, s ez megkívánta a közeledést a magyar uralkodókhoz. III. Bélától kapnak egy királyi kúriát, s Imre, majd II. András is további adományokba részesíti a kolostort az addig jobbára csak gyepterületként gyérszámú besenyő lakossággal rendelkező nyugati határvidéken. A 13. század elején szinte már családi monostorként kezelik az Árpádok a Bécsi-erdőben fekvő monostort. Heiligenkreuz magyarországi aktivizálódását mutatja Borsmonostor már érintett alapítása. 1206. és 1209. között pedig felvetődött, hogy a szerzetesek áttelepülnek az egyik nyugat-magyarországi – valószínűleg Curia regis, Königshof – birtokukra. Az ügy a rendi nagykáptalan elé került. Az átköltözést részben gazdasági okok motiválták, a kiszemelt új kolostorhely környékének mezőgazdasági és ipari tevékenység folytatására kedvezőbb fekvése, részben az 1206-os szabálytalan apátválasztásban kifejeződő politikai okok. VI. Lipót herceg egy újabb ciszterci kolostor (Lilienfeld) alapítását kezdte meg, s így Heiligenkreuz és a Babenbergei kapcsolata meglazult. Magyarországon viszont II. András felesége, Gertrud királyné alatt a német befolyás erősödése kedvezett a heiligenkreuzi cisztereknek. Az áttelepülés az építkezések megkez-

---

78 Horváth Konstantin: Limoges-i János zirci apát (1208–1218). in: *Katholikus Szemle* 44 (1930) 98–99.

79 Fügedi Erik: A befogadó a középkori magyar királyság. in: Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp. 1981. 401.

dése ellenére a morimondi atyaapátság ellenállásán meghiúsult,⁸⁰ de a Heiligenkreuz magyarországi expanziója tovább tartott. Toplicáról 1208. után elűzve a Clairvaux-i szerzeteseket megpróbálták az új alapítást saját joghatóságuk alá vonni, de 1211-ben a nagykáptalan tilalma miatt végül le kellett erről mondaniuk.⁸¹

Az is bizonyos, hogy a magyar ciszterci kolostorokra nem jellemző az az elzárkózás a hazai utánpótlás elől, mint amely a lengyelországi ún. kölni kolostoroknál megfigyelhető.⁸² Az egyik első magyar származású ciszterci szerzetesek közé tartozott a szentgotthárdi apátságba 1219-ben belépő Ják nembeli Csépán fia István.⁸³ Honfitársai közül mennyien követték példáját, nem tudjuk, de figyelemre méltó, hogy belépésével a rendhez átkerülő pornói apátságba csak 14 esztendő múlva tud a bencések felváltására ciszterci szerzeteseket küldeni Szentgotthárd.⁸⁴ A magyar monostorokban élő szerzetesek számának megállapításánál csak közvetett úton juthatunk információkhoz. Az utóbbi évtizedek régészeti kutatásai nyomán néhány kolostor alaprajzát ismerjük, amely legalább az építkezés idejére jelzi, milyen létszámú szerzetesi közösség talált ott otthont. Hasonló információkat nyújtanak a filiációs viszonyok, mivel a rend szabályzata szerint csak az a kolostor létesíthet filiát, amelyben legalább hatvan szerzetes élt. Magyarországon egyedül Pilis hozott létre három újabb apátságot. Az alapítás után az első filia, Pásztó benépesítése alig hét esztendő alatt megtörtént, a második Bélháromkút ezt 41 év múlva követi, míg a harmadik és egyben az utolsó középkori ciszterci kolostor, az ábrahámi 1270-ben történő betelepítésére újabb 38 esztendőt kellett várni. Egres két filiát bocsátott ki magából (Kerc 1202; Vértesszentkereszt 1214), egy-egy leányapátsággal rendelkezik Szentgotthárd, Zirc és Toplica. A filiák közül viszont már egy sem erősödik meg annyira, hogy újabb közösséget szervezzen, mindvégig másodlagosak maradtak.

Pilis templomhajójának hossza 56,80 m, refektoriuma 12x6,60 m. nagyságú terem,⁸⁵ Zirc templomának hossza kb. 60 m., káptlanterme 9x9 m, refektoriuma 9x19 m.⁸⁶ Pilis és Zirc volt a legnagyobb ciszterci kolostor Magyarországon, ezt mutatja, hogy Kercen kívül a feltárt templomok között csak itt talá-

80 Watzl 1958. 112–117.; Canivez I. 322. (1206/46.)

81 Watzl 1958. 113–114., Canivez I. 317. (1205/48), Canivez I. 381. (1211/13.); többek szerint a heiligenkreuzi apátság alá akarta helyezni III. Honorius pápa 1224-ben a kegyúr, Micha comes kérésére a telki bencés monostort. Sörös 1912. 453–454. és Watzl 1958. 117–119.; Hervay F. szerint viszont az említett kolostort a patrónus a vértesszentkereszt-i ciszterciek alá akarta rendelni. Repertorium 121. Megfontolandó, hogy a magánkegyurasághoz tartozó kolostort egy másik nemzetség felügyelete alatt álló egyház joghatósága alá helyezését kezdeményezte volna Micha comes, amennyiben viszont helyes a feltételezés, hogy Micha annak a Héder nemzetségnek volt a tagja, amely birtokai a nyugati határszélen feküdtek, akkor inkább a heiligenkreuzi ciszterek szerepét kell itt is látnunk.

82 Fügedi Erik: A nyugati szláv néphatár története. in: Magyarország és a szlávok. Szerk.: Szekfű Gyula, Bp. 1942. 70–71.; Die Cistercienser. Geschichte – Geist – Kunst. Hrsg. von A. Schneider, A. Wienand, W. Bickel, E. Coester, Köln 1977. 76–78.

83 Horváth E.: 1930. 12–13.; Canivez I. 514. (1219/56).

84 Canivez II. 115. (1233/21.).

85 Gerevich 1987. 6. és 13.

86 Horváth K. 1930. 5.; Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom átátása (1912–1913). in: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 2 (1964) (a továbbiakban Hümpfner 1964.) 121.

lunk 2–2 kápolnapárt a főszentély mellett, amíg Bélháromkúton már csupán egy-egy-re volt szükség.

A konversusokra vonatkozó információink a szerzetesekéhez képest is jóval csekélyebbek. A nemesi származású monachusokkal ellentétben ők inkább a közrendűek közül kerültek ki, és nagyobb arányban kereshetünk köztük magyar származásúakat már a korai időszakban is. Francia területekről érkezők is akadtak azért köztük. 1205-ben Szentgotthárdon Argonne-ből és Troisfontaines-ből származó konversusokról tudunk.⁸⁷ A renden belül általában a 12–13. század folyamán a szerzetesek és a konversusok aránya 1:3, 2:3.⁸⁸ Magyarországon a megtért barátok jelentősége bizonyosan kisebb, mint láttuk, a magyar kolostorok gazdasága nem elsősorban a rendtagok saját munkájára épült. A nagyobb kolostorok mellett felépült műhelyekben, mint amilyet Pilisen is feltártak,⁸⁹ dolgozhattak nagyobb számban konversusok és nem a grangiákon. Ezzel értelmezhető a Pilis és a Zirc viszonylag nagyméretű, 29 illetve 24 m² alapterületű konversusi terme.⁹⁰

A rend mind szerzetes, mind konversus tagjainak hazai utánpótlása nehézségeinél ki kell hangsúlyozni: ennek nem a ciszterci rendnek a magyar társadalomtól, a helyi hagyományoktól való elzárkódása volt az oka.⁹¹ Ezek sokkal inkább a magyar egyház és a társadalom fejlődésében keresendők. A rend megtelepülésének idején a konversusi utánpótlást képező agrárnépeség jelentős része még kötött állású Magyarországon, nem rendelkezik szabad költözési joggal, így terhei ellenében nem választhatja a ciszterek kínálta alternatívát. A helyhezkötött, servusok munkájára épülő prédiomok bomlása a 13. század második felében gyorsul fel és válik szabadabbá a magyar agrárnépeség. Viszont erre az időre a ciszterci kolostorok gazdaságainak már a korábbiakhoz képest sincs igényük a konversusokra. A tatárdúlás után jelentkező munkaerőhiány, a hospesjog, a telekrendszer és a városfejlődés teremtette lehetőségekkel szemben pedig a konversusi intézmény elveszítette vonzerejét. A 1230-as évektől kezdve mind a szerzetesi, mind a konversusi utánpótlásnál jelentkezik a Magyarországon is az egyre népszerűbbé váló koldulórendek elszívóhatása. A magyar egyháztörténet sajátossága, hogy a monasztikus szerzetesség reformrendjeinek, a cisztereknek és részben a premonstreieknek nem volt idejük a „kifutásra”, mielőtt igazán jelentőssé váltak volna, megjelentek a koldulórendek.

---

87 Canivez I. 315–316. (1205/40.); Valter 1981. 63–64.

88 M. Toepfer: *Die Konversen der Zisterzienser*. Berlin 1983. 53–58.

89 Gerevich 1987. 18–20.

90 Gerevich 1987. 13.; Horváth K. 1930. 5.; Hümpfner 1964. 133–136.

91 A helyi hagyományokhoz való kapcsolódást jelzi, hogy az egresi apát kérésére 1222-ben a rendi nagykáptalan megengedi a magyar kolostorokban Szent István király ünnepének megtartását. Canivez II. 20. (1222/36.)

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN CISTERCIAN
ORDER IN THE PERIOD OF ESTABLISHING THEIR MONASTERIES 1142-1270

The first Cistercian monastery in Hungary was established by King Géza II in Cikádor, near to the Danube. It was founded as a filiation of the monastery of Heiligenkreuz, near to Vienna. Then, however, at least according to our information, no new monasteries were founded during the succeeding four decades. The reason of this has to be looked for in the history of the Hungarian monastic orders. In the middle of the XIIth century no sign of any crisis within the Hungarian Benedictine order was to be revealed yet. Otherwise the friendly Hungarian-German relations having characterized the time of the establishing of the monastery of Cikádor were followed up by hostilities. The actual settlement and expansion of the Cistercian order in Hungary can be dated to the end of the 1170-ies. A mighty sponsor of the order was King Béla III who established five Cistercian monasteries. The monks of the newly founded monasteries were coming, however, not from the German but directly from the French Cistercian monasteries. The second important period of establishing the monasteries were the 1230-ies. In those days two leading abbots of the order held visitations in Hungary, and at the same time the papal legate, the Cistercian Jakab Pecorari was visiting the country, too. In the XIIIth century the expansion of the order was interrupted. After 1242, i.e. after the devastation of the country by the Tartarian conquerors, the reorganization of some monasteries was delayed, too. In addition, the order was lacking the energy needed to the establishing of new monasteries. Most of the attempts to establish new monasteries were frustrated. The importance of the Cistercian monasteries established during the period from 1242 up to 1270 seems to be insignificant as compared to those that were established before 1242. The last Cistercian monastery was founded in 1270 in Ábrahám. Most of the Hungarian monasteries were established by the ruling dynasty. The royal inspiration and support, however, can be revealed in the case of the monasteries established by privat landlords, too. The Cistercians were endeavouring to avoid the dependence on privat patrons here, in Hungary. Most of the Cistercian monasteries were established in Hungary during the era when the order was already feudalized, and the importance of the self-contained estates was decreased. Mostly the geographic situation of the domestic monasteries was not in compliance with the severe rules of the order either. They had been often built up next to commercial roads, settlements and market places. It seems that here, in Hungary, it often was not the Cistercian order itself that had furthered the economic development in the vicinity of the monasteries: The Cistercians were rather exploiting the possibilities of the economically developing places. It is true that the presence of convents can be revealed and proven in the Hungarian monasteries, too. But their importance is slight because the monasteries were here preferring to have their lands cultivated by serfs. In some monasteries, however, the deforestation and the organization of granges can be demonstrated. The monasteries were gaining substantial incomes from salt deliveries and from customs. Moreover, these latter were becoming in the XIIIth century the chief incomes of some monasteries. The development of the order was interrupted in the middle of the XIIIth century. We have no information concerning the number of the monks and convents having lived in the monasteries. The strength of the monastic communities can be evaluated on the basis of the archeological explorations with due consideration of the sizes of the monasteries concerned. The monasteries of Pilis and Zirc may have been the two largest communities. In the middle of the XIIIth century the replacement of the monks may have been a great problem. The monasteries were replaced by monks still for several decades after their establishment from the French mother monasteries. In the 1230-ies the earlier intensive French-Hungarian relations were declining. The last monastery that was established by direct French intervention was organized in 1234. The foreign replacements of the monks was greatly hampered by the Tartarian devastation of Hungary in 1241-42. In that period a strong suction effect of the mendicant friars' order was to be felt. It is a special feature of the Hungarian history that the later established Cistercians had no time to a stronger expansion because the settlement of the mendicant friars prevented their reinforcement. As a consequence, the Cistercian order had been able to maintain in the medieval Hungary only 19 monasteries of the monks and 4 monasteries of the nuns.

ALMÁSI TIBOR

EGY CISZTERCI BÍBOROS A PÁPAI VILÁGHATALOM
SZOLGÁLATÁBAN

Pecorari Jakab magyarországi legációja

Előadásomban az 1232–1234 között Magyarországon működött ciszterci bíboros-diplomata, Pecorari Jakab pályáját igyekszem felvázolni. Először életútjának főbb mozzanatait foglalom össze, majd magyarországi legációjáról ejtek szót, végezetül itteni működésének ciszterci vonatkozásaira térek ki.

Pecorari Jakab gazdag piacentzai nemes család sarjaként született.¹ Szülőhelyére utal a forrásokban gyakran felbukkanó „Placentinus” előneve. Emlékét a piacentzai dóm falán ma is emléktábla őrzi.² A Pecorari név a Piacenza határában fekvő, a család birtokaihoz tartozó, dús legelőkben gazdag Pecoraria-völgyre utal. Pontos születési évét nem tudjuk; viselt tisztességei elnyerésének időpontjai 1185, illetve 1190 közötti születést valószínűsítenek. Jakab ifjan hátat fordítva a világi életnek egyházi pályára lépett, s a Piacenzához közeli Fidenzában, Szent Donnino egyházának lett először plébánosa. Innen emelkedett 1211-ben ravennai főesperessé, mely tisztségét 1219-ig említik neve mellett a források. Későbbi életrajzíróinak egybehangzó adatai szerint 1215-ben Franciaországba ment, s Clairvaux-ban csatlakozott a ciszterci rendhez. Az éleltút megrajzolása az ezt követő másfél évtizedben számos bizonytalanságot rejt, melyek döntően abból adódnak, hogy Jakab testvér működési helyének megjelölése nem egyértelmű. A helyzet csak 1231-től válik ismét kétségtelenül bizonyossá, amikor is IX. Gergely pápa Pecorari Jakabot bíborosává, s egyben Preneste püspökévé emelte.³ Kinevezéséről Albericus monachus világkrónikája

1 A Pecorari Jakabbal kapcsolatos életrajzi adatok: UGHELLI, F. – COLETI, N.: *Italia Sacra sive episcopi Italiae*. Tom. I., Venetiis, 1717. (a továbbiakban: UGHELLI) 207–208.; MORONI, C.: *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*. Tom. LII., Venezia, 1851. 30–31.; SÜTTERLIN, B.: *Die Politik Kaiser Friedrichs II. und die römischen Kardinäle in den Jahren 1239–1250*. Heidelberg, 1929. 131. (Heidelberger Abhandlungen. Heft 58.) (a továbbiakban: SÜTTERLIN); *Lessico Universale Italiano*. Tom. XVI. Roma, 1976. 336.; PARAVICINI BAGLIANI, A.: *Cardinali di Curia e 'familiae' cardinalizie dal 1227 al 1254*. I. Padova, 1972. (*Italia sacra studi e documenti di storia ecclesiastica*) 114–127. (a továbbiakban: PARAVICINI BAGLIANI); ALMÁSI T.: Pecorari Jakab bíboros diplomáciai pályája. in: *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged, 1989. 59–69. (a továbbiakban: ALMÁSI 1989.)

2 I papi a Piacenza. A cura di Giorgio FIORI e Carlo Emmanuele MANFREDI. Piacenza, 1988. 30.

3 PARAVICINI BAGLIANI 113., 119.

is említést tesz az 1231. évnél, ahol is elmondja: „Rome tres episcopi cardinales a papa electi sunt – köztük – domnus Jacobus abbas Trium Fontium in episcopum Prenestinum”.⁴ E híradás szerint Jakab közelebről ismeretlen időpontban Trium Fontium apátja lett, mely méltóságát egészen bíborossá kreálásáig őrizte. Mi itt a probléma? Az, ami már a korai életrajzírokat és későbbi történetírokat is megosztotta, tudniillik, hogy melyik, a latinban egyként Trium Fontium-ként hangzó ciszterci monostorban kell Jakab működési helyét keresnünk. A több helyen olvasható két lehetőség egyike, Albericus működési helye, a franciaországi Trois-Fontaines-i monostor, a másik pedig a Rómához közeli Tre Fontane-apátság. A számos biográfus munkáiban megörökített itáliai hagyomány egészen a legújabb időkig az utóbbit, tehát az itáliai monostort jelölte meg Jakab működési helyeként, azzal is erősítve az állítás igazát, hogy működése az 1220-as évektől III. Honorius pápa udvarához kötötte személyét, miután Jakab állítólag az ő káplánja, gyóntatója és jogásza volt. E feltevés logikáját követve tehát a ravennai főesperességből az immár ciszterci testvér közelebről ismeretlen időpontban – valószínűleg 1219–20 körül – a Róma melletti monostor élére került, majd a 20-as években már III. Honorius pápa környezetében működött, s e kúriai működése alapozta meg 1231-ben bíborossá emelését. A másik nézet nagy hangsúlyt akkor kapott, amikor 1874-ben a német tudós, Paulus Scheffer-Biochorst kiadta Albericus világkrónikáját a Monumenta Germaniae Historica forráskiadvány-sorozatban. Előszavában tévedésnek minősítette Pecorari Jakab Tre Fontane-hoz kapcsolását, s amellett foglalt állást, hogy helyes lokalizációként csak a francia Trois-Fontaines adódhat, s ő ez alapján vezeti vissza Albericus magyarországi híryanagát is Pecorari Jakabra mint forrásra. A magyar szaktudományban ez az álláspont vált Pauler Gyulától⁵ Hervay Ferencig⁶ elfogadottá. Folytassuk most anélkül a bíboros életpályájának vázaltszerű követését, hogy megkísérelnénk az állásfoglalást e problémában, hiszen a magyarországi legáció ciszter vonatkozásainak említésekor úgyszólván szembe kell néznünk e kérdéssel. Pecorari Jakab 1231 után bíborosként elsősorban a pápai diplomáciában kapott szerepet. Első legatusi megbízatására már 1231-ben sor került, mégpedig olyan ügyben, amelynek alakulásában a további bő évtizedben végig meghatározó befolyással volt a palestrinai püspök. A II. Frigyes német-római császár és szicíliai király elleni küzdelmekről van szó. A császár hatalmas ambícióival szemben kérlelhetetlenül fellépő IX. Gergely pápa a legmegbízhatóbb szövetségeseit találta meg új bíborosában. Itt nem pusztán arról van szó, hogy a guelf érzelmű, lombard nemesi család sarjaként Jakab természetszerűleg ellenszenvvel szemlélte a császárnak

---

4 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban: MGH. SS.) Tom. XXIII. Hannoverae, 1874. Chronica Alberici monachi Trium Fontium a monachi Novi monasterii Hoiensis interpolata. (a továbbiakban: Chron. Alberici) 929., 1. még EUBEL, C.: Hierarchia catholica medii aevi sive Summorum Pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta. Tom. I. Regensburg, 1898. 6.

5 PAULER Gy.: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1899. II. 116–117. (a továbbiakban: PAULER).

6 HERVAY F. L.: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma, 1984. 31. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) (a továbbiakban: HERVAY).

Észak-Itália bekebelezésére irányuló törekvéseit, illetve opponálta a lombardiai császárbarát irányzat politikáját, hanem arról hogy mélyen, szívéből egyetértett IX. Gergelynek ama, a pápaság irányító szerepéről vallott felfogásával, amelyben az egyházfő magát nem az együttélés lehetőségeit kereső, „galamblelkű” III. Honorius, hanem rokona, a határozott és céltudatos III. Ince pápa örökösének tekintette. IX. Gergely cselekvési szabadságát jelentékenyen korlátozta e törekvései érvényesítésében, hogy a bíborosok testülete erősen megosztott volt az 1230-as években, így az egyházi irányításának egységét csak úgy őrizhette meg, ha a pápai politika határozottságát mérsékelni, fékezni akaró bíborosi szárnynak rendre engedményeket tett.⁷ A pápaság politikájában éppen emiatt sajátos hullámmás figyelhető meg a császárság irányában, hol határozottan konfrontációs, hol csendes, korlátozott együttműködést is lehetővé tevő periódusok váltják egymást. Szembeöltő, hogy Pecorari Jakab kivétel nélkül a konfrontációs időszakokban jutott szerephez.⁸ Működése 1231-es és 1236-os lombardiai legációja idején is az ellentétek elmélyülését eredményezte, ami miatt II. Frigyes 1236-tól legfőbb kúriai ellenségeként tartotta számon Jakabot. 1238-ban ez okból igyekezett – a végén eredményesen – meghívítani Jakab bíboros Lombardiára, Provence-ra és Dél-Franciaországra joghatóságot biztosító legatusi felhatalmazását. A békés periódusokban, a császár és a pápa esetenkénti együttműködése idején a prenestei püspök neve sohasem tűnik fel a kapcsolattartás forrásaiban. Jakab bíboros magyarországi működésének bő másfél éve egyébként ugyancsak ilyen nyugalmi időszakra esett. Az események formálásának meghatározó alakjává bíborosunk azután azt követően válhatott, hogy IX. Gergely 1239 virágvasárnapján exkommunikálta II. Frigyest. A császárral végleg leszámolni igyekvő pápa egyetemes zsinat keretében igyekezett megszabadulni nagy ellenfelétől, s ehhez a világi fejedelmek támogatását is megpróbálta megszerezni. Ennek érdekében 1239-ben legatusként Franciaországba küldte Jakab bíborost, hogy tárgyaljon a császár esetleges letételéről, toborozza össze a zsinati résztvevőket, illetve szerezzen anyagi és fegyveres támogatást az időközben Frigyes által megindított háború eredményes folytatásához. A zsinati készülődés egyébként – mint a tatárjárás belpolitikai előzményeire fényt vető forrásainkból ismert⁹ – Magyarországot sem hagyta érintetlenül. Jakab püspök álruhában, igen viszontagságosan – egyetlen kíséreléssel – tudott csak átvergődni Észak-Itálián,¹⁰ ám francia földre jutva igen eredményesen propagálta a zsinati célokat, s tekintélyes támogatók mellett jelentékeny pénzadományokat is szerzett.¹¹ Arról is van híradásunk, hogy útjának eredményességéről hírt adva, a katonailag igen szorult helyzetbe került

7 A pápa és a bíborosok viszonyára: FEHLING, F.: Kaiser Friedrich II. und die römischen Cardinäle in den Jahren 1227 bis 1239. Berlin, 1901. (Historische Studien. Heft XXI.).

8 Bővebben ALMÁSI 1989. 61–66.

9 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. E. SZENTPÉTERY, Bp. 1938. Vol. 2. Rogerii Carmen miserabile. Ed. L. JUHÁSZ, 560. (cap. 14.).

10 MGH. SS. XXIII. Hannoverae, 1872. *Annales Sancti Pantaleonis Coloniensis* 531. (a továbbiakban: *Annal. S. Pantal. Col.*); MGH. SS. XIX. Hanoverae, 1846. *Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica* 371. (a továbbiakban: *Rycc. S. Germ. Chron.*).

11 MGH. SS. XVI. Hannoverae, 1859. *Annales Stadenses* 367.; *Annal. S. Pantal. Col.* 531.

pápát igyekezett az egyezkedéstől eltántorítani.¹² Az Angliából és Franciaországból a zsinatra igyekvő népes főpapi gyülekezet 1241 tavaszán érkezett Genovába. Innen hajóval folytatták az utat. Május 3-án azonban a pisai hajóhad megsemmisítő vereséget mért a főpapokat szállító flottára, s a számos egyháznagy – Jakab mellett még egy bíboros – császári fogságba került.¹³ Források sokaságában maradt fenn e példátlan skandallum emléke.¹⁴ A főpapok gyötrelmeit bőven részletező forrásokból egyértelműen kitetszik, hogy a császár Jakabot tekintette legértékesebb foglyának, s ennek megfelelően a legtöbb megaláztatás, a legembertelenebb bánásmód és a leghosszabb fogság is neki jutott osztályrészéül. Több mint két éven át, 1243 májusának végéig raboskodott a különböző apuliai erősségek börtöneiben.¹⁵ Eközben az egyház irányítása a legzűzvarosabb időszakát élte. 1241. augusztus 22-én meghalt IX. Gergely pápa, a bíborosi kollégium két pártra szakadt, a pápai területek a császári seregek prédájává váltak, Szent Péter trónusa – eltekintve IV. Coelestin néhány napos pápaságától – közel két évig betöltetlen volt. A császárnak az új pápa személye körüli alkudozásai a bíborosokkal, akkor is Pecorari Jakabot tették az események kulcsfigurájává, ha maga a császári börtönök mélyén távol is volt az események formálásától.¹⁶ A császár a fogoly főpapok szabadabb tételével igyekezett zsarolva őket nyomást gyakorolni a bíborosokra, s garanciát szerezni egy számára is elfogadható új pápa megválasztására. Jóindulata jeleként fokozatosan elengedte a főpapokat, ám a prenestei püspök esetében hajthatatlan maradt. Nyilvánvalóan nem akarta vezérhez juttatni a császár-ellenes bíborosi szárnyat, illetve el kellett kerülnie annak kockázatát, hogy legkérlelhetlenebb ellenfele jusson a pápai trónra. A bíborosok viszont ragaszkodtak társuk pápaválasztás előtti szabadon bocsátásához. Hogy végül Frigyes engedett, abból következett, hogy a császárellenes bíborosok tábora időközben 2 főre olvadt, s a mérsékelt szárny főlénye biztosítottnak tetszett a választásnál. Így került sor egy hónappal Jakab bíboros elengedése után, 1243. június végén IV. Ince megválasztására, akire II. Frigyes is nagy reményekkel tekintett. Az elkövetkező hónapok egyezkedést kereső tárgyalásainak idejéből nincsenek adataink Pecorari Jakab működéséről. Valószínűbb, hogy ez esetben már nem egyszerűen arról van szó, hogy a kúria irányvonal nem kedvezett Pecorari Jakab aktívabb közreműködésének, hanem inkább arról, hogy a fogság embertelen bánásmódja aláasta egészségét. A szabadulás utáni időből egyetlen adat ismert róla, nevezetesen, hogy IV. Ince pápa római vikáriussá

---

12 MGH. SS. XXVIII. Hannoverae, 1888. Ex Mathei Parisiensis operibus. Ex Chronicis Maioribus 196–197. (a továbbiakban: Math. Par. Chron.).

13 MGH. SS. XVIII. Hannoverae, 1863. Annales Placentini Gibellini. 484–485.; Ryc. S. Germ. Chron. 381.

14 A legfontosabbak: MGH. Epistolae saeculi XIII. e regestris Pontificum Romanorum selectae. Tom. I. Berolini, 1883. 713–721. (812–820. sz.-k.); személy szerint Jakabról a császár: HUIILLARD-BRÉHOLLES, J.-L.-A.: Historia diplomatica Frederici secundi sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta, quae supersunt istius imperatoris et filiorum eius. Tom. V. 2. Paris, 1857. 1125., 1127.

15 Ryc. S. Germ. chron. 383–384.; Math. Par. Chron. 260–261. és Auszüge aus der grösseren Chronik des Matthaeus von Paris. Leipzig, 1890. 129–130.

16 A bíborosok és a császár alkudozásaira: SÜTTERLIN 62–66.

tette. 1244. június 26-án Rómában halt meg,¹⁷ néhány nappal a császárság és a pápaság újabb nagy vizzályának kirobbanása előtt.

Térjünk ezek után át magyarországi működése legfőbb eseményeinek összefoglalására! Mi magyarázta, hogy 1232 nyarán a pápa legátust küldött az országba? A válasz egyfelől igen egyszerű, mert hogy II. András király maga kérte követ küldését IX. Gergelytől, másrészt viszont igen bonyolult, mert a király kérelme mögött nagyon súlyos belpolitikai ellentétek, illetve diplomáciai számítások álltak.¹⁸ Tudott dolog, hogy II. András újításokkal teli kormányzati rendszerét nem kísérte az egyház szimpátiája. A hazai klérus jelentékeny teret veszített a birtokadományozások révén megerősödött világi arisztokráciával szemben, a király gazdasági újításai számos ponton sorvasztották az egyházi jövedelmeket, ráadásul a gazdaság újszerű kamarabérleti rendszere hitetleneket, zsidókat és izmaelitákat juttatott pozíciókba. Az egyháziak III. Honorius idején a pápával egyetértésben a tórnörököst, Béla ifjabb királyt támogatták, akinek elképzelései ugyancsak szembenállottak apja kísérletező politikájával. Ismert, hogy 1228 és 1231 között András kénytelen volt teret engedni fia birtokrestaurációs politikájának, ami élvezte ekkor az egyháziak támogatását is. 1231-ben azonban fordulat állt be a király magatartásában. Tavasszal még – miután a pápa felhatalmazta Róbert esztergomi érseket, hogy akár egyházi fenytéssel is kényszerítheti Andrást az egyháziak nehezményezte problémák orvoslására – a király az egyházi érdekek javára módosítva újította meg az 1222-es Aranybullát, ugyanakkor azt a látszatot is keltette, hogy teljes egészében egyetért az 1228 óta Béla és hívei által érvényesített politikával. E királytól azonban – Knauz Nándor szavait idézve itt – „könnyű volt akár aranypecsétes okmányokat is kieszközölni, de igen nehéz azok végrehajtását létesíteni.” Most is így történt. Az okmány ideiglenesen lecsendesítette a működésével elégedetlen egyháziakat és világiakat is, és megalapozott hátteret adott a király 1231-es nyári halicsi-felvonulása megindításának. A hadjárat eredményességét kihasználva azután András igyekezett mindent felszámolni abból, amit korábban Béla az ő politikája ellenében elért. Vissza tette helyükre korábban elmozdított hű embereit, újból bő kezekkel osztogatta – sokszor a visszavett földekből – adományait, helyükön maradtak hitetlen tisztségviselői is. Emiatt mondta ki Róbert esztergomi érsek 1232 februárjában az interdictumot az országra, s közösi tette ki az izmaeliták hivatalviselését támogató főembereket. A királynak csak hosszas alkudozások során sikerült kieszközölnie, hogy az érsek augusztus 20-ig felfüggeszse a büntetéseket. A magyar uralkodó így időt nyerve a pápához fordult, hogy vagy utasítsa az érseket döntése megváltoztatására, vagy küldjön legátust a panaszok kivizsgálására. Nem elhanyagolható szempont itt az sem, hogy éppen e hónapokban volt elmélyülőben az a lombardiai válság, amelynek rendezését a pápa Pecorari Jakabra bízta.¹⁹ Így

17 UGHELLI I. 207.

18 A korabeli magyar viszonyok áttekintését 1. PAULER II. 105–135.; BALICS L.: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. 1. Bp. 1888. 241–299.; KRISTÓ Gy.: Az aranybullák évszázada. Bp. 1976. 47–82. (Magyar história); és uő. in: Magyarország története tíz kötetben. II. 1273–1373.

19 ALMÁSI 1989. 61–62.

esetleg András abban reménykedhetett, hogy az akár háborús konfliktusig te-
rebélyesedhető Észak-Itáliai problémákban lekötött egyházi vezetés engedé-
kenységet fog irányában tanúsítani, s elkerüli majd a magyarországi egyházi
viszonyokba való komolyabb beavatkozást. Csakhogy 1232. máj. 13-án Padová-
ban sikerült egyházi közvetítéssel békét teremteni a császárral kapcsolatos
problémakörön túli gondok; így a magyarországi helyzet is. Július 22-én az
egyházfő értesíti Róbert érseket, hogy a lombard válság eredményes rendezésé-
ben tekintélyt szerzett Pecorari Jakabot küldi Magyarországra legátusként,
egyben felszólítja, hogy emiatt tekintszen el a büntetések ismételt foganatosítá-
sától.²⁰ Augusztusban a pápa biztosította II. Andrást, hogy a Szentszék enge-
délye nélkül senki sem közösinhető ki.²¹ A királynak e biztosíték kapóra jött,
mert innentől kezdve nem állt komolyan érdekében gyors és eredményes tár-
gyalások folytatása a bíborossal, sőt, éppen ellenkezőleg: mindenféle kifogások-
kal halasztgathatta a szorosabb együttműködést, az érdemi tárgyalásokat, hi-
szen tisztában volt vele, hogy a bíboros eszközei korlátozottak vele szemben.

Ez a körülmény igen nagy mértékben befolyásolta a legáció egész menetét.
Jakab bíboros 1232 augusztus végén, szeptember elején érkezhetett az ország-
ba. Sorra kereste fel a különböző egyházakat, részint hogy pontosabban tájéko-
zódjon a magyarországi helyzetről, részint hogy megbízása jogkörével élve ren-
dezzen olyan megoldatlan egyházi ügyeket, amelyek korábban a Szentszékig
jutottak, részint hogy zsinatokat tartson, részint pedig hogy döntéseket hozzon
a belső jogvitáikkal, megoldatlan problémáikkal öt megkereső egyházak ügyé-
ben. Így Jakab eljárta a kolozsmonostori apát és konvent, illetve az erdélyi
püspök között hosszú ideje meglévő ellentétek rendezésében; megvizsgálta az
erdélyi püspökválasztás ügyét,²² ahol a káptalan a pápa jelöltje ellenében a
maga választottját, Osl nembeli Benedeket ültette a püspöki székbe, közremű-
ködött a pannonhalmi apátság és annak népei között hosszú ideje folyó peres-
kedés lezárásában.²³ A pápa utasítására elmozdította helyéről az eretnekséggel
szemben nem kellő eréllyel fellépő boszniai püspököt, s helyébe János domon-
kos szerzetest állította a püspökség élére.²⁴ Esztergomban találkozik az egész
magyar püspöki karral, s átírja Róbert érsek interdictumot kimondó ítéletleve-
lét.²⁵ Hasonlóképp átírta II. Andrásnak az egyházi rend javára 1222-ben ki-
adott kiváltságlevelét.²⁶ 1233 májusában panaszt emelt a pápánál, mert a

---

20 THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungarica historiam sacram illustrantia*. (a
továbbiakban: THEINER) I. Romae, 1859. 105. (181. sz.).

21 Uo. 106. (183. sz.).

22 Uo. 107 (186. sz.); a váradi püspökválasztási bonyodalomra FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus
Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (a továbbiakban: F. CD.) III. 2. 307.

23 A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (a továbbiakban: PRT.) I. Bp. 1902. 715–728.
passim. (132., 133., 134., 139., 140. sz.-ok).

24 THEINER I. 113. (192. sz.); MARTÉNE, E. – DURAND, U.: *Veterum scriptorum et monu-
mentum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio*. Tom. VI. Parisiis,
1729. *Brevis historia predicatorum*. Cap. VI. 354–356. és uo. Bernardi Guidonis libellus seu
tractatus magistrorum ordinis Predicatorum necnon et priorum provincialium Provinciae
seu Tolosanae. 407.

25 THEINER I. 107–111. (187. sz.).

26 Uo. 111–112. (190. sz.).

lovagrendek meqtagadták tőle a pápai követet megillető összeg megfizetését.²⁷ Albericus híradása szerint valamikor 1233 első felében a bíboros jelenlétében meghalt Jolánta királyné, II. András király második felesége, akit az egresi ciszterci monostorban temettek el.²⁸ Utasítást kapott a követ arra is, hogy tájékozdjék a Lukács egykori esztergomi érsek sírján történt csodák valóságát illetően.²⁹ Országos jelentőségű ügyben is el kellett járnia eközben, ugyanis Gergely pápa azzal is megbízta, hogy intézkedjék a német lovagrend Barcaságra vonatkozó jogainak helyreállításáról.³⁰ Hogy milyen lépéseket tett a cél megvalósítása érdekében, pontosan nem ismert, eredménytelensége azonban teljesen nyilvánvaló. Jakabnak kétségkívül fel kellett ismernie, hogy e pápai törekvés semmilyen támogatásra nem találhat a magyarok körében. Sem a kun térítések idején Erdély kormányzatát gyakorló Béla ifjabb király, sem a milkói kun püspökség felállításában szerepet vállaló Róbert érsek nem tanúsított semmiféle érdekeltséget az 1225-ben fegyverrel elűzött lovagrend jogainak visszaállításában. Miután a királlyal létrehozott későbbi egyezség sem tartalmazta e pápai igény teljesülését, csak arra gondolhatunk, hogy a magyar viszonyokban időközben alaposan tájékozódott bíboros helyesen ismerte fel a probléma időszerűtlenségét, s azt, hogy e kérdés kapcsán a magyar egyház és a pápai politika érdekei szembekerültek egymással.

A számos kisebb-nagyobb horderejű egyházi ügy intézése közepette Jakab bíborosnak látnia kellett, hogy a királynál nem egykönnyen lehet eredményt elérni. Azokat az ígéreteket, amelyek megtételében az 1232. februári kiközösítés óta oly nagy buzgalmat tanúsított a király, változatlanul nem teljesítette, ráadásul, mint Jakab a pápának panaszolta, egyes gonosz tanácsadók sugalmazásától vezérelve és elcsábítva folytonosan halogatja a panaszok orvoslásának határidejét. Az érdemi tárgyalások kilátásait csak rontotta, hogy a király 1233 nyarán ismét halicsi felvonulásra készülődött. A legátust ez csaknem lehetetlen helyzetbe hozta. Mivel kényszerítő eszköz hiányában képtelen volt Andrásnál eredményt elérni, a tervezett hadjárat kiszámíthatatlan hossza és bizonytalan kimenetele az egész legáció eredményességét kétségbe vonta, illetve alapjaiban veszélyeztette. A bíboros ezért július táján káplánját, – a Magyarországgal először ekkor kapcsolatba került – Rogeriust, a tatárjárás későbbi történetíróját, Rómába küldte jelentéstételre, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy beleegyezést szerezzen IX. Gergelytől a kiközösítés újbóli kimondására.³¹ Elképzelhető, hogy a római jelentéstételnek az esetlegesen a királyhoz is eljutó híre csak gyorsította a hadikészülődést. Augusztus elején a követ lépéshátrányba, illetve lépéskényszerbe került. A királyi hadak megindultak, Rómából viszont még semmilyen válasz nem érkezett. Tudjuk, hogy azok a pápai levelek, amelyekben a pápa lehetőséget adott a hatékonyabb büntetések alkalmazására, csak 1233. augusztus 12-én keltek.³² Ahhoz tehát túl későn, hogy az

27 Uo. 114. (194. sz.).

28 Chron. Alberici 933.

29 THEINER I. 111. (185. sz.).

30 Uo. 106–107. (185. sz.).

31 Uo. 115–116. (196. sz.).

32 Uo. 114–115. (195.sz.).

ÉK-i határ sűrű erdeiben eltűnő II. András még háborúja előtt értesülhessen tartalmukról. A pápa valójában szeretne volna elkerülni a király kiközösítését. Abból gondolhatunk erre, hogy két levelet küldött a mondott napon Jakabnak, egyet pedig a királynak. Mind a legátusnak szóló egyik, mind pedig a királynak szánt levél egyértelműen tartalmazza a kiközösítésre vonatkozó felhatalmazás megadását. A legátusnak szóló másik – nyilván bizalmas instrukciónak szánt – levél viszont óvatosságra inti a követet, s tartózkodásra szólítja fel a királyi személyek kiközösítésével kapcsolatban. Mindamellett így is későn jöttek a levelek; a legátusnak cselekednie kellett, ha eredményt akart elérni. E körülményeket látva meglepőnek kell tartanunk, hogy a köztudatban beregi egyezmény néven ismert megállapodás mégis létrejött 1233. augusztus 20-án. Hogyan sikerülhetett e rendkívül kemény feltételeket, számszerűen megfogalmazott követeléseket tartalmazó diktátumot elfogadtatni azzal a királlyal, aki lassan egy éve eredményesen hártott el mindenféle tárgyalást és megállapodást a pápai legátussal? Különösen úgy, hogy a legátus ott sem volt a beregi erdőben, hanem személyét, meghatalmazottjait, Bertalan veszprémi püspök és egy másik káplánja, Cognoscens esztergomi olvasókanonok képviselték! Vélekedésük szerint csak egy nem kellően megalapozott ultimátum előterjesztésével. Amikor a királyi hadak eltűnőben voltak, a legátus nem várhatott tovább a remélt pápai felhatalmazás megadását is tartalmazó instrukciók megérkezésére. Önállóan kellett cselekednie. Ezért környezetéből megbízottakat indított a király után, hogy kényszerítsék őt az általa szabott feltételek elfogadására. II. András, akinek feltehetően volt tudomása a legátusi megbízott római jelentéstételéről, valószínűleg nem tudhatta, hogy a seregeit beérő meghatalmozottak, Bertalan püspök és Cognoscens kanonok nem teljesen megalapozottan fenyegetőznek az interdictum kimondásával. Sőt, úgy véljük bizonyossággként fogadta a hírt, hiszen csak ez magyarázhatja az egyezmény azonnali elfogadását. A legátus feltehetően szántszándékkal bízta a tárgyalásokat a hozzá képest kétségkívül kisebb súlyú püspökre és kanonokra. II. András kiközösítése vagy az ország interdictum alá helyezése a legátus részéről – ha az később mégsem találkozik a pápa akaratával – nehezen helyrehozható körülményeket teremtett volna, s utólag feltétlenül elhamarkodott lépésnek is bizonyul. Ezért nem vállalkozhatott hát ilyenre maga a bíboros. Abban az esetben viszont, ha a király a megállapodás mellett dönt, a legátus teljes sikert ért el, függetlenül a pápai instrukciók későbbben ismertté váló tartalmától. A beregi erdőben született megállapodások ugyanakkor biztosítékot tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a végső megerősítésnek, legkésőbbben 25 napra a hadjáratból való visszatérés után, a legátus jelenlétében kell megtörténnie. Hogy az egyezmény tartalmát teljes egészében Pecorai Jakab bíboros határozta meg, alátámasztja majd későbbi megerősítése, amely semmit sem változtat az eredeti pontokon.³³ Erre szeptember végén, Esztergomban került sor, ami elárulja, hogy a megállapodás létrejöttével a katonai vállalkozásnak is azonnal végeszakadt. Joggal

---

33 A beregi erdőben kötött megállapodás szövege: KNAUZ N.: II. Endre szabadságlevelei. Pest, 1869. in: Akadémiai értekezések a történelmi tudományok köréből. I. 52–63.; az esztergomi megerősítés: THEINER I. 116–119. (198. sz.)

kételkedhetünk tehát, hogy az egész halicsi felvonulás mögött más nyomós okot is kellene keresni azon kívül, hogy II. András ezen ürüggyel igyekezett kibújni a tárgyalások és a megegyezés kényszere alól.³⁴ Maga a diktátum rendkívül körültekintő szabályozással igyekezett javítani az egyházak helyzetén, s igen szigorú rendelkezések megtartását róttta a királyra. Főbb pontjai erőteljes korlátozásokat tartalmaztak a zsidókra és az izmaelitákra nézve, tiltották alkalmazásukat a só-, adó- és vámhivatalokban, tilalmazták hogy keresztény szolgálók legyenek, s megkülönböztető jelek viselésére kötelezték őket. Más vonatkozásban az egyházak anyagi helyzetének javítását tűzte célul a megállapodás, elsősorban sókereskedelmi kiváltságuk újbóli érvényesítésével, s elmaradt bevételeikért visszamenőleges kárpótlásukkal. Ezen kívül szó esik az egyházak adómentességéről, továbbá bíraskodási kiváltságuk további szélesítéséről, hatáskörükbe utalva a hitbérrel és a házassággal kapcsolatos ügyeket. A megállapodással működését eredményessé tevő legátus nekilátott az írásban foglalt rendelkezések gyakorlati kivitelezéséhez. Széleskörű biztosítékokkal igyekezett gondoskodni az egyezmény érvényének fenntartásáról. Sorra eskette meg nemcsak a világi hatalmasságokat, Béla ifjabb királlyal és híveivel sem tévén kivételt, hanem az egyháznagyokat, érsekeket és püspököket is a megállapodás pontjainak megtartására. Október elejétől egymás után állította ki az okleveleket a sójövodelmekhez jutott egyes egyházak számára.³⁵ Az egyezmény végrehajtásának felügyeletét az általa állított, s számára feltétlenül megbízhatónak tűnő János boszniai püspökre bízta. 1233–34 telén, s az elkövetkező tavasszal amellet, hogy minden tekintetben a vállalt királyi ígéretek behajtásán munkálkodott, számos más intézkedést is hozott. 1234 februárjában Béla királyfi esküt tett neki, hogy az eretnekek kiirtásán, Magyarországról való kiűzésén lesz.³⁶ Sorra járva a magyar egyházakat szigorú vizsgálatokat tartott. Egy ilyen eljárása alkalmával 40 kanonokban szabta meg a jövodelmek alapján a fehérvári káptalan létszámát, előírta, hogy a karban fekete gallért viseljenek, s végleg távolítsák el a házas papi személyeket.³⁷ Március folyamán ismét tárgyalásokat folytatott II. Andrással, sürgetvén őt a megjavulásra, majd – bár bizonyosan voltak kétségei elért eredményei tartósságát illetően – elhagyta az országot. Távozsása minden valószínűség szerint 1234 márciusára tehető.³⁸ Magyarországi működése mérlegeként egyrészt megerősítést nyerhet az a kép, amelyet Jakab püspök személyét illetően az egyetemes egyház vezetésében játszott szerepéről nyertünk, nevezetesen hogy töretlen céltudatossággal és

34 A megegyezés körülményeiről: ALMÁSI T.: A beregi egyezmény megkötésének diplomáciai mozzanatai. in: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. (a továbbiakban: AUSZ.) Acta Historica 83. (1986.) 31–40.

35 A pornói ciszterci monostor számára (WENZEL. G.: Árpád-kori új okmánytár. (a továbbiakban: ÁUO.) VI. 517–518. (330. sz.)), a szentgotthárdi monostor számára (SZENTPÉTERY I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp. 1923. 161–162. (505. sz.)), a pannonthalmi apátság számára (PRT. I. 723. (137. sz.)), a szentkeresztii apátság számára (PRT. X. 519. (12. sz.)), a pilisi apátság számára (1236. febr. 8-i átiratban: THEINER I. 143. (254. sz.)).

36 THEINER I. 124. (209. sz.).

37 F. CD. III. 2. 387–388.

38 Utolsó ismert Magyarországon kiadott oklevele 1234. márc. 8-i keletű. PRT. I. 730. (142. sz.).

kérlelhetetlen szigorral működött az egyház súlyának, befolyásának növelésén, másrészt viszont színesíthetjük e képet annyival, hogy eltökéltsége kitűnő taktikai érzékkel, diplomáciai ügyességgel párosult. Az írott paragrafusok tekintetében a magyar egyház olyan előnyökhöz, pozíciókhoz jutott általa, amelyet önerejéből nem volt képes elérni, arról pedig a prenestei püspök tehetett legkevésbé, hogy a magyar társadalomban és gazdaságban ez idő tájt lezajló folyamatok és változások lassan mind tarthatatlanabbá teszik azt a helyzetet az egyház számára, amelyet Jakab bíboros és a magyar egyháznagyok igényeltek volna.

Végezetül röviden meg kell emlékeznünk a legáció némely ciszter vonatkozásáról. Három dologról tartom szükségesnek, hogy szót ejtsek. A beregi egyezményben számos, név szerint felsorolt egyház sójövodelmeiről történik említés. Fennmaradt néhány olyan oklevél, amely e jogosítványok gyakorlati érvényesítéséről gondoskodik. Feltűnő, hogy az egyezményben szereplő egyházak között sok ciszterci monostor szerepel, így az egresi, a szentgotthárdi, a pornói, a borsmonostori, a zirci, a pilisi és a szentkereszti monostorok. Azt is érdemes megjegyezni, hogy az október 1-re datált, sójövodelmeket biztosító fennmaradt oklevelek többsége ciszterci monostorok javadalmazásáról szól (Pornó, Szentgotthárd, Szentkereszt, Pilis),³⁹ ezek mellett ismert még a Pannonhalmát és Tihanyt jövodelmekhez juttató oklevél.⁴⁰ Úgy tűnik, tehát, hogy a bíboros külön gondot fordított arra, hogy rendjének monostorait biztos bevételekhez juttassa.

Nyilvánvalóan nem hagyható szó nélkül az sem, hogy éppen Pecorari Jakab magyarországi működésének éveiben jött létre négy ciszterci monostor, mégpedig 1232-ben a gotói – latin nevén Honesta Vallis – és a bélháromkúti – latinul Tres Fontes de Beel –, 1234-ben pedig a péterváradai – latin nevén Bele Fons –, valamint a pornói monostor.⁴¹ Ezen esetekben nemcsak arról van szó, hogy az időbeli egybeesésből adódóan természetszerűleg felvethető a ciszterci bíboros közreműködése ezen apátságok létrejötténél, de a névadás és két esetben a filiációs szál is Trois-Fontaines-hez vezet vissza bennünket. S itt van az a pont, amelynél vissza kell utalni Jakab bíboros életútjának bizonytalanságára az 1220-as éveket illetően. Csábító lehet ugyanis éppen a magyarországi alapításokból megerősítését adni annak, hogy Jakab a francia monostor apátja volt 1231 előtt, s ebből magyarázni az 1232–34 közötti alapításokat. Előre kell bocsátanom, hogy a kérdés végleges eldöntéséhez, nevezetesen annak egyértelmű megválaszolásához, hogy Jakab az olasz Tre Fontane vagy a francia Trois-Fontaines apátja volt-e, még további igen tüzetes vizsgálatok szükségesek. Magam korábban amellet foglaltam állást, hogy a palestrinai püspök inkább az olasz monostor apátja lehetett bíborosi méltóságviselése előtt.⁴² Ebben nemcsak a korábbi itáliai egyháztörténészek véleménye befolyásolt, hanem elsősor-

---

39 L. a 35. sz. jegyzetben, a többi ciszterci monostor felsorolása az egyezmény szövegében (vö. 33. sz. jegyzet).

40 L. fentebb, a 35. sz. jegyzetben.

41 HERVAY 20–22.

42 ALMÁSI 1989. 60.

ban az a körülmény, hogy Albericus Jakabra vonatkozó híradásait keveseltem egy olyan főpap esetében, aki korábban épp a történetíró apátságának élén állt. Az igaz ugyan, hogy Albericus Jakabot minden magyarázat nélkül Trium Fontium apátjaként említi, ez azonban akár így, akár úgy is értelmezhető. Mondhatjuk, hogy ha Albericus minden további pontosítás nélkül Trium Fontium-ot ír, azon csak saját monostorát értheti. De éppen úgy is be lehet állítani, hogy Jakab személyét nem ítélte olyan fontosnak – mert nem monostorának korábbi apátja volt –, hogy a latinban számos Trium Fontium nevű monostor közelebbi lokalizálásának is szükségét érezte volna. Feltűnő mindenesetre, hogy Jakab magyarországi működésén, illetve bíborossá kreálásának hírének kívül semmit sem mond róla. Különösen elgondolkodtató, hogy semmit sem ír róla a pápa és a császár küzdelmi kapcsán. Jakab az 1230-as években éppen a II. Frigyeszel kapcsolatos politika meghatározó személyisége volt. Elbeszélő források és évkönyvek sokasága emlékezik meg ilyen irányú ténykedéséről. Hogy lehetséges, hogy egykori monostorának történetírója hallgat csak korábbi apátjuk küzdelmeiről? Nehéz erre használható választ adni, s ez volt a magyarázata, hogy inkább a Tre Fontane-i apátság mellett tettem le a garast. A kérdés további vizsgálata során viszont kissé meginogtam. Az újabb olasz egyháztörténeti kutatásban ugyanis érdekes eredmény született e kérdés vizsgálatára kapcsán.⁴³ Kiderült ugyanis, hogy az 1220-as években mind a francia, mind az olasz Trium Fontium élén Jacobus nevű apát működése dokumentálható. Mégpedig Trois-Fontaines élén 1223 és 1232 között, Tre Fontane élén pedig 1220 és 1226 között. Így tehát két gyanúba jöhető személy közül kell kiválasztani azt, akiből 1231-ben IX. Gergely pápa bíborosa lett. A francia monostor apátjának működéséről egyelőre nincsenek közelebbi adataim. Az olasz Tre Fontane apátja viszont III. Honorius penitenciáriusa és káplánja volt, aki az 1220-as évek elején írországi és skóciai legátusként is működött.⁴⁴ Világosan látszik, hogy eszerint az életrajzi hagyományban teljesen összekeveredtek a két Jakab nevű apát pályájának állomásai. A mai olasz kutatás immár úgy tartja, hogy a prenestei püspök korábban a francia monostor apátja volt, s diplomáciai pályája csak bíborossá emelése után kezdődött. A Tre Fontane-i apát viszont már az 1220-as években bizalmi embere volt a pápának, s aktív diplomataként működött. Mindezen eredmények természetesen megkövetelik a probléma újragondolását, így a kérdést pillanatnyilag lezáratlannak kell tartanom. A későbbi vizsgálatoknak nyilvánvalóan ki kell terjedniük a két Jakab nevű apátról fellelhető adatok összegyűjtésére, az életrajzi hagyományban összekeveredett elemek szétválsztására, valamint Albericus világkrónikájának egy olyan szempontú értékelésére, hogy a monostor többi, korábbi apátjairól írottak fényében ítélhessük meg a Jakabra vonatkozó adatok hiányosságainak jelentőségét. Remélhetőleg e sok munkát igénylő vizsgálatok majd egyértelmű eredményt hoznak. Ezekben fontos szempontot adhatnak az 1232-34 közötti magyarországi ciszterci monostoralapítások is, ám most még –

43 PARAVICINI BAGLIANI 118.

44 Uo. 118–119. not. 2.

vagy már – tartózkodnék attól, hogy határozottan állást foglaljak Jakab apáti működésének lokalizációját illetően.

Végezetül egy érdekes momentumra szeretném még felhívni a figyelmet, anélkül, hogy messzemenő következtetést vonnék le belőle. A történetíró Rogerius életének ciszter vonatkozásairól van szó. Rogerius mindkét ismert bíboros felettese ciszterci szerzetes volt. Tudjuk, hogy már 1233-ban Pecorari Jakab mellett működött, s a hozzá fűződő tartósabb kapcsolatról tanúskodik az 1242–44 között keletkezett Sirmalmas ének ajánlása mellett az is, hogy IV. Ince pápa 1243-ban is Jakab káplánjaként említi Váradról történt áthelyezésekor a soproni főesperességbe.⁴⁵ Érdekes momentum, hogy az említett soproni áthelyezésről hírt adó pápai irat egyik címzettje – az esztergomi prépost mellett – a szentgotthárdi ciszterci apát. Jakab halála után – Spalatói Tamás híradása szerint⁴⁶ – Toletanus János angol ciszterci bíboros kíséretébe került,⁴⁷ akinek azután jótékony pártfogása segítette őt 1249-ben Spalató érseki székébe.⁴⁸ Mindebből annyit feltétlenül megállapíthatunk, hogy Rogeriust erős szálak fűzték a ciszterci rendhez, de minden esetleges további következtetésnek megálljt parancsol, hogy ennél többet a Sirmalmas ének szövege sem enged kiolvasni, és a Rogeriust személyesen ismerő Spalatói Tamás sem közöl róla írott életrajzában⁴⁹ semmit kötődéséről a ciszterci rendhez.

TIBOR ALMÁSI

CISTERCIAN CARDINAL IN THE SERVICE OF THE PAPAL WORLD-POWER The Legateship of Jacob Pecorari in Hungary

The paper deals with the curriculum vitae of Cardinal Jacob Pecorari born in Piacenza. The first part of the dissertation describes the posts where the Cistercian monk born in the years of about 1185–90 was working as a clergyman before obtaining the high dignity of cardinalship. Afterwards his diplomatic activities up to his death in 1244 are outlined. The surviving data have demonstrated that Cardinal Jacob has belonged to the circle of those leading diplomats of Pope Gregory IX who were advocating the idea of the Papal State's world-power having been adopted in the time when Innocent III had the dignity of the Pope, and who were making great efforts to realize that idea in the praxis. The Cardinal of Piacenza was vested with a high authority by Pope Gregory IX, first of all, in his struggle with Emperor Frederic II and chiefly in the periods of their mutual confrontations. As a consequence, Jacob was regarded by his contemporaries as the hardest adversary of the Emperor in the curia and, therefore, he also was being forced to suffer two very difficult years (1241–43) in the Emperor's prison. His person deserves the due consideration of the Hungarian historical research because he had been a legate in Hungary for almost two years in the period of 1232–34. The second part of the paper examines this phase of

45 THEINER I. 188. (350. sz.).

46 GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. (a továbbiakban: GOMBOS) III. Bp. 1938. 2250.

47 GRAUERT, H.: Meister Johann von Toledo. in: *Sitzungsberichte der philosophisch–philologischen und der historischen Classe der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*. München, 1902. 111–347.; káplánjairól 128–129.; PARAVICINI BAGLIANI 228–255., Rogeriusról 251–252.

48 A kinevezésre vonatkozó pápai oklevél F. CD. IV. 2. 57–58. L. még: ALMÁSI T.: *Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez*. in: AUSZ. *Acta Historica* 86. (1988.) 9–14.

49 GOMBOS III. 2250–2254.

his life outlining the Hungarian background having demanded from Pope Gregory IX in the summer of 1232 to send Jacob as a legate in the kingdom of András II. In addition to several affairs of the local Hungarian Church the legate had to achieve that the king had those violations remedied that the weakening Hungarian Church had suffered and tolerated in the first decades of the XIIth century. Repeating delays were hampering the discussions, and the Cardinal had to make very risky tactical steps to achieve some results. Finally, he succeeded in making King András II to accept a dictate included in the so called agreement of Bereg that enabled the Cardinal to accomplish his aims. However, the Cardinal's endeavours to enforce the instructions of the forcefully concluded agreement have remained without the expected success and, so, his legateship has not furthered any expansion of power for the Hungarian local Church. The last part of the dissertation examines how Cardinal Jacob's legateship here, in Hungary, has been influencing the development of the Hungarian Cistercian order. It has been demonstrated that the Cardinal was making great efforts to reinforce and enrich the monasteries of his order when he was endeavouring to improve the situation of the Hungarian Church. It is remarkable that four new Cistercian monasteries were established during his legateship in Hungary. Two of them were filiations of the French Trois-Fontaines.

It is interesting to remark in this place that the literary sources show some uncertainties in connection with Cardinal Jacob's work-places of the 1220-ies. In some places the monastery Trium Fontium (Trois Fontaines) is mentioned as a French, in other places as an Italian monastery next to Rome. The recent Italian researches of the church history have manifested and proven that in the 1220-ies both the French and the Italian monasteries called Trium Fontium were headed by a certain Abbot Jacob. Their curricula vitae were however later confused by the biographers. Jacob Pecorari had been the Abbot of the French monastery. That statement can be proven by foundations of monasteries in Hungary, too. But the problem itself has not been solved yet because Albericus Trium Fontium – if it is true that Jacob had been the Abbot of that monastery – had written only a few words concerning his activities and, chiefly, because he had made no mention of his activities concerning the Empire in spite of the fact that exactly those activities had provoked so hot discussions of his era.

SÜMEGI JÓZSEF

ADALÉKOK BÁTA, CIKÁDOR ÉS ZEBEGÉNY
MONASTERIOLÓGIÁJÁHOZ

E tanulmány három középkori monostor történetéhez kíván szólni. Közös bennük az, hogy mindhárom környékünkön, egy viszonylag kis területen fekvő egymáshoz nagyon közel, mindhárom exempt apátság volt, s közülük kettő Bába és Cikádor (a mai Bátaszék) biztosan királyi alapítású.¹ E kettő a középkorban igen nagy jelentőségű volt.

Mindkettő történetével sokan foglalkoztak. Cikádor első monográfiáját Békefi Remig írta meg,² majd Hermann Egyed tárt fel sok érdekes részletet középkori történetéből.³

Bába első méltatója Sörös Pongrác volt,⁴ majd Kónyi Mária és Holub József foglalkozott az apátság történetével és a szent vér kultusszal.⁵ A közelmúltban Tüskés Gábor és Knapp Éva elevenítette fel történetét a magyarországi szent

1 A bátai bencés apátság minden bizonnyal Szent László király alapítása. Ezt látszik alátámasztani az 1093-ban kibocsátott, de hamisított formában fennmaradt oklevél, melyben a király a bátai egyháznak többek között Nyárad birtokot is odaajándékozta. (Zichy. I. 1.)

Ezt a hagyományt erősíti XII. Benedek pápa 1337-ben kelt oklevele, mely a bátai egyházat egyértelműen Szent László alapításának tartja. (Koller. II. 467.) Ezt a középkorban általánosan elfogadhatták, hiszen Kónya bán fia Frank országbíró 1415-ben kelt oklevelében azt olvashatjuk, hogy Nagy Lajos 1367. szeptember 15-én átirta Szent László király 1093. évi privilégiumlevelét, s ezt kiadta az apát részére. (Zichy V. 393-399.)

Gyórfy György feltételezi, hogy az apátság „királyi udvarháznak monostor céljára való szentelése révén jött létre, de hogy maga az alapítás tényleg László műve volt-e, vagy László, csupán adományokat és oklevelet adott a már fennálló királyi apátságnak, az nem dönthető el egyértelműen a Szent László privilégiumára utaló szavakból.” (Gyórfy György: A „lovagszent” uralkodása. Történelmi Szemle 1977. 3-4. 554.)

A cikádori apátságot II. Géza magyar király alapította, legalábbis a ciszterciek megérkezése az ő uralkodása idején történt. (Fejér VII/4. 60.) Imre király 1196. évi oklevele viszont egyértelműen Gézát jelöli meg az észéki vásár – és révvám adományozójának a cikádori monostor részére. (Fejér II. 303-304; OL.DL. 4157)

2 Békefi Remig: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. (A kötet a legfontosabb oklevelek szövegét is tartalmazza.)

3 Hermann Egyed kéziratosa anyaga a bátaszéki római katolikus plébánia levéltárában. N. 1. Bátaszék és környéke; N. 2. Bátaszék története; N. 3. Bátaszék műemlékei; N. 4. Bátaszék lelképásztora. Ezekből részletek jelentek a Németországban kiadott, német nyelvű Bátaszék története I. kötetében. Lásd: Bátaszék, Redigiert von Johannes Göbel. é. n. I. 54-96.

4 Sörös Pongrác: A bátai apátság Krisztus vére ereklyéje = Religio 1907. 38-40. Lásd még: Sörös Pongrác: Elenyészett bencés apátságok. = A pannonhalmi Szent Benedek rend története. XII/B. Bp. 1912. 119-141.

5 Kónyi Mária – Holub József – Csalog József – Dercsényi Dezső: A bátai apátság és Krisztus vére ereklyéje. Szekszárd, 1940. 6-65.

vér kultusz kapcsán⁶, s jómagam is szenteltem már néhány tanulmányt a középkori bátai bencés apátság történetének.⁷

Most ebben az előadásban a két apátság történetének összehasonlításával szeretném bemutatni Báta és Cikádor egymáshoz való viszonyát, s adalékként szeretnék megvizsgálni egy-két mindez ideig kevésbé hangsúlyozott kérdést, mely felett eddig elsiklott a történelmi érdeklődés. Ilyen például a bátai apátság korai története, vagy mi történt például Cikáddal 1478 után.⁸

Régóta probléma volt számomra a kérdés, hogy e két egymástól néhány kilométerre lévő, s nagy jelentőségű kolostor hogyan élt egymás mellett a középkorban. Ha részletesen megvizsgáljuk mindkettő történetét, korszakokat tudunk elkülöníteni.

Báta esetében:

1093 – 1242	a névtelenség kora (adatokkal nem rendelkezünk)
1242–1311	a magánkegyuraság időszaka
1311–1400	küzdelem a felemelkedésért
1400–1539	országos hírű kegyhely

Cikádor esetében:

1142–1242	királyok által támogatott apátság
1242–1320	a hiteleshely
1320–1416	küzdelem a fennmaradásért
1421–1542	a hanyatlás kora
1421–1456	bencés korszak
1456–1478	gubernátorok kora
1478–1542	a bátai apátság szolgálatában

Ha megfigyeltük, néhány év eltéréssel a korszakhatárok megegyeznek.

Elkészítettük ennek egy összehasonlító táblázatát úgy, hogy az egyes korszakokból fennmaradt források számák is meghatároztuk.⁹ Ez még tanulságosabb eredményre vezetett. Nézzük először a száraz adatokat:

---

6 Tüskés Gábor – Knapp Éva: A szent vér tisztelete Magyarországon = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp. 1986. 76–117. (Megfelelő részek.)

7 Sümegi József: Középkori hitélet, középkori misztika a magyarországi búcsújárások tükrében = Posztulátum (Főiskolai hallgatók tudományos munkái) Pécs II. 1981/1. 35. skk.; A búcsúk kérdéséhez = Aetas (A JATE történész hallgatók lapja) 1985/1. 8–35.; A középkori búcsúk kérdéséhez = Világtörténet 1989/4. 27–43.; Hol volt a cikádori csata (Történelmi tanulmány a csata 550. évfordulójára) A szerző kiadása 1990.; Mátyás egyházpolitikája = Belvedere kiskönyvtár I. (Kiadja a Juhász Gyula Tanárképző főiskola Történettudományi tanszéke) Szeged 1990. 38–51.; Az oltáriszentség és a szent vér tisztelete a középkori Magyarországon = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. 1992. 107–119. Adatok a magyarországi búcsúk történetéhez. (Megjelenés alatt)

8 Ugyanis Cikádor történetéből 1478 és 1535 között egyetlen adatot, információt sem ismerünk.

9 A források számának meghatározásánál a fennmaradt okleveleket, oklevélemlítéseket és egyéb, pl. krónikás hagyomány stb. vettük alapul, s az eddig publikált vagy előttünk ismert forrásokat határoztuk meg.

	Báta	Cikádor	
korszak	fennmaradt oklevelek száma	korszak	fennmaradt oklevelek száma
1. 1093–1242	3 okleveles említés (alapító oklevelének későbbi említése, két oklevél, mely határait említi)	1142–1242	20 db. okleveles említés
2. 1242–1311	3 oklevél említi határait és kegyurait	1242–1320	10 oklevél hiteles helyi működéséről
3. 1311–1400	90 okleveles említés	1320–1416	75 okleveles említés
4. 1400–1539	341 okleveles említés Ebből 1400–1415 között 134 oklevél maradt fenn	1416–1542 1421–1456 1456–1478 1478–1542	49 okleveles említés 24 oklevél 25 oklevél egyetlen oklevél sem említi ¹⁰

***

Most hasonlítsuk össze a két apátság működését különös tekintettel az eddig kevésbé vizsgált korszakokra.

A bátai bencés apátságot Szent László király alapította a Dunántúli domb-ság Duna medencére néző utolsó lankájának egy kiemelkedő pontjára.¹¹ Alatta kanyarodott a Sárvíz egy utolsó, hogy rövid, pár száz méter után a Dunába szakadjon. A monostor tehát ebben az időben a Sárvíz torkolatában, s mint ilyen a Sárköz természetes fókuszában feküdt. Emellett a volt római hadiút is érintette az apátságot, s így az a vízi és szárazföldi utak találkozásában létesült. Jelentőségét még az is emelte, hogy az őskor óta az erdélyi só szállítására használt Káliz út itt érte el a Dunát, majd a réven átszállítva a Sárvízen hordták tovább a sót a Dunántúl belsejébe.¹²

Alapítási évét nem ismerjük. Fennmaradt ugyan egy privilégiumlevél említése, melyet Szent László király 1093-ban adott ki, s melyben Nyárad határle-

10 Itt jegyezzük meg, hogy még a híres 1519. évi augusztus 12-én kelt oklevél – mely a keresztelések pusztításainak kártérítését szabta ki az egyes mezővárosokra – sem említi Cikádort, csupán Bátát. Pedig kizárt dolog, hogy ne vettek volna részt ebben az akcióban, amikor a környék nagyobb helyei mind szerepelnek.

11 Mintegy 1,5–2 kilométerre a Sárvíz deltától, ahol Bátató falú feküdt. Erről már 1015-ből hallunk, amikor is a hamis pécsváradi adománylevél szerint Szent István király a pécsváradi apátságnak adta egy részét, s leírta határait. (ab Oriente terminatur Duna, ab Austra Azonfey, ab Occidente Wt, a Sept. Püzis) Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Bp. 1987. I. 281.

12 A hely fontosságát mutatja, hogy az őskor óta ezen az úton szállított só útvonalának biztosítására a hely a neolitikum óta lakott volt. Bátató, egy koravaskori, majd kelta földvárra épült rá, de ahogy az elmúlt évben megfigyelhetjük, a bencés apátság közelében is komoly kelta előzmények láthatók még ma is.

írása olvasható,¹³ de ezen a privilégiumlevélen kívül 1093 és 1242 között mindössze két oklevél említi határait.¹⁴ Mi lehetett az alapítás célja? E forrás nélküli korszakból csak selythető.

Középkori hagyományra visszamenő megállapítás,¹⁵ hogy térítő apátságnak szánta Szent László, s a környéken letelepített besenyők megtérítésére alapította.

E korszak történetéhez szorgosan kapcsolódik a címben felvetett zebegényi monostor létrejötte.¹⁶ Minden valószínűség szerint még a tatárjárás előtt keletkezett, bár első említése csak 1278-ból való.¹⁷ Ekkor magánpatronátus alatt állott, mint Bába.¹⁸ Bencés szerzetesek számára alapították, s Szent Mihály arkangyal tiszteletére,¹⁹ ugyanúgy, mint Bátát. S valami nagyon szoros kapcsolat létezhetett a két apátság között. Feltűnő, hogy évszázadokon át a zebegényi apátok járnak el a bátai bencés apátok ügyeiben, ők a képviselői a perekben is. Először 1332-ben említik, hogy Benedek apát jár el László bátai apát ügyében,²⁰ de később 1409-ben²¹, sőt 1411-ben is ott találjuk István apátot, Pál bátai apát prókátoraként.²² Ezekre a tényekre alapozva úgy véljük, hogy a zebegényi alapítás, illetve a kolostor benépesítése a közeli Bátáról történt, s ezt a filiális viszonyt valamilyen formában a zebegényi apátság megőrizte még akkor is, amikor már biztosan királyi kegyuraság alá tartozott.²³

Tehát e forrás nélküli korszak egyik nagy eseménye lehetett ez a kirajzás, az új kolostor benépesítésére.

A cikádori monostor alapításával kapcsolatban egy érdekes dologra kell felhívunk a figyelmet. Amikor 1142-ben a heiligenkreuzi szerzetesek Magyarországra, Cikádorra érkeztek, környékükön volt az egyik legsűrűb kolostorhálózat az országban. Egy kb. 30 kilométer átmérőjű körben 4 kolostor állt már, ezek közül kettő már I. Béla által alapított szekszárdi, s Szent László által alapított bátai királyi alapítás, de állhatott már a nyugatra levő zebegényi, s a keletre elhelyezkedő bátmonostori apátság is.²⁴ S ennek a kis 30 kilométer

---

13 Zichy I. 1.

14 ÁUO. I. 116–117.; Gyórfy: Az Árpád-kori Magyarország... i. m. I. 328–329.

15 Danielik János Emlékkönyv. II. Pest, 1852. 381.

16 A középkorban ez az apátság a mai Szebény község helyén létezett (Baranya Megye) Bátától kb. 10 kilométer távolságban.

17 Zichy I. 40.

18 Bába monostorát a király a tatárjárás után adta magánkegyúr részére, bizonyosan a helyreállítás miatt. 1267-ben találkozunk először a kegyúr, Koroncói Péter fia, István említésével. (ÁUO. I. 172.; PRT XII/B. 120.) A tartományurak leverése után Károly Róbert visszavette a patronátust, ám Koroncói István nem nyugodott ebbe bele, s Bakóczai Egyeddel együtt kifosztották a kolostort, s „igaztalanul arra törekedtek, hogy a monostor kegyurai legyenek.” (Koller II. 467.)

19 Csánki II. 537.

20 Zichy I. 385. Itt jegyezzük meg, hogy ez a Benedek apát az első a zebegényi apátok közül, akit név szerint is ismerünk.

21 Zichy V. 530. István apát

22 Zichy VI. 84.

23 Az 1397-es esztergomi vizitáció a zebegényi apátot az esztergomi érsek joghatóságának alá tartozónak mondja. (Történelmi Tár 1901. 43.)

24 Itt jegyezzük meg, hogy a szakirodalomban vita van abban a kérdésben, hogy a bátmonostori ágostonos apátság létrejötte előtt bencések éltek volna ott. Fuxhoffer – Czinár Monasteriológiája szerint Bátmonostor Bába filiájaként jött létre. (Fuxhoffer – Czinár: Monasteriológiae

átmérőjü körnek a közepébe telepítí II. Géza a cisztercieket.²⁵ Vajon miért ide, hiszen a ciszterci életmódnak megfelelő helyet máshol is találhatott volna.

Békefi Remig az apátság földrajzi helyzetével magyarázza az alapítás tényét,²⁶ Koszta László a keresztes hadjáratok szervezésével hozza kapcsolatba létrejöttét.²⁷ Bár ezek még mindig nem magyarázzák meg, hogy miért éppen ide alapították Cikádort. Erre talán a magyarázatot Balics egyik megjegyzése adja – miszerint a ciszterciek betelepítésében a közvetítő János pécsi püspök volt, ki komoly osztrák kapcsolatokkal rendelkezett²⁸ – valamint az a tény, hogy az őket letelepíteni óhajtó II. (Vak) Béla király itt a közelben Tolnavárban tartotta a székhelyét.²⁹ Tehát ő, valamint utóda II. Géza – aki egyébként Tolnán született – magához közel akarta tudni az Európában ekkor már nagyon híres, s Magyarországon először megjelenő cisztercieket.³⁰

Ezt mutatja az is, hogy kiváltságlevelét, melyet II. Géza állított ki, III. István és III. Béla királyok megerősítik,³¹ valamint az a 20 okleveles információ, melyből a kolostor fontosságáról értesülhetünk. 1198-ban Kalán pécsi püspök a cikádori monostorba zárátja a földvári apátot bűnbánattartás végett.³² III. Ince pápa többször is ad megbízást a cikádori apátoknak nagyon fontos és kényes ügyekben, mint például a Kalán pécsi püspök ellenes vizsgálat, vagy Róbert veszprémi püspök és Uriás pannonhalmi apát közti tizedper, vagy például Lukács esztergomi érsek előéletének megvizsgálását is rájuk bízta a pápa, szentté avatása előtt.³³ A ciszterciumi nagykáptalan 1212-ben a cikádori apátot küldi ki egy ügy kivizsgálására az egresi monostorba, 1213-ban pedig maga a pápa figyelmezteti a cikádori szerzeteseket, hogy hagyjanak fel a szőlők összevásárlásával, nehogy az összeülőben lévő zsinat régi kiváltságaikat megszigorítsa, vagy esetleg el is törölje.

Második korszakunk a tatárjárás végétől (1242) a tartományúri hatalom felszámolásának idejéig tart. E korszak az újjáépítés kora. Báta monostorát a király nem tudaja segíteni, ezért az újjáépítés elősegítésére magánkegyúrra bízta. Ez először István, Koronczói Péter fia, majd tőle elveszi III. András király, s hívének Kemény baranyai ispánnak ajándékozta. E korszakból mindössze három okleveles említést ismerünk.

Cikádor viszonylag könnyebben heverte ki a pusztítást, s ekkor kezdi meg a konvent hiteleshelyi tevékenységét is. E korszakból tíz oklevelét, illetve oklevél említését ismerjük. Sőt a ciszterciumi nagykáptalan 1273-ban a heiligenkreuzi

---

Regni Hungariae. Strgonii, 1869. 304. (Sörös Pongrác azonban nem látja igazoltnak, Bátmonostor kezdeti bencés jellegét. (PRT. XII/B. 5.)

25 Balics azt is tudni véli, hogy 1142-ben János pécsi püspök közbenjárására jöttek az osztrák heiligenkreuzi ciszterciek Cikádorra. (Balics II./1. 112.)

26 Békefi i. m. 37.

27 Dr. Koszta László szíves közlése

28 Balics II./1. 112.

29 Képes Krónika. Helikon é. n. 42.

30 Kristó Gyula feltételezi, hogy itt nem is Tolnavár, hanem a megye volt Vak Béla szállásterületétül kijelölve. (U. o. 585. sz. jegyzet.)

31 Fejér II. 303–304.; Békefi i. m. 83.

32 Fejér II. 353–355.; Békefi i. m. 31–32.

33 Fejér II. 462.; III/1. 41–42.; III/1. 98.; III/1. 134–139.; III/1. 383.; III/2. 251–252.; ÁUO. I. 154–155.; II. 39–40.; II. 46–48.

apát mellé a cikádorit jelölte ki, hogy tartsanak vizsgálatot a magyarországi apátságokban a meglazult rendi fegyelem miatt, s tapasztalataikat terjesszék be írásban a jövő évi nagykáptalanra.³⁴

A harmadik korszak mindkét apátság életében a küzdelem, a harc korszaka; Bátánál a felemelkedésért, Cikádor esetében a fennmaradásért.

A bátai bencés apátság birtokait a tartományuraság időszakában sorra foglalták le. Apátit a kalocsai érsek,³⁵ Nyárádot a pécsi püspök, az apátság többi javait pedig Koronczói István, a volt kegyúr foglalta el.³⁶ Boleszló apátnak tehát a legnagyobb érdeme a birtokok visszaszerzése terén volt. XII. Benedek pápa őt, s a pannonhalmi apátot bízta meg a reformot előkészítő nagykáptalan megszervezésével.³⁷ Többször járt a pápai udvarban Avignonban, s ezt monostora jogainak védelmére használta fel. Utóda Fábián apát a királynál keres jogvédelmet, s átíratja vele 1367. szeptember 15-én Szent László király 1093. évi privilégiumlevelét.³⁸ A 70-es években apáti címet viselő II. Pál idején komoly, európai színvonalú művészi munka folyt az apátságban, amint ezt az apát fennmaradt, faragott sírköve is bizonyítja.³⁹ Ezen 1311-től 1400-ig terjedő korszakból 90 oklevél maradt fenn.

Ami Bátánál a felemelkedés, Cikádor esetében a lassú hanyatlás korszaka volt. 1320 és 1416 között 75 okleveles említést találunk. Az apátságnak komoly problémái adódtak a szomszéd Töttös családdal, aki az öt évre lekötött Pog és Bokod nevű Bodrog megyei birtokokat nem akarta visszaadni.⁴⁰ Úgy látszik a század közepére a dolgok rendeződtek, mert 1347 körül az apátság hozzákezdhetett a kolostor átépítéséhez, ugyanis Bátmonostori Töttös László 100 budai márkával segítette őket. Ebből helyreállították a kerengőt, s a templom falrepedését is kijavították.⁴¹ Ettől kezdve már csak birtokperekről hallunk, melyek különböző intenzitással folytak. A ciszterci kormányzat válságát mutatja az a tény is, hogy 1367-ben Henrik pilisi apát a cikádori apátot, Andrást megfosztotta apátságától és saját emberét ültette az apáti székbe.⁴² Az 1378-as vizitáció, melyet Kálmán heiligenkreuzi apát végzett ugyancsak siralmas állapotot mutatott: „Ezután Cikádorra értünk, ahol az apátot öregnek, a világi javak kezelésében ugyan jónak, de a lelkiekben nagyon hanyagnak találtuk. Őt elaggott kora és hasznos munkája miatt pillanatnyilag megkíméltük, de meghagytuk neki, hogy a lelkiek megjavítása érdekében a következőket tegye meg: még ebben az évben legyen 12 fogadalmat tett szerzetese, más javítanivalókat hozzon helyre, a következő évben apáti tisztségéről mindenképpen mondjon le.

A monostor egy teljes évben 102 dénár fontot szed be az összes felajánlásokból...⁴³

34 Békefi i. m. 33.

35 1311-ben történhetett (Koller i.m. 467.)

36 U. o.

37 Knauz Nándor: A Garam melletti Szent Benedeki apátság története Bp. 1890. 71. (Az oklevél kelte: 1335. december 13.)

38 Zichy V. 393–399.

39 Évszázadokon át (Tolna megye történetének olvasókönyve) Szekszárd é. n. I. 61.

40 Zichy IV. 575–583.; Békefi i. m. 79.

41 Zichy IV. 579–580.; U. o. II. 150.

42 Fejér IX/4. 75.

A helyzet nem javult, egyre kevesebb szerzetes élt a kolostorban, csak birtokperekben találkozunk az apátság említésével, s az utolsó ciszterci apátról, Mátéről 1416-ban hallunk utoljára.⁴⁴

Az utolsó, negyedik korszakban Bába Szent Vér ereklyéje révén országos hírnű zarándokhellyé vált. Ezen 1400–1539-ig terjedő korszakból 341 okleveles említését ismerjük. S hogy mennyire felpesztudította a szent vér csoda az apátság életét, mutatja az a tény, hogy a 341 adatból 134 arra a 15 évre esik, (1400 – 1415-ig) amikor az ereklye keletkezett.

A kultusz első említésének a Thuróczi krónika információját tartották, mely szerint Garai János 1415-ben „kiszabadulva spalatói fogságából, roppant nehéz bilincseit Bátára vitte fogadalmának beváltásaként, a mi Urunk és Megváltónk drága vérenek dicsőségére”.⁴⁵ Azonban már Rozgonyi Simon országbíró 1414-ben kelt oklevelében azt olvassuk, hogy a bábai egyház határai között megfordulók vámentességet élveznek.⁴⁶ Ez már a kultusz bizonyítéka.

Ezen kívül Bonfini szintén foglalkozik Garai fogadalmával, s részletesebben meséli el azt, mint a Thuróczi krónika. Eszerint Garai lábán súlyos vasgolyókkal szökött meg a spalatói várból, s szerencsésen megmenekült. Ezért ezeket a lábbilincseket a bábai egyházba vitte, s ott az ajtófélfára akasztotta, ahol még Bonfini idejében is láthatók voltak.⁴⁷

Ugyancsak újabb kutatási eredmény, hogy Bátán a középkorban két templom volt. A Szent Mihály tiszteletére szentelt bencés apátsági templom, a szent vér őrzési helye egy egyhajós, gótikus templom volt, nagyobb tömeg befogadására alkalmatlan. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy Bába mezővárosban, a kikötő közelében lévő Szent Margit szűz tiszteletére szentelt hatalmas egyház lehetett a kultusz másik központja,⁴⁸ ahová – közel lévén a kettő egymáshoz – körmenetben vitték át az ereklyét. Mellette lehetett azoknak a zarándokoknak a temetője, akik ott akartak nyugodni. Ezt támasztja alá a sírból előkerült Szent Benedek érem is.⁴⁹

Egyébként az ereklyét Ransanus püspök leírásából is ismerjük, aki így ír róla: „Bába kis falu ugyan, de előkelő az ott lévő bencés monostor miatt, mely nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, hogy a szentostyában Krisztus vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint igen sokan állítják, akik látták.”⁵⁰ Sőt ábrázolások emléke is fennmaradt Vince apát 1500. évi pecsétlenyomatán.⁵¹

43 Évszázadokon át i. m. 59–60.

44 Fejér X/8. 564–570.

45 Thuróczy János: A magyarok krónikája Bp. 1978. 350.

46 Zichy VI. 166–167.

47 Antonius de Bonfinis: Rerum Hungaricarum Decades. Lipsiae, 1936. Tomus I. Decas 1. Liber 3. 61–62.

48 Gaál Attila: Késő középkori leletek Tolna megyéből 1. = A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. VIII–IX. 1977–1978. Szekszárd 1979. 109–129.

49 A Bátára történő szervezett zarándoklatokkal is foglalkozik a korábbi jegyzetekben említeteken kívül Fügedi Erik: Kapisztrán János csodái = Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 19, 24, 40–41.

50 Ransanus: Epitoma rerum Hungaricanum. Kiadja: Kulcsár Péter. Bp. 1977. 61.

51 Holub József: A bábai apátság Krisztus vére ereklyéjének ábrázolások emléke = Kónyi-Kolub i. m. 38–49.

Ebben a korszakban a cikádori apátság sorsa, amelyet ekkor már széki apátságként emlegetnek, igen válságosra fordult. A 15. század elején elhagyják a cisztrerciek, s kolostorában 1421 körül a Délvidékről, a török elől menekülő bencés szerzetesek telepednek meg,⁵² s birtokolják 35 évig apátjuk, Imre 1456-ban bekövetkezett haláláig.⁵³ E 35 év történetéből 24 oklevél maradt fenn.

Egy igen jelentős változás is megfigyelhető az apátság életében, a király az apátság kegyuraságát Újlaki Miklósnak adományozta. Újlaki telepítette le a bencéseket Cikádoron, s Imre apátnak védelmére kelt, ugyanis ő midőn még a Szent Gergelyről nevezet bencés kolostor élén állott, két törököt, kik a monostor területére törtek, saját kezével levágott, a többiit embereivel megszállasztotta. Ám nehogy ezek a kolostort újra megtámadják, üldözöbe vette őket, és kettőt ismét levágott. Az ügy hatalmas port vert föl, s V. Miklós pápa elé került, Újlaki azonban támogatta az apátot és így felmentették.⁵⁴

Ettől kezdve állandó hatalmaskodásairól hallunk. A szomszéd Töttös László jobbágyságait sanyargatta, „személyükben és vagyonukban úgy, hogy az egész birtok elpusztult.”⁵⁵ Azután Szentgyörgy, Mátyusháza és Borsod birtokokra vetette a szemét. A következő évben Karnián kalocsai érsekkel együtt ugyancsak végigpusztították Töttös birtokait, majd addig merészkedtek, hogy magát Töttös Jánost is elfogták és bilincsbe verték.⁵⁶ Az ő apáturasága idején zajlott le a közelben a cikádori csata.⁵⁷

Halála után a gubernátorok több mint két évtizedes kormányzása következett. E korszakból 25 oklevelet ismerünk. Imre apát halála után V. László királynak az volt a terve az apátsággal, hogy javait egyesíti az általa alapítandó budavári Szűz Mária társaskáptalan birtokaival,⁵⁸ ám tervét halála meg-hiusította, így a kegyúr, Újlaki, Berzsényi Porkoláb Kelemen nevezte ki az apátság gubernátorává⁵⁹ (világi kormányzójává). Újlaki halála után Mátyás király először Csupor Demeter püspöknek ajánlja fel,⁶⁰ majd 1460-ban Debren-tei Tamás zágrábi püspök és pannonhalmi apát kapja meg az uralkodótól.⁶¹ Ám még Debren-tei Rómában járt egy ügyben, Vitéz János megtámadta a széki monostort, elfoglalta azt, s a benne lévő értékes tárgyakra, ingóságokra és

---

52 Imre apát első okleveles említése 1421. március 2-án történik (Békefi i. m. 47.)

53 Imre apát 1456 elején halhatott meg, ugyanis V. László márciusában levelet intézett III. Callixtus pápához, melyben kéri, hogy a pápa engedélyezze a budavári Szűz Mária templom társas káptalanná, prépostsággá alakítását, valamint a széki bencés apátság egyesítését a létrehozandó új egyházi intézmény javaival.

54 Koller III. 390–391.

55 Békefi i. m. 47. (1421. július)

56 U. o. 48. (1422.)

57 Lásd bővebben: Kónyi Mária: Hunyadi János bátai csatája. = Magyar kultúra 1937. 9. sz. 267–268.; Kónyi–Holub i. m. 31–35. Sümei József: Hol volt a cikádori csata. A szerző kiadása 1990.

58 Koller i. m. 416–425.

59 Békefi i. m. 52.; (1457) szeptember 6 előtt)

60 Békefi i. m. 55.; Koller i. m. IV. 205–206.

61 Békefi i. m. 56.; Koller i. m. IV. 67–68. (1460. január 13.)

barmokra rátette a kezét. A pápának kellett közbelépnie, hogy a rend helyre álljon.⁶² 1478. március 16-ig viselte a cikádori apáti címet.⁶³

Joggal vetődik fel bennünk a kérdés, hogy mi történt a széki monostorral 1478 március 16-a után. E korszakból, 1478-tól egészen az 1540-es évekig egyetlen forrás sem maradt fenn, a kolostort, vagy a mezővárost egyetlen oklevél sem említi; még a híres 1519. augusztus 12-én kelt oklevél sem, mely felsorolja a Dózsa háborúság idején a környék települései által okozott károkat. Itt csak Báta szerepel.⁶⁴ Ennek minden valószínűség szerint az volt az oka, hogy Mátyás király, ki nagy mecénása volt a bátai apátságnak,⁶⁵ Debrenteitől elvéve a cikádori apátságot, a bátai monostornak adta. Miért? Miért voltak szüksége az apátságnak erre a birtokra. Mert a bátai kegyhelyhez vezető zárandokutak egyik csomópontja volt.⁶⁶

A középkori bátai bencés kolostort több útvonalon lehetett megközelíteni. Az Alföld irányából a zárandokok Szeremlénél kelhettek át a Dunán, s így érték el Báta mezővárost, majd az apátságot. Ezt bizonyítja az 1414-ben kelt, s már említett országbírói oklevél.⁶⁷ A Dunántúl felől a Pécs – széki úton lehetett megközelíteni,⁶⁸ melynek útvonalát kis középkori templomok sora jelzi.⁶⁹ Végül, a baranyai nagy út érdemel említést, mely észak-déli irányban kötötte össze a kegyhelyet az országgal.⁷⁰

S hogy mennyire igaz az állítás, hogy Szék ekkor a bátai búcsú lebonyolításának egyik mérföldköve volt, mutatja az a reneszánsz stílusú kegyérem, mely egyértelműen Bátához köthető, s Bátaszék határában került elő egy kis hajdani templom közelében.⁷¹

Ezen érme előlapján a kereszt, lándzsa, szivacsos nádbot, keresztből lelógó szegek, fogó és kalapács, korbács, s néhány bizonytalan rendeltetésű tárgy látható. Felirata: Passio Christi confortata me = Krisztus szenvedése erősíts engem. A másik oldalán keresztbe téve a létra s az ostorozás oszlopa, közepen

---

62 Békefi i. m. 58.; Koller IV. 95–97. (1462. nyarán történt)

63 A cikádori apátság gubernátori címe ezen a napon még ott szerepel Debrethei neve mellett. Ugyanez év november 24-én már csak mint nyitrai püspök és szekszárdi gubernátor szerepel. (Békefi i. m. 60.)

64 Ez az oklevél a nagyobb helyek közül Bátmonostort, Garát, Baját, Bátát és Szeremlét említi a környékről. (Évszázadokon át i. m. 89–90.)

65 Mátyás király követve a Hunyadi család példáját nagy mecénása volt az apátságnak. 1463. májusában kétszer is megfordult Bátán, (Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei Bp. é. n. 86. (s a híres szent vér ereklye előtt komoly adományokat tett: két színarannyal szőtt kamuka kazulát 200 Ft értékben, két bőven aranyozott bfborszínű, szederjes alapszövetű kazulát 10 Ft értékben, két aranyos damaszt dalmatikát 16 Ft értékben, két bársony kápát 26 Ft értékben, két dúsan aranyozott bársony oltáröltöztetőt 100 Ft értékben (Knauz i. m. 48–49.)

66 Földrajzi fekvése, s korábbi története is ezt igazolja.

67 Zichy VI. 166–167.

68 Ebből ágazott ki a bátai Dunaréven átkelő pécs – bátmonostori út is. (Gläser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata Bp. é. n. 270–271.)

69 Dr. Csanádi György szíves közlése nyomán: Szék – Dolina – Leperd – Dömörkapu – Zsibrik – Ófalu – Széplak (Cikó) – Mecseknádasd

70 Gläser i. m. 10–11. (Garai nádor 1381. évi oklevele alapján: Kesztölc – Szék – Szekcső – Csele – Mohács

71 Az érme Dr. Csanádi György tulajdona, s magángyűjteményében található.

Veronika kendője, azután Krisztus köntöse, a három játékkocka, kancsó és kézmosó tál, s kehely látható.

Ezt a díszítő motívumot láthatjuk a siklósi ablakkereten is, melynek keletkezéstörténetét Szőnyi Ottó az elrabolt és Siklósra szállított bátai szent vér ereklyével hozza kapcsolatba.⁷² A siklósi ablakkeret két oldalán egy-egy dom-borművekkel díszített pilaszter húzódik, s ezek reliefjei Krisztus kínszenvedésének eszközeit ábrázolják. Legfelül egy-egy angyalfejecske látható, melynek állai allatt szalag lóg le, s a szalagra egymás alatt a kínszenvedés eszközei vannak felkötve; a kehely, kereszt, létra, harapófogó és kalapács, a töviskoszorú három szeggel, lándzsa és szivacsos nádböt, néhány bizonytalan rendeltetésű tárgyon kívül Veronika kendője, a keresztfelirat tekercese, két gombosvégű korbács, Krisztus köntöse, s a három játékkocka⁷³.

A motívumok teljesen megegyeznek a kegyérem motívumaival, még elhelyezésük is hasonló. Sőt, Bátán 1937-ben a bencés apátság romjainak feltárásakor Dr. Csalog József ugyancsak talált egy kőlapot, melynek díszítése teljesen megegyezik a felsoroltakkal, s rendeltetése szerint mézeskalácssütő forma lehetett⁷⁴ (negatív kép van a kőbe vésve).

Szék tehát e névtelen, s forrás nélküli korszakban minden bizonnyal fontos szerepet játszott a bátai zarándoklat lebonyolításában, s e szoros kapcsolat eredményeként kezdték használni nevét a korábbi Szék alak helyett Batha Szék-ként. Először forrásban 1535-ben fordul elő.⁷⁵

Áttekintettük tehát e két kolostor történetét összehasonlítva és ebbe a sorba próbáltuk bekapcsolni a harmadik (szomszédos) zebegényi monostor történetét. Ha a rendelkezésre álló forrásokat összehasonlítjuk, megállapítható, hogy a két királyi alapítású kolostor közül a 13. század végéig Cikádor volt a jelentősebb; apátjai pápai ügyekben járnak el, sok birtokadományt kap, s még hiteleshelyi tevékenységet is folytat.

A 14. század mindkét apátság életében a küzdelem korszaka, Cikádor ekkor hanyatlak, nincs rendszeres ciszterci utánpótlás, Bába pedig fokozatosan erősödik, ami kiváló apát egyéniségeinek és híres ereklyéjének köszönhető.

S az utolsó, a török hódításig terjedő korszakunkban Bába monostora veszi át azt a szerepet, amit korábban Cikádor töltött be. Országos hírű kegyhellyé válik, s Cikádort, melyet ekkor már Széknek, majd Bátaszéknek neveznek, magába is olvasztja, hogy e két javadalom együtt éljen a török időkben, a javadalmas apátok kormányzása alatt, s később a terézianumi korszakban is.⁷⁶

---

72 Szőnyi Ottó: Ismeretlen siklósi renaissance kémlékek = Magyar művészet 1933. 176–178.

73 Leírását lásd ugyanott

74 Csalog József: Tolna vármegye múzeumának bátai ásatása = Kőny - Holub i. m. 53.

75 Collectio Hevenesiana. T. 18. N. 2. 232–242. Egyetemi Könyvtár Budapest)

76 Amint láttuk a két apátság még a 15. század folyamán egyesült, s a török hódoltság idején is egy javadalmat képezett. Úgy hogy a cikádori, vagy széki apátság léte is feledésbe merült. A török kiűzése után bátai apátokat neveztek ki, akik viszont az apátság székhelyétül Bátaszéket választották ki. Jány Jakab apát még rezidenciát is építtetett, s a rációk itt gyilkolták meg 1726-ban. Halála után Kollonics Zsigmond bécsi érsek kapta meg a javadalmat, majd 1751-ben bekövetkezett halála után a kancellária nem nevezett ki újabb javadalmas apátot, nem adta vissza a rendnek, hanem lekötötte jövedelmét, s a bécsi Theresianum-ba kebelezte be. Ehhez tartozott 1939-ig. Az apátság pedig csak címében élt tovább. (PRT XII/B 139–141.)

A JELZETT FORRÁSKIADVÁNYOK FELOLDÁSA:

- AUO = Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk.; Wenczel G. Pest-Budapest, 1860–1864
 Fejér = G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I.–XI. Budae 1829–1844.
 Koller = Koller Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis, Pozsony – Pest, 1782–1812.
 Zichy = A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII Pest – Budapest 1871–1931.

JÓZSEF SÜMEGI

CONTRIBUTION TO THE MONASTERIOLOGY OF BÁTA, CIKÁDOR AND ZEBEGÉNY

The autor has undertaken the task of analyzing the history of three medieval ecclesiastic institutions, as well as to explore the ties connecting one to the other because the three monasteries concerned were lying on a relatively small territory. Two of them were undoubtedly established by the king. These are Bába and Cikádor the history of which may be divided into several phases. On the basis of the surviving sources we can draw some interesting conclusions demonstrating the mutual relations of these two abbasies.

Bába	1. 1093–1242	the era of anonymity	as mentioned by three documents
	2. 1242–1311	the era of private patronage	as mentioned by three documents
	3. 1311–1400	struggle for a rise	as mentioned by 90 documents
	4. 1400–1539	a shrine known in the entire country	as mentioned by 341 documents
Cikádor	1. 1142–1242	abbacy patronized by the kings	as mentioned by 20 documents
	2. 1242–1320	authentic place	10 documents issued by the authentic place
	3. 1320–1410	struggle for survival	as mentioned by 70 documents
	4. 1416–1542	era of declining	as mentioned by 49 documents
		1421–1456 Benedictine era	24 documents
		1456–1478 era of governors	25 documents
		1478–1542 in service of the abbacy of Bába.	No mentioning has been revealed in the documents.

Concerning the 1st era it is remarkable that while practically no source has survived for us from the history of the earlier Benedictine abbacy having been established in about 1092 the Cistercian monastery of Cikádor established by King Géza II was, in the same epoch, an ecclesiastic institution privileged and supported by kings and popes. A very important event may have happened in that anonymous era of the Abbacy of Bába, and the importance of that event has not been recognized by the historians yet. The monastery of Zebegény has been established for the Benedictine monks and dedicated in honour of Archangel Saint Michael similarly to the monastery of Bába. It is surprising that during several centuries the abbots of Zebegény were doing the business of the Benedictine abbots of Bába, and they were representing the Benedictines even in the lawsuits. Taking these facts into consideration it seems that the established and the supply with monks if the Zebegény monastery had been carried out by the neighbouring monastery of

Báta, and that filial relation was being maintained by the monastery of Zebegény even in the era when it was belonging already to the patronage of the king.

Cikádor was preserving its superiority even in the second epoch lasting from the Tartarian devastation of Hungary up to the defeat of the ruling private patrons: the abbots of Cikádor were running the affairs in the curia, the monastery was granted with several land estates and it was entitled to do all the activities of the authentic places. In the same time Báta was subordinated to private patrons and forced to tolerate all the devastations and aggressions by the patrons and neighbours.

The XIVth century was an epoch of continuous struggle for both abbacies. Cikádor was declining. No regular replacement of Cistercian monks was provided for. At the same time Báta was progressively strengthened thanks to the prominent abbots and to the relic of its famous shrine.

In the last epoch lasting up to the Turkish conquest the monastery of Báta was progressively taking over the role of Cikádor. In that time Báta was already a shrine well known all over the country, and finally, it could manage to incorporate Cikádor called in those days already Szék and, later Bátaszék. As consequence, the once famous abbacy has become to one of the important stations organizing the pilgrimages of Báta.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1993/1-2

BARNA GÁBOR – HERMANN EGYED

A BÁTASZÉKIEK MÁRIACELLI BÚCSÚJÁRÁSA*

I.

Rövid előadásom inkább csak afféle ajánlás kíván lenni a Bátaszék jeles szülöttének Hermann Egyednek – tudomásom szerint mindmáig kéziratban lévő – tanulmányához. Ennek kapcsán arra is szeretnék emlékeztetni, hogy pár év múlva, 1995-*é*-ben lesz a jeles egyháztörténész születésének századik évfordulója, s a centenáris jubileum megülvése talán egy tanulmánykötet közreadásával, válogatott tanulmányainak kiadásával lenne a legméltóbb Hermmann Egyed emlékéhez.

Hermann Egyed 1895. február 17-én született Bátaszéken.¹ A keresztségben az István nevet kapta. A jászóvári premontrei rendbe 1914-ben lépett be, ahol az Egyed rendi nevet vette fel. 1918-ban szentelték pappá. Mozgalmas rendi élete során a hittudományi tanulmányait az innsbrucki egyetemen fejezte be (1919–1921) és itt szerzett teológiai doktorátust. Majd négy év tanítás következett a rend jászói kolostorában, amely ekkor már csehszlovák uralom alá került. 1924-ben tanári pályáját az időközben létrehozott gödöllői premontrei gimnáziumban folytatta. Párhuzamosan a Pázmány Péter Tudományegyetemen történelmet hallgatott, történelem tanári képesítést és bölcsészdoktori oklevelet is szerzett. Ettől kezdve mind a gimnáziumban, mind a rendi főiskolán tanított történelmet.

Bár történetírói publikációs tevékenysége megkezdődött már az 1920-as években, igazán az 1930-as évektől kezdve bontakozott ki. Érdeklődési területe igen széles volt. Rendtörténeti (premontrei) vonatkozású tanulmányok mellett foglalkozott Kurbély György veszprémi püspök tevékenységével, a veszprémi egyházmegye népoktatásának XVIII–XIX. századfordulós helyzetével, az egyházmegyei papság könyvkultúrájának és könyvállományának mult század eleji állapotával, az 1822. évi erdélyi egyházmegyei zsinat kérdéseivel, a liturgiátörténészként is jól ismert csanádi püspök Lonovics József római küldetésé-

¹ Az önéletrajzot ADRIÁNYI Gábortól idézem (ADRIÁNYI Gábor: A Kiadó előszava. Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. Aurora Könyvek, München 1973. Második javított kiadás I–II. oldal), csupán néhány ponton egészítettem ki azt.

* A tanulmány első része Barna Gábor bevezetője (I), a második rész Hermann Egyed eredeti tanulmánya (II)

nek (1840–1841) belpolitikai és diplomáciai előkészítésével (a reverzális nélküli vegyes házasságok kérdése), egyéb egyházpolitikai kérdésekkel, a magyar katolikus papságnak a szabadságharc leverése utáni helyzetével, Baranya (Pécsvárad) és a Temesköz (Bánság–Bánát) kolonizációs és egyházszerkezési kérdéseivel, a barokk kori ember vallásosságával. Ez nem egy hiánytalan felsorolása vagy bibliográfiája akar lenni szerteágazó, ám inkább újkorra vonatkozó történetírói érdeklődésének, hanem vázlatos jelzése a kutatói tematikának.²

1934-től kezdve tagja volt a Szekfü Gyula és a Balanyi György által vezetett Magyar Katolikus Történetírók Munkaközösségének. A munkaközösség évkönyvében, a Regnumban is publikált. 1933-ban a budapesti teológiai karon nyert magántanári képesítést. 1938-ban rendkívüli tanár, 1940-től kezdve pedig egészen 1949-ig a szegedi egyetem magyar történelmi tanszékének volt tanszékvezető tanára. Ekkor nyugdíjazták. Előbb Veszprémben, majd haláláig szülővárosában, Bátaszéken élt. 1970. március 22-én érte a halál.

Hermann Egyed 1956-ban írta meg Bátaszék–Máriacell című kb. félféves, jegyzetekkel ellátott tanulmányát, amelyben a szülőváros Máriacellbe vezetett zarándokútjainak állított emléket. Cell történetének rövid összefoglalása után alapos elemzésben muttta be a gyalogos, oda-vissza háromhetes zarándokút lefolyását. A kéziratra Bálint Sándor hagyatékában bukkantam a máriacelli adatokat tartalmazó dossziében. Bálint Sándor – aki az 1940-es években egyetemi tanártársa volt Hermann Egyednek Szegeden – nyilvánvalóan a szerzőtől kapta meg a tanulmány kéziratát.³ Kettejük kapcsolatának érdemes volna alkalmasint utána nézni.

---

2 Az alábbi felsorolás csupán válogatás HERMANN Egyed szerteágazó irodalmi munkásságából, amelynek teljes bibliográfiáját véleményem szerint a szegedi egyetem történelmi tanszékének volna ildomos összeállítani az 1995. évi születési centenáriumra.

Hermann Egyed: A magyar hadsereg tábori főlelkészei 1848–49-ben (Katolikus Szemle, 1931).

Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében, Gödöllő, 1932.

Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840–1841) belpolitikai és diplomáciai előkészítése, Budapest, 1934.

Hermann Egyed: Százéves katolikus magyar bibliafordítási kísérletek (Theologia, 1935).

Hermann Egyed: A bécsi államtanács és Báró Andrássy Antal rozsnói püspök sequestrációja (Regnum, 1936) 356–392.

Hermann Egyed: Telepítések a XVIII. században (Katolikus Szemle, 1936. ápr.–máj).

Hermann Egyed: Staatliche Klosterreform in Ungarn 1814–1827 (Gr. Klebelsberg K. Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 1937.)

Hermann Egyed – *Artner Edgár*: A hittudományi kar története, Budapest, 1938.

Hermann Egyed: Szerzetesség és lekipásztorkodás a koldulórendek fellépésig (Kny. Theologia, 1938)

Hermann Egyed: Ciszterci charta charitatis, premontrei statútumok, domokos constitutiók (Theologia, 1940.)

Hermann Egyed: A vallásos ember a barokk korban (Magyar Művelődéstörténet, IV. k.) Budapest, 1942.

Hermann Egyed: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében A XIX. század elején (Regnum, 1942–1943). 389–422.

Hermann Egyed: Kurbély György veszprémi püspök (1755–1821) A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 11. sz., Veszprém, 1947.

3 Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Bálint Sándor hagyatéka.

Közép-Európa máig egyik legnagyobb búcsújáráshelyének⁴ kapcsolata Magyarországgal a XIV. századig nyúlik vissza. A celli Szűzanya a Magyarok Nagyszűzanya (Magna Domina Hungarorum), jóllehet kultusza erős az osztrák és a szlovén, horvát Mária-tiszteletben is. Máriacell a pannon térség szakrális központja.

Megalapítását a legendás hagyomány 1157-re teszi. Ennek megfelelően ülték meg 6–7–8 százados évfordulóit. Máriacell első írásos emléke 1266-ból származik (egy Mária-oltár felszenteléséről tudósít), míg első plébánosát 1278-ból említik. A korabeli szóhasználatban Zell – Zellen olyan szerzetesi közösséget jelöl, amely a kibocsátó anyakolostortól (St. Lambrecht) függő viszonyban marad, függő viszonyban van.

Máriacell eredetéről szóló legendák a Cell (Zell) nevet általában az első letelepedő bencés szerzetesek által a máig tisztelt Mária-szobor számára készített kis kápolnával, cellával hozzák kapcsolatba. A szobor hársfából készült, a trónon ülő Máriát ábrázolja, jobbján a kis Jézussal, akinek kezében egy alma van, ezt anyjának nyújtja, akinek bal kezéből egy körtét vesz át.

Máriacell települését 1342-ben mezővárosi rangra emelték. 1366-ban épült fel gótikus kegykápolnája, amelyet Nagy Lajos magyar király a törökök fölött aratott győzelme emlékére fogadalomból emelt. A világ Mária-kegyképeinek ismertetése során 1696-ban Esterházy Pál herceg, nádor – maga is a celli Szűzanya nagy tisztelője – így emlékezik meg Nagy Lajos fogadalmáról: „az Dicsőséges Király is Istennek hálákat adván, táborával együtt Czelben ment, az az holott azon képet, mellyet az Boldogságos Szűz mellyére tött, oda adta, sok szép Királyi ajándékokkal, és nyert Zászlókkal együtt. Végre azt a' Szentegyházat, amely most-is fön áll, az Boldogságos Szűz tiszteletire föl-építtette. Az Ezer három száz hatvan ötödik esztendőben. Ezen Szent kép pedig mostanság-is az oltári kincs között tartatik, kihez számtalan Bucsu járók közönségesen ugyan, de az Magyarok kiváltképpen való aétatossággal viseltetnek.”⁵

Ekkor tehette Nagy Lajos királyunk aacheni alapítását is, s erre az időre esik Czestochowa, Máriavölgy és Budaszentlőrinc megalapítása és magyarányú támogatása is.

Ettől az eseménytől, ettől az időszaktól kezdve számíthatjuk tehát a magyarországiak nagyobb arányú máriacelli zarándoklatait, amelyek időben egybeestek a kegyhely hírének általános növekedésével. A fellendülő zarándoklást jelzi nemcsak az 1346. évi pápai búcsú kiváltság (VI. Kelemen pápa), a zarándokok számlának felfutása, hanem a búcsújárással kapcsolatos kereskedelem megnövekedése, a templom körüli árusító bódék elszaporodása. A XV. században megjelennek az első máriacelli mirákulumoskönyvek, amelyek a hely történetét és a kegyhely lejegyzett csodáit tartalmazzák. Egy 1500 körül keletke-

---

4 SZAMOSI József: Magyar zarándoklatok Máriacellbe. *Katolikus Szemle* 1987. 4. szám 318–338. további – bár még jócskán kiegészítésre szoruló – irodalommal. Elsősorban osztrák vonatkozásban lásd még: BLAUMAUER-MONTENAVE, Liselotte: *Bibliographie des Wallfahrtsortes Mariazell*. Wien, 1973. *Miscellanea aus dem Kirchenhistorischen Institut der Katholischen-theologischen Fakultät Wien* (Manuscript)

5 ESTERHÁZY Pál: *Mennyei Korona az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett Eredeti ...* (h.n.) 1696. 45–47.

zett feljegyzés felsorolja mindazokat az országokat és tartományokat, ahonnan búcsúsok érkeznek Máriacellbe – köztük olvashatjuk Magyarország nevét is. A XV. század végén erdélyi (Brassó) gyóntatók híveiket bűneik bocsánataért vezeklésül zarándoklatra kötelezték. Ennek egyik állomása Máriacell lehetett.⁶ A máriacelli bucsujárás rövid időre a XVI. század elején a regensburgi Szép Mária hirtelen fellobbanó és hamar elhamvadó kultusza miatt esett csupán vissza. Ezt váltotta ki a reformáció mind erősebb hatása is, valamint a török hódoltság beköszöntő évszázada a Magyar Királyságban. Újabb fellendülés majd csak a XVII. század végétől, a barokk korban újrászerveződő katolikus egyházban, a katolikus restaurációban jött el. A templomot a XVII. század második felében átépítették. Az újjáépítés tovább erősítette a magyar jelleget, hiszen a tizenegy oldalkápolnából négyet magyar főurak alapítottak, s ebből hármat magyar szentek (Szent István, Szent Imre és Szent László) tiszteletére.

Magyarországi főurak, papi renden lévők mellett mind nagyobb számban látogattak Máriacellbe az egyszerűbb emberek is. A kegyhely vonzáskörzete majdnem az egész országra kiterjedt. Árusok révén magyarországi búcsúsok kezébe is eljuthatott az a Bécsben több kiadást is megért német nyelvű útikönyv, amely részletesen ismerteti a Bécsből kiinduló gyalogos zarándoklatozat Máriacellbe, leírja a hely történetét, az úti és a celli látnivalókat. Párhuzamosan út- és óramutatót is nyújt a zarándokoknak. Felhívja figyelmüket a balesetveszélyekre. E könyvre azért utalok, mert valószínűleg ez hathatott a bátaszékiek mult századi gyakorlatára, illetőleg a zarándoklat leírására. Az ilyen típusú útikönyvek segítettek a bármilyen renden lévő zarándokok útrakeelésében.⁷

Valószínű, hogy a bátaszékiek máriacelli zarándoklata visszanyúlhat a XVIII. századra. 1832-ben ugyanis, amikor ennek társulati formájával is találkozunk, ez egy állandósult gyakorlatot mutat Hermann Egyed értelmezése szerint. Ugyanakkor ez az időszak az, amikor a XVIII. század utolsó harmadában Mária Terézia és II. József tiltó rendelkezéseinek hatása mindinkább enyhült, s a vallásos élet keretei, formái újjászerveződtek.

Én magam a bátaszékiek máriacelli társulatának eredeti iratanyagát nem ismerem, csak Hermann Egyed közlésében. Ezt az írásos ill. nyomtatott emlékanyagot azonban páratlan értékűnek tarthatjuk. Az általam ismert társulatok iratanyagából csupán a barkai Skapuláre Társulat (XVIII–XIX–XX. század, máig élő),⁸ ill. a kunszentmártoni Élő Rózsafűzér Társulat (1851–1944, iratképződés nélkül máig él),⁹ ill. a tállyai Fáklyás Társulat (XVIII. századi

6 PÁSZTOR Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940. 113.

7 Vö. GRÜNN, Helene, SCHMIDT, Leopold, SCHNEEWEIS, Emil, FEUCHTMÜLLER, Rupert: Via Sacra. Das Wallfahrtsmuseum in Kleinmariazell. Wien, 1977. Zweite vermehrte Auflage. A fentebb említett szerzők tanulmányaival.

8 Vö.: BARNA Gábor: A búcsújáráshelyek tájszervező szerepe. Barka példáján. (Kézirat, sajtó alatt); BÁLINT Sándor: Kultusznyomok Rozsnyó vidékén. in: Sacra Hungaria. Kassa, é.n. 92.

9 BARNA Gábor: A megújuló rózsafűzér (Az élő lelki rózsafűzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban.) in: BÁRDOS István – BEKE Margit: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 319–322.

előzmények után, szórványos múlt századi feljegyzés mellett jelentősebb XX. századi jegyzőkönyvi és egyéb társulati iratanyaggal¹⁰ a Kecskemétről Hajósrara zarándoklók társulata¹¹ sorolható Bátaszék mellé. Bizonyára léteztek és léteznek máig hasonló társulatok másutt is, akár gazdagabb írott forrásokkal, ám feldolgozásuk és elemzésük nem történt meg. (Bizonyos törekvéseket a barokk kori társulatok feldolgozására látunk.¹²) Ezért nagyon fontos volt Hermann Egyed tanulmányának mielőbbi kiadása, kiegészítve a máriacelli társulat meglévő teljes iratanyagával együtt. Tanulmányában Hermann Egyed elsősorban a máriacelli zarándokút leírását vállalta fel, a társulat működéséről csupán röviden emlékezett meg. Egy 1872-ből fennmaradt társulati nyomtatványt idéz. Ezen szerepel a társulat neve: Verbündniss der frommen Mariatischen Gesellschaft zu Bättaszék unter der Benennung Mariazeller Bruderschaft.

Eszerint a társulat célja a Szentháromság és a Szűz Mária tiszteletét növelni, a katolikusok épülését és a halhatatlan lelkek üdvét előmozdítani. A társulati tagok kötelességei a következők voltak:

1. naponként felkelteni a jószándékot, jámbor, istenfélő életet élni, s erre a házanépét is buzdítani;
2. szentségimádáson résztvenni;
3. Nagyboldogasszony és Mária nevenapja alkalmából gyónni és áldozni;
4. tagtárs temetésén résztvenni, s a temetést követő vasárnap az elhunyt lelke üdvéért a templomban mondott rózsafüzéren résztvenni;
5. május 1-én a társulati elhunyt tagokért misét mondatni és azon résztvenni.

A társulati tagok egymást Bruder-nek és Schwester-nek szólították. A társulat bizonyos vagyontárgyakkal is rendelkezett: lobogó, ez máig megvan, társulati lámpák.

A fenti kötelek az jelzik, hogy nagyfokú hasonlóság volt a bátaszéki máriacelli zarándoktársulat és több más fentebb említett ájtatos egyesület között. E társulatok elsősorban a közösség legvallásosabb, vallásgyakorlásban legaktívabb tagjait fogták össze. Fontos feladatuk volt egymás segítése, főleg temetés után a hozzátartozók támogatása. Az Eucharisztia tiszteletének erősége a Tridentinum utáni szellemet idézi, jóllehet az Oltáriszentség tisztelete a múlt század második felétől ismét sokféle formában felerősödött. Nem volt idegen tehát a XIX. század vallásosságától sem.

A máriacelli búcsújárás kezdetéről megbízható pontos adat nem maradt fenn. Általában 2–3 éves időközönként indult útnak egy-egy 45–50 fős csoport Bátaszékről, utoljára Schwartz György vezetésével 1912-ben. Az 1908. évi zarándokutat Michéli Mihály vezette, aki saját tapasztalata alapján leírta gyalo-

---

10 BARNA Gábor: A Fáklyás Társulat Hegyalján. Borsodi Művelődés X. évf. 3. szám 1985. 31–33.; BARNA Gábor: A tállyai Fáklyás Társulat szerepe a község társadalmi életében. in: LOVIK Sándor – HORVÁTH Pál (szerk.) Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon. Budapest, 1990. 62–76.

11 Katona József Múzeum Néprajzi Adattára, Kecskemét.

12 TŰSKÉS Gábor és KNAPP Éva jelenleg folyó kutatásait lehet említeni.

gos útvonalukat, gyalogos zarándoklatukat. Ezt a kéziratos útleírást elemzi tanulmányában Hermann Egyed, s egészíti ki a szájhagyomány, a szóbeliség emlékeivel.

A bátaszékiek a Nagyboldogasszony napi, augusztus 15-i búcsút látogatták. Kilenc napig tartó útjuk miatt erre már augusztus 5. körül elindultak. Indulás-kor a pap és a kántor kikísérte a csoportot a falu északi végén fekvő Reiser-kápolnáig, s itt búcsúztatta el őket. A búcsúvezető Cecétől vette át a csoport irányítását. A rendkívül alapos útleírás, az ókeresztény korig visszanyúló itinerárium műfaj kései változata, órában adja meg az egyes települések egymástól való távolságát, utal az útkereszteződésekre, s a pontos tájékozódást segítő építményekre. Cecéig vagy Simontornyáig szekerekkel vitték a búcsúsokat, s elébük is mentek eddig a hazaútban. A csoportot egy-két fogadott kocsi elkísérte, ez vitte a búcsúsok holmiját, s a szálláshely előkészítése érdekében ezen ment előre mindig egy-két ember. Szekeresek ilyenfajta részvételéről a búcsújárásban másutt is tudunk, de szerepük részletes leírását kevés helyről ismerjük. Az Alföld keleti peremén, a Körös völgyből Máriaradnára vezetett zarándoklatok esetében találkozunk még hasonló szervezettséggel, de lehetséges, hogy újabb néprajzi leírások más vidékről is felszínre hozhatják emléküket.

A máriacelli zarándoklat 2–3 évenkénti megtartását annak tekintélyes költségei magyarázzák. Az évenkénti utat nem tudták finanszírozni. Hermann Egyed számításai alapján a közös kiadások (poggyászvivő szekerek, szállás-pénz, útiköltség 1908-ban hajón vissza) 31 aranyforintot jelentettek. Ehhez járult még a személyes kiadások és étellemezés köre, kegytárgyak, búcsúfiák vásárlása.

A máriacelli zarándokút elmaradását az első világháborút követő politikai viszonyokkal, a bejött útlevél és vízumkényszerrel magyarázza Hermann Egyed, s egyet kell vele értenünk. Jóllehet, hogy a közlekedési lehetőségek épp századunk elejére megkönnyítették a tömeges búcsújárást, az első világháború előtt ismeretlen adminisztratív körülmények kedvét szegték sok külföldre induló zarándoknak. Ezen csak rövid ideig segített a belügyminiszter 20-as évek eleji rendelete, miszerint celli zarándokok celli zarándokigazolvánnyal, s plébánosi igazolással átléphettek a magyar-osztrák határt.

A bátaszékiek gyalogos útvonalát nyilvánvalóan hosszú évtizedek gyakorlata és tapasztalata véglegesítette. Michéli Mihály útleírásában számos településnevet ugyan eltorzítva talált Hermann Egyed, abban a formában, ahogyan érteni vélték a bátaszékiek. Ez szintén nemcsak itteni tapasztalat. Ugyanezt találjuk egy kunszentmártoni énekesember, búcsúvezető kéziratos könyvében is, amely a Máriaradna előtti német és román települések eléggé eltorzított neveit tartalmazza. Mindkét esetben a nyelvi különbségek is közrejátszhattak.¹³

A leírást figyelembe véve átlagosan napi 10 órát gyalogoltak. Ez kicsit több volt, mint más települések átlaga, ami általában 30 km-t jelentett. Így napi 40

---

13 Vö.: BARNÁ GÁBOR: A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. Budapest, 1991. 215.

km-t tettek meg – bár volt nap, amikor 60-at is – és így tudták teljesíteni a Bátaszék–Máriacell kb. 350 km-es távolságot 9 nap alatt.

A gyalogos és hosszú zarándokút egyszerre volt *via sacra* és *via purgativa*. Az útközben meglátogatott templomok – mindegyikbe bementek –, az út mentén talált keresztek, szentek szobrai, temetők mellett végzett ájtatosságok, valamint a napi gyalogút során elmondott 4–4 rózsafüzér és több litánia mind a test és lélek felkészülését szolgálta a vezeklésen keresztül is a Szenttel való találkozásra. Így a kegyhelyen töltött két-két és fél nap alatt ki-ki a Celli Szűzanya lábához rakhatta örömét, gondját, egyéni baját és kérését. Ezért volt minden töredelem, a kilenc napos út minden fáradalma.

A zarándokút utolsó szakasza Kaumbergtől egybeesett az Észak-Dunántúlról, Felvidékről érkező búcsúlok útvonalával. Az utolsó szakasz volt az igazi lelki felkészítő szakasz a Celli Szűzanyával való találkozásra: Annaberg, Joachimberg, Josefsberg – s néhány kisebb állomás után: Máriacell. Még Máriacell előtt, a stájer határnál van a bátaszékiek itineráriumában is megemlített die verdammte Wiese, azaz Elátkozott rét. Az északkelet felől érkező búcsúlok általában itt öltöztek át magukkal hozott ünneplő ruhájukba, amit a hosszú gyalogos úton eddig kíméltek, batyujukban tartottak. Innen ünneplőbe öltözve vonultak be a kegyhelyre. E szokásról, valamint a korábbi útszakasz Tüornitz és Annaberg közti részének szentkútjáról, ahol az először Máriacellbe zarándoló fiatalokat jelképesen megkeresztelték¹⁴ – a bátaszéki tudósítások nem szólnak.

A hazaút a század eleji feljegyzések szerint már gyorsabb volt, hiszen igénybe vehettek vasutat, hajóutat is.

A bátaszékiek celli búcsú kapcsolatait erősíthette a tolnai szakrális táj számos celli kapcsolata, amely Öreg-Máriacell (Gross-Mariazell) kultuszának kisugárzását mutatja. A celli Mária-szobor másolatai megtalálhatók a szekszárdi Szőlőhegyi vagy Remete-kápolnában, ahová az kalandos úton a bécsi ispita kápolnájából került. A magyarországiakat kicsit a celli Kincstári Madonna kegyképére (Schatzkammerbild) s ezáltal a Nagy Lajos-i gyökerekre emlékeztette a Dunántúlon többfelé is megtalálható Segítő Boldogasszony (Mariahilf) kegyképének másolata. Bátaszékhez legközelebb pl. a Szakály-Hőgyész melletti Csicsón.¹⁵

Máriacelli jelentőségét a magyarországi búcsújáró gyakorlatban nem lehet eléggé hangsúlyozni. Fontossága nemcsak kisugárzásainak, filiációinak (Cellődömök, Óbuda-Kiscell, Eger, Miskolc, Kapuvár, Pozsony–Mélyút, Mikháza, Sátoraljaújhely stb.) nagy számában mutatkozik meg,¹⁶ hanem abban is, hogy az ott tapasztalt devóció mintául szolgált, egyfajta modellt jelentett a vallásgyakorlás számára a máshonnan érkezett búcsúlok között. Ez pedig Máriacell

14 BARNA Gábor: A búcsúkereszttség. in: HALÁSZ Péter (szerk.) A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest, 1991. 557–562.

15 SZILÁRDFY Zoltán értelmezése, kézírata sajtó alatt. Lásd még: BARNA Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest, 1990. 49–50.

16 SZILÁRDFY Zoltán kézírata, sajtó alatt. Lásd még: BARNA Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon i.m. 45–46.

vonzáskörzetében eléggé egységesítőleg hathatott: a Bánságtól, a Maros mentétől végig az Alföldön, az Ipoly mentétől kezdve a Nyugati Felvidékig.

A máriacelli zarándoklatok kutatása ezért is nagyon fontos feladata lehet a vallási néprajzi kutatásoknak. Írásos és szóbeli forráscsoportok megfelelő kiaknázása, köztük Hermann Egyed tanulmányának kiadása ehhez vezető fontos lépés.

BÁTASZÉK – MÁRIACELL

II.

Bátaszék vallási életének történetében érdekes színfoltot jelentenek a Máriacelli Társulat és a zarándoklatok a stájer kegyhelyre.

A stájerországi St. Lambrecht bencés monostor apátja 1157 táján egy szerzetesét észak felé küldte, hogy új letelepülési helyet keressen. A szerzetes egy hársfából faragott, kb. fél méter magas Mária-szobrot vitt magával s a legenda szerint ez a szobor jelölte meg neki a helyet. A szerzetes itt egy kis kunyhót (cellát) épített magának s benne helyezte el a szobrot (innét a kegyhely neve: Mária in der Zelle – Maria Zell).¹⁷

A kis cella helyén Wladislaw (Ulaszló) morva őrgróf építette hálából 1200-ban az első templomot. Betegségében a legenda szerint figyelmét Szt. Vencel irányította egy jelenésben a már akkor csodatevő hírben álló szentélyre.

A hír egyre terjedt. 1342-ben II. Albrecht osztrák herceg megépítette a kegyoltárt, s nemsokára Nagy Lajos magyar király adományából kezdtek a ma is álló óriási gótikus templom és minden valószínűség szerint a 82 méter magas középső torony építéséhez. A király ugyanis 1377-ben a Morava völgyén áthaladva valahol a Balkánon fényes győzelmet aratott a törökökön, úgyhogy Murád szultán tíz évig elkerülte a balkáni magyar tartományokat. Lajos király ezt a jelentős győzelmet a Szűz Mária pártfogásának tulajdonította, ezért építette hálából a celli templomot és ajándékozta meg az 1335-ben már biztosan fennálló kincstárat, amikor 1378 nyarán lányával, Hedviggel Hainburgban meglátogatta ennek első vőlegényét, Habsburg Vilmos herceget.¹⁸ Ajándékaiból a kincstárban ma is megvan kis oltárra helyezve az a Mária-kép, melyet a király hadjárataiban mindig magával hordott. Mária Terézia az oltárocskához vert ezüst antependiumot készíttetett, rajta 38 medaillonban az ő, férje, fiai és leányai, meg más rokonai képeivel. Nagy Lajos ideajándékozta még felesége menyasszonyi ruháját és egy miseruhát is. A templomi kegyszobor finom filig-

---

17 A kegyhely történetére egyelőre modernebb monográfia, sajnos nem áll rendelkezésemre. Különösen kívánatos lenne áttanulmányozni *Steinhorz*; König Ludwig I. von Ungarn und seine Weihegeschenke für Maria Zell (*Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark*, XXXV., 1887). Addig is két népszerű összefoglalást használtam: *Harti Wilhelm*, *Illustrierter Führer der Mariazeller Bahn*, Wien, 1925 és *Wallisch Friedrich*, *Das Gnadenbild Mariazell, Weihestätte des Abendlandes* (St. Michael-Kalender, 1954, St. Gabriel B/Wien).

18 Hóman-Szekfű, *Magyar történet* II.k. 238., 244.

rán koronái a B. Szűz és a kis Jézus fején szintén régi magyar fogadalmi ajándékok.

Így lett a hovatovább világhírű kegyhely valósággal magyar búcsújáró helyé, s az maradt a mai napig. Hogy nyugati magyar városokból, pl. Sopronból¹⁹ már a középkorban is csoportos búcsújárások zarándoklaltak ide, egészen természetes. De vannak adataink arra is, hogy a XV. század végén brassói gyónatók híveiket Máriacellbe küldték zarándoklatra, hogy bűneik bocsánatát elnyerjék. Ebből a korból van Máriacellben két magyar vonatkozású emléktábla is.²⁰

A mohácsi vész után a török igába került országrészekből és Erdélyből a magyar zarándoklatok lassanként természetesen elmaradtak, de a szabad országból tovább is felkeresték a stájer kegyhelyet. Sopron város plébánosa, Senyei István (1621–1623) évenként mezitláb zarándokolt Cellbe, s a soproni hívek évenként augusztus 19-én csoportos búcsújárással fejezték ki hódolatuukat a celli Szűzanya előtt az egész XVII. és XVIII. századon át.²¹ A XVII. század végétől, az ország felszabadítása után már barokkos pompájú országos zarándoklatokról is tudósítanak a források. A zalánkeméni győzelemért hála-ból folyt le 1691. augusztus 27-én a „nádori processio”. Esterházy Pál nádor, a nagy Mária-tisztelő, maga vezette a 8766 hívőből álló zarándoklatot, melyben a nádor családi címerével díszítve több száz zászlót vittek, s részt vettek benne négy apát (köztük a pannonhalmi is), a nádor négy fia, több más Esterházy, Zichy gróf, az Eszterházy család nőtagjai, 665 fehér ruhás, kibontott hajú hajadon, jelmezes csoportok szenttárgyú viasszobrok körül, tizenöt vörös-fehérszínű ruhás alak a szentolvasó misztériumait jelképezve.²²

A XVII. sz. közepétől különben a kegytemplom jelentősen kibővült – részben ismét tekintélyes magyar adományokból. Benedek St. Lamprocht-i apát III. Ferdinánd kívánságára 1654-ben fogott mai alakjának kiépítéséhez: a két barokk oldaltorony, a tíz barokk oldalkápolna ebből az időből való. Az egyik kápolnát Szelepcsényi György magyar prímás (1685) építette saját sírkápolnájának, benne Szt. László magyar király szobra áll. Egy másodikban Boernemissa János síremléke van Szt. István király szobrával.²³ Ekkor került a főbejárat elé jobb oldalon Wladislaw morva őrgróf, bal oldalon Nagy Lajos ércszobra, a főbejárat belső kapuja fölé pedig köreliefben a magyar király győzelme a törökök felett.²⁴

A barokk világ színes vallási életének sok szépségét II. József pusztította el. Mint császár és anyjának uralkodótársa háromszor is járt Magyarországon déli és erdélyi részein. A Bánátban sok mindent kifogásolt a hitéletben, így a búcsújárásokat is. Megtudta, hogy egyesek Máriacellig is elmentek.²⁵ Mária Terézia

19 *Házi Jenő*, Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából IV.1.) Sopron, 1939, 307.

20 *Pásztor Lajos*, A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, Budapest, 1940, 129. köv.

21 *Bán János*, Sopron újkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából IV.2.), Sopron, 1939, 152, 203, 259, 353.

22 *Hóman-Szekfü*, IV. 408.

23 *Wallisch* i.m.

24 *Hartl* 61.

halála után (1780) szabadkezet kapott az osztrák örökös tartományokban és hazánkban is. Már 1782-ben eltiltotta a búcsújárásokat, köztük a máriacellit is.²⁶

A máriacelli tilalmat I. Ferenc 1796-ban visszavonta,²⁷ úgyhogy a kegyhelyet ismét felkereshették a magyar hívek is. Érdekes, hogy ezekben a zarándoklatokban a gyanakvó bécsi kormány néha magyar hazafias ügyet is szimatolt. Így pl. a szabadságharcot követő önkényuralom idején, 1857. szeptemberében Scitovszky János bíborosprímás vezetett nemzeti zarándoklatot Cellbe. Kempen altábornagy Haynau egykori helyettese, majd osztrák rendőr-miniszter ezt a zarándoklatot egyenesen magyar hazafias tüntetésnek minősítette.²⁸

Az osztrák nép és a máriacelliek azonban nem gyanakvással, hanem mindig katolikus szeretettel fogadták az évszázadok óta jól ismert magyarországi búcsúkat. Tudomásunk szerint a máriacelli iskolák egy időben még a magyar nyelvet is tanították fakultatív tantárgyként, hogy a lakosság némiképpen megértse a magyar zarándokokat. Mert egészen a második világháborúig minden évben sok zarándokcsoport jött el hazánkból a celli Szűzanyához.

Külön említést érdemel egy egyszerű magyar szerzetes, Guba Pál piarista buzgólkodása, aki hosszú éveken át egymaga számos búcsújárást szervezett és vezetett Cellbe. Emlékét márványtábla örökíti meg a kegytemplomban. A kincstárban az említettekén kívül sok más magyar fogadalmi tárgy is tanúskodik a magyar búcsúsok hálájáról a celli Szűzanya iránt.

* * *

Hogyan illeszkedik ebbe az általános magyar képbe a bátaszéki hívek celli buzgósága? Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez is érdemes legalább az írásbeli megörökítésre, annál is inkább, mert egyre ritkul azoknak száma, akik elbeszélésekből tudnak róla, méginkább azoké, akik valaha tevékeny részt vettek benne.

Történeti tény, hogy a bátaszéki katolikusok celli tisztelete igen régi, s hogy 1832-ben már szervezet formájában is megnyilvánult. Ebben az időben a joze-finista nyomás már enyhült. A császár által eltiltott vallásos társulatok részben felújultak, s mellettük újak is támadtak. Kimutathatóan a mondott 1832-ik évben alakult meg a bátaszéki németajkú hívek körében a Máriacelli Társulat. Az alapítás évében 59 tagja volt, akik egymást „Bruder”-nak és „Schwester”-nek szólítottak.²⁹

1872-ből fennmaradt egy molyrágta társulati nyomtatvány.³⁰ Eszerint a társulat célja a Szentháromság és Szűz Mária tiszteletét növelni, a katolikusok

---

²⁵ *Szentkláray Jenő*, Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár 1 79, 202, 208. köv., 21. köv. 11.

²⁶ *Hartil* 59.

²⁷ *Hartil*, u.ott.

²⁸ *Berzeviczy Albert*, Az abszolutizmus kora Magyarországon, Budapest, 1925, 153, 161. köv.

²⁹ Fennmaradt, sajnos, igen hiányos társulati könyveit a két világháború közt Beck Antal egykori társulati előljáró őrizte. Adataikat élszóbeli elbeszélésekkel egészítettem ki.

épülését és halhatatlan lelkek üdvét előmozdítani. A tag kötelességei: 1. naponként felkelti a jószándékot, hogy jámbor, istenfélő életet él és erre házanépét is buzdítja, 2. a szentségimádási napon résztvesz az imádásban, 3. Nagyboldogasszony és Mária nevenapja ünnepén gyónik, áldozik, 4. minden tag temetésén megjelenik és a temetést követő vasárnap délutánján résztvesz a templomban érte mondandó rózsafüzéren. 5. A társulat évenként május 1-én az elhunyt tagokért együttesen ünnepélyes gyászmisét mondat, s ugyancsak ilyent tartat minden tag halála után.

A társulati könyvek szerint minden tág a belépéskor 1 forintot és évenként 4 krajcár tagdíjat fizetett.³¹ A befolyt pénzből fedezték a társulati kiadásokat (gyertyákat stb.). 1863-ban két társulati lámpát (Windlichter) vettek 24 forintért, de ezek költségeihez minden tag külön 30 krajcárt adott. A társulati lámpákat a férfi tagok tartották úrnapi, újholdvasárnap körmeneteken, a temetéseken és gyászmiséken. A temetésekről az előljáró utasítására egy-egy női tag értesítette a tagságot. Minden ilyen női hírnök (Einsagerin) alá 10–10 ház tartozott.

A társulat az első világháborúig működött, azután csendesesen elaludt. De emléket ma is ébrentartják a társulati lámpák, a társulati zászló³² és végül az új templom számára 600 arany koronáért vett, díszes szentségmutató (monstrancia).³³

Nincsenek ilyen látható emlékei a máriacelli búcsújárásoknak, pedig a bátaszékiek buzgalmának éppen ezek teszik a különleges színeit. Talán az utolsó órában kíséreljük meg írásbeli rögzítésüket.

Ha azt kérdezzük: mikor indultak a bátaszékiek először a hosszú zarándokútnak, nem vagyunk abban a helyzetben, mint a társulatnál: nem tudunk határozott évszámot megadni. De talán nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy legalább a társulat megalakulásától – ha nem előbb – már rótták eleink a celli utat. A szájhagyomány mindenesetre határozottan tudja, hogy már akkor is zarándokoltak, mikor vasút még nem volt. Majdnem az egész utat oda-vissza gyalog tették meg, s az ott tartózkodással teljes három hetet vett igénybe. Csak Cecéig, vagy Simontornyáig vitték őket szekerek, s hozták onnét a visszatérőket hazáig. Emlegettek egy asszonyt, aki háromszor is elzarándokolt így Máriacellbe.

Amikor a Bátaszék-Sárbogárdi vasútvonalat megépítették, akkor is csak Cecéig vették igénybe a vonatot, s onnét vágtag gyalog nyugatnak. Visszafelé ekkor már nem gyalog jöttek, hanem nagyobb részt vonaton és hajón.

Cece? Miért csak és éppen ettől a jelentéktelen falutól indultak nyugat felé? Megnyugtató feleletet az egykori zarándokoktól nem tudtam kapni, amikor

---

30 Verbündniss der frommen Marianischen Gesellschaft zu Báttaszék unter der Benennung Mariazeller Bruderschaft, Pécs, Ramazettor ny.

31 A felvett tagot így jegyezték be: „N.N. hat sich eingekauft...”

32 A templomban a Szt. Antal oltár leckeoldalán, arannyal hímvett vörös selyemből, egyik oldalán a Szentháromság, a másik oldalán a celli kegyszobor ovális alakú, olajba festett képe. A hitközségi jegyzőkönyvekből kitérjük, hogy ez a zászló 1904-ben készült, de lehetett a társulatnak már a régi templomban is zászlaja.

33 *Jóó Károly*, Emléklapok, Bátaszék-Szekszárd, 1903. 42.

ennek okát kutattam. Egyesek szerint azért, mert ezen az útvonalon több látnivaló akadt. Azonban az útvonal 1908-as leírásában, mely rendelkezésemre állt, csak Veszprém és Sopron a látnivalókat kínáló városok, de semmi jele annak, mintha ezekben a városokban hosszabb időre megálltak volna. Csak átvonultak rajtuk, mert a világi látnivalók, legalább is odafelé, nem igen érdekelték őket.³⁴ Amikor aztán térképre próbáltam vetíteni az utat, azt hiszem, megtaláltam a kielégítő magyarázatot, melyet azonban a kései búcsúsok már nem ismertek. Ha ugyanis Bátaszékről északnyugati irányban, „toronyirányt” vágtak volna Máriacellnek, nekimentek volna a Balaton derekának, s a tó körüljárásával nagyot kellett volna kerülniök. A Cecétől kiinduló útvonalon viszont Balatonkenesénél éppen csak érintették a Balaton északi csúcsát, a Fertőnél pedig a déli csúcs mellett haladtak el. Tehát egyik tónál sem volt szükség nagy kerülőre, s így aránylag legrövidebb idő alatt értek Máriacellbe, ami azonban így is kilenc napos gyalogutat jelentett.

Fel kell persze tennünk, hogy az útvonal csak többszörös tapasztalatok árán alakult ki. De aztán legalább lényegében rögzítették és ragaszkodtak hozzá. Eléggé át nem gondolt eltérés az útvonaltól kellemetlen következményekkel járhatott. Egyszer pl. valakinek az ajánlatára egy útrövidítést akartak felhasználni, de eltévedtek, méghozzá egy erdőben, úgyhogy alig találtak vissza az útvonalra. Emellett szól az is, hogy a teljes gyalogzarándoklatok idején – a celli tartózkodás leszámításával – az odavezető út és a visszatérés szintén kb. 9–9 napot vett igénybe.

A búcsúsokat mindig egy férfirésztvevő vezette, aki elődei útvonalát pontosan lemásolta. 1908-ban Michéli Mihály vezette a 26 főnyi (12 férfiből és 14 nőből) álló zarándokcsapatot. Az ő útleírása maradt ránk. Utána gyalog már csak 1912-ben indultak el a zarándokok Máriacellbe Schwartz György vezetésével. Öreges elbeszélése szerint általában 2–3 éves időközben történtek a búcsújárások, aszerint, hogy elegendő résztvevő jelentkezett-e. Értesülés van 40–50 főnyi részvevőről is.

A költségek sem voltak megvetendők. A régi – aranyforintos világban – elbeszélés szerint a közös kiadások (podgyászvivő szekerek, szálláspénz, útköltség visszafelé) személyenként 31 forintot tettek ki. Ehhez járultak természetesen a személyi kiadások (élelem – hazulról csak néhány napra való élelmet vittek – kegytárgyak stb.) Az első világháború, az utána következő helyzet (útlevél – és vízumkényszer – mindez a háború előtt ismeretlen dolog volt!), a politikai viszonyok elriasztották a bátaszékieket elődeik jámbor gyakorlatától. Azóta gyalogos búcsújárásról nem tudunk.

Próbáljuk meg végigkísérni búcsúsainkat a hosszú úton. Romaisz Ferenc egykori bátaszéki plébános feljegyzései szerint³⁵ az elindulás szertartása idők folyamán így alakult ki: A búcsúsok augusztus 5-ike körül szoktak indulni,

---

34 De pl. Ausztriában látták az akkor nálunk még nem divatos gőzekeszántást. Felébredt bennük a szántóvető gazda kíváncsisága és megálltak, de inkább csak a fiatalok – tette hozzá az elbeszélő.

35 A bátaszéki rk. istentiszteletek rendje és helyi különlegességei, 1907. Kézirat a bátaszéki plébánia irattárában.

tehát arra törekedtek, hogy augusztus 15-én Nagyboldogasszony ünnepén a kegyhelyen legyenek. A község északi végén fekvő Reiser-kápolnáig harangzúgás közben elkísérte őket a pap, kántor és sekrestyés. Útközben a Mindenszentek litániáját énekelték. A kápolnánál, ima után, a pap rövid búcsúztató beszédet tartott, majd a feszülettel adott áldással útnak bocsátotta őket.

Cecéig – amikor már vonatok jártak – nem volt szükség különleges vezetésre. Ott állt munkába a zarándoklatvezető. Annak érzékeltetésére, hogy ő hogyan tájékozódott, lássuk a Michéliféle feljegyzés első három napját szó szerinti magyar fordításban és az útbaeső helységek helyes neveivel.³⁶

„Isten velünk! Bátaszékről Cecéig vonattal, onnét Igarig. Itt éjszaka szállás. Első nap – Onnét egyenesen Szilasbalhásig 1 óra, ott kiérve két út van, balról elhagyunk egy házat, jobb irányban megyünk egy hídig, balról elhagyunk egy malmot, azután 5 és fél óra múlva Enying következik, azontúl két út, a jobb felőlín fél óra Balatonbozsok, onnét kifelé két út, az egyenes országúton egy csárdáig, ezután bal irányban megyünk és balról fekszik a Balaton, azután 3 és fél óra után következik Kenese. Éjjeli szállás. Második nap – Azután megyünk az egyenes országúton és 2 és fél óra után elmarad Litér község, azután az országúton 2 és háromnegyed óra után Veszprém, ott az országúton 1 és fél óra után Márkó, majd fél óra után Bánd, azután egyenesen országúton 1 óra alatt Herend, utána az országúton 1 és fél óra után Városlőd. Éjjeli szállás. Harmadik nap.”

Átlagosan tehát (az út további szakaszain is) napi tíz órát gyalogoltak. Az egész út Cecétől kb. 350 kilométert tehetett ki. Pontos számot nehéz megadni, mert felméretlen dűlőutakat is felhasználtak. Eszerint napjában átlagosan 40 kilométert gyalogoltak, de néha többet is, sőt volt eset, hogy 60 kilométert is. Ez azonban – így beszélték – már sok volt és másnap érezte hatását a fáradtság. A napi átlag túlteljesítését azért vállalták, hogy néha a szokott útvonaltól némileg távoleső (persze vallási szempontból érdekes) látnivalót kereshessenek fel és mégis idejében érjenek Máriacellbe. Így jutott egyszer idejük arra, hogy (valószínűleg Pápáról) ellátogassanak Kiscellbe, a híres hazai búcsújáróhelyre. Ez már Nagycellre emlékeztető lelki örömet jelentett számukra.

Útközben délelőtt négy és délután ugyancsak négy rózsafüzért, litániákat énekelték. Minden útbaeső templomba betértek rövid ájtatosságra. Ausztriában mindenütt pap fogadta őket áldással. Az út utolsó szakaszán már közel Máriacellhez az Annabergre mentek fel, itt felváltva minden búcsús vitte egy darabig a körmeneti keresztet, az asszonyok pedig tizedenként felváltva imádkozták a rózsafüzért. Egyszer úgy értek fel a hegyre, hogy egy asszonyra már nem jutott előimádkozás – igen kesergett emiatt.

Mindennap korán reggel indultak. Útközben csak ebédidőben tartottak hosszabb pihenőt. Az éjszakai szállás előkészítésére mindig két legényt küldtek előre fogadott szekéren. Ez a szekér vitte a batyukat és az esetleg gyengélkedőket is. Előfordult, hogy a felfogadott szekeres négy napig is velük ment. Éjszakai szállást Igaron, Balatonkenesén, Városlődön, Marcalfőn, Vitnyéden,

---

³⁶ A helységneveket hallomás után írták le, sokszor torzítva. A teljes útleírás eredeti szövegét l. a Függelékben.

Czinfalván, majd Ebenfurtnál átlépve az országhatárt Sollenauban, Kaumbergen, Türniztben tartottak. Bejárták Fehérmegye déli csücskét, Veszprém és Sopron megyéket, Alsóausztria déli részét és Stájerország kis északi darabját. Útjukba csak Magyarország³⁷ területén estek jelentősebb helységek: Veszprém, Pápa, Sopron, Kismarton.

A kegyhelyen két és fél napig időztek. Közös misét mondtak, meggyóntak, megáldoztak és bizonyára alaposan megnézték a kegytemplomot és a híres kincstárat, meg a többi látnivalókat. Ki-ki a Szűzanya lábai elé rakta egyéni gondjait, kéréseit. Máriacelli tartózkodásuk idején, a nagy Mária-ünnep körül, bizonyára sok más magyar és osztrák búcsús csapat is megfordult a kegyhelyen. Ezek sajátos ájtatosságainak szemlélete is lelki gazdagodást jelenthetett számukra.

Így bőven kárpótolva a hosszú zarándoklás fáradalmaiért és megrakodva emléktárgyakkal az otthoniak számára is, elindultak hazafelé. Annak ellenére, 1907 után Máriacellból St. Pöltenen át már vasúton juthattak volna Bécsig,³⁸ a Michéli-féle leírás még 1908-ban is két más útirányt ad meg. Az egyik az alsóausztriai Heiligenkreuzon keresztül – egy éjszakázással – gyalog vezetett Mödlingig. Innét vasúton mentek Bécsig, majd hajón Budapestig, végül vasúton Bátaszékiig. Bécsben és Budapesten megálltak. A császárvárosban más nevezetességek mellett augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján rendszerint végignézték a fényes katonai parádét, Budapesten pedig augusztus 20-án a Szent István-napi körmenetet.

A másik útvonal Bécsig egybeesett az elsővel. Bécsből a régi magyar határig (Brück–Királyhida) vasúton utaztak. Onnét megint gyalogszerrel indultak tovább, s Magyaróváron, Győrön, Mórón, Székesfehérváron át eljutottak Sárboárdig, ahonnét aztán a vonat hozta őket haza.

Itthon a Reiser-kápolnánál várta a búcsúsokat a pap, kántor, s természetesen a rokonok és más hívek serege. Énekszóval vonultak a templomba, ahol Te Deum-mal és szentségi áldással fejezték be a sok lemondással, fáradtsággal járó, de szép élményekkel gazdagító búcsújárást. Nem egy résztvevő ismételten is magára vállalta a hosszú utat, annyira megszerette a celli kegyhelyet.

* * *

Mint említettük az első világháború véget vetett a bátaszékiek régi celli búcsújárásának. Azóta csak egyszer láttak a stájer hegyek bátaszéki búcsús csapatot, de ez már modern közlekedési eszközön: külön autóbuszon tette meg az utat.

A zarándoklást dr. Hauser Imre bátaszéki plébános hirdette meg, s a búcsúsok az ő és Michéli Mihály vezetésével, miután reggel fél 5 órakor misét hallgattak, 1937. szeptember 10-én indultak el. Magukkal vitték a Máriacelli Társulat zászlaját is. Odafelé Bécsen keresztül utaztak. Máriacellben a község

---

37 A részletes útvonalat l. a mellékelt térképen. Aláhúzva az éjszakázó helyek.

38 A St. Pölten–Máriacelli-i vasútvonal utolsó szakasza 1907-ben épült ki. *Harth*, 3.

végétől zászló alatt, énekszóval vonultak a kegytemplomba. Szeptember 12-én vasárnapon, Mária névünnepén Hauser Imre a kegyoltárnál misét mondott és két nyelven, magyarul és németül prédikált.

Visszafelé Grácon keresztül jöttek a búcsúsok, s szeptember 14-én, kedden, este érkeztek Bátaszékre. A régi búcsújárások emlékeként most is a Reiser-kápolnánál fogadta őket az itthonmaradt papság és a hívősereg, s gyertyás körmenettel kísérte őket a templomba. Az út tehát hasonlíthatatlanul könnyebb és lényegesen rövidebb volt, mint régen: mindössze öt napig tartott. Az útiköltéség személyenként 38 pengőbe került.³⁹

FÜGGELÉK

*Weganzeiger zu dem Wallfahrtsorte nach Gross Maria Zell.*⁴⁰

1908. VIII. 5.

Gott mit uns!

Von Bátaszék nach Cece mit der Eisenbahn, von dort nach Igaró (Igar).
Übernacht. I. Tag.

Dort gerade nach Szilasi (Szilasbálhás) 1 Stund, dort hinaus sind zwei Wege, links bleibt das Haus, rechts gehen wir zu einer Brücke, links bleibt eine Mühle liegen, dann nach 5 einhalb Stund Einig (Enying), dort hinaus sind zwei Wege, den rechts nach einhalb Stund Poschog (Balatonbozsok), dort hinaus sind zwei Wege, der geraden Strassen bis zum Wirtshaus, dann links gehen wir und links bleibt Plattensee, dann 3 einhalb Stund Kenese (Balatonkenese).
Übernacht. II. Tag.

Dann gehen wir der geraden Strassen und links nach 2 einhalb Stund bleibt der Ort Litör (Litér), dann gehen wir der Strassen nach 2 dreiviertel Stund Veszprém, dort der Strassen nach 1 einhalb Stund Márkó, dann nach einer Halben Stund Banda (Bánd), dann der geraden Strassen nach 1 Stund Herend, dann, der Strasse nach 1 einhalb Stund Városlód. Übernacht. III. Tag.

Dann der Strasse nach 2 Stund Wirtshäusel (?), dann eine halbe Stund Jaga (Bakonyjákó), der Strasse nach 2 einhalb Stund Tapolcafé, dann kommen wir zu einem Wirtshaus, das bleibt rechts, dann der bis zu einer Dampfmaschine, dann nach 1 einhalb Stund Bopa (Pápa) der Strasse nach der Puszta, links ein Krauz, dann der Strasse nach 4 Stund Marcatil (Marcaltó). Übernacht. IV. Tag.

Dort hinaus sind zwei Wege, rechts nach 1 dreiviertel Stund Sány (Szany), dann der Strasse nach 2 einhalb Stund Szili-Sárkány (Szilsárkány), dann sind zwei Wege, rechts der Strasse nach 1 dreiviertel Stund Potjoszló (Bogyoszló),

---

39 A zarándoklat lefolyásának vázlatos leírását csak az 1937-es templomi hirdetések alapján lehetett összeállítani. Részleteit a plébános a plébániatörténetben – sajnos – nem örököltette meg, s lelképásztori szempontból sem értékelte ki.

40 A leírásban szereplő helységnevek helyes neveit zárójelbe tettük. Részletes térkép híján Ausztria területén azonban néhány helység nevét egyelőre nem sikerült kétségtelen bizonyossággal megállapítani. Ezek mögé kérdőjelet tettünk.

dann gehen wir bei der Kirsche links um das Wirtshaus, der Strasse nach 2 Stund Babat-Ordod, nach dreiviertel Stund Gordó (Garta), dann sind wir über der Brücke, wo das Wasser Raab geflossen ist, über der Brücke ist Kapuvár, dann nach 1 Stund Vitnyéd. Übernacht. V. Tag.

Draussen an der Strasse steht eine Heilig-Dreifaltigkeit, rechts nach 1 einhalb Stund Endred (Fertőendred), nach einer halben Stund Süttör, nach viertel Stund Esterház, nach halb Stund Siblak (Fertőszéplak), nach ein viertel Hegi (Hegykö), nach ein halb Stund Homog (Fertőhomok), dann nach 1 Stund Hidegsöck (Hidegség), nach dreiviertel Stund Bof (Fertőboz), nach einhalb Stund Pálf (Balf), dann nach 1 einhalb Stund Ödenburg (Sopron), dann aufs Wiener Tor zu, dann nach 1 einhalb Stund Klingensdorf (Klingensbach, Kelén-patak), nach 1 einhalb Siegendorf (Cinfalva). Übernacht. VI. Tag.

Dann der Strasse nach 2 Stund Eisenstadt (Kismarton), nach viertel Stund Kleinhöflein (Kishöflány), nach viertel Stund Grosshöflein (Nagyhöflány), dann der geraden Strassen nach 1 einhalb Stund Miltendorf (Müllendorf, Szárazvám), dann gehen wir bei der Kirche der Strasse gerade nach, dann zwei Strassen, der links nach und links auf der Höhe steht eine kleine Kapelle, dann nach 1 einhalb Stund Neufeld (Lajtaujfalu), dann nach ein halb Stunde Ebenfurt, wo auch die Grenze Ungarns sint. Dann sind drei Strassen, der mittleren nach ein halb Stund Hasendorf (?), dann der Strassen nach links bleibt eine Kaserne, dann gerade 2 Stunde Salanau (Sollonau). Übernacht. VII. Tag.

Dann links der Strasse auf der Hutweid hinaus auf die Kapelle zu, welche Maria Gnadenbrunnen genannt wird, dann nach 1 dreiviertel Stund Leobendorf (Leobersdorf), wo eine Seidenfabrik ist, dann über den Graben, dann durch eine Eisenbahnbrücke, nach ein halb Stund Hirtenstein (?). Steinberg Anfang, dann nach ein halb Stunde Sanctfeit (St. Veit), dann nach ein Stund Perendorf (Berndorf) dann nach ein halb Stund Bottenstein (Pottenstein), dann nach ein halb Stund Farafeld (?) dann nach ein halb Stund Eeissenbach, dann nach ein halb Stund Sltenmard (Altenmarkt), nach viertel Stund Teneberg (?), dann nach 1 dreiviertel Stund Kamberg (Kaumberg). Übernacht VIII. Tag.

Dann nach 2 dreiviertel Stund Heinfeld (Hainfeld), von dort nach 2 Stunde Sanktfeit (St. Veit), dort sind zwei Strassen, dann nach links halb Stund Traisen (?), von dort nach 1 einhalb Stund Lilienfeld, nach 2 viertel Stund Mosbach (?), von dort 2 Stund Tirnitz (Türnitz). Übernacht. IX. Tag.

Dann 3 einhalb Stund Annaberg, von dort 1 Stund Joachimsberg (?), dann 1 einviertel Stund Josefsberg, dann 1 einviertel Stund Minderbach (Mitterbach), die verdammte Wiesen und Steinermark, von dort 1 einviertel Stund Sebastia-niberg (?), nach einviertel Stund Gross Maria Zell.

Bátszék, 1908. VIII. 5.

Michéli Mihály.

Namens- Verzeichnis Der Wallfahrtsmitglieder nach Gross Maria Zell:

Michéli Mihály
Michéli Magdolna
Michéli József
Michéli Magdolna (alt)
Liebhauser János
Liebhauser Teréz
Gilbert Klára
Gerner Péter
Zotter Éva
Thész Imre
Góbelt Lőrinc
Hermann Éva
Góbelt Mihály

Góbelt Katalin
Mayer Georg
Mayer Teréz
Schuster Anton
Schuster Éva
Berg Magdolna
Schuster Barbara
Schmidt Elisabetha
Mayer Borbála
Szugfill Klára
Hohmann Bálint
Trazer Adam
Faidt Henrik

A bátaszékiek máriacelli zarándoklatának útvonala
(Hermann Egyed alapján rajzolta Barna Gábor)

GÁBOR BARNA-EGYED HERMANN

THE PILGRIMAGE BY THE POPULATION OF BÁTASZÉK TO MARIAZELL

Gábor Barna has written an Introduction to this original, never-published dissertation
Egyed Hermann was born in Bátaszék on February 17th 1895. He was christianed István. In 1914 he joined the Premonstratensian order of Jászóvár, and adopted th monastic name of Egyed. He was ordained in 1917. During his very eventful monastic life he finished the theological studies in the Innsbruck (Austria) University (1919-1921) and obtained the Doctor of Theology degree.

His huge survey of Church history titled "The History of the Catholic Church in Hungary up to 1914 was published by Gábor Adriányi, professor of history in the Bonn University, in 1973

1982. Professor Adriányi is of the opinion that this book has been "the best and most essential universal history of the Hungarian Church" written up to now.

Egyed Hermann wrote a dissertation titled *Bátaszék-Máriazell* in 1956. The extent of that paper was not more than about half a section, and it was completed with appropriate notes. In that paper he was perpetuating the pilgrimages by the population of his native town to Máriazell. After having described the brief history of Máriazell he was analyzing the pilgrimages made on foot having lasted there-and-back three weeks. The manuscript had been revealed by Gábor Barna in a dossier containing data on Máriazell and belonging to the legacy of Sándor Bálint. Professor Bálint was in the 1940-ies a colleague of professor Egyed Hermann in the Szeged University, and has obviously obtained the manuscript personally from the author.

The connection of Máriazell, one of the most frequented shrine of Central Europe, to Hungary dates back to the XIVth century. The Holy Virgine of Máriazell has been regarded as *Patrona Hungariae* (*Magna Domina Hungarorum*) but, at the same time, She has had a strong and living cult among the Austrian, Slovenian, Croatian worshippers, too. Máriazell has been regarded here as the sacral center of the whole Pannonian region.

Besides the Hungarian aristocrats, clergymen always more and more commoners were participating in the pilgrimages to Máriazell. The attractiveness of the shrine was to be felt almost all over the country. A guide-book written in German language was published in Vienna in several editions concerning the pilgrimages lead from Vienna to Máriazell. That book describes in details the pilgrimages mad on foot, the history of the place and the spots worth to be seen along thy way and in the town of Máriazell. Hungarian pilgrims could also obtain that book from the peddlers.

It is probable that the population of *Bátaszék* was participating in those pilgrimages to Máriazell already in the XIIIth century. According to Egyed Hermann's interpretation it may have been already a usual practice when the collective form of that pilgrimage was first mentioned in 1832. It was the same epoch when the effect of the prohibitory orders issued by Queen Maria-Theresa and King József (Joseph) II in the last third of the XVIIIth century were weakening, and the frames and forms of the religious life were progressively reorganized. These written and printed commemorative materials have to be regarded, however, as uniquely important sources of the Church history.

Egyed Hermann was describing only the pilgrimage to Máriazell in details. The activities of the Máriazell Society were only briefly mentioned in his dissertation. He repeated a quotation published in a printed matter in 1872. In that quotation the the name of the Society had been given as: *Verbündniß der frommen Marianischen Gesellschaft zu Bátaszék unter der Benennung Máriazeller Bruderschaft*.

The aim of the Society was to enhance the honour of the Holy Trinity and of the Holy Virgine, as well as to further the spiritual development of the Catholic believers and the salvation of the immortal souls.

The pilgrimages to Máriazell were organized only once in every second or third year because the expences of the pilgrimages were amounting to a very high sum. Therefore, it would have been impossible to finance a pilgrimage every year. According to Egyed Hermann's own calculations the collective expenditures (to the carts carrying the luggage, to the accomodations of the pilgrims, to the fares of the returning by ship in 1908, etc.) amounted to 31 gold forints. To these expenses we have to add the individual expenditures: costs of provision, buying objects and souvenirs by the pilgrims, etc.

The abandoning of the pilgrimages to Máriazell has been interpreted by Egyed Hermann with the political situation having followed the first world war and by the introduction of the compulsory passport and visa system.

The effect of Máriazell on the behaviour and praxis of the Hungarian pilgrims has been immense. It can be proven not only with the high number of the shrine's filiation (for instance *Celldömök*, *Óbuda-Kiscell*, *Eger*, *Miskolc*, *Kapuvár*, *Pozsony-Mélykút*, *Mikháza*, *Sátoraljaújhely*, etc.) but also with the ways of devotion adopted there by the pilgrims: The way of devotion used in Máriazell has been regarded as a model for the pilgrims having arrived from other places. Moreover, that model has had a unifying effect within Máriazell's sphere of attraction and had been spread on a territory extending from the *Bánság* and from the river *Maros*, through the *Great Hungarian Plains*, and from the river *Ipoly* quite up to the *Western Highland*.

ARATÓ ORBÁN O. Cist.

CISZTERCI LELKISÉG – CISZTERCI KÜLDETÉSTUDAT

A Citeaux-i alapító atyák vissza akartak térni 1098-ban a szent benedeki Regula egyszerű, kemény szerzeteséletéhez. De a történelemben minden visszatérés egyben megújulás is. Citeaux nem akart új szerzetesrendet, s hogy nem maradt csupán egy bencés reform-monostor, az Szent Bernátnak köszönhető. Ez a burgundiai, jól képzett, zseniális fiatalember felismeri hivatását a szigorú, szegény Citeaux-ba és lelkesedésével 30 művelt nemes ifjút vonz magával s kéri felvételét a nagy megpróbáltatásokat megélt Citeaux-i monostorba.

Amit ciszterci lelkiségnek nevezhetünk, az elsősorban Szent Bernát gazdag lelkivilágából kirajzolódó életérzés. Amíg kortársának, a premontrai rend alapítójának, Szent Norbertnek, a hagiográfusok szerint egyetlen hiteles írása sem maradt fenn, addig Szent Bernát rendkívül gazdag írásbeli anyagot hagyott ránk: 5 nagyobb szabású művén kívül 300 beszéde és 500 levele maradt ránk. Ezek olvasása, tanulmányozása évszázadok óta állandó lelkiéleti forrása a ciszterci rend tagjainak. Születésének 900. évfordulója alkalmat adott arra, hogy összes művét latin és modern nyelvű fordításban kiadják.

1. Szent Bernát noviciátusa és első szerzetesi évei a bűnbánat és nem egyszerű túlzó aszkézis ideje volt számára (ez utóbbtól később óvta is szerzeteseit). Újra és újra felteszi a kérdést magának: „Bernarde, ad quid venisti?” Bernát miért jöttél ide? *Egyedül Istenért*. Hogyan találsz meg Istent? Ha megtöröd szenvedélyeidet, gőgödet és szabadá teszed lelkedet az Isten szeretete számára. Egyedül Isten – imában, a számára szokatlan kemény fizikai munkában, a bőjtben, a virrasztásban, az elhagyott erdő csendjében. „Tapasztalatom szerint az erdőben többet fogsz tanulni, mint a könyvekben. A fák és a kövek megtanítanak arra, amit nem tanulsz meg a tanítóktól”, írja a 106. levelében. E szavakban arról a magányról van szó, mely egyedül válik javára a szerzetesnek. Szent Bernát vonzódik a természethez, élvezi a tavasz ébredését, táplálja télen didergő madarakat, megmenti a vadász elől menekülő nyulat. A középkor számára ez az új életérzés első nyomai Szent Bernátnál találhatók, száz év múlva Assiszi szent Ferencnél virágozik ki. Isten – magány – természet; ima – közösség – munka: Szent Bernát szerzetesi életének első vonásai. Talán szeretlen mindenben, de apátja, Harding Szent István felismeri a fiatal szerzetes karizmáját, életszentségét és zsenialitását. A három éve szerzetes Bernátot pappá szentelteti, 25 évesen apátnak nevezi ki és elküldi Clairvaux monostorának megalapítására 12 társával együtt.

2. Az éveken keresztül épülő monostor közössége egyre gyarapszik. Bernát lelkesedése, szerzetestestvéreinek naponta adott tanítása (ez nem volt más monostorokban szokás), beszédei, egyre kiterjedtebb levelezése egyre többeket vonzanak a Charta Caritatis-szal 1119-ben a pápa által is elismert új szerzetesrendbe. Harding Sz. István szervezőmunkájában legfőbb társa a Clairvaux-i apát, Bernát. Már maga az is jellemző, hogy a monostorok egymás közti és belső rendjét szabályzó Chartát „Szeretet-Okmányoknak” nevezik. Bernát egész lelkiségét meghatározza a forró izással lobogó *szeretet*, mely az egész középkori lelkiség megújítását eredményezi. Önmagától azt kívánja, hogy ne csak atyja, hanem számunkra különös módon anyja is legyen a rábizottaknak. „Ne szomorkodjatok, – mondja egy szerzetesjelölt szüleinek, – ne sírjatok, Gaufridetek örömsiet, nem szomorúságra. Én vagyok atyja, anyja, testvére, nővére. Egyenessé teszem, ami számára görbe és kiegyenesítem, ami göröngyös, mindent úgy mérsékelek és úgy osztok be, hogy lelke előbbre jusson, teste pedig ne rokkanjon meg.” Gaufrid erre így válaszolt: „Most már teljes bizonyossággal tudom, mostantól fogva sohasem leszek szomorú.” A ciszterci lelkiségnek páratlan szép kifejezése Bernát szava. A lelket felemelni szándékozik, a személy képességeihez igazodó irányítás, mely vigyáz, hogy ne törjön össze semmit, hanem a szeretettel megnemesítsen az emberben. Ez jellemezte a legutóbbi időig a ciszterci pedagógiát. Az elmúlt napokban mondta egy öregdiák: „Négy évet más szerzetesiskolába jártam a cisztercieknél. Az előbbieken felnéztem tanárain nagy tudására, az utóbbiakat úgy szerettem, mintha nagybátyáim volnának.”

3. Bernát lelkiségének legnagyobb ujdonsága abban a Szentírásból merítő misztikus életérzésben nyilvánul meg, mely e téren felülmúlja Sz. Ágoston, Sz. Anzelmet, Damiáni Sz. Pétert. Misztikáját elsősorban abban a 86 beszédben tárja fel – vonakodva – amelyben az Ószövetség szerelmet magasztaló költeményét, az Énekek Énekét, magyarázza szerzeteseinek. Az érzéki szerelem síkjáról felemelkedik az Isten és a lélek természetfeletti „szerelem” kapcsolata. *Megtapasztalható-e az Isten?* – örök kérdésére beszédeiben – nagyon szerényen – kitér saját tapasztalataira. Ő maga sem tudja, hogyan jön el hozzá az Ige és vele Atyja. De ha a Szentírás eddig nem sejtett értelme felragyog előtte, ha a megismert igazságok lángragyújtják lelkét s azok ellenállhatatlan erővel törnek ki ajkán páratlan édes stílusban, ha lelke mélyén szemlélheti Isten titkait, akkor tudja, hogy *Jézus nála van*. A kereszténység eddig is ismerte Isten és a lélek belső egyesülését a misztikus megtapasztalásban. Bernátnál tűnik fel először a keresztény misztikában Jézus, mint Völegény, a lélek jegyese kertjébe (a Szentírás megértésére), boros házába (józan ittaságra), majd végül belső kamrájába (a lélekkel való legbelsőbb egyesülésre) vezet. Nem tudja, hogyan jön a Völegény jegyéséhez, nem tudja mikor érkezik, de szeretettől megsebzett szívével átéli, hogy nála van, megtapasztalja és visszaemlékszik, hogy izzó szavakkal és édes elragadtatással bevezesse e titokba szerzetestestvéreit. Számára ez az intuitív átélés végtelenül több, mint a teológia filozófiai elmeélő, racionális tanulmányozása. Ezért is áll oly élesen szembe a skolasztika filozófus-teológia első nagy egyéniségével, a szerencsétlen sorsú, kisiklott életű Abelarddal. „*Lángolj és világtts*” a jelszava, mely a szeretetben átélt teológiai felismerések kisugárzásáról tanúskodik.

4. De Jézussal való kapcsolata más téren is lelki iskolát teremt. A keresztény ókor és középkor eleje Krisztusban a mindenható Urat, a Pantokrátort látta. Bernát az első, aki megható közelségbe jut Krisztus emberségével. Már fiatal korában látomásban szemléli a betlehemi Gyermekeket és később a *keresztfán véresen gyötrődő Istenembert.* "Nézzetek rá, milyen piszkos a ruhája, csupa kék véraláfutás a teste, csupa nyál a köpésektől, holsápadt" – ilyen drámai, konkrét módon ő szól először Jézus keresztthaláláról az Énekek énekéről mondott 25. beszédében. „Az én legmagasabb filozófiám: Jézust ismerni, a megfeszítettet” – ismétli Szent Pált. És ez nemcsak a régmúlt felidézése, hanem a szenvedő Úrnak a szívében való birtoklása. Nemcsak, ha a kereszt előtt elragadottan imádkozó Bernát átéli, amint lehajol hozzá az Üdvözítő, hogy átölelje őt – akárcsak később Assiszi Sz. Ferencet.

5. A középkori trubadur költői hódolatát fejezi ki a kiváztott úrnő előtt. Az eszményített hölgyhöz intézett szerelmes énekek az elérhetetlen személy iránti vágy dalai, amit az úrnő hűvös magasból hallgat, és kegyes bólintással vagy mosollyal jutalmaz. Szent Bernát kora fia. Az ő *választott Úrnője Szűz Mária.* Az iránta érzett hódoló lángolás azonban már nem trubadur-játék, hanem az Ige megtestülése előtti ámuló rajongás. Citeaux volt az első monostor nyugaton, melyet alapításakor a Szent Szűz oltalmába ajánlottak, s azóta minden ciszterci monostor Úrnője, minden ciszterci templom patronája a mennybe felvett Szent Szűz. Az a nagyszerű Sz. Bernát Mária-tiszteletében, hogy mindent a Megtestülés központi misztériumának fényében él át. Isten „neked adta Krisztust, Mária által, lelked javára” (3 Vig. Nat.) Ismeri az arányokat: sok száz beszéde közül csak 18 szól az Istenanyáról, a Szent Szűzről. De éppen ezekben a beszédekben tud az Úrnő trubadurjaként a legköltőibben szárnyalni.

Mindezek a vonások jellemzik a ciszterci lelkiséget, melyet más rendi lelki írók színezték, Saint-Thierry-i Vilmos, Rievaulx-i Sz. Elred angol apát, „észak Sz. Bernátja” különösen a Lelki barátságról írt művével, Gueric d'Igny és Isaac de Stella apátok, vagy akár napjainkban a népszerű amerikai Thomas Merton.

6. Szent Bernátot – annak ellenére, hogy lelki igénye a monostor csendes magányába vonzotta – az egyház korabeli ügyei és konfliktusai sokszor szólították az aktív élet porondjára. A történelem elkerülhetetlenül új és új feladatokat állít a szerzetesrendek elé, még akkor is, ha a II. Vatikáni Zsinat felszólítja őket, hogy legyenek hűségesek alapítási karizmájukhoz.

Bár az elvonultságra és magányos közösségre berendezkedett ciszterci monostorok – éppen a csend megőrzése miatt – eléggé elzárkóztak tanulni vágyó gyerekek és fiatalok befogadása elől, de ezt előbb-utóbb mégsem kerülhették el. A rend alapítása után száz évvel – a Generális Káptalanok tiltakozásának ellenére – egyre több monostor mellett találunk iskolaházat. A 14. és 15. században már nagyhírű és egyre nagyobb létszámú iskolákat találunk több monostor mellett. Az osztrák Zwettl apátsága a 14. században fiukból álló énekkart szervezet, mely egyben iskola is volt. Túlélte a reformációt is, és ez a hagyomány mind a mai napig folytatódik: a „Zwettler Sängerknaben” kórusának művészi színvonala nemzetközileg elismert. De a 18. századig mindig kivételes eset volt, hogy ciszterci apátság nevelőintézetet tartson fenn. Ez az

általános elutasító magatartás azonban tevékeny érdeklődéssé változott a felvilágosodás korában. A jezsuita rend 1773-ban bekövetkezett eltörlése erőteljes indítást adott a cisztercieknek, hogy átvegyék az elhagyott jezsuita iskolákat. A Habsburg birodalom több ciszterci rendháza fordult a nevelés felé. Ez aztán a 19. sz.-ban tagjaik többségének főfoglalkozása lett. Így vált lassan hazánkban is – monasztikus jellegének megtartására igyekezve – egyre inkább sajátos stílusú tanítórrenddé. A pásztói ciszterciek 1776-ban elfogadják a volt jezsuita egri gimnázium vezetését, majd 1814-ben a pécsi és székesfehérvári intézményt kapják meg, 1879-ben átveszik a bajai gimnáziumot, Békefi Remig apát 1912-ben pedig Budán megalapítja az első önálló kezdeményezésű ciszterci gimnáziumot. Ezek az intézményeket a két világháború közt vagy korszerűen felújítja a rend, vagy 1929-ben Budán, 1935-ben Pécsen és 1939-ben Székesfehérváron teljesen új, a modern pedagógiai követelményeknek megfelelő gimnáziumokat épít. Mindezeket az intézményeket 1948-ban államosították.

7. Ugyancsak a történelem követelménye volt, hogy egyre több ciszterci szerzetespap lelkipásztori szolgálatot vállaljon. Hazánkban elsősorban Zircen és környékén, valamint a rendi birtokok közelében vettek át ciszterciek plébániákat, majd a budai Szent Imre plébánia megalapításával 15-re emelkedett a ciszterciek által vezetett lelkészségek száma. A lelkészségek sorsa kedvezőbben alakult a rendháznál és a gimnáziumoknál. Az egyházmegyék – ahogy lehetett – figyelembe vették a rendi plébániákat és nem egy olyan lelkészség volt, ahol mind a mai napig mindig ciszterci plébánosok működtek.

8. És végül, mi ma Magyarországon az 1989. októberében szabadságát, jogi személyiségét visszanyert Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának törekvése? Negyven év nemcsak az intézményeitől, ezek anyagi alapjától fosztotta meg a rendet, hanem a felosztatáskor mintegy 250 rendtagból ötven idős atya maradt meg, nagyrésztük világi munkakörben, kisebb részüket egyházmegyei szolgálatban, legnagyobb részük nyugdíjban. A rendi élet helyreállítása emberfeletti feladatokat kíván azoktól, akik átérték, túlélték a kommunizmus 40-45 évét. Az első törekvés a rendi utánpótlás megszervezése, noviciátus felállítása. Ez a nagyvenyimi rendi plébánia padlásterében kiépített cellákban vált lehetővé. 1989 augusztusában öltözött a noviciusok fehér ruhájába az első 4 újonc, majd 1990-ben hárman, 1991-ben négyen léptek a rendbe. A noviciátus éve és az első fogadalom után – más hely hiányában – a római generalicián laknak klerikusaink (most heten) és járnak a bencés Sz. Anzelm egyetemre. Nagyvenyimben pedig 3 novicius készül augusztusban fogadalmat tenni. Biztató jel a 10 növedék, a jövő reménysége.

A második törekvés legalább egyes helyeken kisebb-nagyobb rendi közösségek létrehozása, ami nem kis nehézségbe ütközik, hisz a mai napig egyetlen házunkat se kaptuk vissza. Zircen használatba vehetett az apátság épületében 5 atya kisebb cellákat, Nagyvenyimben 3 atya él a noviciusokkal, Budán a rendi plébániát 3 atya vezeti, néhány idősebb atya pedig besegít a lelkipásztori munkába, a pécsi rendházban ketten vannak rendtársak.

Az 1991. XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok funkcióval való átvételét teszi lehetővé. E téren számos tárgyalás után is minimális az eredmény. Eddig a bajai rendházon kívül igazi visszaadásról nem lehet beszélni, oda ez év során

költözhet két atya. Egyházi osztályok ciszterci vezetéssel indultak 1991-ben Pécsen és Egerben, 1992-től ez a folyamat erősödött. A pécsi önkormányzat készségét fejezte ki, hogy 1993. július 15-ig visszaadja a rendnek a gimnáziumot és a rendházat, amelyben fiúkollégium működik ciszterci nevelőtanárral. A székesfehérvári önkormányzat kész az ottani gimnázium átadására, de a feltételek még nem eléggé biztosítottak. Legfontosabb lenne rendi életünk anyamostorának, Zircnek, legalább részben való visszakapása, hisz monasztikus élet nélkül elképzelhetetlen a ciszterci élet. Az ottlévő szakmunkásképző iskola és kollégium áthelyezése azonban súlyos akadályt jelent.

Addig is míg továbbléphetünk, legalább minden gimnáziumban törekszünk ciszterci hittanárok működését elkezdni, folytatni, jelen lenni a fehér-fekete rendi ruhával abban a nemzedékben, mely már nem is hallhatott róluk. Jelen lenni a lelkipásztori munka megújításában, amint egyik kiváló rendtársunk az Országos Lelkipásztori Intézet igazgatójaként egyik fő mozgatója a korszerű lelkipásztorkodásnak. Ciszterci Pedagógiai Műhely(ek)kel pedagógusok számára adni átképzést, hogy egyre több világi tanár legyen alkalmas ciszterci gimnáziumban munkatársi karcsolatra.

Mik a törekvéseink? Ciszterci atyáink hagyományaihoz híven egyházunk és hazánk szolgálata. Munkásai akarunk lenni annak az újjáépítésnek, amit lelki-ekben, kulturában, erkölcsi-ekben, katolikus hit- és magyarságtudatban oly súlyosan elpusztítottak. Szent Bernát és atyáink lelkületével újra égni és világtani, ahogy Isten kegyelme és erőnk engedi...

ORBÁN ARATÓ, O. Cist.

CISTERCIAN SPIRITUALITY – CISTERCIAN MISSIONARY BELIEF

The founding fathers of Cîteaux were attempting to return in 1098 to the puritanic, hard monastic life according to the Rule of Saint Benedict. In the history, however, every return is a renewal. No one of the fathers in Cîteaux had wanted to establish a new monastic order. But, thanks to Saint Bernard, Cîteaux has not remained a so called reformed Benedictine monastery.

St. Bernard, this highly gifted and educated Burgundian young man, had revealed his genuine vocation in the austere and poor Cîteaux, asked to be admitted in the monastery of Cîteaux having suffered so much hardship, and attracted by his enthusiasm still another 30 highly educated, young gentlemen.

The Cistercian spirituality is, first of all, the attitude towards life having been generated by St. Bernard's rich inner life. While his contemporary, the founding father of the Premonstratensian order, Saint Norbert died without having left, at least according to the hagiographers, any authentic writing at all Saint Bernard has left us a very rich thesaurus of written sources: in addition to his greater works there are still 300 speeches and 500 letters in his legacy. The reading and studying of his legacy has served during several centuries as sources of the spiritual life for members of the Cistercian order.

Although St. Bernard, following his inner claims, had been rather inclining to retire in the still loneliness of the monastery the current affairs and conflicts of his epoch were often forcing him to participate in the active struggles.

The history unavoidably sets newer and newer tasks for the monastic orders, and they have to participate in the accomplishing of them in spite of their duty to remain faithful to the rules of foundation as it had been ordered by the Second Vatican Synod.

What is our aspiration? To serve our Church and mother country in compliance with the traditions of our Cistercian fathers. We want to participate in reconstructing and restoring the spiritual, cultural and moral values, as well as the Catholic faith and the Hungarian conscience that were so gravely ruined during the past decades. We want to flame and enlighten with the spirituality of St. Bernard and our ancestors again by God's grace and our own strength...

DÓKA KLÁRA

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK FORRÁSÉRTÉKE A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG DOKUMENTUMAI ALAPJÁN (1778–1868)

A különböző tudományágak művelői egyre többször használják forrásként a canonica visitatió-k jegyzőkönyveit, mindenki saját szempontjait emelve ki, és készülnek e dokumentumokból forráskiadványok is. Az iratok szétszórtsága miatt azonban a néprajzosok, művészettörténészek, egyháztörténészek, sőt olykor egy-egy község történetének kutatói is gyakran kerülnek nehéz helyzetbe, ha a rendelkezésre álló forrásokat számba kívánják venni.¹

A canonica visitatió-k keletkezési körülményei ismertek, azok jelentőségéről, általános jellemzőiről a két világháború közti időszakban és újabban egy sor elemző tanulmány született. Az újabb feldolgozások közül elsősorban Varga Imre főesperes munkáit említhetjük.²

Mint e feldolgozásokból tudjuk, a canonica visitatio az egyházkormányzat legősibb formája volt. Már a VIII. században találkozunk egyes helységekben látogatásokkal, melyeket kezdetben csak a püspökök végeztek. Magyarországon a XII. századtól említenek visitatió-kat, sőt a következő évszázadban ez viszonylag rendszeres tevékenységgé vált.

A plébániák számának növekedésével a gyakori látogatásokat a püspökök már nem tudták megoldani, ezért gyakran főesperesekre bízta. E korai időszakban a főesperes és püspök jogköre gyakorta egybeesett, így a főesperes szintén teljhatalommal vizsgálta a plébániákat. Az egyes faluközösségek, plébánosok sokszor nem szívesen fogadták a látogatókat, akiknek ellátása még külön gondot is jelentett.

A XIII. századig az uralkodók arra törekedtek, hogy az egyházi és világi közigazgatás egymással szoros kapcsolatban működjék. A kutatók véleménye szerint a vármegyék és a főesperességek területe egybeesett. A nemesség megerősödésével, a világi nagy – birtokrendszer kialakulásával azonban a főesperesek vesztek tekintélyükből. Ugyanakkor nőtt az egyházi birtokok területe, a

1 Ezen a problémán szeretne segíteni egy levéltári kollektíva, mely a plébániai iratok, térkép-katalógusok elkészítése után kísérletet tesz az egyházlátogatási jegyzőkönyvek jegyzékének összeállítására.

2 pl. Varga Imre: A canonica visitatio. Vigilia, 1977. 2. sz. 104–108. p.
u.ő.: A canonica visitatio. (In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1. köt. Budapest, 1989. 337–353. p.)
u.ő.: A canonica visitatio értelmező szótára. Vigilia 1978. 3.sz. 200–204.; 4.sz. 270–273. p.)

lakosság növekedésével egyre több lett a tizedből származó jövedelem, a korábban püspökök mellett élő kanonokok testülete, a káptalan adománybirtokokkal rendelkezett és jogi személlyé vált. A főesperesek igyekeztek a központokba kerülve e testületek soraiba lépni. Így a vidéki papságból helyettest választottak, akit espereseknek, alespereseknek, sőt a XVIII. század végéig – a rang eredetének megfelelően – vice-archidiakonusnak neveztek.³

Közben a plébániák egy része elérte, hogy kikerült a főesperes joghatósága alól. A királyi és királynői birtokon lévők közvetlenül a püspöknek voltak alárendelve, sőt a szerzetesek exempt plébániái ennél is nagyobb függetlenséget élveztek.

A canonica visitatio-k rendjében a tridenti zsinat (1545–1563) hozott változást. Rendelkezései értelmében a főesperesek már nem saját hatáskörükben, hanem a püspökök utasításai alapján ellenőrizték a plébániákat. A püspöktől kapták meg a szempontokat, vagy az utasítást azok összeállítására, melyekre írásban kellett válaszolni.

A reformáció térhódításával a vizitáció egyre inkább politikai kérdéssé vált. Az 1548. évi VI., X., 1559. évi XLI. törvényben az országgyűlés sürgette a püspököket, hogy mielőbb végezzék vagy végeztessék el a vidéki plébániák meglátogatását.

A XVIII. század végéig a vizitációk egy részéhez a király adott felhatalmazást. Az ilyen felméréseket „visitatio generalis”-nak nevezték, és az ilyen felhatalmazás birtokában a vizitátor a nem katolikus helységekben is jelentkezhetett. A XVI. század végétől a katolikus plébánosok részéről már nem volt ellenállás. A főesperes vagy püspök megjelenése a vegyes vallású községekben a katolikusok tekintélyét növelte, másrészt a tridenti zsinat rendelkezett a plébánosok jövedelméről, melynek alakulását a vizitátorok is figyelemmel kísérték. A protestáns és vegyes vallású községek nem katolikus lakói viszont tiltakoztak a katolikus püspök vagy főesperes fellépésekor. Adataikat csak bizonyos vonatkozásokban közölték, aminek konkrét megnyilvánulásával a későbbiek során még foglalkozunk.

A plébániai jövedelmek kérdése azonban a tridenti zsinattal nem oldódott meg. Mivel még a XVIII. század elején sok volt a panasz, III. Károly 1733-ban felállította a „Cassa parochorum”-ot, mely e problémán próbált segíteni. III. Károly egyúttal azt is előírta, hogy az egyházlátogatásokon a püspökön és kíséretén kívül a megyei és városi tisztviselők is jelen legyenek. Mária Terézia 1747-ben elrendelte, hogy az illetékes földesúr, a kegyúr (vagy képviselője) szintén vegyenek részt az egyes vizsgálatokon. az uralkodó rendelkezett arról is, hogy az egyházi épületek felépítése, nagyobb javítása a kegyúr kötelessége. A plébánosnak, tanítónak a közös területekből kell földet adni, és a község lakói vállalják el annak megművelését.⁴

Az elmondottakból látszik, hogy a falusi papság viszonyainak normalizálása mellett a XVIII. század közepére kialakultak azon elvek, melyek alapján a püspökök vagy megbízásukkal a főesperesek az egyházlátogatásokat végezték.

---

3 Varga Imre, 1989. i.m. 342–344. p.

4 Varga Imre, 1977. i.m. 106–107. p.

A sok egyéb teendő miatt azonban az esperesek a XVIII. század végén, XIX. század elején „vice-archidakonus” minőségben újra bekapcsolódtak a vizitációkba, bár – mint példáinkon a későbbiekben látni fogjuk, vizsgálatuk kevesebb szempontra terjedt ki, mint a püspököké vagy főespereseké.

* * *

A református egyházban az egyházlátogatások fontosságát már a 16. századi zsinatok hangsúlyozták. 1597-ben a debreceni zsinaton vetették fel, hogy az esperesek, alesperesek vizsgálják meg a lelkészek tevékenységét, jövedelmeit, majd a kérdések köre fokozatosan kibővült. A türelmi rendelet kiadása után a protestánsok e területeken is szélesebb jogokat kaptak, de a vizitációt a későbbiekben is az esperesek, tanácsbírák végezték. Átvettek a katolikus gyakorlatból egy sor, náluk is megválaszolható pontot, és azokat saját szempontjaikkal kiegészítették.⁵

Hasonló a helyzet az evangélikus egyházban, ahol a 17. század eleje óta vannak jegyzőkönyvek. Ezek kezdetben rövidek, átfogó jellegűek, a kérdések csak néhány főbb területre szorítkoznak, majd a XIX. század elejétől találkozunk részletesebb leírásokkal.⁶

* * *

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek levéltári őrzőhelyei elsődlegesen a katolikusoknál a püspöki, a protestánsoknál az egyházmegyei gyűjtemények. A levéltárakban általános rendezési elv, hogy az azonos típusú iratokat tartalmi és formai jegyek alapján állagokká vonják össze. A nagyobb egyházi levéltárakban a canonica visitatio-k esetében ez a válogatás és összevonás már a múlt században megtörtént, így a 17–18. századi anyagok külön egységekben találhatóak. Minden felekezetenél tudunk azonban olyan vizitációkról, melynek dokumentumait egyéb állagokba sorolták.

A külön állagokba összevont jegyzőkönyveknél általában kétféle tárolási módot alkalmaztak: vagy községenként csoportosították, vagy időrendben kötetbe kötötték őket. A községenként rendezett iratok tartalmazzák a mellékleteket is, míg a bekötött jegyzőkönyvekbe legfeljebb azok lényegesebb darabjait sorolták. A jegyzőkönyvek időrendi csoportosítása egy-egy korszakkal foglalkozó szaktörténészek munkáját segíti elő, míg a községenként rendezett dokumentumok elsősorban a helytörténet kutatóinak fontosak.

A katolikus püspöki levéltárakban összesen 47,33 iratfolyóméter canonica visitatio-t őriznek, melyből az esztergomi gyűjtemény 17,30 iratfolyómétert tesz ki. A református egyházmegyei gyűjteményekben szintén tekintélyes mennyiségű – 32,15 folyóméter – elkülönített jegyzőkönyv van, melyek közül a

---

5 Takács Béla: Canonica visitatiók a magyar református egyházban. (In: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 399–401. p.)

6 Vető Béla: Az evangélikus canonica visitatiók. (In: Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 403–405.p.)

legkorábbiak a XVII. század második feléből származnak. 5,24 folyómétert tesz ki az Evangélikus Országos Levéltár gyűjteménye.

A különkezelt katolikus vizitációkat, illetve azok jelentősebb köteteit a Magyar Országos Levéltár 1971-ben mikrofilmre vette. A kb. 340 000 felvételből álló gyűjtemény páratlan kincs a fővárosban dolgozó kutatók számára. A filmleltárak szerint az esetek nagyobb részében teljes állagokat filmeztek vagy válogatott felvételeket készítettek. Ha az anyagot a községek ábécé rendjében tárolták, akkor a teljes fotózás bizonyult egyszerűbb megoldásnak, ha viszont bekötött jegyzőkönyvekről készültek a felvételek, akkor a be nem kötött mellékleteket nem filmezték.⁷

Az egyházmegyei levéltárakban az esperesi jegyzőkönyveket általában külön kezelik a püspöki anyagoktól. Ezek bekötésére ritkán kerül sor, hiszen csak kiegészítő az egyéb dokumentumoknak.⁸ Veszprémben e jegyzőkönyvek mindenütt az Acta parochialia állagban vannak, mely időrendben tartalmazza az egyes települések egyházaira vonatkozó levelezést, felsőbb utasításokat, szerződéseket, plébánosi kinevezéseket és egyéb iratokat.⁹

Található minimális mennyiségű vizitáció a káptalani levéltárakban és helyenként a szerzetesi gyűjteményekben is. Másolatokat vagy eredeti kézirato-
kat – esetleg más egyházmegyéből – őriznek a püspöki könyvtárak kézirattárai is.¹⁰ Fel kell hívni végül a figyelmet a plébániákon lévő egyházlátogatási jegyzőkönyvekre is, melyek általában nem teljes gyűjtemények, de néha találkozzunk olyan dokumentumokkal, melyek a püspöki levéltárakban nem fordulnak elő.¹¹

A canonica visitatio-k feltárásának, kutatásának kérdéseit a továbbiakban részletesen a Székesfehérvári egyházmegye 1778–1868 közti dokumentumai-
ban vizsgáljuk. Mint ismeretes a püspökséget 1777-ben Mária Terézia alapította oly módon, hogy a veszprémi egyházmegye keleti részét, a székesfehérvári és a budai főesperességet leválasztotta. Maga a püspökség kevés saját birtokkal rendelkezett, csupán Sárkeresztúrt, Tést és az eltörölt jezsuita rend székesfehérvári szőlőjét kapta meg a királynőtől. Joghatósága Fejér megyére, Pest megye pilisi részeire, valamint a Csepel-szigetre terjedt ki. Kivételt képezett néhány kamarai birtokon létesült plébánia (pl. Óbuda, Budaórs, Békásmegyér, Visegrád stb.), melyek az esztergomi egyházmegyéhez tartoztak.¹² A püspöki széket az első 100 évben a következők töltötték be:

Nagy Ignác	1777–1789
Milassin Miklós	1790–1811

7 Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Budapest, Új Magyar Központi Levéltár, 1991. 70–77.p.

8 A Váci Püspöki Levéltárban.

9 A Veszprémi Püspöki Levéltár plébániákra vonatkozó iratai, 1974-ben Rajci Pál jegyzéket készített hozzájuk.

10 Pl. Győri Egyházmegyei Könyvtár Ms.I.62. (Zseliz, 1777).

11 Segédanyag... i.m. 75.p.

12 Pauer, Johannes: Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777–1877. Alba-Regiae. 1877. 211–221.p.

Vurum József	1816–1821
Kopácsy József	1821–1825
Szusits Pál	1827–1830
Horváth János	1831–1835
Barkóczy László	1837–1847
Karner Antal	1848
Farkas Imre	1851–1866
Jekelfalusy Vince	1867–1874

Az egyházmegyében 1778-ban 67 plébánia működött, melyek megoszlása (a hozzájuk tartozó filiákkal együtt) espereskerületenként a következő volt:

Székesfehérvári főesperesség:

Székesfehérvári espereskerület: Aba (Sárkeresztúr, Szentágota, Báránd, Bögd, Kajtor, Petele, Szentiván), Székesfehérvár–Felsőváros, Csór, Füle (Polgárdi, Csajág), Iszkaszentgyörgy (Moha), Isztimér (Kuti, Gut), Kálóz (Kishörcsök, Nagyhörcsök, Hatvan, Örs), Láng (Külsőláng, Csósz, Soponya), Szabadbattyán (Falubattyán, Föveny, Szentmihály, Tác), Sárpenetele (Urhida), Simontornyai adminisztráció (Vám, Dád), Egres, Igar (adminisztráció).

Csákvári espereskerület: Bicske (Mány, Felcsút, Barok, Csapdi, Vát, Szentgyörgy, Hatvan), Bodajk (Curgó, Balinka, Csókakó, Seréd), Csákberény (Zámoly, Gánt, Kápolna), Csákvár (Forna), Kozma (Kóhányás), Magyarlamás (Karacs), Mór (Pusztavám, Sárkány, Veleg, Árki), Szár (Újfalu).

Lovasberényi espereskerület: Acsa (Alcsút), Boglár (Bodmér), Lovasberény, Nadap (Sukoró), Pátka (Pákoz, Csala, Kisfalud), Pázmánd (Vereb, Felsőpettend, Alsópettend), Velence (Nyék, Gárdony, Agárd).

Váli espereskerület: Ercsi, Martonvásár, Ráckeresztúr (Felsőbesnyő, Göbolyjárás, Ágsszentpéter, Rácszentpéter, Szentmiklós, Szentlászló, Szentiván, Baracska), Sókút (Zámor), Tárnok, Vál (Kajászószentpéter, Tabajd, Tordas, Gyúró, Kuldó, Doboz, Kálóz).

Adonyi espereskerület: Adony (Alsó-, Felsőszabolcs, Besnyő, Cikola, Iváncsa, Szentmihály), Előszállás, Hantos (Sismánd, Kishantos, Lók, Kislók, Kisvenyin, Alsó-, Felsőtöböröcsök, Körtvélyes), Dunapentele (Rácalmás, Nagyvenyin, Baracs), Perkáta (Daja), Sárosd (Szolgaegyháza, Jakabszállás), Seregélyes (Börgönd, Dinnyés, Szerecsen), Szentmiklós (Bogárd, Tinord), Vajta (Alap, Cece, Szentiván).

Budai főesperesség:

Szigeti espereskerület: Erd (Batta), Csepel, Budafok, Ráckeve (Becse, Makád, Lóré), Tétény (Diós, Tököl, Szigetszentmiklós), Újfalu (Szentiván, Csép).

Budai felső espereskerület: Bogdán, Csaba (Jászfalu), Monostor (Pócsmegyer, Tótfalu), Perbál (Tinnye), Pomáz (Csobánka, Kalász), Szentlászló, Szántó (Pilisszentkereszt), Borosjenő (Üröm), Vörösvár (Szentiván).

Budai alsó espereskerület: Budakeszi, Etyek (Bód), Hidegkút, Kovácsi, Solymár, Kistorbágy (Páty, Bia), Törökbálint, Zsámbék.¹³

13 Székesfehérvári Püspöki Levéltár, pos. 4697. Püspöki vizitációk kerületenként, bevezetés 1780.

Bár a filiák önállósodásával a plébániák száma nőtt, a beosztás az 1950-es évekig nem változott lényegében. Munkánk során – melyben e szervezetet tekintjük kiindulás alapnak – csak az egyházmegye megalakulásától az 1868-ig (1870-ig) terjedő korszakot vizsgáljuk olyan meggondolásból, hogy a későbbi évek dokumentumai esetlegesen, a levéltári gyűjteményben csak néhány településről maradtak fenn.

A korábban idézett adatok szerint a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban összesen 5,20 iratfolyóméter püspöki (főesperesi) canonica visitatio található, községenkénti csoportosításban. 1778-ból két kötet összekötött jegyzőkönyv tartozik hozzájuk, melyek az első székesfehérvári püspök, Nagy Ignác generális vizsgálatának dokumentumait tartalmazzák.¹⁴ Az említettekhez a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmek állnak rendelkezésre.¹⁵

A felsoroltakon kívül még három egységnyi elkülönített canonica visitatio-t őriznek, sőt az egyházkormányzati egyéb iratokban is találunk vonatkozó egységeket. Ide tartoznak:

a) A veszprémi püspökségtől átvett, 1744–1771 közt keletkezett jegyzőkönyvek, iratok.

b) A püspöki és főesperesi vizitációk espereskerületenként csoportosított összefoglalói (1791, 1796, 1798, 1799).

c) Esperesi vizitációk (1780–1781).

d) Egyházkormányzati iratok:

pos. 390. – Püspöki látogatások, levelezés	1789–1819
pos. 4695. – Esperesi látogatások, levelezés	1806–1865
pos. 4697/A. Milassin Miklós vizitációi	1805
pos. 4697/B. Egyházkerületek vizitációja	1800–1804
pos. 5075/A. Vurum József vizitációi	1817–1819
pos. 5081/A. Kopátsy József vizitációi	1823–1824
pos. 5083. Szusits Pál vizitációi	1829–1830
pos. 5083/A. Horváth János vizitációi	1832
pos. 5083/B. Barkóczy László vizitációi	1838–1847
pos. 5083/C. Jekelfalusy Vince vizitációi	1868–1870
pos. 5123. Főesperesi vizitációk, levelezés	1833–1868 ¹⁶

A felsorolásból látszik, hogy az 1848–1867 közti időszakot leszámítva valamennyi püspök végzett egyházlátogatást. Bár az egyházmegye területe kicsi volt, így annak bejárása hosszú időt nem vett igénybe, az előkészületek gyakran elhúzódtak. A fennmaradt dokumentumok nagy hányada is az előzményekre vonatkozik. Olyan gyakorlat alakult ki ugyanis, hogy a püspök vagy főesperes által megfogalmazott kérdőpontokat az esperesek, plébánosok megkapták, és azokra összeállították a válaszokat. Az így készült szövegeket „praeliminariá”-knak nevezték. Ilyen összeállítások olyan évekből is fennmarad-

14 A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. 1.rész. Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai. Szerk.: Nagy Lajos. Budapest, 1983. 53–54.p. (Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.)

15 Magyar Országos Levéltár X 7593.

16 A Székesfehérvári Püspökség Levéltára. Összeállította: Nagy Lajos. Budapest, 1858. (Levéltári leltárak 6.)

tak, amikor nem is került sor a tényleges vizitációra. (pl. 1793-ban, 1839-ben). A közölt információk az előiratokban és a püspök által aláírt jegyzőkönyvekben forrásérték szempontjából nem különböznek egymástól, hiszen az azonos szövegű, hitelesített jegyzőkönyvek adatbázisa is a helyi tényeken alapult.

A kötetekbe kötött jegyzőkönyvek a felmérések kerületenként csoportosított tisztázati példányai, melyek fogalmazványaival is gyakran találkozunk. Érdeemes megfigyelni, hogy a fogalmazványok javítottak, sok az áthúzott rész, mely végül nem került be a jegyzőkönyvbe. A fogalmazványok ugyanakkor a vizitátorok helyi benyomásait jobban tükrözik.¹⁷

A székesfehérvári püspökség gyakorlatában 1799 után nem találkozunk a vizitációk kötetekben tárolt formáival. Ennek oka az, hogy a plébániák száma megnőtt, a kérdések köre kibővült, a vizsgálati anyagok mind hosszabbak lettek. A jegyzőkönyvekhez egyre több mellékletet (leltárt, szerződést, bizonylatot, statisztikát) csatoltak. Ezeket az iratokat sem átmásolni, sem összekötni nem lehetett. A szomszéd egyházmegyében, Veszprémben ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy a mellékletek közül a lényegeseket lemásolták, a kevésbé fontosak pedig csak a kísérelőiratoknál találhatóak.¹⁸

Mint említettük, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek fontos lelőhelyei a plébániai levéltárak. Nyilvántartásaink szerint a székesfehérvári egyházmegyében az 1778–1868 közti időszakból 71 településen vannak ilyen dokumentumok. Legtöbb helyen az 1818-as látogatás jegyzőkönyveit őrzik, míg a 18. század közepéről, még a veszprémi püspökség idejéből származó vizitációk csak a csákvári, pilisborosjenői, az egyházmegye megalakulásának évéből valók is csak a bicskei, kálózi, lovasberényi, perkátai, sárosdi, törökbálinti plébánián vannak.¹⁹ A jegyzékek összehasonlításából úgy tűnik, a székesfehérvári egyházmegye plébániáin nincsenek olyan vizitációs jegyzőkönyvek, melyek a püspökségen nem volnának meg.

Az egyházmegyében, mint említettük, már 1778-ban sor került az első püspöki látogatásra. Nagy Ignác püspök valamennyi plébániát felkeresett, és ott a legfontosabb adatokat rendelkezésére bocsátották. A kérdőpontok főbb egységei a következők voltak:

- az anyaegyházról
- a plébánia és a hozzá tartozó javak
- a plébános és a hívek
- a filiák.

A leírásokban viszonylag kevés az adat a templom történetéről, az iskolákról, az egyház alkalmazásában álló személyekről. Hasznosak viszont a templom berendezések leírásai, melyek még a különböző szertartáskönyveket is magukba foglalják, és részletes adatokat találhatunk a lakosságról is. Ilyen

---

17 Ennek példájával találkozunk a veszprémi püspökségtől 1778 után Székesfehérvárra átadott anyagban. A Padányi Biró Márton püspök által készített vizitációkban a javítások különösen a protestáns falvak esetében érdekesek.

18 Veszprémi Püspöki Levéltár 8.A. 1815–1816-os év.

19 A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. (Plébániai levéltárak „B”. Szerk.: Dóka Klára. Budapest, 1987. 57–76.p.) Magyarországi egyházi levéltárak fondjegyzékei II.

vonatkozásban a vizsgált kiterjedt a protestánsokra és katolikusokra egyaránt. Megjelölték a jegyzőkönyvekben, van-e református vagy evangélikus pap, tanító a faluban, ha a vallási összetétel indokolta. E jegyzőkönyvek mellékleteket nem tartalmaznak. Készült ugyan róluk egy másolat még ebben az évben, de ide is csak a püspöki látogatás alkalmával megbérmáltak jegyzékét csatolták.²⁰

1778-ban még egy kérdéssor készült, melyre az egyházmegyéből 59 helyen válaszoltak. E jegyzőkönyvekhez sem tartoznak mellékletek, a fontosabb, számszerű adatokat a szöveges részben közlik. A kérdések viszont rendkívül széles skálán mozognak, azokat minden részletre kiterjedően, a következő formában fogalmazták meg:

1. Milyen a templom épülete, mikor építették, restaurálták, ki és mikor szentelte, vagy csak meg van áldva, elegendő-e a lakosság befogadására; vannak-e alapítványok?
2. Mi a templom titulusa, kinek tiszteletére vannak szentelve az oltárok? Vannak-e szőnyegek, terítők, hordozható oltárok?
3. Van-e külön búcsúja, vannak-e ereklyék?
4. Milyen az istentiszteletnek nyelve, rendje, milyen nyelven gyóntatnak; tartanak-e rózsafüzért?
5. Tisztelettel őrzik-e az oltáriszentséget, ég-e az örökmécses?
6. Milyen a templom felszerelése?
7. Van-e gyóntatószék, ha nincs, hol lehet gyónni; van-e kripta?
8. Van-e torony vagy harangláb; a harangok száma, súlya, mikor szentelték, kinek a tiszteletére?
9. Hol van a temető, a templom körül, vagy az új rendelkezéseknek megfelelően kívül a falun?
10. Vannak-e egyéb templomok, kápolnák, keresztek, szobrok?
11. Ki és mikor alapította a plébániát, tartozik-e hozzá valamely alapítvány; van-e kápláni állás?
12. Élnek-e szerzetesek, van-e szegényház, iskola, van-e rájuk alapítvány?
13. Van-e más vallású pap, tanító; élnek-e lakosok vegyes házasságban?
14. Van-e a plébánosnak beltelke?
15. Van-e kültelke, ha igen, ki műveli, mennyi a jövedelem?
16. Szerzetes-e a plébános, vagy világi pap, milyen nemzetiségű, hol szolgált eddig, hol tanult?
17. Milyen nyelven beszél, hogyan él, méltón tartja-e az istentiszteleteket?
18. Hogyan vezeti az anyakönyveket, jegyzőkönyveket, elkészíti-e a szükséges leltárakat?
19. A hívek járnak-e istentiszteletre, a gyerekeket elküldik-e az iskolába, vannak-e elváltak; mennyi a lakosság létszáma?
20. Ki a templomgondnok, sekrestyés, harangozó, hogyan végzik feladatukat?
21. Ki a tanító, mi a végzettsége, mennyi a jövedelem?
22. A bába milyen vallású, érti-e dolgát?
23. A filiák adatai.

---

²⁰ Az eredeti és másolati sorozat nem teljes és nem fedi egymást. Tíz plébánia nincs benne az eredetiben, és 24 hiányzik a másolatok közül.

Milassin Miklós, aki 1790-ben foglalta el a püspöki széket, már 1793-ban tervezte az egyházlátogatást, de ez nem valósult meg. Csákváron, Érden, Etyeken, Perkátán, Száron, Torbágyon, Törökbálinton, Vérteskozmán, Zsámbékon – tehát elsősorban a budai alsó kerületben készültek praelimináriák, majd 1796-ban, 1797-ben valóban sor került néhány község meglátogatására.

Gazdag anyag van viszont 1799-ből, melynek kerületenként csoportosított összefoglalása külön is megtalálható. A kérdések sora kibővült, főként az adományokra, anyagi helyzetre, kegyúr személyére, jogaira, kötelezettségeire vonatkozó pontokkal:

„Az anyaegyházról.

1. Ki a kegyúr, jogai, kötelezettségei
2. Mi a templom titulusa, szilárd anyagból épült-e, elegendő-e a hívek befogadására, ki és mikor szentelte, vagy csak megvan áldva?
3. Tartoznak-e a templomhoz alapítványok, adományok?
4. A szent dolgokat megfelelően őrzik-e?
5. Tiszteletben tartják-e az oltáriszentséget?
6. Van-e keresztelőkút, szószék, gyóntatószék?
7. A szenteltvíztartóhoz a hívek hozzáférnek-e, tisztán tartják-e?
8. A hívek a templomban vagy a plébánián szoktak-e gyülekezni?
9. Milyen a templom felszerelése?
10. Vannak-e ereklyék?
11. Milyenek a perselyek?
12. Van-e torony vagy harangláb, fából vagy szilárd anyagból?
Van-e rajta kereszt?
13. Hány harang van, mi a súlyuk, mikor készültek, mikor szentelték?
14. Milyen az istentiszteletnek rendje télen, nyáron?
15. Mise előtt vannak-e ájtatosságok?
16. Van-e kápolna, mi a titulusa, milyen anyagból épült, nyilvános-e vagy magán?
- 17.–24. (A kápolnára vonatkozó kérdések, mint a templomnál)
25. Vannak-e egyéb szertartások?
26. Milyen keresztetek, szobrok vannak az anyaegyház területén?

A plébánosról

1. Szerzetes-e vagy világi pap, hol született, hol tanult és tevékenykedett eddig?
2. Milyen a viszonya a főesperessel, a plébánián lakik-e?
3. Tart-e szentbeszédet, időben kezdi-e a szertartásokat?
4. Látogatja-e az iskolát, nem maradnak-e a gyerekek szentségek nélkül?
5. Látogatja-e a betegeket?
6. Tisztességes életmódot folytat-e cselédsége?
7. Vezeti-e az anyakönyveket, jegyzőkönyveket?

A plébániáról

1. Milyen adományokkal rendelkezik a kegyúrtól (föld, tőke)?
2. Milyen egyéb jövedelmei vannak? (keresztelés, stóla stb.)
3. Van-e szerződése, ez állandó-e vagy évenként megújítják?

4. Megkapja-e a tizedből az öt megillető részt?
5. A plébániaépület milyen agyagból készült, milyen az állapota?
6. Van-e káplán, hány éves, hol tanult, a plébániához tartozik-e?
7. Van-e egyéb egyházi személy?

A tanítóról

1. Neve, végzettsége, nyelvtudása, hogyan tanít?
2. Vannak-e földjei a kegyúrtól, milyen egyéb jövedelmei vannak?
3. Mik a kötelezettségei és hogyan tesz nekik eleget?
4. A tanításon kívül van-e egyéb kötelezettsége?
5. Milyen az iskola épülete?

A templomgondnok, sekrestyés, bábák.

A hívekről

1. Tisztelik-e papjukat?
2. Látogatják-e az istentiszteleteket, meggyónnak-e húsvétkor?
3. Nem viselkednek-e botrányosan?
4. Nincsenek-e elváltak?
5. A szülők megkereszteltetik és katolikus szellemben nevelik-e gyerekeiket?

A temetőről

1. Hol fekszik, meg van-e áldva, elég nagy-e?
2. Van-e sírásó?

A kálváriáról

1. Van-e kálvária, fel van-e szentelve?
2. Van-e rá alapítvány, van-e rajta kápolna?

A lakosság száma, másvallásúak

A szükséges nyelv

A filiák

1805-ben Milassin Miklós újabb egyházlátogatást kezdett, melyhez a korábban tagoltabb, tartalmában azonban csak néhány ponton eltérő kérdéseket bocsátott ki. A vizitációt csaknem minden plébánián végrehajtották, a lényeges új kérdések pedig a következők voltak:

- Van-e a templomban orgona?
- Van-e a temetőben kereszt?
- Ha több nyelvet használnak, melyik a legfontosabb?
- Mi a többség vallása?
- Van-e szegényház?
- Az iskolában a hagyományos módszer szerint tanítanak-e?
- Vallási ügyekben nincs-e vita a lakosok között?
- A templomgondnok megfelelően kezeli-e a pénztárt?

Nem véletlen, hogy a püspökség a plébániáknak elsősorban az 1818-as vizitációk jegyzőkönyveit küldte meg, mivel ezek a legrészletezőbbek. Az egyes kérdések nem szöveges megfogalmazásban, hanem tagoltan, pontonként szerepelnek, és így a válaszokból semmi lényeges ki nem maradhatott. Részlete-

sen leírják az istentiszteletek rendjét, amit ebben az évben szabályoztak. A lakosság vallási életén kívül foglalkoznak a szokásokkal, életmóddal, gazdasági helyzettel, kereskedelemmel, egészségüggyel stb.

A részletes válaszokat igénylő pontok a következők voltak:

I. rész: Plébánia templom

- I. fejezet: A templom helyzete, fekvése, épülete
1. Az anyaegyház templomának fekvése, a temető
  2. A templom külső alakja
  3. A templom belseje.
  4. Felszerelés

II. fejezet: Alapítványok, aktívum, passzívum

1. Aktívumok
2. A gondnok
3. Passzívumok

III. fejezet: Az istentiszteletek rendje

II. rész: Plébánia, filiák, intézetek, szobrok, keresztek

I. fejezet: A plébánia

1. A plébánia
2. A plébáni ház
3. A könyvek
4. Az alapítványok

II. fejezet: A filiák

III. fejezet: Az intézetek

1. Imahelyek, kápolnák
2. Szerzetesek
3. A szegények intézetei

IV. fejezet

1. Szobrok, keresztek

V. fejezet

1. A plébánia népe, nyelve
2. A lakosság száma

VI. fejezet

1. Patrónus és földesúr

VII. fejezet

1. A plébános képességei, műveltsége, könyvei
2. A káplán
3. A plébános házanépe

III. rész: Iskola, tanító, szolgák

1. Az iskola
2. A tanító és jövedelme
3. A segédtanító
4. Az iskolába járó gyerekek száma
5. Sekrestyés, harangozó, sírásó
6. A bábák.

A községek jelentős részéről található jegyzőkönyvek az 1829-es és 1839-es évekből, melyek Szusits Pál illetve Barkóczy László látogatásait dokumentál-

ják. A felvett jegyzőkönyvek egyre rövidebbek, sok az utalás az előző vizsgálatokra.

Ugyanez mondható el az 1845-ös egyházlátogatásról is, melynek az az érdekessége, hogy a jegyzőkönyveket magyar nyelven készítették. A mindössze 24 pontból álló összefoglalók az előző dokumentumokhoz képest kevés új információt adnak. Itt találkozunk először hosszabb-rövidebb plébánia történettel, vannak leltárok a könyvekről, néha a berendezésről. Hiányoznak viszont az adatok a lakosság nyelvéről, a nem katolikusok számáról stb.

Az általunk vizsgált korszakban az utolsó canonica visitatiókat Jekelfalusy Vince végezte, illetve az általa összeállított kérdésekre válaszoltak a megkérdezettek. Szemben az 1845 évvel, e jegyzőkönyvek újra részletesek. A röviden megfogalmazott pontokra alapos és kifejtő válaszokat adtak, különösen a következő területeken:

- a plébánia története
- az istentiszteletek rendje
- a hívek életmódja
- a plébános a szentségek kiszolgáltatásában
- a plébános, káplán, tanító jövedelmei
- a jövedelmek forrása
- az iskola befogadóképessége, berendezése, a tanított ismeretek stb.

A templom történetéről az 1868-as jegyzőkönyvek sem árulnak el sokat. Általában csak az utolsó években történt változásokat rögzítik, megjelölve a költségeket, az esetlegesen még fennálló adósságokat.

* * *

A felsorolt és részletesen ismertetett kérdőpontok mind püspöki vizitációk alkalmával keletkeztek, melyeknél az esperesi (főesperesi) vizsgálatok kevésbé voltak részletezők. Főesperesi vizsgálat volt például 1833-ban, esperesiek – mint említettük – 1780-ban, 1781-ben. Elsősorban az a különbség, hogy az esperesek főként a plébános tevékenységére, jövedelmére, életmódjára voltak kíváncsiak, míg a püspökök gyakorlatilag az egész katolikus közösség életét vizsgálták.

A következőkben néhány példával szemléltetjük, hogy a kérdésekre adott válaszok mennyire teljesek, milyen jellegű adatokat remélhet belőlük a kutató. Elsőként a régészeti és építészettörténeti vonatkozásokat emelhetjük ki. A templomok külső leírása több-kevesebb részletességgel minden jegyzőkönyvben szerepel. Meghatározzák, hogy az a közösségben hol helyezkedik el, milyen a formája, milyen anyagból épült, egy vagy két tornya van. A vizsgált területen a templomok zöme a falu közepén, kisebb-nagyobb magaslaton épült, hogy a tűztől, a Duna közelében az árvízről mentes legyen. Az eredeti építési év általában nincs feltüntetve, hiszen az egyházmegye legtöbb községében már a korábbi években is volt templom. Mivel a török korban megmaradt, kisszámú lakosság általában protestáns vallást vett fel, a 18. század első harmadáig ők használták a templomokat is.

A visszavétel, a restauráció időpontját a jegyzőkönyvek rendszerint már megjelölik. Ennek időpontja a visszatérő földesúr vallásától függött, de szükség volt arra is, hogy a falvakba katolikus lakosság költözzön. Hogy a vitáknak elejét vegyék, a katolikus földesúr és az új beköltözők egy sor településen a 18. század második felében – a gazdasági helyzet normalizálódásával – új templomot emeltek. Ezek az új épületek már szilárd anyagból készültek, még a toronyok esetében is ritkán fordul elő a fa. A belső térelosztásban a hajó – szentéj – kórus beosztás a szokványos, és a legtöbb esetben vannak sekrestyék. Belső kápolnát csak akkor létesítettek, ha arra a földesúr családjának volt szüksége (pl. Zámoly).

A templomok titulusa minden egyházmegyében külön tanulmányt igényelne. Székesfehérvárott – úgy tűnik – a legtöbb templomot Mária tiszteletére szentelték (nevenapja, születése, mennybemenetele, látogatása stb.). Ezután következik Keresztelő Szent János, majd a magyar szentek közül István király és László. Szó van a leírásokban az oltárokról, azok díszítéséről, titulusáról, és a különböző szentek tiszteletére megáldott harangokról is. Nem derül ki viszont, ki tervezte a templomot, csak a legritkábban, hogy ki festette a képeket, a freskókat.

A 18. század elejéig a templomokat temetők vették körül, azonban Mária Terézia úgy rendelkezett, hogy azokat egészségügyi szempontból a lakott területen kívülre kell helyezni. Így a temetőkre vonatkozó kérdés megválaszolása elsősorban a 18. században volt érdekes. Ekkor leírták a temető nagyságát, helyét, megnyitásának évét, azt, hogy be van-e kerítve, egyedül használják-e vagy a protestánsokkal közösen.

A szakrális létesítmények között fontosak voltak a kápolnák. Ezek egy része földesúri magánkápolna volt, melyet a kastélyban alakítottak ki, más részük nyilvános, a hívek számára. Helyenként a templomot helyettesítette és a falu közepén épült, máskor a temetőben, a szőlőhegyen, nagyobb majorban vagy a kálvárián. A nyilvános kápolnát templom alakúra formálták, kis toronnyal látták el, vagy harangláb tartozott hozzá. Néha oratórium (imaház) is volt a községben, melyet közönséges házból alakítottak ki.

A canonica visitatio-k megemlékeznek a szobrokról, keresztekről is. A legtöbb falusi szobor a pásztorok védőszentjét, Szent Vendelt ábrázolja, míg a folyók, patakok mellett – mint az ország más területein – itt is Nepomuki Szent János szobrát helyezték el. A falvak határában, az utak mentén található kőalapon rögzített Mária-képek, sőt a nagyobb helységekből, mezővárosokban voltak Szentháromság szobrok is.

A dombos vidéken sokhelyütt alakítottak ki kálváriát, melyek közül az 1736-ban épített bodajki emelkedik ki. Kereszteket jegyeztek fel a vizitátorok az utak mellett, a temetőkben, a templom és plébánia előtt, a kántor házában stb. A különféle szakrális létesítményeket – több-kevesebb részletességgel – felsorolják a jegyzőkönyvek a filiákon is.

Az egyházmegye megalakulásakor a filiák egy része népes község vagy mezőváros volt, ahol protestánsok éltek többségben, és így nem volt szükség katolikus plébániára (pl. Polgárdi, Cece). Másik részük puszta vagy kisebb falu, ahol eleve kevés lakos élt (pl. Érd mellett Batta, Velencénél Gárdony, Agárd,

Nyék). A filiák számának alakulásában kettős tendencia figyelhető meg.: az egyre népesedő falvakban új plébániák alakulnak, míg a XIX. század második felétől sorra kiépülő majorok új filiaként csatlakoznak az anyaegyházhoz.

A filiákon legtöbbször csak harang és harangláb volt, melyet alacsony népességszám esetén közösen használtak a protestánsokkal. Az anyaszentegyházakhoz hasonlóan már a XVIII. században létesítettek a településen kívül temetőket. A népesebb falvakban templomok, másutt kápolnák, vagy vegyes vallású lakosság esetén oratóriumok voltak a katolikusok számára. A filiákon is gyakran találkozunk keresztekkel. A filiák templomainak leírása általában következetes, azonban haranglábakat nem mindig és a temetőket is legtöbbször csak akkor említik, ha bennük kereszt vagy szobor állt.

Az 1778-as *canonica visitatio*-kban, mint a kérdésekből láttuk – számbavevőzik a protestáns papokat és tanítókat, a templomokkal, vallási életükkel kapcsolatos feljegyzések azonban nem szerepelnek. A protestánsok részéről a katolikus püspöknek, főesperesnek szóló adatszolgáltatás tehát – míg a türelmi rendelet kiadása előtt sem – volt teljesszerű. A XIX. század elejétől a jegyzőkönyvekben még ilyen részletezéssel sem találkozunk.

A plébániák alakulásának éve minden esetben szerepel a jegyzőkönyvben. Mivel az egyházmegye területén török uralom volt, azok jogfolytonosság alapján nem működtek. Elsőként – 1692-ben – a vörösvári plébánia újjászervezésére került sor, majd 1778-ig még 66 létesítésről született döntés.

1788-ban a helytartótanács az egyházmegyében a plébániák revízióját rendelte el.²¹ Célja az volt, hogy a vallásos lakosság ellátottsága minél jobb legyen, és a plébániák + filiák között – népességszám szempontjából – ne alakuljanak ki túl nagy különbségek. Ezért egyes filiákat átcsatoltak, ahol pedig a feltételeket biztosítani lehetett, új plébániák jöttek létre.

A plébánia létesítése elsősorban a kegyúr feladata volt. Ő gondoskodott a templom fenntartásáról, a plébániaház megépítéséről, földet kellett biztosítani. Az úrberendezés után a papi földek általában a kegyúr uradalmi területéből származtak. A művelésről továbbra is a község gondoskodott. Mivel a robot mennyisége kötött volt, és azt a földesúr vette igénybe, így e földek művelését külön szerződésben kellett rögzíteni.

A templomok építése általában megelőzte a plébániakét. Hogy az istentiszteleteket zökkenő nélkül megtarthassák, először helyi káplánságokat szerveztek, ahol szerzetesek látták el a szolgálatot. Ellátásuk a rend feladata volt. 1788-ban, az említett revízió idején helyi káplánság működött Martonvásár, Csór, Seregélyes, Zámoly, Gánt stb. községekben. A püspöki látogatások és ellenőrzések e káplánságokra a plébániákhoz hasonlóan kiterjedtek. A káplánságok mellett nem teljes jogú plébániák voltak az adminisztrátorok sem, ahol plébános helyettes (adminisztrátor) látta el a teendőket. A plébánia tényleges alapítási évét az első nem szerzetes plébános kinevezésétől számítják. (Például Velence 1775-ig Pázmánd filiája, ekkor önálló lett, 1788-ban nevezték ki világi plébánost, és Nyék, Gárdony, Agárd helységeket filiaként hozzácsatolták. Sza-

---

21 Magyar Országos Levéltár C 71. Helytartótanács, Departamentum ecclesiasticae 1788. No.2.

badbattyán 1756-ig volt filia, ekkor elszakadt az anyaegyházról. 1808-ig működött káplánságként.)

Ha a hívek száma az 1000 főt meghaladta, nagy volt a filiák száma, a központtól való távolsága, akkor a plébános segítséget kapott káplán, vagy „correpetátor” személyében. A káplán jövedelméről a kegyuraknak kellett hosszabb távra gondoskodni, míg a correpetátor kinevezése ideiglenes volt. Káplánok néha a kastélyokban is laktak, „házi káplán”-ként ők látták el az uradalmi kápolnában a szolgálatot. Míg a jegyzőkönyvek a plébánián lakó papok adatait rendszeresen közlik, addig az uradalmi káplánoknak nevét is csak elvétve tartalmazzák.

Érdekes kultúrtörténeti adatok találhatóak a jegyzőkönyvekben a papság képzéséről, műveltségéről. Részletesen leírják származásukat, iskolai végzettségüket, korábbi állomáshelyeiket. A kötelező latin nyelv mellett a vizsgált időszakban valamennyi székesfehérvári megyés pap tudott magyarul és németül, sőt a legtöbbször a falujában használatos más nyelven is. Magas volt a tanítók képzése. A jegyzőkönyvek leírásai szerint általában valamelyik vidéki akadémián tanultak, és a papokhoz hasonlóan ők is rendelkeztek megfelelő nyelvismerettel. Az ő jövedelmük is elsősorban a kegyúrtól kapott földből származott.

A canonica visitatio-kban általában megjelölték a kegyúr személyét. Ha az illető község földesura katolikus volt, akkor ő volt a kegyúr. Személyük az anyaegyházban és a filián nem feltétlenül esett egybe, hiszen még egy közeli pusztának is lehetett más a földesura. Fejér megyében a XVIII. század végén igen sok faluban a Zichy-család volt a kegyúr (Adony, Egres, Inota, Isztimér, Kálóz, Kuti, Seregélyes, Szentmihály, Szentmiklós, Tác), de több esetben találkozzunk Batthyány (Bicske, Falubattyán, Mány, Szabadbattyán stb.) és Eszterházy (Balinka, Kozma, Moha, Sárosd stb.) birtokokkal is.²²

Pest megyében sok esetben volt birtokos a kamara (Bogdány, Csaba, Budakeszi, Monostor, Békásmegyér, Perbál stb.) és Krisztina főhercegnő is (Csepely, Budafok, Tököl stb.). Ezen kívül tartoztak falvak különféle egyházi uradalmakhoz (pl. Acsa, Alcsút, Pilisszentlászló a pesti pálosok, Etyek, Gyúró, Pákozdi, Pázmánd, Sósút, Sukoró, Vál, Vereb pedig 1779-ig a komáromi jezsuiták területe, majd ettől kezdve a székesfehérvári káptalan birtoka lett).²³

Két vagy három földesúr esetén az egyik látta el a kegyúri teendőket. A jegyzőkönyvek egy részében a kegyúr neve nincs feltüntetve, vagy arról tudósítanak a leírások, hogy a plébániának nincs patrónusa. Pomáz, Kovácsi, Budakalász helységek földesura az evangélikus Vattay-család volt, így a plébániát a község alapította és ők is tartották fenn. Hasonló volt a helyzet a közbirtokos Rácszentpéteren.

A plébános, káplán, tanító jövedelmét, a templom fenntartásához szükséges összegeket azonban nemcsak a kegyúr biztosította, hanem voltak egyéb forrá-

22 Vö. Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Szerk.: Felhő Ibolya. I. Dunántúl. Budapest, 1970.

23 Dányi Dezső – Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, 1960.

sok is. Egyiket az alapítványok jelentették, melyeket az adakozók legtöbbször a templom javítására, egyes misékre, kápláni állásra, az iskola céljaira tettek. Előfordult, hogy a templom fenntartásához egyes végrendelkezők ingatlan birtokokat ajánlottak fel. E terület legtöbbször szőlő volt, mely nem volt része a jobbágyteleknek, és így tulajdonosa szabadon rendelkezhetett vele. Szántókat, réteket a nemesek ajánlottak fel – viszonylag ritkán – a templom javára.

Alapítványt pénzben is lehetett tenni, és ilyenkor az összeg kamatai illették a kedvezményezettet. A templom fő jövedelmét a perselypénz jelentette, melyet a pénztárban külön őriztek. Egyes családok vagy testületek a templom számára különböző szakrális tárgyakat készítettek és adományoztak. Ennek legjellemzőbb példái a szabad királyi és mezővárosokban a céhektől származó zászlók, bár e szervezetek az egyházat egyéb adományokkal is támogatták.

A katolikus lakosok a plébános számára meghatározott összeget, párbért fizettek, a tanító pedig az iskolaköteles gyerekek száma szerint részesült adományokban. A papoknak jövedelmet biztosított a különböző szentségek kiszolgáltatásáért járó pénz (pl. temetés, keresztelő, esküvő), bár a XVIII. század végéig ennek szedését általában elítélték. Végül meg kell említeni a püspökség által folyósított kongruát és az egyházi tized plébánost megillető részét is. Időben előre haladva a jövedelmek leírása az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben mindig nagyobb súllyal szerepel.

A templomi pénzek kezelése a vizsgált időszakban már nem a plébános, hanem a gondnok feladata volt. 1805-től már rendszeresen találkozunk személyének megnevezésével, jellemzésével. Ő gondoskodott a templomi kiadások, számlák kiegyenlítéséről (pl. gyertyák, kegyeszek beszerzése, kisebb javítások), rögzítette a párbérből, alapítványok kamataiból befolyó jövedelmeket, de lehetősége volt arra is, hogy a pénzt forgassa, kamatra kihelyezze. A kölcsönvevőkről részletes és pontos leírások készültek, amit a püspök szigorúan ellenőrzött. E listák tanulsága szerint a kölcsönvevők egy része a legszegényebbekből került ki, akik szorult helyzetük miatt voltak kénytelenek kölcsönért folyamodni, pl. valamely elemi csapás után. Másik részük azonban állatok vásárlására, mezőgazdasági eszközök beszerzésére, ipari üzemek kibővítésére, tehát egyfajta vállalkozáshoz kérte a pénzt, a megfelelő kamat ellenében.

Az egyház alkalmazottjai voltak – a tanítón kívül – a sekrestyés, kántor, harangozó, sírásó és a bába is. Közismert, hogy a tanítókat általában kántorként is alkalmazták. Fontos volt szerepük a filiákon egyes szertartásoknál, ahová nem tudott rendszeresen kimenni plébános vagy káplán. Gyakran tudósítanak a jegyzőkönyvek arról, hogy ők vezették a litániákat, rózsafűzér ájtatosságokat és egyéb közös imádságokat a pap nélküli filiákon. Néhány településen a tanító harangozó is volt (pl. Vajtán, Törökbálinton), sőt Törökbálinton sekrestyési teendőket is ellátott. Sekrestyési harangozói, sírásói feladatokkal – némi anyagi ellenszolgáltatásért – a község lakóit szokták egyébként alkalmanként megbízni az anyaegyházban és filiákon egyaránt.

A vizsgált időszakban az egyházi alkalmazottak közé sorolták a bábákat. Általában 200–300 lakosonként volt egy-egy bába a különböző felekezetekből. Az előírások szerint hivatalos vizsgát kellett tenniük, de a kisebb falvak bábái csak gyakorlattal rendelkeztek. Munkájuk ellenszolgáltatása pénz és sok falu-

ban gyermekenként egy-egy kenyér volt. A plébános felügyelt arra, hogy a rendellenes világrajött gyermekeket – életveszély esetén – a bába megkeresztelje, különben a keresztények temetőjében nem temethették el őket.

A XIX. századi jegyzőkönyvekben sokat olvashatunk a szertartásokról, a szentségek kiszolgálásáról. A jegyzőkönyvek leírják a misék rendjét télen, nyáron, ünnepeken, hétköznapokon. Szólnak a keresztutakról, rorátékról, litániákról, rózsafüzér ájtatosságokról. Rögzítik mindezt a filiákon is, figyelembe véve a távolságokat és a korabeli közlekedési lehetőségeket.

A szentségek kiszolgálásával kapcsolatban elsősorban azt ellenőrizték, hogy a papok és káplánok betartják-e az egyházi törvényeket. A keresztségnél vizsgálták a keresztszülők kiválasztásának módját, azok vallását, életvitelét. Az első áldozás, bérmálás esetében azt, hogy a fiatalokat kioktatták-e, rendelkeznek-e megfelelő ismeretekkel. A gyónásnál, hogy a pap nem oldoz-e fel olyan bűnök alól, melyre felsőbb egyházi személy illetékes. Házasságkötésnél, hogy megtörtént-e háromszori hirdetés, nincsenek-e házassági akadályok, protesztáns-katolikus felek egybekelésénél megtartják-e a vonatkozó előírásokat.

Fontos kérdés volt, hogy a pap rendszeresen látogatja-e a beteget, az utolsó kenet szentségét a haldoklók megkapják-e. A temetéseknel ellenőrizték, megtartják-e a halál beálltától számított 48 órát, ha ezen belül temetnek, vannak-e orvosi igazolások.

Néprajzi szempontból rendkívül érdekes egyes helyi szokások (búcsúk, körmenetek, kenyér, buza, borszentelések) leírása. Több falunál olvashatjuk, hogy a hívek közösen járnak búcsúra más helységekre. Az egyházmegyében ebben az időszakban a legfontosabb búcsújáró hely Bodajk volt, majd 1828-tól Ercsibe is vezetett a búcsúútja.

A XIX. század elejétől a canonica visitatio-kban egyre többet olvashatunk a plébánosok, tanítók életviteléről, lakásáról, berendezési tárgyairól, a szolgáló személyzetről. Ha a plébániához filiák tartoztak, ezeket a pap csak lovaskocsin tudta megközelíteni. A fogatokról ritkább esetekben a települések gondoskodtak, de gyakoribb volt, hogy maga a plébános tartott lovakat. Az állatok gondozásához, a ház körüli teendők ellátásához megfelelő személyzet kellett (szolga, szakácsnő, kertész stb.)

A canonica visitatio-k részletesen leírják a plébániaépületek beosztását, helyenként a bútorokat, és a XVIII. század végétől szinte minden esetben könyvtelárok is készültek. Sok esetben megkülönböztették a plébános saját könyveit és a plébániához tartozó köteteket. Mindenütt leírták az anyakönyveket, protokollumokat és egyéb ügyviteli könyvet is. A teológiai munkák mellett általában voltak a plébániákon törvénytárak, szótárak, nyelvkönyvek, orvosi könyvek, helyenként történeti munkák, sőt szépirodalmi alkotások is. (pl. Tudományos Gyűjtemény, Kisfaludy Sándor, Verseggy művei, Katona István történeti munkái stb.)

A templomokról készült leltárok elsősorban a művészettörténet számára jelentenek sokat. Részletesen szerepel bennük a templomi zászlók, képek, szobrok, gyertyatartók, keresztelőkút, padok, imazsámolyok leírása, ezen kívül leltárba vették a miseruhákat, oltárterítőket, kelyheket, szentségtartókat és egyéb szakrális tárgyakat is.

A canonica visitatio-k kutatók által leginkább használatos fejezetei az iskolákra vonatkoznak. Az általunk vizsgált időszakban az egyes falvakban és nagyobb pusztákban mindenütt volt egy vagy két tanító, a lakosság vallási összetételének megfelelően.²⁴ Az 1870-es években 146 katolikus iskola működött, az iskolakötelesek száma pedig 18 196 fő volt.²⁵

A jegyzőkönyvek részletesen leírják, milyen épületben működik az iskola, hány szobából áll, milyen a tanító lakása. Vannak-e padok, tábla, elegendő-e a fűtés. A filiákról a gyerekek meg tudják-e közelíteni az iskolát, vagy szükség van ott helyben újak létesítésére. Leírják az egyes tantárgyakat, a több nemzetiségű községekben néha szólnak a tanítás nyelvéről. A XIX. századi jegyzőkönyvekben szinte minden esetben szerepel a tanköteles gyerekek létszáma, külön a fiúké, külön a lányoké, és megjelölik, hogy közülük hány jár iskolába. Az egyházmegyében ilyen vonatkozásban viszonylag jó arányokkal találkozunk. Télen több látogatója volt az iskolának, mint nyáron, amikor a gyerekek a mezőgazdaságban segítettek, és a fiúk nagyobb százalékban jártak iskolába, mint a lányok. Télen a meleg ruha hiánya és a rossz útviszonyok akadályozták az iskolába járást, ami különösen a tanyai gyerekek elmaradozásában mutatkozott meg.

Végül szólni kell a canonica visitatio-k lakosságra vonatkozó adatairól. A türelmi rendelet előtt keletkezett generális jegyzőkönyvek az ország valamennyi egyházmegyéjében tartalmazzák a nem katolikus népességi adatait, majd a XVIII. végétől az összesítésekből már csak a katolikusok szerepelnek. A székesfehérvári egyházmegyében azonban a népességre vonatkozó adatszolgáltatás teljes a XIX. században is, az anyaegyházban és a filiákon egyaránt. Általában a következő rovatokat alkalmazták:

- a népességszám vallás szerint
- = a katolikusok kor szerint (gyónóképese, gyónásra még nem képesek, vagy béráltak, még nem béráltak)
- = a katolikus házaspárok száma
- a népességszám nemzetiség szerint
- a népességszám nemzetiség és vallás szerint.

A lakosság nyelvének megállapítása az egyházlátogatások fontos eleme volt. A plébánosok, káplánok kinevezésénél ezt figyelembe kellett venni, hogy szót tudjanak érteni saját híveikkel. A jegyzőkönyvek részletesen meghatározzák, hol milyen nyelven kell misézni, gyóntatni, megtartani a halottak búcsúztatóját stb.

A vizsgált területen a települések kb. fele részben voltak kizárólag magyar nyelvűek. Ide tartoztak az uradalmi központok, a mezővárosok, a Duna és a Velencei-tó melletti települések. (pl. Ráckeve, Csákvár, Monostor, Csepel, Adony, Martonvásár, Velence, Agárd), és magyar nyelvűek voltak a református falvak is (Cece, Polgárdi, Sárosd, Sárkeresztúr). Szlovákok éltek az evangélikus többségi filiákon, valamint Tárnokon, Sóskúton és egyes pilisi falvakban (Pilisszántó, Pilisszentkereszt). Németek Móron, Zsámbékon, Hidegkúton, Bo-

24 Lexicon locorum. Magyarország helységneveinek 1773-ban készült összefrása. Budapest, 1920.

25 Pauer, i.m. 496.p.

rosjenón, Vörösváron, Ürömben, Budafokon, sőt Érd, Batta, Törökbálint, Tököl, Rácalmás stb. helységekben „illir”-nek nevezett délszláv nyelvvel is találkozunk.

A vizitátorok ellenőrizték, hogyan osztják meg a papok a miséket az egyes nemzetiségek között. Tárnokon például elítélték azt a gyakorlatot, hogy a mise egyik fele magyar, a másik szlovák volt. Azt kérte a püspök, inkább tartsák egyik héten magyar, a másikon szlovák nyelven.

A vizsgált időszakban a jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak a lakosság életmódjáról. Szorgalmasan dolgoznak-e, jó-e viszonyuk a földesúrral, teljesítik-e az úrbéri kötelezettségeket, fizetik-e rendszeresen az adót. Milyen a kapcsolat a felekezetek között, vannak-e vegyes házasságok, élnek-e elváltak. Látogatják-e a szentmisét, elvégzik-e a húsvéti gyónást, járatják-e a gyerekeket iskolába, azok megkapták-e a himlő elleni kötelező oltást. Vannak-e búcsúkor vásárok, milyen egyéb vásárokat tartanak. Említik például a Dunamenti településeken az 1838-as árvizet, az érintett falvakban az 1831-es, 1866-os kolérát, a nagyobb tűzvészeket. Az 1868-as canonica visitatio-k felsorolják a polgári forradalom helyi eseményeit, megemlékeznek arról, ha a helyi plébános vagy tanító részt vett a harcokban.

Az egyházlátogatások alkalmával az is kérdés volt, vannak-e szegényházak, árvaházak a településen. A székesfehérvári egyházmegyében erre mindenütt nemleges volt a válasz. Több helyen azonban leírták, milyen alkalmi vagy rendszeres adományokkal támogatják a falvak elesettjeit, sőt pl. Tárnokon a szegényekről és özvegyekről külön nyilvántartást is vezettek.

Néhány esetben a püspök tapasztalatait „megjegyzések, konkluziók” címen külön összefoglalta, ahol a plébános és helyenként a hívek számára is utasításokat adott. Velence jegyzőkönyvéhez Barkóczy László 1845-ben a következőket fűzte:

- Az istentiszteletek rendjét jónak találta, azt kérte, hogy az első áldozást a gyerekek számára tegyék ünnepélyesebbé.
- Függesszék ki a sekrestyében az alapítványi misék rendjét, hogy azok mindig sorra kerüljenek.
- A templompénztár állapota megfelelő, de gondoskodni kell arról, hogy az orgona felújításának díját minél előbb kiegyenlítsék.
- Az 1827-es törvények szerint az anyakönyvek egy példányát be kell adni a levéltárba. Ennek megfelelően olvasható, szép írással állítsák elő a másodpéldányokat, és hajtsák végre a rendelkezést.
- Négy filián az iskolakötelesek száma magasra emelkedett, de a gyerekek nehezen jutnak el a velencei iskolába. A faluban mielőbb meg kell oldani helyben az oktatást.
- A plébánia területén többen – esküvő nélkül – élettársi viszonyt tartanak fenn. A plébános tegye meg a lépéseket ezek felszámolására, ha pedig egyedül nem boldogul, hívja segítségül a törvényhatóságot.

Mint a fentiekből látszik, a canonica visitatio-k kutatása megéri a fáradságot. Az egyes jegyzőkönyvek tanulmányozásával olyan adatok birtokába juthat a kutató, melyek más forrásokból nem nyerhetők. A vizsgált korszakban, amikor a falvak újjátelepítése után az élet normalizálódott, vallási szempontból a

népesség is stabillá vált. Már nem voltak tömeges áttérések, a templomok 1778 után nem cseréltek gazdát, nem volt hadvonulás, nagyobb arányú migráció, így lassú, békés fejlődés bontakozhatott ki. Az egyes községek viszonyait jól tükröző jegyzőkönyvek éppen e mindennapokba adnak bepillantást, és teszik eddig kialakult képünket életszerűbbé.

KLÁRA DÓKA:

THE DOCUMENTARY VALUE OF THE VISITATORIAL RECORDS ON THE BASIS OF DOCUMENTS (FROM 1778 UNTIL 1868) PRESERVED BY THE EPISCOPAT OF SZÉKESFEHÉRVÁR

Scholars cultivating different disciplines are using in increasing quantities records of the visitations (*canonica visitatio*) as source materials. These scholars are usually emphasizing their own views. In addition, lists of references are also published on the basis of such documents. The documents, however, had been dispersed in different archives and, therefore, the ethnographers, art historians, church historians, moreover people researching the history of the communities have often great troubles if they want to survey and sum up all the available sources.

As we have learned from the compilations the visitation (*canonica visitatio*) has been the most ancient form of the church administration. There are signs of such visitations in some places already from the VIIIth century. In the ancient time the visitations were made only by bishops. Here, in Hungary, we have written proofs of such visitations, however, first only from the XIIth century. In the later centuries the visitations became already regular activities.

Because of the increasing number of the parishes the bishops have become unable to accomplish all the visitations personally. Therefore, they often have transferred that authority to archdeacons. In the early era of the Christianity the competency of the bishops and archdeacons were often overlapping each other. Consequently, the archdeacons were entitled to accomplish the visitations with full power. Some communities and parish priests were sometimes not delighted by the arrival of the visitors whose board and lodging presented an additional burden for them.

The visitational records have been preserved by the Catholic Church, first of all, in the episcopal archives, and by the protestant churches in the diocesan collections. It has been a general rule of the archives that the documents of identical character were to be arranged and classified in groups according to their contents and formal marks. The more important church archives carried out the selection and regrouping of the documents concerning the visitations (*canonica visitatio*) already in the past century. Therefore, the sources of the XVIIth and XVIIIth centuries can be found already in separate units. We know, however, that all churches have even such documents of the visitations that had been classified in some other stocks.

The records classified in separate stocks have been stored in one or other of the two following ways: they were either regrouped according to communities or compiled within the volume concerned by time order. The documents arranged and stored according to the communities contain their annexes, too. But if the records had been compiled in a volume in time order then only the most important pieces were annexed. The way of arranging and classifying the records in time order is very useful for those historians who are chiefly interested in some selected historical era. On the other hand, the documents having been arranged according to the communities concerned do enhance chiefly the work of those researchers who are interested in the history of some communities.

In the following section we analyze the problems of examining the visitations (*canonicae visitationes*) in the documents of the period 1778 – 1868 having been preserved by the diocese of Székesfehérvár. As it is known that diocese was established by Queen Maria-Theresa in 1777 by uniting the eastern part of the diocese of Veszprém with the Archdeaconries of Székesfehérvár and Buda.

As it has been proven by the preceding sections the research of the visitations (*canonicae visitationes*) is worth the trouble. By studying the records the researcher can obtain very valuable information which can not be revealed in other sources. In the epoch we were studying above when the life had begun to become normal in the rearranged and resettled villages the population has been stabilized in its religion, too. The mass conversions were stopped. After 1778 the churches have not passed into the possession of another religion any more. There were no large-scale troop movements and migrations, and, consequently, a slow, peaceful development has started. The records of the visitations faithfully characterize the existing situation and the everyday life of the villages serving as useful complements to our earlier conceptions.

JESZENKOVITS TERÉZ

AZ 1948–56 KÖZÖTTI ÉVEK

Intézetünk növendékei 1948 tavaszán örömmel hagyták el az internátust. Mi is örültünk a nagyhét csendjének. Húsvét után minden megváltozott. Amikor a gyermekek visszatértek, többen sírva mesélték, hogy szüleiktől mindent elvettek.

Nagypénteken megjelent az Államrendőrség a gyárakban, nagykereskedésekben stb. elvette a kasszakulcsot és felszólította a tulajdonost, hogy vegye a kalapját és távozzék. Sok ember lett percek alatt szegény. Volt növendékünk, aki már nem tudta megfizetni a tartásdíjat. Ezzel megkezdődött a magántulajdon elkobzása.

Hamarosan jött a hír a privátiskolák államosításának tervéről. Szakadatlan imádkozással, naponta a keresztúton növendékeinkkel együtt térdenállva kértük Istent, hogy ezt a megpróbáltatást vegye el tőlünk. Vasárnaponként a szentmisében Mindszenty kardinális Úr pásztorleveleiben keményen küzdött a katolikus iskolák fenntartásáért és a szerzetesekért. Mindez nem használt semmit. Minden egyházi iskolában felszólítást kaptunk hogy aláírásunkkal tagadjuk meg az államosított iskolákban való működésünket. Kevés kivétellel szívesen vállaltuk a hitvalló „nem”-et. Ezzel lemondtunk tanítói hivatalunkról. Ennek következtében több ezer szerzetes hagyta el az iskolát. Az iskola és minden felszerelése az állam tulajdonává vált.

Nehéz szívvel láttuk, hogy növendékeink szeptember 8.-án az évnitó szent misére nélkülünk, a hitoktató vezetésével jönnek az intézet templomába. Ez alkalommal az utolsó garasukat is bedobták a perselybe, később mesélték leánykáink, hogy néhányan gyalog mentek haza, mert a villamospénzüket is feláldozták.

Iskolánkba már csak 1–2 rendtárs léphetett be, akik ott hittant tanítottak. Az átjárókat a zárdából az iskolába mind befalazták. Zárdaépületünk harmadik emeletén az internátus helyiségeiben bábaképzőt rendeztek be, ennek nagyon rossz következményei lettek. Kis kertünkben már nem lehetett tartózkodni. Minden fajta szemetet dobáltak le, csúfolódtak, gúnyos megjegyzéseket, ocsmány szavakat kiáltottak le. Gyakran meghúzták a harangkongású házi csengőt, gyakran még éjszaka is, csakhogy keserítsék életünket.

Majd megindult a foglalkozás, a mindennapi kenyérről való gondoskodás. A fiatalabb rendtestvérek plébániákon sekrestyésként, egyházközségi segítőként helyezkedtek el. – A zárda ajtaján hirdetést tettünk ki, hogy fehérművarrást és javítást, mindenfajta hímzést, kötést stb. vállalunk. A Munkügyi Hivatal

kézimunkaoklevelem alapján adott iparendélyt nevemre. Mindnyájan nagyon szorgalmasan dolgoztunk, a varrógép egész nap berregett. De volt növendékeink is jelentkeztek egymás után és nagyon kérték egykori tanáraikat magánórák adására. Én magam leginkább egyházi ruhákat hímeztem, matematika órákat adtam. Legszívesebben a gyermekekkel foglalkoztam 3–8 éves korú gyermekeket, 10–15-t is gyűjtöttem magam köré és hetenként 4–5-ször is jöttek németül játszani és hittant tanulni. Vasárnaponként egy kis kápolnába jártam a szent misén az éneket harmoniummal kíséreni és mise után hittanórát tartani. Néhány rendtárs vidéki plébánián dolgozott. Főnöknőnk megbízatásából buzgalommal szerezték számunkra élelmet. Az 1950-es szent év alkalmából gyertyákat készítettünk és a templomok előtt árultuk. Mindig boldogan hoztuk a mindennapi kenyérre való pénzt.

1950 tavaszán az a hír járta, hogy az ország határvidékein néhány zárdát kiürítettek, tudhattuk, hogy mi vár ránk. Kezdtük menteni, amit lehetett, amennyire az feltűnés nélkül mehetett. Értékes tárgyakat, bútorokat helyeztünk el megbízhatóknak hitt családoknál. Hogy abból mennyi minden veszett el, azt senki sem tudja. A házban rejtekhelyen értékes templomi tárgyakat falaztak be, amit később meg is találtak, de a templomnak visszaadtak. Értékes könyvtárunkat hordta boldog-boldogtalan. A hangulat mind izgatottabbá vált. Főnöknőnk ismételtelen felszólított bennünket, hogy aki fél, nyugodtan elhagyhatja a házat, de felajánlotta, hogy szívesen gondoskodik biztos elhelyezésünkről. Jöttek is barátok, rokonok, szívesen kínálták, sőt unszoltak bennünket náluk menedéket keresni.

Dánielné a Makarenko-utcában fogadott engem 2–3 napig. Majd Zakar Janóné Tatabányára hívott meg, leányaihoz nevelőnőnek, kiket Zugligetben tanítottam. Két napi ottartózkodás után, amikor reggel a templomban apácákat láttam, öszszesorult a szívem és gyáva kutyának éreztem magamat, elkészöntem és június 17.-én visszatértem Váci-utcai intézetünkbe. Már a kapuban letettem a kosztűmöt és szívesen vettem fel újra szerzetesi ruhámat.

1950. jún. 18.-án Jézus Szíve vasárnapján, mint minden évben ismét megrendezték Jézus Szíve tiszteletére a körmenetet. Eddig nem látott tömeg, véget nem érő menetben vonult el a Jézus Szíve templomból a Körúton, Üllői úton, majd a Kalvintéren át vissza a templomba. Ez volt az utolsó nyilvános hitvalló felvonulás Budapest utcáin. Otthon feltűnt, hogy az iskola épületben sok fegyveres katona álldogál és néz le az udvarra. Vacsora után nehezen szakadtunk el a templomtól, de fáradtan hamarosan lefeküdtünk. Mint már napok óta ezen az éjszakán is virrasztott egy közülünk az Oltáriszentség előtt a templomban.

Éjféltajt a ház előtt zajt hallottam. A porta felett 2. emeleti szobában laktam Dr. Király Ilonkával, aki a Ward Kollégium Hitoktatóképző igazgatója volt. Kinéztem az ablakon. Nehéz csizmájában egy katona dübörgött el a ház előtt és fordult be a templommelletti utcába. Visszafeküdtem. Néhány perc múlva vészesen kongott a házicsengő. „Ilonka, értünk jönnek!” Ébresztgettem alvótársamat. M. Gerzso csengetett, és ő szólt be riasztva minden szobába. Ilonka hivatalos papírokat gyűrt össze és gyűjtött meg a kályhában. Én pedig az amerikai megrendelésre készülő tüfestéssel hímezett magyar címeres zászlót

tömtem be az égő kályhába. Ekkor már egy katona fegyverével döngette az ajtónkat. „Azonnal jöjjenek le a díszterembe!” A katonák, mivel nem kaptak a Váci-utcai kapun bebocsátást, az iskola udvar felől betörték a kaput, és azon keresztül özönlötték el a zárdát.

Idegesen kapkodva öltözködtünk, mert már zavartak bennünket. Mindnyájan ott voltunk, amikor Dr. Witz Béla Érseki helynök is megjelent, aki mint a Szt. Jobb óre – melyet kápolnánkban páncélszekrényben őriztünk – volt nálunk megszállva. Amikor mindnyájan együtt voltunk, a Belügyminiszter megbízottja tudunkra adta, hogy jelenlétünk a városban a Népi demokrátiát veszélyezteti, ezért az nem kívánatos, és gondoskodnak azonnali elszállításunkról. M. Dellamartina Anna főnöknőnk minden igyekezetével el akarta hátrítani az elhurcoltatást. Többször elismételte, hajlandók vagyunk reggel eltávozni, de nem éjjel...

Dr. Witz Béla, tudva hogy az Állam rendelkezésével szemben nem lehet semmit tenni, csendesítette és hallgatásra buzdította a főnöknőt. Ezután mindegyikünknek egy végzést adtak, amit sajátkezűleg kellett aláírnunk: „Tudomásul veszem, hogy jelenlétemmel a közbiztonságot veszélyeztetem, ezért készen vagyok a zárdát elhagyni.” Kb. így hangzott a szöveg. Remegő kézzel írtuk azt alá, azét is, aki erre már nem volt képes. Ezután 5 percre visszatérhettünk szobánkba, a legszükségesebbek összecsomagolására. A katonák megnyugtattak – akik már mindenütt őrséget álltak – hogy ahová visznek, ott mindennel ellátnak, így nincsen semmire szükségünk. Amíg a díszteremben voltunk a katonák minden szobát átkutattak. Nálunk a vödörben levő mozdóvízzel eloltották a tüzet és kihúzták a kályha elé a pernyét. Idegességemben mi sem volt számomra szükségesebb, mint ezt gyorsan összesepreni. A katonák már ott álltak mellettünk és zavartak le az első emeletre. Névsorolás után kettőssorba állítottak bennünket. Lekísérték a sort az udvarra, ahol nyolcas sorban kellett felállnunk. Nagyon sokáig álltunk itt. M. Schwalbe mellettem megszólal: „Itt most bennünket agyonlőnek?” Megnyugtattam, hogy a város közepében ezt biztosan nem teszik. Közben a Molnárutcai nagy kapunál már 5 tehergépkocsi ponyvával letakarva várt ránk. Kocsinként 20-an szálltunk be nem éppen udvarias segítséggel. Ezután leengedték a ponyvát. Elöl és hátul fegyveres katona őrzött bennünket. M. Sombor keservesen panaszkodott, hogy megfullad, nem kap levegőt!” Ez nem hatotta meg őrzőnket. Hangosan akartunk imádkozni, de a katona azonnal leintett bennünket. Valahol – talán a Főkapitányság előtt lehetett – hosszú ideig álltunk. Nem tudtuk hova visznek bennünket, azt hittük Oroszország előtt meg sem állunk. Hajnali 4 óra volt, amikor a Mária-Besnyői templom előtt – Bp-től kb. 40 km – megálltunk. Onnan tovább irányítottak bennünket a Salvator apácák zárdájába. Kiszállásnál ismét névsort olvastak. Teherautónkat sok apáca vette körül. Angolkisasszonyok is, akiket már előző délután hoztak el egri intézetünkéből. A Salvator apácáknak a zarándoktemplom felett volt a noviziatus számára egy 50 személyre berendezett házuk. Ezt az épületet jelölték ki 500 személy számára internálótáborként. – Első utunk a kápolnába vezetett, ahol elénekeltük: „Uram, jó nekünk itt lennünk, a Te szent hajlékodbán...” majd elimádkoztuk a „Te Deumot”. Két termet bocsátottak rendelkezésünkre. Estére szalmát szór-

tak a padlóra, sőt az egyikbe matracok is kerültek. Itt feküdtünk szépen egymás mellett. Reggel egy vödör vizet kaptunk, amiben egymás után mosakodhattunk. Így indult el lágeréletünk. Élménydús nehéz napok és éjszakák következtek. A kápolna kicsi volt mindnyájunk befogadására, így a rendek egymás után kerültek sorra, de még így is többen kiszorultak a reggeli szentmiséről. Legnagyobb élményünk a napi szentmise volt. Közkedvelt volt az Iskolanővérek szentmiséje. Gaudiosa nővér csodás hangokat csalt ki a nővérekből. Nem győztük hallgatni, aztán velük énekelni: „Szívünk kitárjuk, Urunkat várjuk, hozzuk az életünk neki!” Napközben is gyakran vidítottak fel bennünket madárcsicsergésű dalaikkal. Odavarázsolták nekünk az erdőt, amikor Szent Ferenc természetszeretétét adták elő dalokban.

A zarándok templom mellett egy Kapucinus zárda állt. A templomot a Kapucinusatyák gondozták. Ebbe a zárdába is több férfirendet internáltak. Későbbben megengedték, hogy kijárhassunk a templomba, így naponként több szent misében is volt részünk. A fogság – a házfőnöknő volt felelős, hogy senki ne menjen el – sok vigaszt is nyújtott. Minden második nap Szentségimádást tartottunk, időnk bőven volt az imára. Gyakran látogattak zarándokcsoportok a mi kis kápolnánkba is. Részvétüket sokszor hangos zokogással nyilvánították. Egy alkalommal az értünk való ima így hangzott: „Imádkozzunk nővéreink üldöztetéséért.” Ez bennünket is mosolyra derített. Hasonló eset többször is előfordult. Minden nap meghozta a maga gondját és szenvedését. Az 1950-es év nyara nagyon meleg és száraz volt, a vidék pedig igen vízszegény. Mosdásra alig jutott víz, mert az ivásra és főzésre kellett. Mekkora volt az öröm, mikor egy alkalommal befűtötték a mosókonyhát és fejet, hátat lehetett mosni. Ellátásunk sem volt egyszerű. Egy hét után a főnöknő kihirdette, hogy imádkozunk, mert a kamra kiürült, másnap a reggelihez már nem tud kenyeret adni. – Az Állam azért nem őriztetett bennünket, hogy ne kelljen rólunk gondoskodnia. – Szent Józsefhez folyamodtunk. Következő nap reggel a zárda mindkét kapujánál 1–1 kocsni állt kenyérrel és élelmiszerrel. Ezek után a főnöknőnek már csak arra volt gondja, hogy minden elfogyjon, amit odahordtak az emberek. T.i. a környék plébánosai kihirdették a templomban, hogy 500-nál több embert gyűjtött össze a rendőrség és nem gondoskodik ellátásukról. Azért az sem feledkezett meg rólunk. 6–8 nappal az elhurcolás után, éjjeliőrünk – arról mindig gondoskodtunk – felriasztott bennünket hogy nagy teherautó közeledik házunkhoz. Mindent amit lehetett magunkra öltöttünk, arra számítva, hogy tovább hurcolnak bennünket. Egy bizottság érkezett és az ebédlőben foglalt helyet. Mindnyájunkat beszűfoltak az ebédlőbe. Névsorolvasással győződtek meg arról, hogy mindnyájan megvagyunk-e. Ezután rábeszélés következett, hogy hagyjuk el a rendet, ami sok előnyt biztosít számunkra. Mindnyájan némák maradtunk. A bizottság türelme kitartó volt. Többször megismételték rábeszélésüket. Mivel nem értek el eredményt, egyenként kellett a bizottság előtt elhaladnunk és a nem-et személyesen kimondanunk. Ezek után és az öröm miatt, hogy senki sem tagadta meg a hivatását, már nem tudtunk aludni. Későbbben az előljárók rábeszélésére néhány idős beteg elhagyta a lágert, hisz ez csak erőszak miatt történt. Különösen nyugtalanító volt, amikor 2 éjszaka egymásután ismétlődött meg a látogatás.

Ismerősök, rokonok, vigaszt és segítséget hoztak látogatásukkal. Így tudtuk meg, hogy az intézet környéke hogyan reagált éjszakai elhurcoltatásunkra. Mindenütt az ablakokból figyelték a történeteket. Reggel a templom zárva maradt. Sok ember térdelt sírva a zárt kapu előtt. A rendőr elzavarta őket. De már mások virágot, égő gyertyát hoztak, annyit, hogy még az uttestre is jutott. Ez napokig megisméltlődött, amíg csak ki nem nyitották a templomot. Attól kezdve naponta mondták szentmisét a templomban. Dr. Witz Béla az elhurcolás utáni napon a Szt. Jobbot az egyetemi-templomba vitte és ő is a szemináriumban kapott szállást.

Bosszantás mellett szórakoztatásunkról is gondoskodott az állami rendőrség. Kérelmünkre, hogy a zárdában maradt dolgainkat megkaphassuk, hamarosan egy teherautó érkezett a Váci-utcai zárdánkból. Kíváncsian álltuk körül a kocsit, mert úgy hírlett, hogy mindent amit csak találtak, elhoztak. Íme, az internátus színházi ruhatárát hozták minden színes szakadt ócska ernyővel, ruhával. Derűvel fogadtuk a szállítmányt és énekeltünk: „Az Istent szeretőknak minden javukra szolgál!”

Nagy vigaszt jelentett minden este a templomban végzett ájtatosság és P. Vilmos kapucinus házfőnök információja. Jó Atyánk volt, aki gondoskodott testünk és lelkünk jólétéről. Vigasztalt, erősített bennünket, így mindig tudtuk milyen az egyházipolitikai helyzet. Gyakran festette rózsaszínre az eget, de aztán megintcsak jelezte a fekete felhőket. Egyházi előjáróságtól is jöttek látogatók. Hogylétünkről érdeklődtek és tájékoztattak bennünket az egyház és állam tárgyalásairól. Segítségükkel is sikerült néhány betegnek elhagynia a lágert. Az éjszakai vizitek csak meg-megisméltődtek. Az aug. 15.-ét megelőző éjszaka igen meleg volt. Nagyon sok zarándok gyűlt össze a búcsú napjára és azt megelőző éjszakai szentségimádásra, amit kint tartottak a templom melletti téren. Ezen mi is résztvehettünk. A hajnali órákban, amikor már derengett, riasztva megszólal a házicsengő. Éjjeli őrünk jelezte, hogy 8–10 teherautó közeledik az országúton a zárda felé. Biztosak voltunk – bár sok búcsús lett volna a szemtanú – hogy értünk jönnek. Ismét indulásra készültünk. De annál nagyobb volt a meglepetés amikor láttuk, hogy kb. 100 nővért hoztak az „Isteniszeretet Leányai” zárdából. Öregek, betegek mind, sőt néhányat hordágyon hoztak. A ház telt, sehol talpalatnyi hely, csupán a ravatalozóban tudták őket elhelyezni. Kettő közülük hamarosan a temetőbe került. A lágerben 17 rend volt képviselve. A környező falvak lakói mind sűrűbben jöttek élelemmel, kedveskedéssel, hogy együttérzésüket éreztessék velünk. Sok jótevőnk volt vendégeink révén. Anyagi támaszt és erkölcsi segítséget jelentettek. Tanácsokat adtak a jövőt illetőleg. Zakar Jenőné ismét megjelent, hogy amint lehet, akár mindjárt, jöjjen hozzájuk.

Nagy eseményt hozott szept. 7.-e. Vilmos Atya este az udvaron egy asztal-
tején állva kihirdette: „Szept. 7.-i hatállyal Magyarországon a törvény minden zárdát megszüntet és megtiltja a zárdai életet.” Ezután csendesen vonultunk a kápolnába.

Küzdelmes tárgyalásokkal egyezett meg az egyház és az állam, hogy 8 katolikus egyházi iskolát engedélyez. A Piaristák, Ferencesek, Bencések és a Szegegyény Iskolánővérek 2–2 iskolát a gymnasium 4 felső osztályával nyithatnak.

Szeptember 7.-ét követő napokban leltározták a házat, így 11.-étől mindenki szabadon elhagyhatta a lágert. A munkakedv többeket a láger hamaros elhagyására készítetett. A legtöbben megszokták, megszerették és nehezen hagyták el a közösséget. Mária nevenapját még ott töltöttem imában, összeszedettségben. Szept. 13.-án nővérem jött értem. Nehéz szívvel távoztam. Apám nagyon szívesen fogadott, de mostohaanyám félt, hogy jelenlétem káros lehet számukra. Volt növendékem, Szabó Márta, majd Balaton Böske kalapüzletes kínáltak lakást. Számomra egyik sem volt elfogadható. Okt. 1.-én Dr. Pintér József hitoktató tanárunknál kaptam egy manzard szobát. Boldog voltam, hogy olyan házban lakhatom, ahol „Dicsértésekkel” köszönve járhatok ki és be. A jó öreg Úr atyailag gondoskodott rólam. Este befűtött, mi több, még takarítani is akart, de azt már nem engedtem meg. Nagyon kevés lakbért fizettem, de azt sem akarta elfogadni. Vasárnaponként a zugligeti Tartományházba vagy a besnyői lágerbe látogattam. Zugliget szintén kisebb méretű gyűjtőtábor volt. Ott még néhány órára felvehettem a szerzetesi ruhát és rendtársaimmal imádkozhattam. Mária-Besnyőn szept. végén nagy meglepetés ért. Az Államrendőrség kívánta, hogy szept. 28.-án letegyék a szent ruhát. Elmondották, milyen ünnepélyesen ment az végbe. Éjfélig a templomban imádkoztak. Vilmos Atya a következő gondolatokkal tartott szent beszédet. „Isten érdemeink nélkül adta a szent ruhát, most visszakéri. Örömmel teljesítjük szent akaratát, de kérjük, hogy azt minél előbb visszakaphassuk.” A nővérek egyenként vonultak az oltárhoz és 1–1 darabot vetettek le és tettek az oltárra. A legmegrendítőbb volt, amikor egy irgalmas nővér a kornettjét adta oda. Novemberben üríteni kellett a lágert. Ezt Zugligetben értem meg. Egész éjjel imádkoztunk, abban a templomban, ahol Isten annyi kegyelemmel ajándékozott meg bennünket. Ott öltöztünk be, ott tettük fogadalmainkat. Reggel megérkezett a rendőrség. Szemünk láttára pecsételték le a szobákat.

Megindult a küzdelem az étellel, mindenkinek a saját lábán kellett megállnia. Egyesek visszamentek családjukhoz. Mások háztartásba mentek segíteni. Idősebbek jótékony embereknél találtak menedéket, anyagi támogatásukat a fiatalabbak vállalták, holott azok is minden támogatás nélkül indultak. Kis német tanítványaim szülei szívesen fogadtak és kis csoportokban folytattam a tanítást. A nevemre kiváltott iparengedély alapján folytattam az ipart is, bár mind kevesebbet varrtam és mind többet tanítottam. Mint házi varrónő, minden veszély nélkül járhattam a családokhoz. Így sikerült továbbra is hittant tanítani, szt. áldozásra előkészíteni és a gyermeknevelésből részemem kivenni.

Az eljöljárókkal való kapcsolatot továbbra is szorosan tartottuk. Beszámoltunk dolgainkról, tanácsot kértünk és engedélyt nagyobb dolgokra. Örömmel teljesítettem Tartományfőnöknőnk kérését. Néhányunknak megbízást adott emlékeink és gondolataink megírására: „Hogyan látom visszapillantva szerzetesi életünket, milyennek kívánnám, ha lehetőség lesz rá.”

Kisebb csoportokban gyakran találkoztunk, lelkinapokat tartottunk, egyszerűen együtt akartunk lenni. Szívesen mentünk többször is vissza Mária-Besnyőre, ahol Vilmos Atya szívesen fogadott éjszakai szentségimádáson. Amikor az Állam öreg zárdákban, vagy más egyházi épületekben megalapította a Szoc. Otthonokat, öregeink közül többen kerültek oda. Ezek az otthonok kedves

kirándulóhelyeinkké váltak. De az egyedül élő testvéreket is meg-meglátogattuk. A Szoc. Otthonokban a gondozás és ellátás jó volt. Nagyobb termekben még napi szentmiséjükről is gondoskodtak. Bár nagyon kényelmetlen volt, hogy 1–1 szobában 10–20-an is voltak. A temetések bár szomorú, mégis jó alkalmak voltak a találkozásra. Számunkat nemcsak a halál csökkentette. A fiatalok közül néhányan nem újjították meg fogadalmaikat, más életutat választottak.

A GYÁRBAN

1951-ben rossz hírek jártak. Sok gazdag családot éjjel elhurcoltak, messzire deportáltak. Nem voltam gazdag, de ilyen múltú „magániparos” rokonaim aggódtak miattam, rábeszéltek, hogy állást kell vállalnom. Legszívesebben iskolába mentem volna, hisz nem tiltotta senki és voltak is testvérek akik tanítottak. Mégis inkább újsághirdetésre varrónőnek jelentkeztem. Varrógépet kértek. „Micsoda varrónő, ha még varrógépe sincsen.” Ezzel már el is bocsátottak. Néhány próbálkozás után elvesztettem a kedvemet. De tanítványaim szülei szívükön viselték sorsomat. 2–3 nap múlva már kaptam egy címet: „Április 4 Gépgyár”. Intézetünk régi jó ismerőse egyengeti majd ott az utamat. M. Főnöknő nem tudott tanácsot adni. „Próbálja meg!” 1951 jún. 16.-án jelentkeztem a gyár bejáratánál. A felvételi irodában sok kérdést tettek, majd életrajzot irattak. Protektorom megmondotta mit kell írnom, hogy részvétet váltssak ki. Szegény családból származom, mint varrónő keveset kerestem, a gyártól jobb életet várok és a szocializmus építésével a közjónak akarok javára válni. „Nem lenne mégis könnyebb túvel kenyeret keresni, mint a nehéz vassal?” Mindenképpen gyárimunkásnő akartam lenni. Mint anyagmozgatót alkalmaztak. Dicsekedtem mindenfelé, hogy vasgyárban leszek anyagmozgató. Akkor még nem tudtam, hogy ez a szocializmus nyelvén trogert jelent. Jún. 19.-én – elhurcolásunk évfordulóján – korán reggel felvételi cédulámmal álltam a gyár kapujában. A portás már nyújtotta is a belépő-igazolványomat. Ezzel együtt adta az utasítást: „Erre balra, menjen le a pincébe és kiabálja Lemlein!” Elegáns fekete kostümben – t.i. aznap d.u. temettük igazgatómat, M. Richtert – botorkáltam le a pincébe. Félhomályban egy padon férfiak ültek. „Engem ideküldtek!” „Üljön le, majd jön Lemlein”. Egyik sarokban átöltöztem és leültem. Csakhamar megjelent Lemlein. Neveket olvasott, kiosztotta a munkát. Félénken eléje álltam. „Engem ide küldtek!” „Megint egy nő ehhez a nehéz munkához, mit csináljak magával?” „Én erős vagyok, amit más tud, azt én is tudom. Majd elvezetett egy fakuckóhoz. Oda kellett betennem a táskámat és a belegyömöszölt kosztümöt. Jól megfigyeltem, két kuckó közül az elsőbe. Kiadta a parancsot: „Menjen Odorral és Mudronnyal a portához, ott kapnak szerszámot. Takarítsák ki az új műhelyt, de az olyan legyen, mint egy gyúródeszka.” Mindjárt átvettem a kommandot, mert az a kettő kissé ütődött volt. Ők lapátoltak és én utánuk sepertem. Lemlein gyakran elsétált mellettünk. 10 óra körül egy fiatal nővel jött és rám mutatott: „Ez az!” Lengyelne (Végh Jolán, egykori novicia, akit összes társával elküldtek fertőzés-veszély miatt)

volt az, aki felvételemet közvetítette. Megkérdezte a nevemet és mint volt növendékünk bemutatkozott. Kérte, legyen türelemmel, majd jobb helyre kerülök. 1/2 12-kor megszólalt a sziréna. Ebédszünet. Kerestem a kis kuckót. Eltűnt! Egy munkás mutatta meg, hogy a tolóvágányon 100 m-rel odább áll. Táskámból kenyeret, szalonnát vettem elő. Leültem egy létra alsó fokára és kés híján rágni kezdtem a szalonnát és kenyeret. Szabóné könyörült meg és hozott egy kést. Anyámra gondoltam, ha ő most látna! Ismét szólt a sziréna. Munkatársaim eltűntek. Elveszetten vándoroltam a műhelyek között. Lemlein jött felém. Nem ismertem meg. Panaszkodtam, hogy szívesen dolgoznék, de senki nem mondja mit tegyek. Részvétellel nézett rám: „Maga ilyen munkát még soha nem végzett. Ez magának nehéz. Menjen be az irodámba, írnom szabad-ságra megy, őt fogja helyettesíteni.” Szerény kis szoba volt ez az iroda. Egy öreg ember ült ott. Megmondtam miért jöttem. Helyet kínált és első kérdése volt: „Tud maga számolni, mert a nők nemigen tudnak.” Majd jött Lemlein. Többek között azt kérdezte: „Maga nem apáca?” Zavartan feleltem, igent. Egy hétig tartott a munkába való bevezetés. Ekkor ment Simon írnok szabadságra. Jelentéktelen munka volt. Egyedül maradtam az irodában. Következő nap megjelent Csók bácsi a szakszervezeti pénztáros. Bemutatkozott és mindjárt elmondta véleményét a kommunista-rendszeréről. De hozzáfűzte: „Remélem maga nem fog engem elárulni!”

Két hét múlva visszajött Simon az írnok. A két hét alatt hányszor jött Lemlein gondterhelten. „Mit tegyek magával?” Több helyen ajánlott beírónak de nem mert senki vállalni. Végül az öntödében még számolási próbát is kellett tennem. Megkérdeztek, hogy tudok ilyen gyorsan és jól számolni. Be is osztottak, de másnap reggel a munkaügyi osztály elutasított. Lemlein sopánkodott a legtöbbit. Továbbra is kint dolgoztam 8–10 férfival és egy nővel. Ha nehezet kellett emelni, a férfiak eltoltak bennünket. Lemlein folyton a nyomomban járt nem esik-e nehezemre a munka. De én jókedvűen segítettem. Munkatársaim szívesen láttak. Kedvemért kis figyelmeztetésre, nem káromkodtak és rendezebben beszéltek. Pluhar a csoportvezető gyakran mondotta: „Hallgassatok, itt a Terézke.” Ha noteszt vettem a kezembe, már kérdezték, itt is imádkozik? Munkaköpenyemben mindig ott pergettem a rózsafüzért. Ha a lábamra ráment a kis kocsi kereke, amivel a vasat szállítottuk, felkiáltottam: „Jézus segíts!” és repült a rózsafüzér a magasba. Gyakran szólítottak meg, hogy kerülök ilyen munkához? Lemlein, hogy napjaimat könnyebb tegye, gyakran küldött ki a városba. Nem kell visszasietnie! Máskor meg kocsikísérője voltam egy fuvarnak. Ilyenkor fent ültem a bakon a kocsis mellett. Az első vendéglőnél már alkudozott, „Szálljunk le egy pohár borra.” „Maga mehet, majd én várok.” Ajánlotta, hogy kihoz egy pohár sört. Aztán tovább hajtott. Közben beszélgettünk. „Maga olyan más mint a többi nő!” Vasárnapra meghívott szórakozni. Nem értette meg miért zárkozik így el egy magányos nő. „Maga olyan egyházi személy lehet.” Egyéb élményeim is akadtak. Póos Árpád az öntvénytisztító szólított meg egyszer. „Én magát annyit figyeltem, maga olyan egyedül van, és én is, semmi akadály, hogy összeházasodjunk. Maga olyan jól kijönne a mamámmal.” De az elvált Selmezi is ajánlkozott. Házát, kertjét örökölhetném. Az öreg púpos zsidó Weil irodájába akart venni. Nagyon sajnálta, hogy semmihez

sem értek. De azért minden nap megvárt és meghívott egy kávéra. Elgondoltam, milyen jól nézne az ki, bakon sört inni és egy ilyen alakkal kávéházban ülni. Más szemmel nézett rám Wachtler a főkönyvelő. Gyakran, ahol csak látott, megszólított. „Én szívesen segítek magának, akkor a jó Isten nekem is fog segíteni?” Gyakran provokált vallási vitákkal. Mondogatta, magát a völegénye elfelejtette, hűtlen lett magához Jézus. Egy alkalommal: „Én tudnék magának segíteni egy kis hazugsággal.” „Azt nem szabad” – válaszoltam. „Még egy kommunistának sem?” „Nem, mert az is lehet jó ember.” Az anyagmozgatók csoportjában sok menedéket kereső kapott munkát. A grófnak csúfolt Gróf Aichelburg is ott dolgozott egy ideig. Ott nagyképűsködött a hosszú Gyurka a rendőrtiszt. Vele hurcoltuk át Ugronné irattárát, aki a pártiskola után takarítónőből lett bérmegállapító főnök. Gyurka minden alkalmat megragadott, hogy „Nagyságos asszonyomnak” szólítsa. Hamar megkapta a rendreutasítást. „Kikérem magamnak, hogy engem így szólítson, én nem vagyok olyan ganaj, mint azok voltak.”

Teltek a napok, elérkezett aug. 15.-e. Egész nap Gábor fogorvosunk fiával vasrudakat raktunk és szállítottunk el egy waggonból. Bizony panaszkodtam is a Szűz Anyának, hogy ilyen nagy ünnepen ezt kívánja tőlem. Könyörögtem, segítsen rajtam. Aug 20.-ára meghívtak Pulayék Zamárdiba. Lemlein, hogy érdemes legyen leutazni, 2 napot adott hozzá, bár szabadság még nem járt volna. Nehéz szívvel tértem vissza a gyárba. Éppen felvettem munkaköpenyememet, amikor hallom: „Megérkezett a Terike?” Varjas Géza a regiellenőrzés főnöke munkaerőt kért Lemleintől. Nem érdekelte ki az, csak tudjon valamit. Lemlein kezeskedett értem. Varjas bevitt az irodájába, bemutatott a kollegáknak és munkát adott. Számolnom kellett és anyagcédulákat rendezgetni. D.u. a főosztályvezető Porjesz jött le, hogy szemügyre vegyen. Megkérdezte, eddig mit csináltam. Nagyon feszélyezett voltam, nem jött szó az ajkamra. Még ő bátorított, hogy csak nyugodtan mondjam meg ki vagyok.

Ebben az irodában nagyon kedélyes, kellemes hangulat uralkodott. Mellettem Fehér mérnök, mindig volt mit kérdeznie. A kövér Tóth Gyula a nagyevő, Bakos a nagyhangú mint üzemvezetők ki-bejártak az irodában. Rébi Laci a technikus matematikai problémákkal szórakoztatott. Hantay mérnök csak látogatóba jött, keveset beszélt, csak azt hajtogatta: „ugyi?” Herczeg Pista a közvetlen kolléga nagyokat sóhajtott – felesége elhagyta, fiát az oroszok vitték el, egyedül tengődött – aztán ami a kezébe akadt, váratlanul nagy erővel az asztalra csapta mondván: „Na ugye!”

Gyakran szólt be a szomszéd szobából Takács Pista az üzemfenntartó mérnök, hogy csendesebben kasszinozzunk. Ő is jó volt hozzám. Mindig angyali jósnak szólított. Ünnepeken pedig figyelmeztetett, megnézi este ott lesznek-e a Ferences templomban a misén. Mindig megengedte, hogy az irodájából egyenesen a városba telefonálhassak. Teltek a hetek. Noszogattam Varjast, az átminősítés miatt. Féltettem Lemleint, ki még mindig mint anyagmozgatót számolt el. Szabálytalanság miatt állásával játszott. Más munkát kerestem. Mindig vágyódtam templomi szolgálatra. Agárdon a Velencei tó mentén a plébános fel is vett kántori-, sekrestyési- és templomtakarítói munkára. M. Krygovszky tartományfőnöknő örömmel látta, M. Dellamartina f.nő ellenezte

ezt a tervemet. Egy Lazarista Atya tanácsát kértem. Bár nem ismert, de erősen ellenezte ezt a változtatást. A jó Istenre bíztam ügyemet. Ha a mai napon átminősítenek, akkor a gyárban kell maradnom. Reggel vidáman újságotam Varjasnak, nov. 1.-én megyek. Nagyon meglepődött. Csapkodta az asztalt, hogy ez mégis borzasztó, szemtelének, gyalázatosak, hogy az értékes munkaeerőt nem becsülik. Utolsó mentőgondolta volt: „Menjünk el Panca elvtárshoz, a káder igazgatóhoz.” Bemutatott, feldicsért és sürgős elintézésért kért. 1/2 4 órakor szólt a telefon. J. T.-t átminősítettük, jöjjön holnap dolgozni.

Varjas boldog volt, én pedig megnyugodtam. Következett a bérmegállapítás. Ugronné a „Nagyságosasszony” jön be hozzánk. Megleپődvé látja, hogy az anyagmozgató Teréznek kell megállapítani a bérét. „Te itt dolgozol? Tudod te ezt csinálni?” Géza felel: „Milyen nagyszerűen!” „Milyen képzettséged van?” Elképedve ismétli: „Tanár, de akkor miért nem tanítasz?” Mint mindig, most is rossz idegeimre hivatkoztam. Jóvoltában 520,- Ft-t állapított meg. Kis idő múlva elmentem Porjeszhez, tőle kértem jobb fizetést. Hivatkoztam szüleimre és öreg rendtársaimra, akiket támogatnom kell. Felelete ez volt: „Én Dachauban jártam és ott megfogadtuk, hogy minden kereszténynek a homlokára tüzes vassal égetjük a keresztet. Tőlem segítséget ne várjon.” De annál inkább segített Wachtler. 2-3 év múlva megkétszereződött a fizetésem. De Porjesz is megenyhült. Rátett a premizáltak listájára. Jóságát megháláltam. 1956 decemberében megjelent St. Pöltenben. Mindenemet nekiadtam, amivel én átjöttem a határon. Januárban már Kremsben voltam, ott jelentkezett. Ajánlást kért, mert mint aktív párt-tagnak és főosztályvezetőnek nem adtak kivándorlási engedélyt Kanadába. Főnöknőm M. Rauch bizonyította, hogy jó volt hozzám, segített. Hamarosan kijutott Kanadába, ahonnan 1-2-szer írt is.

Damásdi a párttitkár nem jó szemmel nézte az apácát a gyárban. Ki akart tenni. Ismét Wachtler állt mellém. Pedig figyelmeztették, tudja-e hogy ki az akit pártfogol? Tudta! Mikor mondtam neki: „Jézus megígérte, mindig melled állítom akire szükséged van”, mosolyogva felelte: „Akkor én mellém is áll a jó Isten. De Terike magának a gyárban kell maradnia.” Maradtam, mert szerettek. Sok jó emberrel kerültem össze. amellet továbbra is szorgalmasan jártam tanítani, családokat látogatni. Csaknem minden este két családnál is jártam, hittant, németet tanítottam és zongora órát is adtam. Legnagyobb örömmel az első szt. áldozásra való előkészítést vállaltam. De azért az iskola utáni vágy továbbra is ott élt bennem. Nehéz volt a hívásnak ellene állni. Volt növendékeim, mint iskolaigazgatók kerestek meg: „Éppen ilyen tanárra volna az iskolánkban szükség.” Budavári S.: „halálos vétek ilyen tanárnak gyárban és nem iskolában dolgozni, minden kapcsolatomban megvan, hogy azonnal állást szerezzek.” Hát büszke is voltam, hogy állami autón vitt haza, de tanítani mégsem mentem. Pedig Lengyelné a gyárban is rábeszél. Fianak a gimnasiunban egyik tanára „volt” piarista! A fiú szerint ennek a tanárnak az órájában tanultak legtöbbit, ott volt a legjobb fegyelem, sőt még a levegő is más volt. Hibáztatott hogy vétünk az ifjúság ellen. Takács Pista a gyárban szintén rábeszél egy csoport tanításának elvállalására. Öreg munkásoknak adtam számtanórát. Egyik kollega Kiss Dezső, kinek fia a Központi Pártbizott-

ságnak aktív tagja volt, ugyancsak megszólított: „Hallom, maga nagyon szeretne tanítani. Fiam nagyon szívesen segít, és ott taníthat, ahol csak akar”. „Dezső bácsi én zárdaiskolában akarok tanítani!” Sajnos, abban nem segíthettek! volt a válasz. Ahol látott mindenütt megszólított, segítőkész volt, jó embernek ismertem meg.

Sok szép élményben volt részem a gyári kirándulások alkalmával. Vasárnap reggel 6 órakor a szentmisén indulás előtt gyakran találkoztam kollégákkal. Kirándulásainkon szívesen látogattuk meg a templomokat, sőt még búcsújárhelyre is eljutottunk és velük tartottunk. Azért csak figyelt ránk a rendőrség. Egyik este a házmesterné faggat, hogy mi újság a gyárban. Semmi különös, minden rendben van. Nagy nehezen, – bár megtiltották, hogy szóljon – elmondja, hogy detektív érdeklődött utánam, kik járnak hozzám, milyen körökben forgolódom stb. A következő vasárnapra tervezett lelkinapot sürgősen le akartam mondani. Ezt nem engedte meg. Majd ő figyel! De már másnap reggel a kapuval szemben egy gyanús alak állt. Elkísért az egyetemi templomig, megvárta míg kijöttem a miséről, aztán eltűnt. Azért esténként nyugtalanul fektettem le, vajjon éjjel nem jönnek-e értem? Minden rendben ment, a gyárban sehol nem volt semmi kifogás. Bár felhívtak a személyzeti osztályra és nem tudtak kibékülni a gondolattal, hogy miért nem mentem férjhez. A segéd munkások akikkel együtt dolgoztam, szintén szívesen látogattak meg az irodában. Ügyes-bajos dolgaikkal kerestek meg: Egyiknek levelet, másiknak kérvényt, harmadiknak segélettem, mert az ügyvéd nem jól intézte az ügyet. Szóval, sokat segíthettem. De ha egyszerű gyári feladatukkal jöttek be az irodába és kint igen hideg volt, bizony nagyon megvárakoztattam őket a jó meleg szobában.

1955. februárjában elindult a nagy felmondási hullám. Hamarosan megtudtam, hogy rajta vagyok a felmondási listán. De Varjas hozta a hírt, hogy Wachtler nem enged kitenni, ő vesz át a könyvelésre, ahol 200,- Ft-tal kevesebbet kapok. Végre – gondoltam boldogan – itt az idő, ők tesznek ki, könnyebben hagyhatom itt a gyárat. Könyörögtem Wachtlernek engedjen el. Másnap már mondja nem engedem elmenni. Elintézem és marad a fizetése. Mesélték, hogy keményen harcolt értem, hogy ilyen munakerőt nem lehet az utcára tenni, mert ilyent nem lehet ott összeszedni. Varjas sietett az eredménnyel Porjeszhez. Ha már a gyárban maradhatok, akkor miért nem továbbra is nála. Porjesz szívesen hozzájárult. Az igazgató pedig nem engedett senkit a helyemre a könyvelésből.

Most már be kellett volna lépnem a szakszervezetbe, annál is inkább, mert Varjas szerette volna, ha egy másik gyárrészlegben megszerveztem és bevezettem volna a rezsiellenőrzést. Nem vállaltam semmi nagyobb felelősséggel járó munkát és a szakszervezetbe sem léptem be. A politikai helyzet labilissá vált. Meg volt a lehetőség, meghívó levél alapján külföldre utazni. Régi vágyam teljesült. Feljutottam a Felvidékre. Kassán a Domban Rákóczy sírját, Jászón szlovák rendtársainkat látogattam meg. Lőcsére menetrendszerinti busszal mentem. A búcsúsok végig énekelték, imádkozták az utat és senki sem gátolta őket ebben. Lőcsén az egész éjszakát a templom kövén töltötték imádkozva és aludva. Meglátogattam Késmarkon a Tökölyi kastélyt. Élveztem a kulturáltan

rendezett utakt a Kárpátokban. Gyönyörű volt a Djemanovai csepkőbarlang, Dobsinai jégbarlang, Popradito, Csorbató a Tarpataki vízesés. Krasznahorka büszke vára, az Andrassy mauzeum felejthetetlen élményt jelentett. De még mást is eredményezett ez a kirándulás. Az útlevelhez a gyárból kellett ajánlás. Ehhez az októberi forradalom útján jutottam hozzá.

1956. március 3.

Varga Józsefné

Szem.o.

282/956

Véleményezés Jeszenkovits Terézről.

Nevezett 1951-től áll vállalatunk alkalmazásában, a regi-ellenőrzésben, mint adminisztrátor dolgozik.

Csendes, szorgalmas, munkájának élő dolgozó. Munkatársaihoz a viszonya jó. Az itt eltöltött idő alatt sem politikailag, sem gazdaságilag személye ellen kifogás nem merült fel.

Ezen igazolást útlevel kiadása céljából adtuk.

Eltvársi üdvözlettel:

Vne.s.k.

Lökös Lajos

személyzeti o.v.

Pecsét: „ÁPRILIS 4.” GÉPGYÁR
személyzeti osztály

Június közepén érkeztem vissza a Felvidékről. Itthon azzal fogadtak, hogy erősen mozgolódik az ifjúság. A „Petőfi-körben” komoly terveket szőnek a forradalmi felkeléshez. Ez a forradalom sok magyarnak, de főleg hazánknak súlyos veszteséget hozott. A nagynak, szépnek, szentnek tervezett felkelést az oroszok vérbe fojtották.

Előljáráim óhaját követve nehéz szívvel én is elindultam. Tudtam, hogy a határainkon túl, ha nem is hazát, de otthont találok, ahol hitre és jóra taníthatom a gyermekeket. Érdemes volt elmennem, mégis életem legnagyobb boldogsága az volt, hogy 1990-ben hazajöhöttem. Még ma is a magyar fiatalság testi-lelki javát szolgálom és vele a jobb, a szebb és boldogabb magyar jövőt építhetem.

Szívesen idéznék az Ausztriába utánam küldött levelekből, melyek sok meleg érzést váltottak ki annak idején belőlem.

A szerző gyerekekkel 1950-ben

Teréz nővér Budapesten 1954-ben világi ruhában

Búcsú Bodajkon, 1955-ben immár civilben

TERÉZ JESZENKOVITS

THE YEARS 1948–56

The author who has been living abroad since 1956 was earlier a nun and schoolmistress in the Budaöest Institute of the Blessed Virgine Mary order. The persecutions were begun on Easter-day of the year 1948. The schools maintained by the churches were nationalized. As a consequence, the nuns had to look for some job to acquire some income needed for their living. Temporarily it was permitted them to stay in the convent. After the spring of 1950, however, their accomodation was not safe either. On June 18th 1948 the last Heart-of-Jesus procession was held in Budapest with the participation of a huge crowd. The next night the nuns were deported. At early dawn 5 lorries having carried the nuns stopped in front of the church of Mária-Besnyő. From these they were interned there in a novice-house having built to accomodate 50 persons. They had to live there amidst most primitive circumstances. The population of the neighbouring settlement was supplying them with food. Many attempts were made by the authorities to persuade the nuns to leave the order, but without any success. Father Vilmos (Williams), the Franciscan Prior was helping the deportees in their hardships by all possible means. Soon afterwards members of 17 orders were already deported into the same camp. From September 11th on it permitted them to leave the place. The author found accomodation in the house of an elderly teacher of religion. On september 28th they were forced to take off the monastic cloths, and to look for some secular job. The author was employed first as a „navvy” in the Machine Factory Április 4 (April 4th). There an employee called Lemlein helped her to get a white -colar job. It was, however, only a short-term occupation. Some employees of the factory were attempting even to make court to her, moreover, to marry her. Towards the end of August she became an employee of the bureau of a high-rank official, the head of the department supervising the overhead expenses. Her life became there more supportable, and, because of her excellent performance, her person was appreciated, too. Meanwhile she was pondering the idea of undertaking some church service but she was dissuaded from that idea by others. Her official status in the factory was later changed to a pay-roll clerk, and her salary was raised, moreover, some bonus was allotted her, too. In the evening she used to visit families to teach there, and to prepare children for their first communion, etc., but she has not undertaken any job in schools even notwithstanding the repeated requests. In the factory she was meeting many well-intentioned and helpful people. Otherwise she was under a permanent police supervision. In February 1955 her dismissal from the factory was being prepared, but her principals succeeded to prevent the dismissal by having referred to her good performances. After the political situation had become uncertain she even had an opportunity to visit Slovakia. In October 1956 she received the visa because the factory had given the recommendation required to her application.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ACTA HISTORICA.

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tomus XC.
(Szeged, 1990. 83 p.)

E folyóirat jellegének megfelelően a gyűjteményes kötetből csak az egyháztörténeti, vagy az ilyen vonatkozású tanulmányokkal kívánunk foglalkozni.

Makk Ferenc cikkében (Megjegyzések I. András történetéhez) Szent István halála után válságos esztendőket élt át az ország. Péter második uralkodása idején, 1045 tavaszán a német birodalom vazallusa lett, hogy ingatag trónját magának biztosítsa. Ezzel a Kárpát-medencében élő magyarság másfél évszázad után első ízben veszítette el függetlenségét és állami önállóságát. A magyar vezetőréteg erre rögvest Péter ellen fordult, és a hatalmat Vászoly (Vazul) idegenbe menekült fiának, Andrásnak (Endre) hercegnek kívánta átadni, aki Kijevben élt, és felvette az ortodox kereszténységet.

1046-ban az elégedetlen köznép is felkelt Péter ellen. A felkelők élére Vata állt, aki megtartotta pogány hitét. A jelentős számú orosz zsoldos sereggel érkező András kezdetben kénytelen megalkudni a lázadókkal. A megállapodás értelmében Vataék vállalták, hogy Andrást támogatják, miután megengedte nekik pogány szokásaik megtartását és a keresztény egyházi személyek üldözését. 1046 őszén András kerül a trónra, aki azonban törvényeink szerint csak akkor vált valóságos királlyá, ha megkoronázták. Eszmei-ideológiai átállása uralmának megerősödése után csakhamar megtörtént, amit 1047-ben történt koronázása bizonyít a legékezebben. A pogányüldözést túlélő három püspök végezte a szertartást. Makk Ferenc cikkében (Megjegyzések I. András történetéhez) jelzi, hogy összesen három püspök maradt csak életben a Vata-lázadás után, ami a főpapság 60-70%-ának elpusztítását jelenti. Ebből következően a kevésbé védett helyeken élő alsópapság körében az egyháziak lemeszárlása még nagyobb arányú lehetett – véli a szerző. Úgy gondoljuk ez túlzás, hiszen nem az ország egészét foglalták el a lázadók, s feltételezhetően a kisebb méltóságokat viselő papok is könnyebben elvegyülhettek a nép között, és túléltek a vérengzéseket. A Vata-lázadás bőven számítva legfeljebb háromnegyed évig tartott. András trónra lépte után felmondta a kényszerű szövetséget. 1047 tavaszán hadsereggel vonult ellenük, és szérszórta őket, az elfogott vezetőket pedig kiméletlenül kivégeztette. Törvényben mondotta ki, hogy mindenkinek vissza kell térnie Krisztus vallására, aki pedig pogány hite mellett kitart, azt halálbüntetéssel sújtják.

A pögánylázadás után a mélyen vallásos uralkodónak szinte újjá kellett szerveznie a magyar egyházat, ki kellett egészítenie a püspöki kart, pótolnia kellett a klérus emberveszteségeit. Miután a német uralkodóval ellenséges viszonyban állt, francia-vallon területről hívatott papokat Magyarországra. Lotharingiából csoportosan érkeztek hívására, közöttük Leidvin, akit András csakhamar bihari püspökké nevezett ki. Számos kutató szerint ő volt a bihari egyházmegye megszervezője. 1055-ben Tihanyban Szent Ányos és Szűz Mária tiszteletére kolostort alapított, melyet bencésekre bízott, de mellette otthont létesített bazilita, görög rítusú szerzeteseknek is. A belpolitikai válság megoldása után tehát András az egyház korábbi jogait is visszaállította.

Kifejezetten egyháztörténeti indíttatású Kristó Gyulának a nagyobbik és a Hartvik-féle Szent István-legenda szövegkapcsolatáról szóló tanulmánya. Ismeretes, hogy első királyunkról három legenda maradt ránk: a nagyobbik (maior), a kisebb (minor) és a Hartvik püspök által írott. A kutatók hosszú sora foglalkozott a három szöveg viszonyával, keletkezésük sorrendjével. Nem tudjuk itt nyomon követni az aprólékos, szavak összehasonlításáig elmenő elemzést, csak végkövetkeztetései felidézéseit vállalhatjuk. A szerző hajlik annak feltételezésére, hogy a nagyobbik legenda jelenlegi formájában csonka, eredeti szövege 1083 után íródott, s Hartvik a XII. század elején még a csonkítatlan, eredeti legenda szöveget használta. A Hartvik-legenda zárórészét, amely István végakarataráról, haláláról, szentté avatásáról és az ennek kapcsán történt csodákról szól, túlnyomórészt a nagyobbik legenda szerzőjének tulajdonítja. Az egész mű keletkezését pedig Kálmán király idejére teszi, akinek az uralkodása alatt több kodex keletkezett, hiszen nem véletlenül nevezték „könyvesnek” utódai.

Az 1957-ben megindított kiváló sorozatnak ez a 90-ik kötete, és számos, elsősorban a hazai, de az egyetemes történetre vonatkozó kérdés megoldását segítette elő.

Kőhegyi Mihály

EGYHÁZAK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

(Szerk. Bárdos István és Beke Margit. Esztergom 1991. 594. p.)

Ezzel a címmel rendeztek 1991. május végén háromnapos egyháztörténeti konferenciát Esztergomban. A konferencia több szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírt.

A pártállam idején az egyháztörténelem a történettudomány elhanyagolt testülete volt. Ha művelték is – a legutóbbi évek kivételével – az ideológiai alapok, vagy a politikai kényszerítő hatások miatt, sok hamis megállapítás került benne megfogalmazásra. Az utóbbi, több mint negyven évben, ez volt az első egyháztörténeti konferencia, mely teljesen szabad szellemi légkörben ülhetett össze.

Szellemi életünk kiemelkedő eseményévé tette a konferenciát ökumenikus jellege is. Különböző vallási felekezetek egyházi és világi képviselői, hívő és

nem hívő emberek, történészek, irodalmárok és más tudományok művelői gyűltek össze, hogy egymás előtt számot adjanak arról, hol tartanak egyházukban a kutatások, hogy megmérassék eredményeiket. Igaz, a pártállam idején is voltak, reprezentatív egyházi ünnepeken, ökumenikus jellegű rendezvények, de ezekből mindig kiéreződött az „atyai bot” terelő hatása. Hosszú évek óta ez volt az első olyan tudományos konferencia, mely a magyarországi egyházak önálló kezdeményezésére, mindenféle külső kényszerítő eszköz alkalmazása nélkül ült össze.

Kiemelkedő eseménnyé tette a konferenciát mérete is. A három nap alatt, a különböző témákból, 120 előadás illetve korreferátum hangzott el. Amennyire helyeseljük azonban a résztvevők heterogénitását, annyira vitatjuk az előadások magas számának helyességét. Egyetlen konferencián, legyen az három napos is, nem lehet ugyanis ennyi témát érdemben vitatni, 10-20 perces előadás keretében egy-egy problémát kifejteni. Ha viszont a szervezők úgy gondolták – és erre voltak is utalások –, hogy e konferencia csupán a kezdet, a problémák fölvetését, a kutatások fölmérését jelenti, melyet majd az egyes témakörök részletesebb megvitatása követ, akkor teljes mértékben egyetértünk szándékaikkal.

Milyen témakörök kerültek megvitatásra?

A plenáris ülésen, melyet a különböző vallásfelekezetek vezető személyiségei is megtiszteltek jelenlétükkel, az egyes egyházak képviselői egyházi életük egy-egy sarkalatos kérdését vetették föl. Ezek között olyanok szerepeltek, mint a kereszténység fölvétele, az egyház szerepe az országos politikában és honvédelem a középkor végén, a reformáció és a vallásszabadság eszméje, a katolikus és a református egyház továbbélése a II. világháború után.

A plenáris ülés előadásait a tíz szekcióban elhangzott korreferátumok követték. Terjedelmi okok miatt, az egyes szekciókból csak egy-egy előadást tudunk megemlíteni. A kiemelés eléggé esetleges és szubjektív. Egyúttal elnézést kérünk azoktól az előadóktól, akikről nem tudunk említést tenni, hiszen valamennyi előadás rendkívül érdekes volt, és a maga témakörén belül magas tudományos értékű is.

Az egyes szekciók a következők voltak:

1. Árpád kor

A szekcióból Rácz Lajos: Egyház-állam-közigazgatás c. előadását emelném ki. Ebben a szerző az állami és egyházi adminisztráció fejlődését tekinti át az államalapítástól a XIII. sz.-ig. Érdekes megállapítása, hogy az egyházmegyék és a vármegyék határai közötti eltérésben az játszik döntő szerepet, hogy az egyházmegyék határainak kijelölésénél a római hatás érvényesült, ahol a folyó határ (limes) szerepét játszotta, míg a vármegyéknél a központ (szálláshelyek közötti jelöltetési főirány) szerepét töltötte be.

2. Kései közép-kor

Az itt elhangzott előadások közül Selmeczi László: A jászok keresztény hitre térítése a XIII-XV. században c. előadását említenénk.

Az előadó az elmúlt évtized kutatásai (régészeti) eredményeinek alapján a megtérés folyamatát a következőképpen összegezi: A tatárok elől menekülő jászok a Magyarországra történő betelepülés előtt, fő tömegeiket tekintve, már keresztények voltak, igaz bizánci keresztények. A betelepülés után rögtön megkezdődött római hitre térítésük. A jászok azonban ragaszkodtak ősi hitvilági elemekkel kevert bizánci hitükhöz, így a térítési folyamat elhúzódott, és lényegében a jászberényi ferences templom és rendház felszenteléséig (1472) tartott.

3. Kereszténység és Kelet-Európa

Békés Géza: Pogánylázadások Magyarországon c. előadásában új merész hipotézist igyekszik megalapozni. Lényege, hogy az államalapítást követő pogánylázadások nem a régi pogány vallás visszaállításáért folytak, hanem ezek a lázadások a bizánci szertartásúak küzdelmei voltak a nyugati (római) irányzattal szemben, mely a német függőség veszélyét hordozta magában.

4. Egyházi életünk, történelem

E szekcióban elsőként hangzott el Szakály Ferencnek: A katolikus hierarchia a török hódoltságban c. előadása.

Az előadó bemutatta, hogy a Habsburg-házból való magyar uralkodók – élve az egyházfők kinevezésének gyakorlatával – a hódoltsági területekre is kinevezték az egyházfőket. A kinevezést jövedelemkiegészítésnek tekintették, és udvari szolgálatot vártak az egyházfőktől, akik így nem is látogatták egyházkerületüket. A hódoltsági területek egyházi szervezete felbomlott, hitélete mélypontra zuhant. Nehezítette a helyzetet a reformáció térhódítása is.

E nehéz helyzetben a Vatikán a hódoltsági részt misszionárius területnek nyilvánította, és az 1624-ben felállított belgrádi missziós püspökség joghatósága alá helyezte, mely főleg a ferences rendházak segítségére támaszkodott. A belgrádi missziós püspökség hatására a magyar egyházi vezetés is aktivizálódott, és ha a püspökök nem is mentek egyházmegyéjükbe, de maguk helyett az ügyek intézésére, irányítására helynököket (vicarius) küldtek.

5. Népi vallásosság, művelődés

Erdélyi Zsuzsanna az itt elhangzott Későközépkori szakrális hagyományaink népköltészeti kapcsolatai a Kárpát-medencében c. előadásában meggyőzően igazolja, hogy nemcsak nálunk, de a szomszéd népeknél is, az életről szólóan továbbított, és a nép kollektív emlékezetében fennmaradt szellemi örökség sokszor hűbben közvetít valós információkat a letűnt időkről, az egykori irodalmi gyakorlatról és a középkori áhítat megnyilvánulásairól, mint az írott emlékek – ha azok egyáltalán fennmaradtak.

6. Szimbólika, heraldika, művészettörténet

Tomisa Ilona: A zászló mint jelkép a falusi és városi közösségek életében c. előadásában a különböző vallási közösségek – egyházközösségek, szövetségek, társaságok – jelképeit kutatta föl, és szerepüket konkrét példákon keresztül mutatta be.

7. *Egyháztörténeti források, módszertan*

Lotz Antal: A Dél-Alföld krónikásainak és historikusainak speciális problémái c. előadásában saját tapasztalatai alapján tíz csoportba gyűjtötte össze azokat a szempontokat, melyeket az egyháztörténelem tanulmányozásánál figyelembe kell venni. Megállapításai, következtetései túlmentek Dél-Alföld régióján, figyelembevételük minden egyháztörténész számára hasznos.

8. *Művelődés – iskola*

Tonk Sándor: Iskolaügy Erdélyben a reformáció korában c. előadásában az erdélyi reformáció és az iskolaügy bonyolult szövevényének fölfejtéséhez a külföldi egyetemjárás és a hazai iskolázás összefüggéseinek bemutatásával járult hozzá.

Előadásában olyan érdekes tényadatokat ismerhetünk meg, mint például, hogy a XII. sz. végétől a XVI. sz. végéig közel négyezer erdélyi diák külföldi egyetemeken való tanulásáról rendelkezünk adatokkal. Az előadó szolt a különféle iskolatípusokról, közte a külföldi egyetemrejárást egyre inkább fölváltó, illetve helyettesítő kollégiumi iskolatípusról.

9. *Egyház és társadalom*

Ebben a szekcióban hangzott el a legtöbb előadás (16), ezért innen kettőt is említenénk. Az egyi Gergely Jenőnek: A Rerum novarum és a magyarországi keresztényszocialista egyesületek (1903-1946) c. előadása.

Az ismert egyháztörténész, a kandidátusi és nagydoktori értekezésének témáját képező hazai keresztényszocialista mozgalom félévszázados pályafutását összegezte tömören, vázlatyszerűen. Végigvezetve a hallgatóságot az alakulás időszakán, a hullámhegyek és hullámvölgyek évein, az előadó azt a következtetést vonta le, hogy a keresztényszocializmusban objektív igényeket kielégítő mozgalmat kell látnunk. Benne azoknak a vallásos, az egyházhoz ragaszkodó munkás, kispolgári és alkalmazotti csoportoknak az érdeke jutott kifejezésre, akik számára nem volt elfogadható a magát ateistának valló szociáldemokrácia. A keresztényszocializmus tehát organikus része volt a polgári magyar társadalomnak és méginkább a katolikus közéletnek.

A másik előadást, melyet kiemelnék, Lehardt Vilmos tartotta – Az egyház és a demokrácia címmel. Előadásában egyrészt az egyháznak a modern demokráciával kapcsolatos álláspontját mutatta be, főleg XII. Pius és II. János Pál pápa enciklikái és más megnyilvánulásai alapján. Másrészt az egyházon belüli demokrácia kérdésével foglalkozott. XII. Pius nyomán azt hangsúlyozta, hogy nem az egyházi hatalom eredetében szükséges a demokratizálás, hanem a hatalom gyakorlásának módjában. Hiszen tulajdonképpen ez az igazi demokrácia követelménye is.

10. *Személyiségek az egyházban*

Mona Ilona: Slachta Margit közéleti működése a huszadik századi magyar politikai katolicizmus egyik legjelentősebb képviselője volt. Számos keresztény női szervezet alapítója, illetve vezető személyisége. Ezek egyike – a Keresztény Női Tábor – parlamenti mandátumhoz is juttatta. Keresztényi alapon állva, az

attól két irányban eltérő álláspont (nemzeti szocializmus, kommunizmus) ellen folytatott szenvedélyes harcot. Az előadó utalt arra, hogy személyiségét sok támadás érte, különösen 1945 után, de előadásának végén, a Magyar Nemzet 1948. jan. 9-i számát idézve, így összegezte a Slachta Margitról alkotott képét: „... Politikai magatartása sok támadás és kritika tárgya, de senki sem vonhatja kétségbe őszinteségét, meggyőződését, erkölcsi erejét. Valami különlegesen szelíd atmoszféra lebeg körülötte, szinte szentferenci alázat és naív áhítat varázsa. Legkeményebb politikai ellenfelei is elismerik szelídségét és lényéből kisugárzó krisztusi szeretetet.”

Az említett előadásokból is meggyőződhet az olvasó arról, hogy a konferencia szép példáját adta annak, hogyan lehet az egyháztörténetet türelmesen, egymás kölcsönös megbecsülésével, de meggyőződésünk megtartásával magas szinten művelni.

Örvendetes tény, hogy a konferencia anyagát a szervezőbizottság – Komárom – Esztergom Megye Önkormányzatának és a tatabányai József Attila Megyei Könyvtárnak közreműködésével – megjelentette. Nehezen érthető azonban az, hogy miért ilyen reprezentatív formában, és miért csak ennyi (300 számozott és 200 számozatlan) példányban jelent meg, tehát a köznapi ember számára nehezen hozzáférhető módon. Reméljük a rövidesen megrendezésre kerülő újabb egyháztörténeti konferencia anyagát az olvasók szélesebb köre kézbe veheti.

A kis példányszám miatti sajnálkozásunk azonban nem tompíthatja abbéli örömünket, hogy a még mindig nem eléggé széleskörű egyháztörténeti irodalmunk egy új, gazdag tartalmú kötettel gyarapodott.

Pál József

GERGELY JENŐ

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON 1944 UTÁN (Budapest, 1991. 36 p.)

Gergely Jenő könyve a katolikus egyház 1945-1971 közötti történetéről 1985-ben jelent meg. Akkor az alapvető források feltáratlansága és részbeni hiánya, továbbá a politikai megkötöttségek nem tették lehetővé, hogy megírja mindazt, ami történt s aminek a szerző már akkor a birtokában volt, vagy legalábbis felsejlett előtte. Sajnos Esztergomban, a magyar katolikus egyház legfontosabb levéltárában, zömmel üres palliumok maradtak csak, a fontosabb, főként politikai kérdéseket érintő anyagokat, iratokat a hatóságok kiemelték, s az egyházi személyek elleni perekben nyomozati anyagá váltak. A véglegesen meg nem semmisült iratok kisebb része a Párttörténeti Archivumba, nagyobb részük azonban a Belügyminisztérium levéltárába került. Hosszú ideig ezekhez nem lehetett hozzáférni, és most is csak bizonyos ügyek esetében nyerhetnek betekintést élvonalbeli kutatóink. Az időközben visszaadott anyag (pl. Grósz József iratai, naplója) kutathatatlan, mert előbb az egyház kívánja

rendezni és átnézni. A katolikus egyház 1945 utáni történetének megírásához az alapvető forrásbázis az ÁEH (Állami Egyházügyi Hivatal) irattára lesz, bár a „bajuszos püspökök” inkább telefonon vagy személyesen intézkedtek a legtöbb ügyben, s így legfeljebb abban reménykedhetünk, hogy egyikük-másikuk személyes feljegyzéseket, vagy naplót vezetett.

A történetírásnak persze, ha valóban az, szembe kell néznie a források hiánya okozta nehézségekkel, és mindent el kell követnie, hogy tágítsa lehetőségeit. Bizonyára számos adatot fog találni a kutató a kalocsai és egri érsekség iratai között, de nem elhanyagolandók a szerzetesi levéltárak sem.

A II. világháború végén fellendült a katolikus hitélet, megélné a kereszténydemokrata pártok tevékenysége. Ebben az alsópapságanak, a szerzeteseknek, az egyesületeknek volt döntő szerepe. A 20. század elején kibontakozó megújulású törekvéseket Prohászka Ottokár fémjelezte. A katolicizmus reneszánszának a Horthy-korszakban az állami hatalomra is sikerült befolyást gyakorolnia, sőt jelentős pozíciókat elérnie, aminek azonban voltak negatív vonásai is. Nem sikerült megoldania az egyházi nagybirtok kérdését, elmaradt a régen időszerű földreform. Következésképpen az egyház nagybirtokosként került az új helyzetbe. Mindszenty tevékenysége pedig tovább súlyosbította a helyzetet. Az egyház több mint 800.000 kataszteri holdját 1945-ben kárpótlás nélkül elvették, ami gazdaságilag megrendítette, hiszen a plébániák kezelésében megmaradt kevés föld nem biztosította a megélhetést. Az évente megszavazott államsegély viszont alig a létminimumot biztosította, s kilátásba helyezett megvonása a zsarolás korlátlan lehetőségét jelentette.

A KALOT, KALÁSZ, a Kolping Legényegylet, az Emericana, a katolikus Népszövetség, a Mária Kongregáció, a Keresztényszocialista egyesületek és szakszervezetek háttérbe szorítása, lassú elsorvasztása, majd rendeleti úton történő megszüntetése a katolikus egyház közéleti tevékenységét bénította meg.

A harmadik csapást az egyház oktató-nevelő munkájára mérték. A mindvégig egyeduralomra törekvő kommunista párt még a fordulat évében államosította az iskolákat. Ez volt talán a legérzékenyebb pont, mely nem csak az egyházat érintette, hanem a nevelésügy egészét a mélypontra süllyesztette, hiszen a szerzetesek elhurcolásával képzetlen, vagy legfeljebb tanítói képesítéssel rendelkező „tanárok” tömegét kellett átirányítani a középiskolákba. Az apácák tevékenységét – tanításon kívül számos szociális intézményben (kórház, szeretetotthon) is pótolni kellett. Az állami iskolák száma nem volt olyan nagy, hogy fennakadás nélkül felvehetné volna a fényes szelek nemzedékének tudásszomjával átitatott tömegeit. Ráadásul az Eötvös hirdette „szabad egyház a szabad államban” elvét és eszméjét teljesen félrelékték és megkezdődött – szovjet mintára – a vallásüldözés. Az egyház mielőbbi megfojtása érdekében minden lehető eszközt alkalmazni lehetett, sőt kívánatos és dicséretes volt.

1948-tól azután kezdetét vette a proletárdiktatúrának nevezett hatalom egyik végcéljának megvalósítása: az egyházak felszámolása. A bevett módszerek közé tartozott a zaklatás, internálás, bebörtönzés és mindezek kísérői, a látványos koncepciós perek. A szerzetesek szétszórása, a kriptókommunista békepapok munkálkodása megtörte az egyház erejét és ellenállását. Rákosiék

taktikája az volt, hogy az egyházi személyek elleni fellépést politikai kérdésekkel kapcsolják össze. A nyitányt a pócspetri rendőrgyilkosság (1948. július 3.) jelentette, amelyet csakhamar a Mihálovics-per követte. Mihálovics Zsigmond pápai prelátus, esztergomi kanonok az Actio Catholica országos igazgatója Mindszenty bizalmasa, tanácsadója volt. A politikai életben és a kommunisták módszereiben járatosak előtt világos volt, hogy Mindszenty hercegprímás következik. 1951 nyarán a püspök-kari elnököt, Grósz Józsefet tartóztatták le. A per koreográfiájának összeállításában Péter Gáborék meglehetősen fantáziaszegényeknek bizonyultak. A vádak ugyanazok, mint Mindszenty esetében. A kommunista állam nem tűrt meg másfajta egyházat, mint amit a rangban harmadik Czapik Gyula egri érsek kormányzása jelentett: a létezés érdekében való teljes alárendelődést – véli a szerző. S ha abban igaza is van, hogy Czapik működése az egyház teljes állami felügyeletének elfogadása jegyében telt el, de ne feledjük, hogy ez a megmaradásnak, s szűk keretek közötti működésnek volt az egyetlen formája és lehetősége, hiszen vele állt egyedül szóba Rákosi Mátyás, és így bizonyos engedményeket mégis elért.

A teljes kiszolgáltatottságon 1956 után változtattak az akkori vezetők. Az 1964-ben a Szentszékkal kötött megállapodás azután a konszolidáció lehetőségét jelentette. De ez már egy másik fejezete a magyar katolikus egyház történetének.

A Magyar Tudományos Akadémia mellett működő Történettudományi Intézet következetesen megbízza egy-egy témában a legjáratosabb kutatóit, hogy legújabb eredményeit megvitatásra a szakemberek elé tárja. Gergely Jenő előadása ebbe a sorba illeszkedik. Dicséretes, hogy ezeket külön sorozatban adják közre. Sajnos eléggé vontatottan.

Kőhegyi Mihály

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON

(Szerk. Somorjai Ádám és Zombori István, Budapest, 1991. 160 p.)

Évtizedekig hiányoztak könyvespolcainkról – az előző rendszer politikájának következményképpen – a honi egyháztörténelmet, irodalmat, hagyományt és művészetet sokoldalúan feldolgozó szakmunkák.

A Szentatya 1991. évi látogatása Magyarországon, és a változó politikai helyzet kedvező alkalmat adtak és lehetőséget biztosítanak hiányaink pótlására, elmaradásaink felszámolására.

Ebbe az új sorozatba illeszkedik bele „A Katolikus Egyház Magyarországon” c. tanulmánykötet is, melynek külön érdekessége, hogy eredetileg egy nem is hazánkban, hanem külhonban, mégpedig Olaszországban rendezett előadás-sorozat anyagát öleli fel. Ezt a konferenciát a VI. Pál Ambrozián Alapítvány szervezte, 1990 szeptemberében. Hűen évtizedes hagyományaikhoz, az elhangzott előadások anyagát önálló kötetben, olasz nyelven meg is jelentették. Velük párhuzamosan látott napvilágot a magyar nyelvű változat, melyet az induló Ecclesia Sancta c. sorozatban illesztettek be. Utóbbi a tervek szerint a kör-

nyező népek egyházi kulturáját felmutató tanulmánykötetekkel fog gyarapodni, mégpedig az Ambrozián Alapítvány segítségével, s olaszból fordítva az előadások anyagait.

A magyar katolicizmussal foglalkozó kötet olasz változata Itáliában úttörő jellegű, hiszen az ottani szakértők kevésbé ismerhették a magyar egyházi viszonyokat, történelmet és hagyományokat. Szemléletesen hatnak a táblázatok és némi fehér-fekete képanyag (utóbbi a magyar nyelvű változatokból kimaradt). Meg kell jegyeznünk, hogy a honi kiadás kissé jobban tagoltnak tűnik, amennyiben világosabban elkülöníti az egyháztörténeti, valamint az ezen kívüleső egyházi irodalmi és művészeti jellegű tanulmányokat. Az olasz kiadás viszont tartalmaz olyan, a magyar változatban nem szereplő munkákat, mely az itáliai olvasóknak jelentenek kiváló kortörténeti elhelyezést, kiegészítő tájékoztatást. Ilyen Somorjai Ádám előadása, melyben a magyar nyelvet, történelmet, földrajzi behatárolást stb. vizsgálta nagy vonalakban. A mi szempontunkból érdekes és értékes ebben a körben Antonietta Moretti dolgozata a három-kulturáju Erdélyről. Összeségében az olasz kiadás gazdagabb hét előadás anyagával. A magyar megjelentetés inkább egy reprezentatív jellegű válogatásnak tűnik, mely kevésbé közismert adatok közrebocsátásával jeleskedik, s ezáltal adhat újabb ösztönzéseket egyháztörténezeink és kutatóink számára.

„A Katolikus Egyház Magyarországon” előre mutató olyan szempontból is, hogy számos civil szerző vált egyenrangú munkatársává, jelezve, hogy a „katolikus témákkal” való foglalkozás nem csak egy bizonyos csoport „privilegiuma”. (Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy e téren van mit tanulnunk Nyugattól.) Olyan kiváló tudosok és kutatók munkásságának egy-egy részletét kapjuk kézhez, mint a történész Fügedi Erik, a néprajzos Erdélyi Zsuzsanna, a művészettörténész Hajnóczy Gábor, a teológus irodalomtörténész Lukács László, hogy még a legismertebbeket is mintegy „rostálva” említsük csak meg. Kada Lajos római érsek mondta a megnyitó beszédet a konferencián, s ez nem lehetett véletlen: nagy szerepe lehetett abban, hogy a különböző humán tudományok legjobbjai közül való magyar szakembereket hívjanak meg a rendezők.

Nagyon nehéz feladat előadások szövegeit nyomtatásban rögzíteni, mivel a szóbeli kifejezésforma egészen másféle követelményekkel lép fel, mint az írásos. Azonban erről a kötetről elmondható, hogy szerencsésen lépett túl ezen az akadályon, sikerült a szerkesztőknek a szövegeket egyetlenessé tenniük.

Az egyes tanulmányok többségének végén pontos és részletes hivatkozás-, megjegyzés-anyag található. A magyar nyelvű változatot a jezsuita Szabó Ferencnek, a Vatikáni Rádió szerkesztőjének olasz nyelvű összefoglalása egészíti ki. Nem csupán szakembernek, hanem minden, Egyházáért felelőséget érző katolikusnak, illetőleg a magyar katolicizmus iránt érdeklődőknek ajánljuk ezt az elérhető áron, 175,- forintért kapható tanulmánykötetet.

Sávai János

HISTORIA DOMUS BAJENSIS

(Chronik des Franziskanerkonvents in Baja. Band I. 1694-1840.

Baja, 1991. 610 p.)

A bajai Türr István múzeum kiadásában (Bajai Dolgozatok 7.) megjelent forrásközlés tudományos tekintetben igen értékes mű. Kiadói, Kapocs Nándor és Kőhegyi Mihály a ferencesrend ottani konventjének 1694-től 1950-ig, a rend feloszlatásáig *Historia Domusa* 1840-nel záruló első részét jelentették meg. A német nyelvű Bevezetést és a lapalji jegyzeteket Kőhegyi Mihály írta. A kötet végén megtalálható a rövidítések jegyzéke, továbbá terjedelmes irodalmi tájékoztató, valamint a személynevek és a földrajzi nevek jegyzéke, ami jelentősen megkönnyíti a forrás használatát.

Az előttünk levő *Historia Domus* a konvent tagjaira és az ottani eseményekre vonatkozó hivatalos jellegű feljegyzéseken kívül sokszor elég élesen reagál a politikai eseményekre is. Mindjárt az elején említi, hogy 1708-ban a „rebellisek” (tehát Rákócziék) a Szent Antal kolostort lerombolták. 1745-ben szól Lotharingiai Ferenc frankfurti császárkoronázásáról, de feltűnő, hogy hallgat Mária Terézia haláláról. Szorongással vesz tudomást az 1788 nyarán történő török portyázásokról szóló hírekről, viszont örömmel értesít a következő évben Belgrád visszaszerzéséről és 1790-ben a Szent Korona Budára hozataláról. Érthető, hogy nagyon röviden foglalkozik II. József halálával. Közli II. Lipót császárrá és magyar királlyá való koronázását, valamint korai halálát, utána I. Ferencnek mindkét koronázását. – A kor francia eseményeit is érinti, különösen XVI. Lajos fogságát, perét és kivégzését részletesen, mély részvéttel írja le. 1807-ben röviden megemlíti Napoleon békekötéseit és hogy kiket tett királyokká, de feltűnő, hogy az ezután következő eseményekről, Napoleon bukásáról egy szót sem szól, csak 1821-ben olvashatunk az osztrák haderő itáliai háborújáról. – Igen meleg részvét hangján emlékezik 1835. március 7-én I. Ferenc király haláláról, uralkodói érdemeit részletesen méltatja. 1839-ben szó van a magyar nyelv használatának a kívánásáról.

Ezeket a politikai jellegű kitéréseken kívül még néhány érdekesebb mozzanatot szeretnék a *Historia Domus*ból említeni. – 1746-ban leverten szól arról, hogy az éppen hivatalba lépő Csáky Miklós kalocsai érsek Csávolyt és Szentivánt „a barátok konventjétől és szájától elragadta.” – Az 1780-as évektől kezdve rendszeresen beszámol az időjárásról: – Olvassuk, hogy 1790-ben Rudich Mátyás vezetésével nemesi bandérium indult Budára, 1791 októberében Belgrádot „súlyos és titkos okok miatt” átadták a töröknek. – Megemlíti, az 1825-ös jubileumi évet. – Részletesen ismerteti az 1831. évi kolerajárványt terjedésével és lassú múlásával együtt, de megemlékezik az 1837-es influenzajárványról is. Két ízben betörésekről, rablásról kapunk beszámolókat. Olvasunk tüzesetekről, a legrészletesebben a patetikus hangon közölt 1840. május havi bajai tűzvészről, melyben a konvent is súlyos károsodásokat szenvedett.

Csak sajnálni lehet, hogy az igényes megjelenésű, nyilvánvalóan nemcsak a hazai szakmabelieknek szánt forráskiadvány, a már említett rövid bevezetésen kívül semmiféle tanulmánnyal nincs ellátva. Az adott korszak bajai viszonyait, azok reális, vagy éppen hiányos tükrözését a forrásban értékelni kellett volna.

A közreadóknak feltételezhetően nem jelentett volna gondot a terjedelmes és Baja történeti forrásai között előkelő helyet foglaló *Historia Domus* átfogó értékelése, forrásértékének, hibáinak és erényeinek szakavatott bemutatása. Akár szerénységből, akár hely- (pénz) hiányából marad el, a kötet használói látják kárát.

A kiadvány a Kulturális és Történeti Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program támogatásával jelent meg.

Lakatos Pál

A RENDKIVÜLI EGYHÁZI ÜGYEK SZENT KONGREGÁCIÓJA
LEVÉLTÁRÁNAK (Vatikánváros) A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAKRA
VONATKOZÓ FORRÁSAI
1803-1903

(Összeállította: Dr. Eördögh István, Szeged, 1992. 115 p.)

Eördögh István többéves vatikáni kutatás alapján állította össze fenti kötetét, mely egy sor intézet és alapítvány támogatásával látott napvilágot (Kulturális és Történelmi Emlékeink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása Kutatási Program, Magyarságkutatás Programiroda, Európa Alapítvány stb.).

A szerző a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának a Vatikáni levéltárban őrzött gyűjteményéből a Fondo Austria nevű irategyüttest dolgozta fel és jelen összeállításában – a pozíciószámok, csomók. hely, időpont és tárgy megjelölésével – adta közre a Magyarországra vonatkozó tételeket. A fordítás Galamb György munkája.

A kötet bevezetőjéből megtudjuk, hogy a Kongregációt VII. Piusz pápa 1814-ben hozta létre, a Szentszék és az egyes uralkodók, kormányok közti kapcsolattartás céljából. Feladatkörébe tartozott püspökségek létesítése, megosztása, püspökök kinevezése, a polgári törvényekkel, konkordátumokkal összefüggő tárgyalások lebonyolítása. 1908-ban szervezetében annyi változás történt, hogy X. Szent Pius megszervezte a vatikáni Államtitkárságot és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja ennek részeként működött tovább.

Levéltárban a magyar történelemre és különösen az egyháztörténetre vonatkozóan sok fontos irat található. Ezeket a szerző négy fő csoportra osztotta, hogy az egyébként időrendben haladó felsorolásban az eligazodást megkönnyítse.

Első csoportba a Szentszék és a magyar állam kapcsolatát reprezentáló iratok sorolhatók. Itt találhatóak – többek között –

- a püspökök kinevezései (1770-1810)
- az egyházi tisztségekre tett javaslatok
- a bécsi Apostoli Nunciatura tevékenységére vonatkozó iratok
- egyes nemzetiségi ügyek.

Második egységbe kerültek a magyar katolikus egyház belső szervezettségét, hierarchiáját, az oktatásban játszott szerepét tükröző dokumentumok, köztük

a Magyar Királyság különböző részeiben végzett vizitációk, püspökségek helyzetéről szóló jelentések, egyházmegyék sematizmusai stb.

A harmadik témakör egyházpolitikai kérdésekkel, elsősorban a polgári házassággal, állami anyakönyvezéssel, egyházi autonómiával kapcsolatos, de található itt szentszéki körlevelek, kongresszusi jegyzőkönyvek is.

A negyedik csoport – a szerző megfogalmazásában – a „nemzetközi ügyek” címet viseli és négy részre tagolódik. Első része az ausztriai egyházpolitikával kapcsolatos, így magában foglalja az osztrák császárság egyházügyi helyzetének leírását, az 1846-os galíciai felkeléssel, az 1848. évi magyar forradalommal kapcsolatos állásfoglalást, a protestánsokra vonatkozó, 1861. évi pátens kommentárjait, az osztrák birodalomban tartott püspöki konferenciák jegyzőkönyveit, a pápák és a Habsburg uralkodók levelezését.

Ezt követi az erdélyi, a szamosújvári, fogarasi, gyulafehérvári, nagyváradi és lugosi egyházmegyék ügyei, melyek hűen dokumentálják a román nemzetté válás első jelenségeit, valamint a magyarok és a románok közt ennek nyomán kialakult feszültségeket. Az egykori Felvidékre, a mai Szlovákiára vonatkozó iratok közt meg lehet különböztetni

- a felvidéki (nyitrai, kassai, rozsnyói és szepesi) egyházmegyék ügyeit,
- a különböző egyházi méltóságokba történő kinevezéseket, – a szlovákokról szóló jelentéseket stb.

A Kárpátaljával kapcsolatos dokumentumok között fontosak a keleti hatásokat, görögkeleti kapcsolatokat tükröző darabok, melyekből a katolikus vallás egyre erősebb befolyása és az unitizmus is nyomon kísérhető.

A délszláv területekre vonatkozó iratokból szintén egyértelműen látszik a nemzeti tudat megerősödése. Ez főként abban jelentkezett, hogy minden – egymással is harcban álló nemzetiség – saját nyelvét kívánta használni a liturgiában Horvátország, Dalmácia területén.

A szép kiállítású kötetet névmutató egészíti ki, valamint a szerző külön listát közöl azon iratok jelzeteiről, melyek a Monarchián kívüli területekre (Bulgáriára, Montenegróra, Szerbiára, Törökországra) tartalmaznak adatokat.

A munka jelentősége elsősorban az, hogy a Rómában történő kutatást megkönnyíti, lehetőséget ad arra, hogy a speciális területeket tanulmányozók információkhoz jussanak, és a részletes regeszták bizonyos fókig pótolják is az iratokat. Az ideális megoldás ugyanis azok mikrofilmmezése lehetne, melynek azonban – ilyen mennyiség esetén – a technikai és pénzügyi korlátok még sokáig határt fognak szabni.

Rádyné Rác Katalin

PAPI SORSOK A HOROGKERESZT ÉS A VÖRÖS CSILLAG
ÁRNYÉKÁBAN. I.

(Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992. 592 p.)

Napjainkban az állami kiadó felszámolásával oly sok magánkiadó jelent meg a könyves szakmában, hogy azt alig győzzük számontartani. Ezek sorában szeretném felhívni a figyelmet az Abaligeten, „Lámpás” néven működőre, mely magánadományokat is felhasználva egyházi tárgyú munkákat tesz közzé.

E kiadó gondozásában jelenik meg Hetényi Varga Károly „Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában” című, négy kötetesre tervezett sorozata, melynek a közelmúltban az első kötete látott napvilágot. Alcíme értelmében az esztergomi érseki tartományra (esztergomi főegyházmegyére, győri, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, veszprémi, valamint a görög-katolikus egyházmegyékre) vonatkozik, és összesen 679 személy adatait foglalja nagában.

A Baranyai megyei születésű szerző, akit 1968-ban politikai okokból kényszernyugdíjaztak – két és fél évtizede foglalkozik az egyházi ellenállás történetével. 1968 óta jelentek meg ilyen témájú cikkei a Vigiliában, a rendszerváltás óta az Igen című katolikus ifjúsági lapban és más folyóiratokban. A korábbi évtizedekben publikált írásai főként a II. világháborúban meghurcolt papok szenvedéseivel foglalkoznak. e tárgyban legfontosabb az „Akiket üldözték az igazságért” című könyve, mely 1985-ben az Ecclesia Kiadó gondozásában jelent meg.

Az utóbbi években közreadott dolgozataiban egyre inkább az 1945 utáni események kerülnek előtérbe, és e sorba tartozik jelen kötet is. Bevezetője szerint mindazon ismert és eddig ismeretlen papokról, kispapokról ír, akiknek életét a mindenkori hatalom elvette, akiket letartóztattak, bántalmaztak, elítéltek, bebörtönöztek vagy internáltak.

„Mivel érdemelték ki mindezt?” – teszi fel a szerző a kérdést, majd így folytatja: „Azzal, hogy nemet mondtak minden isten- és emberellenes ideológiára, szószéken és iskolában, sajtóban és magánbeszélgetésekben hirdették Isten fensőbbiségét minden diktátor felett; vigasztaltak, mentettek bennünket hamis keresztlevéllel, bújattak bennünket pincékben és padláson; visszahoztak a halálmenetből, kicsempészték a gettóból; nem voltak hajlandók megtagadni a római katolikus anyaszentegyházat; nem ítélték el nyilvánosan bebörtönözött főpásztoraikat, külön állami engedély nélkül hitre, erkölcsre, istenfélelemre oktattak;... és egyáltalán: kétségbe vonták az egyedül üdvözítőnek kikiáltott, rendőri fegyverekkel és idegen katonai megszállással életben tartott „szocializmus” magasabbrendűségét a kinyilatkoztatott isteni igazságokkal szemben.”

A kötetben egyházmegyéként csoportosítva ábécé sorrendben szerepelnek az egyes személyek, függetlenül attól, hogy magasabb egyházi tisztséget viseltek, helyi plébánosok vagy káplánok, hitoktatók vagy teológiai hallgatók voltak-e. A

szerző csupán adatokat sorol fel, szándékosan nem értékkel, csak érintőlegesen foglalkozik az illető személyek teljes pályafutásával.

Hetényi Varga Károly a rendelkezésére álló és hozzáférhető írásos forrásokat teljes egészében felhasználta, a helyi és országos sajtótól kezdve a levéltári iratokig. Élő személyek esetében támaszkodik a visszaemlékezésekre, és figyelembe veszi az egykori sorstársak nyilatkozatait is.

A tárgyalt események közül legrégebbiek a II. világháború korszakára vonatkoznak, amikor a papság egy része nyíltan vagy titkosan szembe mert szállni a náci vagy velük szimpatizáló helyi vezetőkkel, főként a zsidók elhurcolása ügyében. A háború után papokat is elvittek „kicsi robotra” a szovjet légerekbe, majd az iskolák államosításával, a szerzetesrendek felszámolásával, Mindenszenty és más egyházi vezetők letartóztatásával kapcsolatos események következtek, melyeknek szintén megvoltak a helyi áldozatai. Sok papot vontak felelőségre 1957-ben a pufajkások segítségével, és voltak – különféle koholt vádak alapján – letartóztatások az 1960-as években is.

A szerző felhívja a figyelmet az ellenállás vonatkozásában – az egyes egyházmegyék közti különbségekre. Esztergomban, Szombathelyen a többszörös területi változások következtében a határokon kívülre került magyar anyanyelvű papság helyzete különösen nehéz volt. Problémák voltak a német anyanyelvű helységekben, ahol könnyen hívekre talált a nyilas-mozgalom, sőt az 1950-es években eltérések voltak a hívek viselkedésében az egyes községek között is.

A kötetben rögzített adatok rendkívül hasznosak az egyháztörténetírás számára. A szerző az utolsó órában szólaltatta meg a még élő, de nagyon idős egykori vádlottakat és helytállásuk tanúit, példát mutatva a későbbi korok számára is.

A leírások olvasása során két gondolat vetődik fel. Ismerve a papi békemozgalom történetét, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy – mint szerző maga is említi több helyen – a korábban börtönviselt, internált, elhurcolt papok egy része ennél az irányzatnál kötött ki, sőt helyenként a mozgalom „élharcosa” lett. Egy későbbi kutatás során érdemes lenne azt a kérdést is felvetni, mi vezette ide a kérdéses személyeket, a félelem, a realitások felmérése, vagy netán karriervágy?

Szintén célszerű volna a pártállam utolsó két évtizedével, az 1970-es évekkel is hasonló módon foglalkozni, amikor a „puha diktatúra” már nem koncepciós perekkel, börtönnel próbált az egyház ellen fellépni, hanem a papság megosztásával, a meg nem alkuvók lehetetlenné tételével, áthelyeztetésével, a fiatalokkal való foglalkozás akadályozásával stb. legalább olyan kárt okozva, mint a korábbi időszak „kemény” módszerei.

Kovács János

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

1. kötet

HORVÁTH Tibor   Lectori salutem

TANULMÁNYOK

DANKÓ László	Szarvasi róm. kat. plébánia története
KOVÁCS Imre	A kecskeméti Szent Erzsébet-templom története
BAJÁK László	Szerémi György világgépe
PUSZTASZERI László	Scitovszky János hercegprímás politikai portréja
SZÉKELY András	Egy humanista a nyugati végeken
Bertalan	Katolikus vonatkozások Pável Ágoston életművében
BÁNK József	Kinek a jogán tanítanak a hittudományi karocon a professzorok?
BERTÉNYI Iván	Heraldika és középkori egyháztörténet
CSORDÁS Eörs	Boldogasszony Anyánk, Régi Nagy Patrónánk
MÉSZÁROS István	A magyarországi római katolikus tanügy igazgatás történeti áttekintése
RÁSZLAY Tibor	Az irgalmasság erénye az Árpád-korban

MÓDSZERTAN

SOMORJAI Ádám– UZSOKI András	A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben
ADRIÁNYI Gábor	Az egyháztörténetírás mai igényei és módszertana
VARGA Imre	A plébániatörténetírás követelményei
UZSOKI András	A Canonica Visitatio
	A kéziratok nyomdai előkészítése és a korrektúra

FORRÁSOK

MAGYAR István Lénárd	Az alvinci ferences krónika
TÜSKÉS Gábor– KNAPP Éva	A barokk búcsújárás forrásai
VÁTH János	A balatonalmádi róm. kat. egyházközség története

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

2. kötet

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ Konrád	Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (A 80 éves kutató ünnepi köszöntése)
TÓTH Endre	A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről
UZSOKI András	A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása
AZZOLA, K. Fr.	Die Scheibenkreuzplatte im Balassa Bálint Museum zu Esztergom (Gran)
UDVARDY József	A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban
KOVÁCS Imre	Adatok a magyarországi premontreiek teológiai irodalmi munkásságához a középkorban
ADRIÁNYI Gábor BERTÉNYI Iván	A magyar királyok apostoli címe Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához (A magyar királyok apostoli címe)
JÓZSA László HEREIN Gyula BÁN László	A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada Budakeszi Makkos Mária története Vallásos egyesületek Baja város XIX. századi társadalmi életében

FORRÁSOK

VARGA Imre– REICHARDT Gyula	A győri székesegyházi főesperesség alsó esperesi kerületi plébániáinak összefrása 1748-ban (Michael Nagy: Conscriptio... c. latin munkájának magyar fordítása)
MÉSZÁROS István	Katolikus oktatási–nevelési emlékek a reformkori Zalából (Részletek Lendvay József emlékirataiból)
DÓKA Klára	Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig)
GERGELY Jenő	A „Paritások Bizottság” jegyzőkönyvei (1950. szeptember–november)

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

3. kötet

TANULMÁNYOK

KÁPOLNAI Iván	Mezőkövesd város és környéke népességének alakulása a 19. században az egyházi források tükrében
SIKLÓSI Gyula	Kara Musztafa basa tornya és a Szent Donatus kápolna Székesfehérváron
PROKOPPP Mária	Az 1423. évi sienai zsinat tiszteletére készült Eucharisztia-oltár (A Szépművészeti Múzeum Sassette táblaképe)
KOSZTA László	Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század. elején
MÉSZÁROS István	Vallásos nevelés, állami iskolák (1949–1990)
SÜMEGI József	Az Oltáriszentség és a Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon
ADRIÁNYI Gábor	A magyar kormány intervenciója az I. Vatikáni Zsinaton (1870)
MONA Ilona	Slichta Margit és az iskolák államosítása
NAGY Ferenc	Tanácskozások a Bernardinumban (1891–1933)

A KUNSZENTMÁRTONI EMLÉKKONFERENCIA ANYAGA

KÓSA Károly	Szerzetes rendek és házaik Jász–Nagykun–Szolnok megye területén 1920–1950 között
JÓZSA László	A Kunszentmártoni Kármel félévszázados története
SZILÁRDFI Zoltán	A kármelhegyi Boldogasszony ikonográfiája
BARNA Gábor	A kunszentmártoniak radnai búcsújárása

MÓDSZERTAN

HORVÁTH Tibor	METEM Enciklopédia és METEM Vázlatok
LOTZ Antal:	Történetfró papok Csanád egyházmegyében

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

4. kötet

TANULMÁNYOK

BOBA Imre	Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai?
LOTZ Antal	Ribóssy József nagysárréti esperes élete (1775–1830)
SZILÁGYI István GLÜCK Jenő	Szent lépcsők – szentlépcsők Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból (1792 - 1848)
BEKE Margit	Főpapi temetési szertartások és halotti címerek a XVIII–XIX. században
MÉSZÁROS István ORBÁN Imre	Középkori örökség protestáns kollégiumainkban Egy érdekes kultuszkeveredésről (Antochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései)
TAMÁS Szabó	Antonio Possevinos Bemühungen Um Die Erneuerung Des Katholozismus In Siebenbürgen

EGYHÁZTÖRTÉNETI MÓDSZER

JAMES L. John SZÁNTÓ Konrád	Gabriel Asztrik élete és tudományos munkássága Bogyay Tamás egyháztörténeti munkássága (kiegészítés)
--------------------------------	---

FORRÁSOK

SÁVAI János	P. Jego Ézsiás: Én itt maradtam (Egy szegény barát feljegyzései a múlt század első évtizedeiből)
JANKA György – LAKATOS Pál VIDA István	A makói görög katolikus egyházközség canonica visitatiója 1844-ben Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban (1935-1949)
VAJK Gyula P. DUDÁS Bertalan OSBM	Az 1956-os események és következményei A Szent Bazil rend máriapócsi monostorának levéltára

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

**Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM)
kiadványai:**

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

- 1. sz. Budapest, 1989. 432 old. ára: 398 Ft
(kifogyóban)
- 2. sz. Budapest, 1990. 232 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1991 novemberben
- 3. sz. Budapest, 1991. 290 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1992 novemberben
- 4. sz. Budapest, 1992. 280 old. ára: 250 Ft
megjelent: 1993 februárban

METEM Könyvek:

1. Szabó Ferenc S.J., A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, ára: 398 Ft
Róma, 1990. 356 old.
2. Sólymos László Szilveszter-Várszegi Imre Asztrik, ára: 280 Ft
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuz Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950),
Budapest, 1990. 370 old.
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskápolna ára: 180 Ft
története a középkorban,
Budapest, 1992. 152 old.
4. Boba Imre, Nagymorávia története új megvilágításban,
(Előkészültben) Megjelenik: 1993-ban

METEM Plébániatörténeti Kiskönyvtár

2. sz.: Farkas Gábor, A római katolikus egyház története ára: 120 Ft
Sümegecsein
Budapest, 1990. 79 old.
Kapható: Sümegecehi plébánián

Egyéb METEM kiadványok

Uzsoki András (szerk.), Klempa Károly
és a keszthelyi premontre gimnázium,
Budapest 1991. 165 old. ára 120 Ft

A METEM kiadványok megrendelhetők (Plébániatörténeti Kiskönyvtár kivételével) a Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálatára címén

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A KATOLIKUS EGYHÁZ MAGYARORSZÁGON **Ecclesia Sancta 1.**

*A kötet szerkesztői: Somorjai Ádám és Zombori István
160 oldal, ára fűzve: 175.-Ft (14,5x21 cm)*

A kötet egyháztörténeti áttekintést nyújt az érdeklődő kutatóknak és a nagyközönségnek egyaránt, gyorsjelentés az egyház rég- és közelmúltjáról. Kada Lajos érsek (Vatikán) beköszöntője és Dankó László érsek (Kalocsa) tanulmánya keretezik az egyes korszakok neves szakértőinek előadásait, amelyek 1990 szeptemberében hangzottak el az észak-itáliai Gazzadában.

Egy készülő sorozat első kötete, a tervezett második kötet: Az egyház története Lengyelországban. Tervezett megjelenés: 1993. második felében.

Kiadó a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága.

Sorozatszerkesztők:

- Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát, a Bizottság elnöke,
- Török József professzor, Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, Budapest
- Somorjai Ádám, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma,
- Zombori István Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged

A kötet szerzői: Kada Lajos, Alzati Cesare, Érszegi Géza, Fügedi Erik, Péter Katalin, Katus László, Dankó László, Lukács László, Holl Béla, Szabó Ferenc, Sárközy Péter, Erdélyi Zsuzsanna, Hajnóczi Gábor.

Megrendelhető:

Pannonhalmi Főapátság. Könyvszolgálat 9090
Tel.: 96/70-024, Fax: 96/70-011

A Pannonhalmi Bencés Kiadó kínálatából

- *Útban Európa felé.* Remények és távolságok. Katolikus Szemle 1991/1–2 szám. A húsvét hetében Győr–Pannonhalmán megrendezett 33. Magyar PAX ROMANA kongresszus előadásai a római Katolikus Szemle kiadásában. Fűzve 220 old. ára: 185 Ft
- *Tomka Miklós, Magyar katolicizmus 1991.* Gyorsmérleg a magyarországi katolikus egyház helyzetéről, közelmúltjáról. Alapkönyvként ajánljuk. Fűzve 160 old. ára: 170 Ft
- *Korzenszky Richárd–Somorjai Ádám, Magyar sorskérdések.* A két pannonhalmi bencés előadásai először a Vatikáni Rádióban hangzottak el. A kultúra erkölcsének és a népesedésnek kérdéseivel foglalkoznak nyíltan, elhíhető erővel. Fűzve 150 old. ára: 135 Ft
- *Somorjai Ádám, Geburtenbeschränkung in Bauernfamilien Ungarns.* Doktori értekezés a magyarországi születéskorlátozás történetéről. Katolikus Akadémia, Hamburg kiadása német nyelven. Fűzve 200 old. ára: 260 Ft.
- *Pacomio, L.–Vanetti, P. S.J. Kis Bibliai Atlasz.* Nélkülözhetetlen kalauz a bibliai történések helyszíneinek megismeréséhez, bibliaismerethez, a bibliai tájak azonosításához. Hitoktatási és kultúrtörténeti segédkönyv. Terj.: 64 old. (184 színes illusztrációt, rajzot, fényképet és térképet tartalmaz) ára: 248 Ft
- *Szivárványhíd Pannonhalma és Debrecen között.* Válogatott dokumentumok a római katolikusok és reformátusok párbeszéde történetéből Magyarországon 1898–1943 közötti évek időszakából. Előszavát dr. Kocsis Elemér, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke írta, bevezetőjét Barcza József. A kötet egyik szerzője Kelemen Kriszostom. Az alábbiakat írásából idézzük: „A nagy magyar lelki egység, ha ennek keresztyén szempontból értelme van, csak a Krisztusban való egység lehet.” Terj.: 140 old ára: 150 Ft

- *Az ezeréves Pannonhalma.* A kis könyv az apátság történetét mutatja be röviden, képekkel illusztrálva. Tartalmaz bizonyos gyakorlati útmutatót is, valamint ismertetőt az idegenforgalmi szolgáltatásokról. Terj.: 78 old. (feket-fehér) ára: 75 Ft
- *Reisner Ferenc, Csernoch János hercegprímás és IV. Károly.* Terj.:228 old ára 290 Ft
- *Jákli István „...a magyarokhoz küldetett”* (Johann Weissenburger fa metszeteivel (1515) Szent Wolfgang életéről és működéséről hosszabb idő óta először olvashatunk a Németországban élő szerző tollából, a Szent halálának 1994-ben esedékes 1000. évfordulójára készülében. 972 tavaszán nem jámbor hithirdetőként ment a pogány magyarok közé, hanem I. Ottó német császár diplomáciai küldöttként járt Géza nagyfejedelem udvarában, a magyarországi keresztény hittérítés feltételeinek megtárgyalására. Terj.: 176 old, 19 metszet ára: 210 Ft
- *Békés Gellért O.S.B.–Boór János (szerk.)* Keresztények és szabadság. Történelem – Bölcsélet – Társadalomtudomány – Lelkiség. A 34. Magyar PAX ROMANA kongresszuson (Lillafüred, 1992. ápr. 20–26.) elhangzott előadások, a Katolikus Szemle 1992. évi 1–2. száma. *Előadók:* Göncz Á, Andrásfalvy B, Nyíri T, Katus L, Csorba L, Surján L, Nagy E, Bence Gy, Weissmahr B, Vajda M, Tomka M, Isépy T, Órsy L, Balogh Z. *Kerekasztal résztvevői:* Boór J, Gyulay E, Jelenits I, Horváth Á, Farkas B, Merza J, Csepeli Gy. *Igét hirdettek:* Békés G, Seregély I, Hafenscher K, Bacsóka P, Tenke S. Terj.: 224 old ára 185 Ft
- *Mészáros István* Iskola Szent Márton hegyén Előszavát Korzenszky Richárd írta. A könyv a gimnáziumról történeti és szociológiai áttekintést nyújt. *Magyar Bencés Gimnáziumok sorozat 2. kötete.* Terj.: 147 old. ára: 120 Ft
- *Tarnay Brunó O.S.B* Katolicizmus és kultuszok „E rövid munka a kereszténység egyetemességét, katolicitását állítja mintaként és mérceként az olvasó elé.” A hazai keresztény és nem keresztény gyülekezetekről térképet és statisztikai kimutatásokat közöl, Losteiner Mónika kutatásai eredményeit először publikálva. Terj.: 128 old. ára 165 Ft

- *Békés Gellért OSB–Kovács K. Zoltán* (szerkesztő) *Keresztények és a demokrácia. Politika és erkölcs, Hit és elkötelezettség, Szociálpolitika, gazdasági fejlődés, Veszélyeztetett jövőnk, Egyetemes keresztényi felelősség.* Barankovics Akadémia, 1. Tanulmányi hétvége, Leányfalu, 1992. november 6–8. A *Katolikus Szemle* 1992. évi 3–4. száma. Terjedelem: kb 120 oldal, füzve:

ára: kb
200 Ft.- Ft.

- *A Katolikus Szemle* korábbi évfolyamai megrendelhetők pannonhalmi címünkön.

- *Zsolnay Imre: Bizánctól a bolsevizmusig.* A szerző kiadása Zsolnay Imre nyugalmazott történelem-, pedagógiaszakos tanár. Kézirata majd harminc éven át hevert a fiókban, érthető módon nem láthatott nyomdafestéket. Az ortodox, a keleti kereszténység kultúrájának elemzését találjuk meg e kötetben. Bizánc szellemének kisugárzásával és annak kritikájával ismerkedhetünk meg benne. Műfaj: egyháztörténelem, köztörténet, politikátörténet. Terjedelem: 200 oldal, füzve

ára: 350.- Ft.

A Szent Gellért Egyházi Kiadó könyvajánlata

I. M. Angelini: A katolicizmus

Könyvünk folytatása a Gondolat Kiadónál megjelent *A világ nagy vallásai* népszerű sorozatnak. Megmagyarázza a katolikus vallás alapvető fogalmainak, hittételeinek jelentését. Részletesen leírja a katolicizmus történetét legősibb forrásaitól kezdve, a középkori és újkori változásokon keresztül a napjainkban tapasztalható megújulásig. A kötetet időrendi táblázat, a katolicizmus leggyakrabban használatos kifejezéseinek magyarázata, valamint több mint száz színes kép teszi könnyen érthetővé és olvasmányossá. 210 Ft.

Tótfalusi István: Vallási vademecum

Vallási témájú szakszótárunk segítheti a hitoktatás munkáját azzal, hogy az idegen – főleg latin és görög – eredetű szavakat népszerűen értelmezi, és származásukkal, kiejtésükkel, használatukkal kapcsolatban gyakorlatiasan igazít el. A magyarázatok jobb megértését gazdag képanyag segíti.

Kemény táblás kötéssel

210 Ft.

Puskely Mária: 1000 év misztikájából

A könyv második évezred tizenkét nagy misztikusát mutatja be és szó-laltatja meg. Olyanokat, akikről a magyar olvasóközönség – egy-két kivételtől eltekintve – alig vagy semmit sem hallott. Megismerkedhetünk életükkel, mégpedig mindig korabeli források alapján, majd egy vagy esetleg két művükkel. A művet közel félszáz szócikk *Kislexikon* egészíti ki. 223 Ft.

Gyürki László: A Biblia földjén

Szentföldi útikalauzunk izgalmas olvasmány zárandokoknak és „itthonmaradóknak” egyaránt. 170 Ft.

Karácsony Sándor: Az irodalmi nevelés

Irodalomra csak irodalommal lehet nevelni s az irodalom elemzése (az irodalmi élmény tudatosítása) mindig csak nyelvi elemzés lehet. Ez Karácsony Sándor könyvének alap gondolata. 120 Ft.

Szolnoky Erzsébet: Fellebbezés helyett

Apor Vilmos, a vértanú győri püspök élete.

108 Ft.

*A kötetek megvásárolhatók, ill. megrendelhetők
a Szent Gellért Könyvesboltokban:*

6720 Szeged

Aradi vértanúk tere 2.

Telefon: (62) 313-598

1053 Budapest, Ferenciek tere 4.

(Kárpátia-udvar)

1089 Budapest

Bláthy O. u. 10.

(„Betánia”, a Rezső téri templom mellett)

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898